

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

14

1892 - 1921 - 1948

СОФИЯ
2018

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

14

1892 - 1921 - 1948

СОФИЯ
2018

Годишникът **НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА** публикува статии и съобщения за монети, монетни съкровища, печати, монетовидни и епиграфски паметници от фондовете на обществени и частни колекции (у нас и в чужбина), както и от археологически разкопки в България. На страниците на изданието се обнародват и обзорни, тематични и проблемни статии в областта на античната и средновековна нумизматика и сфрагистика, на античната и средновековна епиграфика и на сродна с тях проблематика от областта на археологията и изворознанието.

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

Ръкописи

Приемат се материали, които не са публикувани (или дадени за печат) в друго издание. Текстовете да са във файлов формат **.doc**, **.rtf**, **.odt**, набран само с UNICODE шрифт, придружен с отпечатано копие на материала, обем до 20 стандартни страници (до ок. 70 хил. знака), вкл. резюме на български език, цитирана литература и списък на изразите. Редколегията на годишника не поема ангажмента за стиловата редакция на авторските текстове, а следи единствено за тяхната научна, граматическа и правописна коректност. Стилът на всеки материал носи облика на своя автор.

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от двама рецензенти.

Илюстрации

1. Чертежите и рисунките ще са в текстово тяло и трябва да бъдат съобразени с наборно поле (120×200 мм). Снимките на монети, печати и монетовидни паметници ще се композират в отделни табла в края на тома. Размерът на всяко табло трябва да е съобразен с наборното поле (120×200 мм).

2. Снимки

Предпочитат се високо качествени черно-бели изображения върху бял фон, фотокопирани на гланцова хартия. Върху лицето не трябва да има надписи. Посочват се номера на образа и ориентацията му, ако има нужда.

Сканираните образи трябва да бъдат с реална (оптическа) резолюция не по-малка от 300 точки на инч (300 dpi). Приемат се само следните файлови формати за образите: .jpg, .tif, .eps, .psd.

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY REVIEW publishes articles and contributions about coins, coin hoards, seals, coin-like and epigraphic artifacts from the depots of public and private collections in Bulgaria or abroad, as well as from archaeological investigation in Bulgaria. The REVIEW pages are available also for survey, topical, and discussion works in the field of Classical and Medieval Numismatics and Sphragistics, Classical and Medieval Epigraphy, and all related problems in the field of archaeology and written sources.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Manuscripts

We accept works that have not been published or given to print to another edition. Manuscript is delivered in **.doc**, **.rtf**, **odf** file format only, together with a hard copy. Use UNICODE fonts only. The paper should not exceed the length of 20 standard pages (ca. 70 000 characters) including summary in Bulgarian, bibliography and list of illustrations. The editorial board does not take any responsibility for stylistic editing on the text and will follow only the scientific correctness, the grammar and the spelling. The style of each paper reflects the author's view and opinion.

All papers go through an external peer-review process.

Illustrations

1. All the plans and drawings are inserted into the text and should fit the margins of 120×200 mm. The **photographs** of coins, stamp seals and coin-like finds will be composed in a body at the end of the volume and the size of this body should fit the margins of 120×200 mm.

2. Photographs

Black-and-white high quality images on a white background, photocopied on a glossy paper. No inscriptions should be put on the front side. The number of the figure and the orientation have to be indicated if needed. The scanned images should have real resolution more than 300 dpi. Only following file formats are accepted: .jpg, .tif, .eps, .psd.

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY WITH MUSEUM

NUMISMATICS,
SIGILLOGRAPHY
and
EPIGRAPHY

14

1892 - 1921 - 1948

SOFIA
2018

Иван Карайотов в Археологически музей Бургас. 2001 г.

СПОМЕН ЗА ИВАН КАРАЙОТОВ

Иван ЙОРДАНОВ

За пръв път се срещнах с колегата Иван Карайотов през далечната 1973 г., когато в град Нова Загора се състоя поредната ежегодна археологическа конференция. На мен ми се случваше за пръв път да участвам в подобен форум, на който бях нещо като домакин. Карайотов бе сред хората, с които държах да се запозная, защото бях чувал, че има изяви в нумизматиката. Докладът, който той представи, бе за археологически разкопки и някакви некрополи. Изглежда резултатите му са били добри, защото много го похвалиха, а вещи хора ме информираха, че това е нещо необичайно за археологическата колегия. Както и да е, запознахме се и аз споделих с него намеренията си в областта на средновековната нумизматика, необходимостта да отида в Бургас и да се запозная с фонда им. Той отговори положително и аз трябваше да намеря подходящо време. Този миг дойде и аз пристигнах в Бургас. Нещата там се оказаха неблагоприятни. По-късно научих, че музеят в Бургас има славата на конфликтно учреждение. Това намери отражение в моето посещение, което завърши безплодно и с неприятни последици за бъдещата ми кариера.

С Иван Карайотов се сближихме, когато се преместих от Нова Загора в Шумен. Скоро станах част от кръга колеги около списание „Нумизматика“, чийто главен редактор бе „шефката“ – проф. Йорданка Юркова. Участието ми в редколегията на „Нумизматика“ бе истинската школа за моето професионално израстване, тъй като разполагахме (особено ние медиевистите) с пълната свобода да изразяваме собственото си мнение върху различни научни проблеми. А когато ние, колегите от провинцията, се позабравяхме, бивахме поокастряни. Та в този научен кръг бе въведен и Карайотов. Той бе широко скроен човек и не го удовлетворяваше нашето скромно общество. Иван бе и душата на колегията от подводничарска археология в Бургас, близък и много ценен от траколозите – модерна и доста влиятелна група, в която имаше плеяда авторитети – Иван Венедиков, Александър Фол, Иван Маразов и др. Иван, разбира се, бе душата и на местната интелектуална бохема. Въобще Бургас бе много артистичен град – едно от интелектуалните огнища в страната.

Но да се върнем на нашите отношения с Иван. С него се срещаме често в столицата и извън нея във връзка с една или друга нумизматична изява. Карайотов проявяваше специален интерес към колекцията на д-р Васил Хараланов от Шумен, в която се съхраняваха значително количество монети на Месемврия, които станаха част от професионалния му живот. От друга страна, за мен Бургас бе интересен като средище, в което се концентрираха средновековни монети, а по-късно и печати, не само във фонда на Бургаския музей, но и от разкопки и частни колекционери, с които Карайотов поддържаше добри отношения.

Иван Карайотов винаги ме е впечатлявал с откровеността си, като не пропускаше да посочи и собствената си вина, както и с огромната си ерудиция (може би по природа или поради факта, че е завършил Семинарията и класическа филология в СУ).

Може дълго да се говори за „явлението Карайотов“. Силно мразен от гаулайтерите в родния си град и дълбоко уважаван от колеги и интелектуалци в страната, това му позволи, макар и мъчително, да направи забележителна научна кариера.

Контактите ни се увеличиха многократно след като Иван Карайотов бе избран през 2005 г. за професор по антична археология към Шуменския университет – едно отлично попадение за университета. Ерудит от такъв ранг, с огромен опит, същевременно добронамерен, щедър в оценките си към студентите, за него преподавателската работа бе възможност за пряка изява. Иван пое като Херкулес грамада от дисциплини, ръководството на аспиранти, някои от тях буксуващи от години, които той успя да изведе до успешен край. Завиждах му благодарно за енергията и възрожденския дух. Пътуваше с влака Шумен – Бургас всяка седмица и твърдеше, че това му доставя огромно удоволствие. И сега е пред очите ми, заобиколен от студенти в коридора, тръгнали да търсят някой свободен кабинет...

Иван Карайотов остави забележително научно наследство, което времето ще оцени. За мен той си остава един възрожденец със собствена рецепта за оцеляване, който, въпреки превратностите на съдбата, успя да осъществи делото, за което бе предопределен.

ИВАН КАРАЙОТОВ – ГОЛЯМ И РАЗНОСТРАНЕН УЧЕН И ПРЕКРАСЕН ЧОВЕК

Петър ДЕЛЕВ

На 30 януари 2018 г. от този свят си отиде на 76 годишна възраст професор Иван Димитров Карайотов, изтъкнат нумизмат, археолог, историк и краевед, музеен работник и университетски преподавател, знакова и уважавана фигура в средите на бургаската интелигенция и почетен гражданин на град Бургас.

Роден на 20 декември 1941 г. в с. Лозен, Хасковско, Иван Карайотов израства в странджанското село Крушевец, където се преселва семейството му. Завършва средното си образование през 1960 г. в Реалната гимназия „Васил Левски“ в Бургас. Една младежка лудория го вкарва в черните списъци на тогавашната власт; лишен от възможност да запише друго висше образование, от 1963 до 1965 г. следва теология в Духовната академия в София. След това получава разрешение да се прехвърли в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и през 1971 г. завършва там специалност „Класическа филология“ с втора специалност „Български език и литература“ и факултативен профил по археология.

Следдипломиранетосизапочва работа като археолог в Историческия музей в град Сандански, а през 1972 г. се премества в Окръжния исторически музей в Бургас като уредник в отдел „Археология“. В продължение на повече от три десетилетия той ще остане завеждащ на археологическия отдел в Бургаския музей, свързвайки трайно съдбата си с развитието на тази институция (преминала през етапите на Окръжна дирекция „Културно-историческо наследство“ и по-късно – Регионален исторически музей). През 1974 г. е избран за научен сътрудник по антична археология. Едно десетилетие по-късно, през 1985 г., като свободен аспирант става кандидат на науките (доктор) с дисертация на тема „Монетосеченето на Месамбрия през елинистическата епоха (250-72 г. пр. Хр.)“. След още едно десетилетие, през 1996 г., е избран за старши научен сътрудник II степен (доцент) с хабилитационен труд публикуваната през 1994 г. монография за златните и сребърни монети на Месамбрия. През 2001 г. става доктор на науките с дисертацията „Бронзовото монетосечене на Месамбрия“, а през 2003 г. е избран за старши научен сътрудник I степен (професор).

Беше отдаден на работата си в музея, който се беше превърнал в негов втори дом. Главна негова заслуга е разработването на експозиционните планове и успешното осъществяване на първата самостоятелна археологическа експозиция в старата музейна сграда на бул. „Алеко Богориди“, когато през осемдесетте години на миналия век останалите отдели на Бургаския музей се преместват на други адреси, както и за нейните последвали трансформации. Участвал е и в осъществяването на музейни експозиции в Созопол, Малко Търново, Айтос и Поморие. Благодарение

на дългогодишните му усилия и неуморна събирателска работа нумизматичната колекция на Бургаския музей се превърна постепенно в една от най-богатите в страната.

Дълго време успоредно с работата си в музея Иван Карайотов четеше лекционни курсове в Центъра за усъвършенстване на ръководни кадри в туризма (ЦУРК), в Бургаския свободен университет и в Колежа по туризъм към Университет „Асен Златаров“ в Бургас. През 2005 г. беше избран за професор по антична археология в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, където премина на основна работа в последните години на активната си трудова кариера, предавайки своите богати и разностранни познания на студентите във Факултета по хуманитарни науки.

Беше опитен и активен полеви археолог. Участвал е в най-различни по обхват и състав археологически обхождания и експедиции; познаваше великолепно археологическите паметници и обекти в региона и има съществени заслуги за разработването на археологическата карта на днешната Бургаска област. През годините лично или в екип е провеждал археологически разкопки на много и различни по характер археологически обекти, пръснати из цялата област – на Малкото кале при Равадиново, на остров „Св. Анастасия“, в околностите на Руен, край Малко Търново, край Мандренското езеро, при Лозарево, край Айтос, в района на Нефтохимическия комбинат, в Поморие, край Каблешково, край Голямо Буково, при Драганци (Карнобатско), при Вратица (община Камено), при Брястовец, при Оризаре край Несебър.¹ Той е и един от пионерите на подводната археология у нас; ръководил е подводни археологически проучвания в различни райони на Южното Черноморие, сред които се откроява със своята научна значимост обектът при устието на река Ропотамо². Доброто познаване на класическите езици му позволяваше да се изиявява и в сферата на епиграфиката.

Несъмнено най-значимите научни приноси на професор Карайотов са в сферата на античната нумизматика, а водеща тема в неговите проучвания в тази област е монетосеченето на античната Месамбрия. Още с първата си докторска дисертация през 1985 г. той заявява недвусмислено задълбочения си интерес към монетите на античния дорийски полис, предшественик на днешния Несебър, и тази заявка е препотвърдена с публикуваната през 1992 г. в Бургас неголяма по обем обзорна книга, базирана на тази дисертация³.

Дългогодишните проучвания на Карайотов върху античните монети на Месамбрия достигат до убедителен завършек с публикуването на двете части на неговото мащабно монографично изследване „The coinage of Mesambria“, представляващо по същество цялостен корпус на месамбрийското монетосечене. Първата част на изследването, пос-

¹ Кратки отчети за тези проучвания са публикувани в поредицата „Археологически открития и разкопки“. Виж също Карайотов 1976а; Карайотов, Цанева 1976; Карайотов, Домарадски 1982; Domaradzki et al. 1991; Домарадски и др. 1992; Karayotov 1994b; Карайотов, Господинов 2006.

² Karayotov 1985.

³ Карайотов 1992.

Иван Карайотов с новоизлезлия том втори от „Монетосеченето на Месамбрия“ през 2009 г.

ветена на сребърните и златни месамбрийски монети, беше отпечатана на английски език през 1994 г.⁴ и представена като хабилитационен труд на Карайотов при избора му за доцент (старши научен сътрудник II ст.) през 1996 г. Тя включва каталожна част с описание на около 1000 монети, както и текстова част, разглеждаща последователно историческата съдба на Месамбрия, познатите монетни типове, ранното сребърно монетосечене, монетните печати на месамбрийските тетрадрахми и тяхната стилова типология, монограмите, надписите и монетните магистрати, хронологията и периодизацията на сериите сребърни тетрадрахми, сеченето на златни месамбрийски статери, както и проблемите на циркулацията на златните и сребърни монети на града.

Втората част, посветена на бронзовите монети на Месамбрия, беше успешно защитена като „голяма“ докторска дисертация през 2001 г.; монографичният вариант беше отпечатан едва осем години по-късно⁵. Тя съдържа каталог на около 4000 бронзови месамбрийски монети и обширна текстова част, разглеждаща основните типове на автономните месамбрийски бронзови монети и на месамбрийското градско монетосечене

4 Karayotov 1994a.

5 Karayotov 2009.

през римската императорска епоха, тяхното хронологическо развитие по периоди, тегловните стандарти на месамбрийските бронзови монети, отразените в монетните типове данни за месамбрийския пантеон, интензивността на месамбрийското бронзово монетосечене в различните периоди и разпространението на неговите продукти, документирано чрез географията на находките на единични монети и монетни съкровища.

На месамбрийското монетосечене са посветени и още няколко десетки отделни публикации на Иван Карайотов; някои от тях представят самостоятелно обособени теми и фрагменти, свързани с двете големи монографии, други засягат конкретни находки и сюжети или съдържат тематични сравнения с монетосеченето на други западночерноморски гръцки колонии (Аполония, Одесос, Дионисополис).

Монетите на Месамбрия отдавна са обект на научен интерес. Още Никола Мушмов включва основните типове в своя компендиум на античните монети на Балканския полуостров, а и преди, и след него, те нееднократно са били споменавани и описвани в различни монетни каталози и други нумизматични публикации. Съществени приноси в проучването им имат Тодор Герасимов, Камен Димитров, Ставри Топалов и др. Основното, с което двутомното издание на Карайотов се отличава и от работите на другите занимавали се с тази проблематика, и от по-ранните негови собствени публикации, е използването на отбелязания вече значителен по обем първичен нумизматичен материал. В резултат на дългогодишен упорит труд Карайотов е успял да събере данни за вероятно почти всички известни месамбрийски монети и лично да проучи огромен брой от тях, което му позволява да базира

Иван Карайотов чете доклад на Четвъртия международен симпозиум „Bulgaria Pontica“ в Несебър.

На юбилея на проф. Михаил Лазаров във Варненския археологически музей през 2004 г.

анализите и заключенията си на достатъчно богат и статистически достоверен материал. Подобно събиране на прецизна информация за внушително количество месамбрийски монети се осъществява за пръв път в такива размери и само по себе си представлява значително научно постижение. Този впечатляващ нумизматичен фонд е обработен прецизно и на съвременен научно ниво, което от своя страна е позволило на Карайотов да стигне до съществени и определено приноси научни изводи и заключения по отношение и на типологията, и на хронологията, и на разпространението на месамбрийските монети, и на ред други по-обща или по-частни проблеми на месамбрийското монетосечене.

В още около дузина нумизматични публикации Карайотов разглежда монетни находки и други проблеми, несвързани с Месамбрия; сред тях могат да бъдат отбелязани няколко заглавия, посветени на монетите на другата голяма гръцка колония край Бургаския залив, Аполония Понтика. Интересно откритие на Карайотов представлява например идентификацията на изображение на колосалната статуя на Аполон от гръцкия скулптор Каламис върху монети на Аполония (Карайотов 1976b-с).

Нумизматичните публикации на Карайотов се познават и използват активно у нас и в чужбина. Той е несъмнено една от най-разпознаваемите фигури в българската нумизматика през последната четвърт на XX и началото на XXI в., учен с международен авторитет и престиж, с безспорни и значими научни приноси, чието име ще остане трайно свързано особено с проучването на монетосеченето на антична Месамбрия.

Още една широка сфера на научни издирвания, в която професор

Иван Карайотов като млад археолог. Подводни проучвания на о-в „Света Анастасия“.

Карайотов оставя след себе си забележителна следа, може най-общо да бъде определена като „краеведческа“. Бургас и Бургаският регион, Южното Черноморие с неговите антични градове и пристанища, вътрешността от Странджа на юг до източните разклонения на Стара планина на север бяха неговият край, неговият „патримониум“, и той се чувстваше синовно задължен и лично отговорен да даде всичко от себе си за запазване и увековечаване на неговото разпиляно във времето културно-историческо наследство, не само античното, което беше обект на тясната му научна квалификация, но и това от други епохи и исторически направления, чиито условни граници прескачаше леко и без да се колебае. Сам или в съавторство е издал над десет книги и многобройни други публикации, посветени на различни теми и сюжети, свързани с

Честване в ШУ „Епископ Константин Преславски“. 2011 г.

миналото на Бургаския край – исторически студии и монографии за отделни селища като Бургас, Русокастро, Твърдица, Каменар, Поморие, за остров св. Анастасия, за археологическото наследство на Странджа, за отделни личности или цели родове, оставили своя отпечатък в бургаската история⁶. Това разнородно по тематика, но внушително по обем историческо творчество несъмнено също има своята голяма научна и обществена стойност, превръщайки Иван Карайотов в един от най-значимите и плодотворни локални историци на Бургаския регион.

Професор Карайотов беше не само академичен учен, човек на книгите и знанието, но и изобщо и преди всичко пиещ човек, роден с дар слово, с писателска дарба и преследваща го цял живот страст да пише и да споделя. Поддържаната на сайта на Регионалната библиотека „П. К. Яворов“ в Бургас доста пълна негова библиография, за съжаление достигаща засега само до 2011 г.,⁷ дава добра представа за мащабите на дългогодишната му дейност като редовен дописник на бургаските вестници „Черноморски фронт“, „Черноморски фар“, „Бургас днес“, „Бургас днес и утре“, „Морски труд“, на списание „Море“, на варненския „Морски вестник“, в които са публикувани стотици негови материали. Много публикации на Карайотов са пръснати и във всевъзможни други периодични издания, сред които вестниците „Орбита“, „Слънчев бряг“ (Несебър), „Странджански зов“ (Созопол), „Морски свят“ (Варна), „Камчия“ (Руен),

⁶ виж Карайотов 2003; 2004; 2010; 2011; 2015; Карайотов, Хаджипетрова 2017; Карайотов и др. 2000; 2011; Патронов и др. 1999; Проданов, Карайотов 2001; Радойнов, Карайотов 2007.

⁷ <<http://www.burglib.org:81/bg/digital/Karajotov/mysite3/index.htm>>.

Честване в ШУ „Епископ Константин Преславски“. 2011 г.

„Странджа“ (Малко Търново), Червено знаме“ (Камено) и десетки други. Една значителна част от това необикновено по мащабите си писмено творчество може да бъде определена като „популяризаторска“ и „просветителска“, доколкото е свързана като тематика и съдържание с основните насоки на неговата музейна и научна дейност – всевъзможни материали със сюжети от античното минало или по-късната история на Бургаския край, други свързани с археологически проучвания, паметници и находки, с надписи и монети, отзиви за книги и научни събития, биографични бележки за учени, свързани с историята и археологията на Бургаския регион, и какво ли още не. Пишеше леко и увлекателно, умееше да поднася сюжетите си по интересен начин, сеестки с пълни шепи от обширните си и разностранни познания. В последните петнайсетина години на живота си беше намерил и друг канал за разпространение на знания за миналото: поддържаше редовно и активно изключително интересен и привлекъл огромна аудитория профил във Фейсбук, на който споделяше всевъзможна текстова и образна информация.

Беше добър човек, кротък и незлоблив, винаги готов да изслуша някого и да помогне според силите си, да даде съвет или да сподели безкористно своите обширни познания. Четеше много и имаше изключителна обща култура; беше франкофон и с особен пиетет се отнасяше към всичко френско. Скромен по дух, не се стремеше да се налага или да бъде център на вниманието, но това често се случваше от само себе си, поради мъдростта и съдържателността на приказките му. Говореше сладкодумно и увлекателно и често се увличаше да разказва; притежаваше тънко чувство за хумор и точен език, който умееше да „закове“ запомняща се фраза или формула, като прочутата „Thracia Pontica“, която се наложи не само като наименование на поредица от научни симпозиуми и техните издания, но и като цяло научно направление в тракологията. Имаше много приятели сред бургаската интелигенция от неговото поколение, поети, художници, вестникари, сред които винаги се чувстваше в свои води. От бохем в по-младите си години, по-късно стана въздържател и домошар, отдаден на семейството и на тихия и упорит, научен и писателски труд.

Един голям учен и прекрасен човек.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Домарадски и др. 1992: М. Домарадски, И. Карайотов, А. Гоцев. Керамика от ранно-желязната епоха от крепостта Малкото кале при с. Равадиново, общ. Созопол. – Археология, 34, 1992, 4, 29-42.
- Карайотов 1976a: И. Карайотов. Могилни погребения в района на нефтохимическия комбинат край Бургас. – Известия на музеите от Югоизточна България 2, 1976, 51-72.
- Карайотов 1976b: И. Карайотов. Бронзова монета с изображения на статуята на Аполон от Каламис. – Археология 18, 1976, кн. 4, 58-61.
- Карайотов 1976c: И. Карайотов. Нови данни за аполонийския колос на Каламис. – Изкуство 32, 1976, кн. 3, 42-43.
- Карайотов 1992: И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, Спектър, 1992.
- Карайотов 2003: И. Карайотов. Водите на Хемус и Странджа. Бургас, ВК, 2003.
- Карайотов 2004: И. Карайотов. Остров „Света Анастасия“. Бургас, Морско общество, 2004.
- Карайотов 2010: И. Карайотов. Йови Воденичаров. Възрожденец, държавник и общественик в следосвобожденска България, Айтос и Бургас. Бургас, Ритъм 3, 2010.
- Карайотов 2011: И. Карайотов. Каменар. Между морето и планината. Бургас, Либра Скорп, 2011.
- Карайотов 2015: И. Карайотов. Анхиалос през античността. Бургас, Либра Скорп, 2015.
- Карайотов, Господинов 2006: И. Карайотов, К. Господинов. Надгробна могила край с. Брястовец, община Бургас. – Известия на музеите от Югоизточна България 22, 2006, 115-132.
- Карайотов, Домарадски 1982: И. Карайотов, М. Домарадски. Археологически проучвания на комплекса „Малкото кале“. – В: Мегалитите в Тракия, ч. 2, Тракия Понтика (Тракийски паметници, т. 3), София, Наука и изкуство, 1982, 360-374.
- Карайотов, Хаджипетрова 2017: И. Карайотов, А. Хаджипетрова. Хаджипетровите, родова летопис. Бургас, Знаци, 2017.
- Карайотов, Цанева 1976: И. Карайотов, М. Цанева. Материали от разкопките на „Малкото кале“ край Созопол през 1973 г. – В: Мегалитите в Тракия (Тракийски паметници, т. 1), София, Наука и изкуство, 1976, 138-155.
- Карайотов и др. 2000: И. Карайотов, П. Княшкина, Д. Господинов. Бургас – Вечното пристанище. Бургас, Понтика принт, 2000.
- Карайотов и др. 2011: И. Карайотов. История на Бургас. От древността до средата на XX век. Бургас, Регионална библиотека „П. К. Яворов“, 2011.
- Патронов и др. 1999: Д. Патронов, И. Карайотов, Д. Радойнова. Странджа – природен парк. Природно богатство, археологическо наследство, духовна култура, туризъм. Малко Търново, Понтика принт, 1999.
- Проданов, Карайотов 2001: Н. Проданов, И. Карайотов. Русокастро. История, легенди, документи. Камено, Спринт, 2001.
- Радойнов, Карайотов 2007: А. Радойнов, И. Карайотов. Твърдица в скута на отечеството. Бургас, Спринт, 2007.
- Domaradzki et al. 1991: M. Domaradzki, I. Karajotov, A. Gotzev. L'Habitat du premier âge du fer du Malkoto kale. – Thracia Pontica 4, 1991, 119-132.
- Karayotov 1985: I. Karayotov. Explorations archeologiques sous-marines dans la baie devant l'embouchure du Ropotamo (1985-1986). – Bulgaria Pontica Medii Aevi 3, 1992, 277-279.
- Karayotov 1994a: I. Karayotov. The coinage of Mesambria. Vol. 1. Silver and gold coins of Mesambria. Bargas, Selecta, 1994 (Centre of Underwater Archaeology, Sozopol).
- Karayotov 1994b: I. Karajotov. Les sites portuaires sur les rives des lagunes et le golfe de Bargas (VIe – IIIe s. av. J.-C.). – Thracia Pontica 5, 1994, 131-138.
- Karayotov 2009: I. Karayotov. The coinage of Mesambria. Vol. 2. Bronze coins of Mesambria. Bargas, Ritam 3, 2009 (Center for Maritime History, Archaeology and Ecology, Sozopol).

ПРОФ. Д.И.Н. ИВАН КАРАЙОТОВ

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

1971

1. Преживелиците на самотата – бележки върху проблема за отчуждението в изкуството. – Пламък, № 1, 1971, 77-82.

1972

2. Родината на Спартак. Среднострумието през античността. – Наука и техника за младежта 7, № 7, 1972, 10-12.
3. „Морето, морето!“ – този древен и неостаряващ път. – Орбита [София], 5, № 24 (232), 1972, 11.

1973

4. Страница от историята на малкия остров. – Орбита [София], 5, № 9 (217), 1973, 13.
5. Новини от древно Анхиало. – Орбита [София], 5, № 34 (242), 1973, 11.
6. Могилни погребения в района на Нефтохимическия комбинат край Бургас. – Резюмета на отчети за разкопки, проведени през 1972 г. (XVIII Национална археологическа конференция 27-30 май 1973г., Нова Загора). София, 1973, 34-35.
7. Разкопки в центъра на Айтос. – Резюмета на отчети за разкопки, проведени през 1972 г. (XVIII Национална археологическа конференция 27-30 май 1973г., Нова Загора). София, 1973, 36.

1974

8. Съкровище от перпери на Палеолозите от Поморие. – Нумизматика 2, 1974, 1-4.
9. Две интересни находки от Бургаско. – Нумизматика 4, 1974, 13-22.
10. Некрополът на древния Деултум. – Орбита [София], 6, № 7 (267), 16 февруари 1974, 16.

1975

11. Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро. – Изкуство 3-4, 1975, 36-44.
12. Монети от разкопките на „Малкото кале“ край Созопол и от тракийската крепост на Мандренското езеро. – Нумизматика 4, 1975, 10-17.

1976

13. Могилни погребения в района на Нефтохимическия комбинат край Бургас. – Известия на музеите в Югоизточна България 1, 1976, 51-72.
14. Съкровище от тетрадрахми на Месамбрия и Одесос от с. Рудник, Бургаски окръг. – Нумизматика 1-2, 1976, 36-44.
15. Бронзов пръстен-печат от тракийска надгробна могила при Малко Търново. – Нумизматика, № 1-2, 1976, 52-54.
16. Нови данни за аполонийския колос на Каламис. – Изкуство 3, 1976, 42-43.
17. Бронзова монета с изображения на статуята на Аполон от Каламис. – Археология 4, 1976, 58-60.
18. Материали от разкопките на Малкото кале край Созопол през 1973 г. – В: Тракийски паметници. 1. Мегалитите в Тракия. София, 1976, 138-155 (в съавт. с М. Цанева).

19. Тракия Понтика. – Литературен фронт [София], № 5, 21 януари 1976.
Тракия и морето. – Тракия 3, 1976, 71-78.
20. Родината ми е Месамбрия – от Мелса и брия. – Орбита [София], 8, № 40(404), 02 октомври 1976, с. 12.
21. Старини около Мандренското езеро. – Орбита [София], 8, № 4(368), 24 януари 1976, с. 16.

1977

22. Книга за тракийските монети. – Изкуство 1, 1977, 44. Рецензия за: Y. Youroukova. Coins of the Ancient Thracians (BAR, Supplementary Series 4). Oxford, 1976.
23. Разкопки на римското селище край Айтос. – Археологически открития и разкопки през 1976 г. (XXII Национална археологическа конференция, гр. Видин). София, 1977, 82.

1978

24. Критски меден слитък от село Черково, Бургаски окръг. – Нумизматика 1, 1978, 12-17.
25. Разкопки на обекта „Малкото кале“, Бургаски окръг (в съавт. с И. Венедиков и М. Домарадски). – Археологически открития и разкопки през 1977 г. (XXIII Национална археологическа конференция, гр. Русе). София, 1978, 49.

1979

26. Nouvelles inscriptions de la région de Bourgas (Bulgarie). – In: Actes du VIIe congrès international d'épigraphie grecque et latine. Bucuresti – Paris, 1979, 388-389.
27. Подводни проучвания между нос Емине и Ахтопол (в съавт. с Калин Порожанов и Венцислав Попов). – Археологически открития и разкопки през 1978 г. (XXIV Национална археологическа конференция, гр. Пазарджик). София, 1979, 55.
28. Разкопки на тракийската крепост „Малкото кале“ и прилежащите ѝ некрополи (в съавт. с Иван Венедиков и Мечислав Домарадски). – Археологически открития и разкопки през 1978 г. (XXIV Национална археологическа конференция, гр. Пазарджик). София, 1979, 63.

1982

29. Археологически проучвания на комплекса „Малкото кале“ (в съавт. с М. Домарадски). – В: Тракийски паметници. 3. Мегалитите в Тракия. 2: Тракия Понтика. София, 1982, 358-378.
30. Съкровище от тракийски и късноелинистически тетрадрахми от Несебър. – Нумизматични публикации, 1982, 33-35.
31. Археологически разкопки в местността „Мишкова нива“ край Малко Търново (в съавт. с Петър Делев). – Археологически открития и разкопки през 1981 г. (XXVII Национална археологическа конференция, гр. Михайловград). Михайловград, 1982, 46.

1983

32. A Thracian Sea God from Pomorie, Bulgaria. – The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration [London], 12, № 3, 1983, 263-269.
33. Международен симпозиум Thracia Pontica. – Море [Бургас] 2, 1983, 268-274.

1984

34. Хронология на месамбрийските тетрадрахми. – Нумизматика 4, 1984, 5-14.
35. Стилът на месамбрийските тетрадрахми. – Изкуство 10, 1984, 30-35.
36. Археологическите проучвания в Странджа. – В: Странджанско-Сакарски сборник. I: Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум „Странджа“ – Бургас, 17-19 август 1978. Малко Търново, 1984, 190-195.
37. Странджа и морето в културно-исторически аспект. – В: Странджанско-Сакарски сборник. 2: Доклади от Втория интердисциплинарен симпозиум „Странджа-Сакар“. Малко Търново, 30. IX. – 2. X. 1980. Малко Търново, 1984, 65-69.
38. Разкопки на манастира при с. Голямо Буково, Бургаски окръг (в съавт. с Петя Кияшкина). – Археологически открития и разкопки през 1983 г. (XXIX Национална археологическа конференция). Смолян, 1984, 89.

1985

39. A Treasure of Thracian and Late Hellenistic TETRADRAHMAI from Nessebar. – In: Thracia Pontica. 2: Le littoral Thrace et son role dans le monde ancien. 4-7 Oct. 1982, Sozopol. Jambol, 1985, 151-155.
40. Циркуляция на месамбрийските тетрадрахми. – Известия на музеите в Югоизточна България 8, 69-81.
41. Месамбрийските монети от типа „Атина Алкис“. – В: Сборник Нумизматика, 1. София, 1985, 51-59.
42. Монетосеченето на Месамбрия през елинистическата епоха /250-72 г. пр. Хр./. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „Кандидат на историческите науки“. Научен ръководител: Проф. д-р Георги Михайлов. Рецензенти: проф. д-р Велизар Велков и ст.н.с. д-р Йорданка Юркова. Бургас, 1985, 18 с.
43. Тракийско морско божество от Поморие. – Фар [Варна], 1985, 61-63.
44. Спасителни разкопки в местността „Градището“ при с. Лозарево, Бургаско (в съавт. с Цоня Дражева). – Археологически открития и разкопки през 1984 г. (XXX Национална археологическа конференция). Сливен, 1985, 158.
45. Спасителни разкопки на надгробна могила край с. Руен, Бургаски окръг. Археологически открития и разкопки през 1984 г. (XXX Национална археологическа конференция). Сливен, 1985, 164.
46. Подводни проучвания в залива срещу устието на река Ропотамо. – Археологически открития и разкопки през 1984 г. (XXX Национална археологическа конференция). Сливен, 1985, 294.

1986

47. Une forteresse thrace sur “La route du sel”. – In: Thracia Pontica. 3: Les Thraces et les colonies graecques, VII-V s.av.n.e.. Sozopol, 6-12 Oct. 1985. Sofia, 1986, 245-250 (avec P. Kiachkina).
48. Сребърното и златното монетосечене на Месамбрия през елинистическата епоха. – Нумизматична информация № 11, 1986, 6-14.
49. Месамбрийските монетни магистрати. – Нумизматика 2, 1986, 15-30.
50. Могилен некропол при манастира при с. Голямо Буково, Бургаски окръг (в съавт. с П. Кияшкина и К. Господинов). – Археологически открития и разкопки през 1985 г. (XXXI Национална археологическа конференция). Велико Търново, 1986, 115.
51. Тракийска крепост и могилен некропол край с. Руен, Бургаски окръг (в съавт. с Петя Кияшкина). – Археологически открития и разкопки през 1985 г. (XXXI Национална археологическа конференция). Велико Търново, 1986, 116.

52. Подводни археологически проучвания в залива пред устието на река Ропотамо. – Археологически открития и разкопки през 1985 г. (XXXI Национална археологическа конференция). Велико Търново, 1986, 192.

1987

53. Съмнителни апостоли. – Нумизматика 1, 1987, 46-47. (Рецензия за: Хр. Божков, В. Пейков. Послания от далечното минало. София, 1987).
54. Подводни проучвания в залива пред устието на река Ропотамо. – В: Странджанско-Сакарски сборник 4. 5: Доклади от третия и четвъртия интердисциплинарен симпозиум „Странджа – Сакар“. Созопол, 1987, 357-360.
55. Потъналото пристанище. – Морски свят [Варна], № 2, 1987, 40-42.
56. Дарители от долината на Хаджийка. – Дарители [София], № 5, 1987, 32-34.
57. Тракийска крепост и могилен некропол край с. Руен, Бургаски окръг (в съавт. с И. Бонева). – Археологически открития и разкопки през 1986 г. (XXXII Национална археологическа конференция). Разград, 1987, 82.
58. Подводни археологически проучвания „Шелф-юг“ в залива пред устието на Ропотамо. – Археологически открития и разкопки през 1986 г. (XXXII Национална археологическа конференция). Разград, 1987, 284.

1988

59. Бронзова монета на Митридат VI Евпатор от крепостта „Малкото кале“ край Созопол. – Нумизматика 4, 1988, 12-14.
60. Медната планина. – Морски свят [Варна] № 5, 1988, 39-41.
61. Тракийско укрепление в околностите на с. Руен, Бургаска област. – Археологически открития и разкопки през 1987 г. (XXXIII Национална археологическа конференция). Благоевград, 1988, 47-48.
62. Спасителни разкопки в местността „Палеокастро“, Поморие (в съавт. с М. Лазаров, И. Бонева и Д. Апостолова). – Археологически открития и разкопки през 1987 г. (XXXIII Национална археологическа конференция). Благоевград, 1988, 10.

1989

63. Спасителни археологически разкопки в м. „Палеокастро“ – град Поморие (в съавт. с И. Бонева). – Археологически открития и разкопки през 1988 г. (XXXIV Национална археологическа конференция). Кърджали, 1989, 86-87.
64. Подводни проучвания в залива пред устието на р. Ропотамо (в съавт. с А. Петков и Хр. Ангелова). – Археологически открития и разкопки през 1988 г. (XXXIV Национална археологическа конференция). Кърджали, 1989, 175.

1990

65. Новооткрита тетрадрахма с надпис „ΚΟΤΥΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ“. – Нумизматика 3, 1990, 25-28.
66. The Antique and the Mediaeval Port at the Mouth of the River Ropotamo. – In: Terra Antiqua Balcanica 5: Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. Sofia, 1990, 64-66.

1991

67. L'habitat du premier âge du fer de Malkoto kale (avec M. Domaradzki et A. Gotzev). – In: Thracia Pontica 4: Les agglomérations cotières de la Thrace avant la colonisation grecque. Les sites submergés – méthodes des recherches, Sozopol, 6-12 Oct. 1988. Sofia, 1991, 119-132.
68. Бургас през вековете. – Море [Бургас], 1991 (б.н.), 5-24.

1992

69. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас (изд. Спектър-АЛ), 1992, 130 с. (монография). (Рецензия: E. Schönert-Geiss – Gnomon 66, 1994).
70. Explorations archeologiques sous-marines dans la baie devant l'embouchure du Ropotamo (1985-1986). – In: Bulgaria Pontica Medii aevi, 3. Nessebre, 27-31 Mai 1985. Sofia, 1992, 277-279.
71. Керамика от ранножелязната епоха от крепостта Малкото кале при с. Равадиново, общ. Созопол (в съавт. с М. Домарадски и А. Гоцев). – Археология 4, 1992, 29-42.

1993

72. Пътуване към Самотраки. – Море [Бургас], № 3, 1993, 21-25.
73. Последното послание от Понта. – Море [Бургас], № 5, 1993, 45-50.
74. „Месамбрия ми е родина – от Мелса и брия“. Един град в Тракия Понтика. – Море [Бургас], № 6, 1993, 19-25.
75. Старини по пътя на солта. – Море [Бургас], № 8-9, 1993, 14-17.
76. Виното и Черно море. – Море [Бургас], № 10, 1993, 15-21.

1994

77. Les sites portuaires sur les rives des lagunes et le golfe de Burgas (VIe – IIIe s.av.J.-C.). – In: Thracia Pontica. 5: Les ports dans la vie de la Thracia ancienne, Sozopol, 7-12 Oct. 1991. Sozopol, 1994, 131-138.
78. The Coinage of Mesambria. 1: Silver and Gold Coins of Mesambria. Sozopol, 1994, 134 p., 48 Pl. (Thracia Pontica Series IV. Thracia Maritima. Corpus Numorum) (монография). (Рецензия: Elena Stolyarik – American Journal of Archaeology (AJA), October 1996, 191-192).
79. La XWPA de Mesambria Pontika d'apres les donnees archeologiques et numismatiques. – In: Studies on Settlement Life in Ancient Thrace 3: Proceedings of the 3rd International Symposium “Cabyle”, Jambol, 17-21 May 1993. Jambol, 1994, 283-292.
80. Монетарниците на Южния Понт (1). Признанията на Аполония. – Море [Бургас], 2, № 1, 1994, 9-15.
81. Монетарниците на Южния Понт (2). Находките от Месамбрия. – Море [Бургас], 2, № 2, 1994, 20-25.
82. Монетарниците на Южния Понт (3). „Под високите стени на Анхиало“. – Море [Бургас], 2, № 4, 1994, 26-31.
83. Анхиало, началото на „пътя на солта“. – Море [Бургас], 2, № 5, 1994, 9-14.
84. Монетарниците на Южния Понт (4). Колония Флавия Пацис Деултензиум. – Море [Бургас], 2, № 6, 1994, 70-75.
85. Монетарниците на Южния Понт (5). Градът на два континента. – Море [Бургас], 2, № 8-9, 1994, 22-26.
86. Крайбрежието през 18 век. – Море [Бургас], 2, № 10, 1994, 32-35.
87. Бащата на Бургас [предговор]. – В: П. Павлов. Александър Георгиев – Коджакафалията, благодетел на Бургас. Бургас, 1994, 9-10.

1995

88. Le monnayage d'Apollonia a la lumiere des decouvertes les plus recentes. – In: THRACIA 11: Studia in honorem Alexandri Fol. Serdicae, 1995, 397-408.
89. La circulation des monnaies de Mesambria Pontica dans la region du bas Danube. – В: Добруджа 12. Добрич, 1995, 24-38.
90. Монетосеченето на Одесос. – Море [Бургас], 3, № 1, 1995, 34-40.
91. Загадките на потъналите селища. – Море [Бургас], 3, 1995, № 3, 58-60; № 4, 18-20.

92. Иконостасът на Созополската „Св.Богородица“. – Море [Бургас], 3, № 6, 1995, 28-32.
93. Голямата история на малкия остров. – Море [Бургас], 3, № 7, 1995, 11-16.
94. Бижутата на древността. – Море [Бургас], 3, № 8, 1995, 13-18.

1996

95. Монетните съкровища. – Море [Бургас], № 1, 1996, 10-16.
96. Месамбрия и келтският владетел Кавар. – Море [Бургас], № 9/10, 1996, 10-14.

1997

97. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. – Нумизматика и сфрагистика, кн. IV, 1995-1997, 42-52.
98. *Aquae calidae* – centre de la culture thrace (в съавт. с П. Кияшкина). – In: *Thracia Pontica*. 6.1 Sozopol, 18-24 Sept. 1994. Sozopol, 1997, 125-130.
99. Най-старите монети на Месамбрия. – Море [Бургас], № 5-6, 1997, 13-15.
100. Първият Понтийски конгрес. – Море [Бургас], № 9-10, 1997, 4-6.

1998

101. Най-ранните монети на Месамбрия. – В: *Jubilaecus I*. Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев. София, СУ “Св. Климент Охридски”, 1998, 53-58.
102. “И под стените високи на Анхиало преплавал...” – Море [Бургас], № 1-2, 1998, 11-13.
103. Морето на Петко Росен. – Море [Бургас], № 5-6, 1998, 10-12.
- Агатопол – градът на благородство и доброта. – Море [Бургас], № 9-10, 1998, 6-8.

1999

104. Обитателите на хълмистата планина. – В: *Странджа* – природен парк. Бургас, 1999, 63-115.
105. Колониалните монети на Месамбрия. – В: *Jubilaecus, III*. Юбилеен сборник в памет на проф. Борис Геров. София, СУ “Св. Климент Охридски”, 1999, 78-88.
106. Изследванията на проф. Иван Гълъбов продължават. – Море [Бургас], № 1-2, 1999, 9-11.
107. Дълбоко в Странджа – между две морета. – Море [Бургас], № 3-4, 1999, 7-9.
108. Поезията в древните надписи. – Море [Бургас], № 7-8, 1999, 33-36.
109. Един ден в “Градината на Богородица”. – Море [Бургас], № 9-10, 1999, 10-13.

2000

110. Бургас – вечното пристанище (в съавт. с П. Кияшкина и К. Господинов). Бургас, 2000, 120 с.
111. Месамбрия и владетелите на Крайбрежна Тракия. – Известия на народния музей – Бургас, III, 2000, 66-82.
112. Месамбрия и Митридат VI Евпатор. – В: *Jubilaecus IV*. Сборник в чест на чл. кор. Веселин Бешевлиев. София, СУ “Св. Климент Охридски”, 2000, 60-69 (и Българска историческа библиотека, 4, 2000, 2-13).
113. “*Arta sub Anchiali moenia ...*”(Ovid., *Tristia*, III) – *realites numismatiques et archeologiques*. – In: *Thracia 13*. Sofia, 2000, 219-226.
114. Исторически личности в две странджански песни. – В: *Морето, културата, фолклорът*. Бургас, 2000, 119-126.
115. Античният Деултум, средновековният Дебелт. – Море [Бургас], № 1-2, 2000, 7-10.

116. Пристанищата на о-в Тасос. – Море [Бургас], № 3-4, 2000, 15-17.
117. Рецензия: Богатата история на Анхиало. [М. Лазаров, В. Гюзелев, Е. Грозданова, В. Тонев. История на Поморие, част I.]. – Море [Бургас], № 5-6, 2000, 39.

2001

118. Бронзовото монетосечене на Месамбрия. Автореферат на дисертационен труд за придобиване на научната степен “доктор на историческите науки”. Рецензенти: проф. дин Йорданка Юркова, проф. д-р Михаил Лазаров, доц. Петър Делев. София, 2001, 64 с.
119. Русокастро – история, легенди, документи (в съавт. с Н. Проданов). Бургас, 2001, 232 с. (Рецензия: Георги Райков. Земята е плодородна, морето е близо. – Море [Бургас], кн. 3-4, 2002, 40).
120. Всекидневието в една старопланинска крепост през късната античност (Въз основа на една находка от бронзови съдове и железни сечива от старопланинската крепост между селата Аспарухово и Добромир). – В: Култура и всекидневие. Научни четения по хуманитаристика. Бургас, 2001, 83-91.
121. Легендарната и реална Урдовиза. – Море [Бургас], № 1-2, 2001, 17-20.

2002

122. Nouveaux monuments des villes antiques du littoral Ouest de la Mer Noire. – В: Pithue. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов. София, 2002, 558-567.
123. Месамбрийският пантеон. – В: Jubilaeus V. Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева. София, СУ “Св. Климент Охридски”, 2002, 196-212.
124. Les rois thraces de Bizya et le littoral Ouespontique. – In: Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology “Thrace abd the Aegean”, Sofia-Jambol, 25-29 sept. 2000, Volume I. Sofia, 2002, 431-437.
125. Водите на Хемус и Странджа. История на водоснабдяването на Южното българско Черноморие. Бургас, 2002, 80 с.
126. Ктиторските надписи в църквата на островния манастир „Света Анастасия Фармаколитрия”. – В: Българските земи през средновековието (VII-XVIII в.) Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Acta Musei Varnaensis III-2, 2002, 361-372.
127. Островният манастир „Света Анастасия Фармаколитрия”. – В: Етнически и религиозни взаимодействия. Годишни четения по хуманитаристика. Бургас, 2002, 104-112.
128. Мелсас – основателят на Месамбрия върху монета от V в. пр. Хр. – Море [Бургас], кн.1-2, 2002, 11-14.
129. Херсонесос – Ориоспотамо – потъналото пристанище пред устието на Ропотамо. – Море [Бургас], кн. 5-6, 2002, 7-9.
130. От волската кожа до долара и еврото. – Море [Бургас], кн. 7-8, 2002, 10-13.
131. Месамбрия и Дионисополис – културни и икономически контакти. – Море [Бургас], кн. 9-10, 2002, 11-14.
132. Европа. Загадъчна и широко гледаща. – Интеграция и развитие, брой 0, 2002, 10-12.

2003

133. Месамбрия и Митридат VI Евпатор. – В: Из истории античного общество. Выпуск 8. Новгород, 2003, 148-162.
134. Нов руски медальон с хералдическо изображение на Бургас от 1829 г. – Минало, кн. 1, 2003, 7-8.
135. Рецензия: Камбаната на вечността (Диана Радойнова. Сакралното във фолклорната обредност). – Море [Бургас], кн. 1-2, 2003, 32-33.

136. Големите епохи на Месамбрия. – Море [Бургас], кн. 7-8, 2003, 15-18.
137. Ключът към името “Бургас”. – Море [Бургас], кн. 9-10, 2003, 10-12.
138. Великата майка на боговете. – Море [Бургас], кн. 3-4, 2003, 14-17.
139. Монетарната политика на Месамбрия. – Море [Бургас], кн. 5-6, 2003, 18-22.
140. Характер на бронзовото монетосечене на Месамбрия. Периодизация. – Известия на музеите в Югоизточна България, XX, 2003, 56-73.
141. Купичка с очи (Vol à yeux) от Ропотамо. – В: Черно море между Изтока и Запада, VII Понтийски четения, Варна 10-11 май 2002 г. Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”. Варна, 2003, 73-79.
142. Кизикени от южното Българско Черноморие. – Numismatica Bulgarica, кн. 1 (Studia in honorem Dimitar Draganov) 2003, 9-14.

2004

143. Остров Света Анастасия. Бургас, 2004, 136 с. (монография).
144. Les derniers tetradrachmes posthumes de Mesambria et d'Odessos du trésor de Roudnik, auprès de Bourgas (CH II 98 = CH VI 43). – In: Numismatic and sphragistic contributions to history of the Black Sea Coast, International conference, Varna, September, 12th – 15th, 2001. Varna, 2004, 145-158.
145. Култът към Кибела в Аполония Понтика. – В: Черно море между Изтока и Запада. Река Дунав – мост между народи и култури. IX Понтийски четения, Варна, 16 – 17 май 2003 г. Варна, 2004, 286-290.
146. Кизикените, черноморската валута на древността. – Море [Бургас], кн. 1-2, 2004, 11-12.
147. “Острова – на залива закрила”. – Море [Бургас], кн. 3-4, 2004, 26-29.
148. Островните ктитори. – Море [Бургас], кн. 5-6, 2004, 11-13.
149. Големите епохи на Месамбрия. – Проблеми на изкуството 1, 2004, 9-18.
150. Аполон върху монети на Месамбрия. – Епохи, кн. 1-2 (Юбилейна книжка в чест на проф. д-р Златозара Гочева), 2004, 87-100.

2005

151. Circulation des monnaies de bronze de Messambria. – In: Nessèbre, III. Burgas, 2005, 194-220.
152. Сребърното монетосечене на Аполония и Месамбрия през V – IV в. пр. Хр. – В: Монетите и банкнотите. Възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р Христо Харитонов. Велико Търново, 2005, 46-62.
153. Обожествяването на влечугите. – Море [Бургас], кн. 7/6, 2005, 6-8.
154. Тракийско ямно светилище от късножелязната епоха при село Вратица, Община Камено; Обект № 11 по АМ „Тракия”, Лот 5, Обект № 17 (в съавт. с П. Кияшкина). – Археологически открития и разкопки през 2004 г. (XLIV Национална археологическа конференция). София, 2005, 100-101.

2006

155. Циркулация на месамбрийските бронзови монети. – Известия на археологическия институт, XXXIX, 2006, 127-148.
156. Овидий и Бизийският царски двор. – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII. Бургас, 2006, 39-47.
157. Надгробна могила край село Брястовец, община Бургас (в съавт. с К. Господинов). – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII. Бургас, 2006, 115-131.
158. Бронзовите монети на Месамбрия, Аполония, Одесос и Дионисополис. Сравнителен анализ. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 3, 1 (Studia in honorem professoris Iordanka Iurukova), 2006, 63-80.

159. Bronze coins "Athena helmet with star – ΜΕΣΑ in pelta". – In: Pontos Euxeinos, Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer und Balkanraumes; Manfred Oppermann zum 65 Geburtstag. Herausgegeben von François Bertemes und Andreas Furtwängler. Langenweißbach (Beier & Beran), 2006, 109-114.
160. 90 години от рождението на проф. Иван Венедиков (10.01.1916 – 19.08.1997). – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII. Бургас, 2006, 274-277.
161. Три десетилетия от излизането на статията "Тракия Понтика". – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII. Бургас, 2006, 278-281.
162. Три десетилетия от статията "Тракия Понтика". – Море [Бургас], кн. 1-2, 2006, 8-10.
163. Диоген от Аполония Понтика. – Море [Бургас], кн. 3-4, 2006, 8-10.
164. Небето и морето на Сент Екзюпери. – Море [Бургас], кн. 5-6, 2006, 7-9.
165. Питей – мореплавателят към "Морето на мрака". – Море [Бургас], кн. 7-8, 2006, 7-9.
166. Фарът на Александрия. – Море [Бургас], кн. 9-10, 2006, 10-12.
167. Финикийските мореплаватели. – Море [Бургас], кн. 11-12, 2006, 11-13.
168. Рецензия: Petropoulos, Elias, K. Hellenic Colonization in Euxeinos Pontos. Penetration, early establishment and the problem of the "emporion" revisited. BAR International Series 1394, 2005. 184 p. – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII, Бургас, 2006, 267-268.
169. Рецензия: Pontos Euxeinos, Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer und Balkanraumes; Manfred Oppermann zum 65 Geburtstag. Herausgegeben von François Bertemes und Andreas Furtwängler. Langenweißbach (Beier & Beran), 2006, 492 S. – Известия на музеите в Югоизточна България, XXII. Бургас, 2006, 269-270.

2007

170. Твърдица. В скута на Отечеството (в съавт. с Ат. Радойнов). Бургас, 2007, 228 с.
171. Le monnayage de Messambria et les Monnayages d'Apollonia, Odessos et Dionysopolis. – In: BAR Series 1675 : Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2. Edited by Dimitrios V. Grammenos and Elias K. Petropoulos. Oxford, 2007, 127-170.
172. Melsas, the founder of Messambria, on a coin from the Vth century BC. – In: Studia Hungaro-Bulgarica I. Szeged – Sumen, 2007, 23-31.
173. Le monnayage d'argent d'Apollonia Pontica aux Ve-IVe s. av. J.-C. – In: Studia Hungaro-Bulgarica I. Szeged – Sumen, 2007, 7-21.
174. Les derniers rois thraces et les ville ouestpontiques: Messambria, Apollonia et Anchialo. – В: Античните цивилизации и морета. Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Михаил Лазаров, Варна 13-15 октомври 2004 г. Съставител: Игор Лазаренко. Книгоиздателство Зограф, Варна, 2007, 291-303.
175. Археологически сондажи в землището на с. Оризаре, Несебърска община (в съавт. с Кр. Кръстев). – Археологически открития и разкопки през 2006 г. (XLVI Национална археологическа конференция). Велико Търново, 2007, 204-205.
176. Теренни обхождания в землищата на селата Оризаре, Кошарица и Гюльовца, община Несебър (в съавт. с Красимир Кръстев). – Археологически открития и разкопки през 2006 г. (XLVI Национална археологическа конференция). Велико Търново, 2007, 600-602.

2008

177. Les monnaies posthumes d'argent et d'or de Messambria, Odessos et Dionysopolis aux III-Ier siècles av. J.-C. – В: Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на Черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на ст.н.с. Милко Мирчев, Варна, 15-17 септември 2005 г. Варна, 2008, 60-96.
178. The bronze coinage of Mesambria in the period of the Roman empire. – В: Историкии 3. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоян Витлянов. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2008, 100-113.
179. В лоното на Средновековна България. – В: Историкии 3. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоян Витлянов. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2008, 11-14.
180. Мелсас, основателят на Месамбрия върху монета от V в. пр. Хр. – В: Археологически и исторически проучвания в Новозагорско, т. 2. София, 227-239.
181. Исторически синопсис на месамбрийското монетосечене. – Bulgaria Pontica Medii Aevi VI-VII, Mesembria Pontica. Международен семинар Несебър, 28-31 май 2006 г. Бургас, 2008, 153-188.
182. Тетрадрахми на Месамбрия и Одесос, публикувани през последните години. – В: Юбилеен сборник 100 години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907-2007). Шумен, 2008, 261-276 с Табла XX, 13 и XXI, 7.
183. Трима шуменци в София. Спомени за проф. Асен Игнатов, проф. Здравко Петров и Стефан Власков. – В: Между нещата. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Ивайло Петров по случай неговата 60-годишнина. Велико Търново, 2008, 162-171.

2009

184. The Coinage of Mesambria, Vol. II, Bronze Coins of Mesambria. (Center for maritime history, archaeology and ecology – Sozopol). Burgas, 2009, 500 p. (монография).
185. Пиргос – Бургас и районът на Бургаския залив в средновековните писмени и картографски извори, съпоставени с най-ранните карти от XVII-XVIII век. – В: Пътувания в средновековна България. Велико Търново, 2009, 273-288.
186. The Mesambrian pantheon according to numismatic and epigraphic data. – В: Сборник в памет на проф. Велизар Велков. София, 2009, 148-166.
187. Сребърното монетосечене на Аполония през V-IV век пр. Хр. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 5 (Studia in honorem professoris Ivani Yordanov), 2009, 51-64.

2010

188. Йови Воденичаров. Възрожденец, държавник и общественик в следосвобожденска България, Айтос и Бургас. Рекламно-издателска къща „Спринг“ ООД, Бургас, 2010, 312 с.
189. Най-ранните монети на Месамбрия Понтика. – В: От регионалното към националното. Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов, I част. Велико Търново, 2010, 53-62.
190. Култът към Атина в Месамбрия Понтика (По нумизматични, археологически и епиграфски данни). – В: Studia classica Serdicensia I. Musarum semper amator. София, 2010, 480-487.

2011

191. История на Бургас (От древността до средата на XX век) (в съавт. със Ст. Райчевски и М. Иванов). Бургас, 2011, 328 с.
192. Циркуляция на месамбрийски и аполонийски монети в Шуменски район (V в. пр. Хр. – III в. сл. Хр.). – В: Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 14-16.05.2010 г. Шумен, 2011, 36-47.

2012

193. Постумните сребърни и златни монети на Месамбрия и Одесос през III-I век пр. Хр. – В: ΠΡΑΚΤΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ Изследвания в чест на Иля Прокопов от приятелите и учениците му по случай неговата 60-годишнина. Съставители: Евгени Паунов и Светослава Филипова. Велико Търново, 2012, 261-287.

2013

194. Овидий и бизийският царски двор. – В: *Studia classica Serdicensia* II. Сборник в чест на професор Руска Гандева (1911-2001). София, 2013, 262-273.
195. „Под високите стени на Анхиалос“. – Журнал за исторически и археологически изследвания [Шумен] 1, 2013, 20-39.

2014

196. Диоген от Аполония Понтика. – В: България в световното културно наследство. Материали от Третата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 17-19.05.2012 г. Шумен, 2014, 39-47.

2015

197. Анхиалос през античността. Бургас, 2015, 190 с. (монография).
198. Anchialos/Anchialus. – In: *Thracian, Greek, Roman and Medieval cities, residences and fortresses in Bulgaria*. (Scientific editor Rumen Ivanov). Sofia, 2015, 117-173.

2016

199. Le monnayage d'argent d'Apollonia Pontica aux Ve – IV e s. av. J. – C. – In: *Studia classica Serdicensia* V. Monuments and texts in Antiquity and beyond. Essays for the centenary of Georgi Mihailov (1915-1991). Sofia, 2016, 147-161.

2017

200. Хаджипетровите. Родова летопис. (в съавт. с А. Хаджипетрова). Бургас, 2017, 552 с. (монография).

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENTS

Посвещава се на проф. дин Иван Карайотов
In memoriam professoris Ivani Karayotov

<i>Иван ЙОРДАНОВ</i>	v
Спомен за Иван Карайотов	
<i>Ivan Yordanov</i>	
A memory of Ivan Karayotov	

<i>Петър ДЕЛЕВ</i>	vii
Иван Карайотов – голям и разностранен учен и прекрасен човек	
<i>Peter Delev</i>	
Ivan Karayotov – a great and versatile scholar and an admirable man	

Подбрана библиография	xvi
Selected bibliography	

НУМИЗМАТИКА NUMISMATICS

<i>Gabriel M. TALMATCHI</i>	1
Découvertes monétaires hellénistiques dans la zone de quelques sites Gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja	
<i>Габриел М. ТАЛМАЦКИ</i>	
Находки от елинистически монети от територията на някои предримски градове в югоизточна Добруджа	
<i>Zhenya ZHEKOVA, Mihai Dima</i>	19
The Razdel hoard	
<i>Женя ЖЕКОВА, Михай ДИМА</i>	
Съкровището от Раздел	
<i>Боряна РУСЕВА</i>	35
Отново за съкровището от Чапаево, дн. Царски извор (IGCH 468)	
<i>Boryana RUSEVA</i>	
Again on the hoard from Chapaevo, today's Tsarski Izvor (IGCH 468)	
<i>Върбин ВЪРБАНОВ, Мирослав КЛАСНАКОВ</i>	67
Находка от денари от с. Драганци, Бургаско	
<i>Varbin VARBANOV, Miroslav KLASNAKOV</i>	
Coin hoard from Dragantsi village, Burgas district	

<i>Мирослава ДОТКОВА</i> Редки монети на Пауталия <i>Miroslava DOTKOVA</i> Rare coins of Pautalia	89
<i>Бистра БОЖКОВА</i> Монети на Виминациум от нумизматичната колекция на НАИМ – БАН <i>Bistra BOZHKOVA</i> Coins of Viminacium from the numismatic depot of NIAM – BAS	95
<i>Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА</i> Монети и пломби от времето на тетрархията, открити в Сердика <i>Dochka VLADIMIROVA-ALADZHOVA</i> Coins and leads from the time of the Tetrarchy found in Serdica	107
<i>Светослава ФИЛИПОВА, Филип МИХАЙЛОВ</i> Късноантична монетна находка от Пернишко <i>Svetoslava FILIPOVA, Philip MIHAILOV</i> Late Antique coin hoard from Pernik region	115
<i>Стоян МИХАЙЛОВ</i> Парична стойност на монетите в обращение в периода 498-681 г., на територията на ранновизантийската провинция Втора Мизия <i>Stoyan MIHAYLOV</i> Monetary value of circulation coins AD 498–681 over the territory of the Early Byzantine province of Moesia Secunda	125
<i>Константин ДОЧЕВ</i> Кръстът – символ във византийското и българското монетосечене <i>Konstantin DOCHEV</i> The Cross – a symbol within the Byzantine and Medieval Bulgarian coinage	137
<i>Илиян ПЕТРАКИЕВ</i> Статистически и хронологически анализ на монетите от средновековната крепост „Ряховец“ <i>Iliyan PETRAKIEV</i> Statistical and chronological analysis of the coins from Ryahovets medieval fortress	151
<i>Живко АЛАДЖОВ</i> Мястото на Средец в българо-унгарските отношения през XII в. (по нумизматични данни)	171

Zhivko ALADZHOV

The position of Sredets in Bulgarian – Hungarian relations in the 12th century (on numismatic data)

Филип ПЕТРУНОВ

175

Нови данни за монетната циркулация от епохата на Второто Българско царство в средновековния град Лютица

Filip PETRUNOV

New data on the coin circulation during the Second Bulgarian Kingdom in the medieval town of Lyutitsa

Мирослав КЛАСНАКОВ

181

Сребърни монети на цар Теодор Светослав от нумизматичната колекция на РИМ – Бургас

Miroslav KLASNAKOV

Silver coins of Tsar Theodor Svetoslav from the numismatic collection of the RMH – Burgas

Невьян МИТЕВ

189

Early Ottoman Coins (14th – 15th) from the region of Varna, Bulgaria

Невьян МИТЕВ

Early Ottoman coins (14th – 15th c.) from Varna region

Владимир ПЕНЧЕВ

199

Унгарски дукат от 1589 г., намерен при археологическите проучвания на остров „Свети Иван“ край град Созопол

Vladimir PENCHEV

Hungarian ducat from 1589 found during archaeological research on St. Ivan Island near Sozopol

Владимир ПЕНЧЕВ

203

Част от колективна находка с билонови унгарски монети (денари), от XVI – началото на XVII век, отсечени в монетарницата на град Кремниц

Vladimir PENCHEV

A share of a hoard containing billon Hungarian coins (denarii) from the 16th – early 17th c. struck in the Kremnitz mint

Николай МАРКОВ

207

Имитативен венециански дукат (цехин) с турска контрамарка от 70-те – 80-те години на XVII век

Nikolay MARKOV

Imitative Venetian ducat (zecchino) with a Turkish countermark from 1670ies – 1680ies

Владимир ПЕНЧЕВ

217

Три сребърни монети от голям номинал на султан Махмуд II, от фонда на НИМ – София

Vladimir PENCHEV

Three silver coins of large denomination of the Ottoman Sultan
Mahmud II from the Sofia NMH depot

СФРАГИСТИКА SIGILLOGRAPHY

Явор МИТОВ

221

Непубликувани владетелски и административни печати от
нумизматичната колекция на Регионален археологически музей
– Пловдив

Yavor MITOV

Unpublished royal and administrative seals from the numismatic
collection of the Regional Museum of Archaeology – Plovdiv

ЕПИГРАФИКА EPIGRAPHY

Катерина ВЕНЕДИКОВА

231

Паметници от южното Черноморие

Katerina VENEDIKOVA

Monuments from the Southern Black Sea coast

ДИСКУСИИ DISCUSSIONS

Методи МАНОВ

245

Келтски монети от района на Враца

Metodi MANOV

Celtic coins from the region of Vratsa

РЕЦЕНЗИИ REVIEWS

Милияна КАЙМАКАМОВА

261

Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и
печатите

Miliyana KAYMAKAMOVA

Zhenya Zhekova. The Byzantine empress on coins and seals

VARIA

Женя ЖЕКОВА, Иван ЙОРДАНОВ

267

In memoriam проф. Дейвид Майкъл Меткалф (1933-2018)

Zhenya ZHEKOVA, Ivan JORDANOV

In memoriam Prof. David Michael Metcalf

Женя ЖЕКОВА, Иван ЙОРДАНОВ

271

In memoriam проф. Василики Пена (1951-2018)

Zhenya ZHEKOVA, Ivan JORDANOV

In memoriam Prof. Vasiliki (Vasso) Penna (1951-2018)

LIST OF AUTHORS

Bistra Bozhkova, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
bbojkova@mail.bg

Boryana Russeva, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
brousseva@abv.bg

Dochka Vladimirova-Aladzhova, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
aladzhovadochka@gmail.com

Filip Petrunov, MA
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
fili4@abv.bg

Gabriel M. Talmațchi, Scientific researcher I, Dr.
Museum of National History and Archaeology – Constanța, Romania
gtalmatchi@yahoo.com

Iliyan Petrakiev, MA
Veliko Tarnovo Regional Museum of History
petrakiev23@abv.bg

Ivan Yordanov, Professor, Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences – Branch Shumen
ivanjordanov@abv.bg

Katerina Venedikova, Assoc. Prof., Dr.
Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
kvenedikova@abv.bg

Konstantin Dochev, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum – Branch Veliko
Tarnovo
Bulgarian Academy of Sciences
kidochev@abv.bg

Metodi Manov, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
hemusthegreat@abv.bg

Mihai Dima, Dr., Expert
National Bank of Romania
Mihai.Dima@bnro.ro

Miliyana Kaymakamova, Prof., Dr.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
kaimakamova@abv.bg

Miroslav Klasnakov, MA
Burgas Regional Museum of History
miro_klasnakov@abv.bg

Miroslava Dotkova, Chief Assis., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
md09@abv.bg

Nevyan Mitev, MA
Vladislav Varnenchik Military Memorial Complex
nevyan_1986@abv.bg

Nikolay Markov, Assoc. Prof., Dr.
National Museum of History – Sofia
markovn@abv.bg

Peter Delev, Prof., Dr. Sc.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
peter.delev@yahoo.com

Philip Mihailov, MA
Pernik Regional Museum of History
philip.mihaylov@gmail.com

Stoyan Mihaylov, MA
stoyan_mihaylov@abv.bg

Svetoslava Philipova, Chief Assis., Dr.
Kyustendil Regional Museum of History
filipovas@gmail.com

Vladimir Penchev, Assoc. Prof., Dr.
National Museum of History – Sofia
e_pencheva@mail.bg

Varbin Varbanov, Dr.
Ruse Regional Museum of History
ramonearhaeology@abv.bg

Yavor Mitov, MA
Kyustendil Regional Museum of History
hisarluka@gmail.com

Zhenya Zhekova, Chief Assis., Dr.
Shumen Regional Museum of History
zhenya.zhekova@yahoo.com

Zhivko Aladzhov, Assoc. Prof., Dr.
National Institute of Archaeology with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
zh_aladzhov@dir.bg

DÉCOUVERTES MONÉTAIRES HELLÉNISTIQUES DANS LA ZONE DE QUELQUES SITES GÊTES PRÉROMAINS AU SUD-OUEST DE LA DOBROUDJA

Gabriel M. TALMAȚCHI

Dans l'évolution de la société autochtone, pendant la seconde moitié du premier millénaire avant notre ère, de nombreuses transformations dues à l'évolution de la culture matérielle et spirituelle ont pu être enregistrées. En outre, les changements sociaux et économiques, dans le contexte de l'influence de plus en plus présente de la civilisation grecque, ont créé pour la société autochtone de la Dobroudja la possibilité d'attirer des produits d'importation (d'une qualité supérieure) et d'utiliser des pièces de monnaie. Ces dernières pouvaient servir pour l'objectif principal pour lequel elles avaient été émises ou pour d'autres buts non monétaires. L'émergence du surplus agricole et d'artisanat dans ces communautés a facilité les échanges avec le monde grec sur la côte occidentale de la mer Noire. Au fil du temps, un véritable réseau de relations a été créé, couvrant même la grande majorité des aspects de la vie quotidienne. Avec les changements économiques et l'accélération du commerce basé sur des unités standard, la société locale, thraco-gète, parvient à atteindre elle-aussi un certain niveau de compréhension et de connaissance des mécanismes économiques spécifiques pour l'époque, par ailleurs, bien organisés et définis dans le monde grec. C'est aussi la situation présente dans la société indigène occupant la zone sud-ouest du territoire de la Dobroudja¹.

1. Les découvertes archéologiques et monétaires connues dans les points d'intérêt.

La découverte, dans des contextes archéologiques, de quelques dépôts ou trésors monétaires devient chaque jour un événement de plus en plus

¹ Personnalité de taille de l'archéologie roumaine et enseignant apprécié, l'archéologue Mihai Irimia prêtait la même attention à toutes les informations reçues du public en ce qui concerne les découvertes archéologiques préromaines faites dans la région sud-ouest de la Dobroudja déjà depuis la deuxième partie des années 70 du 20e siècle.

rare pour les numismates, la plupart de ces trésors étant découverts dans des contextes aléatoires².

Sur la rive droite du Danube, l'un des gués de passages les plus importants était celui d'Izvoarele (commune de Lipnița, dép. de Constanta) (**Pl. I 1**). Au fil du temps, de nombreux articles, monographies, études et notes ont tenté de mettre en valeur nombre de découvertes archéologiques ou accidentelles dans la région. Nous retenons à cet égard les vestiges archéologiques préromains, y compris les informations sur l'existence d'un site géto-thrace dans le point «La Tablă» (daté du 6e-1er s. av. J.-C.). Suite à des recherches de surface sur la plage au bord du Danube, à Kala Gherghi (où se trouvent aussi les ruines conservées de la fortification Sucidava Moesica de la Mésie Seconde), de nombreux matériaux céramiques et métalliques (y compris des pièces de monnaie) ont été accidentellement recueillis (Culică 1967, 667-685; Diaconu, Anghelescu 1968, 348; Culică 1970, 619-622; Culică 1971, 637-641; Conovici 1979, 87; Talmațchi 1998, 25; Irimia 2007, 145-147; Irimia 2010, 100-102). Les découvertes antérieures comprennent des monnaies grecques en bronze d'Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis et Messambrie, des monnaies macédoniennes (Philippe II, Alexandre le Grand, Philippe III), des pièces géto-daces de type Vârteju-Bucarest, Inotești-Răcoasa et une imitation de type Alexandre III-Philippe III (Mitrea 1984, 119-120, n° 10, 28; Conovici 1979, 87-88, n° 1-5; Poenaru Bordea 2004, 42, n° 14, 45, n° 11, 52, n° 63, 61, n° 23, 64, n° 12; Talmațchi 2006, 83, n° 20, 106-107, n° 46, 161, n° 18, 171, n° 20, 183, n° 7).

Le site le plus proche du lieu de découverte de l'un des deux trésors monétaires histriens est le village fortifié gète (avec rempart et fossé de défense) de Satu Nou (commune Oltina, dép. de Constanta). Situé sur la rive droite du Danube (**Pl. I 2**), dans la zone sud-ouest du territoire pontique, il occupe un promontoire, aujourd'hui largement érodé. À proximité il y a un deuxième site gète fortifié dans le point «Vadul Vacilor», qui est étroitement lié à celui de «Valea lui Voicu». Le début de l'évolution des communautés locales dans le point «Valea lui Voicu» semble appartenir à la troisième ou deuxième décennie du 3e s. av. J.-C., un événement qui aurait pu se produire déjà depuis la fin du 4e s. av. J.-C. Le site du point

² Toutes les données et les informations sur les découvertes monétaires présentées dans cet article sont dues au regretté archéologue M. Irimia. Certaines informations nous ont été transmises déjà depuis 2009, mais comme nous n'avons pas poursuivi les discussions à ce moment-là, nous avons convenu de recevoir ultérieurement les détails techniques précis. En 2010, nous sommes entrés en possession de quelques premières photographies en noir et blanc (plus les détails concernant les contextes des découvertes); en même temps assumant la publication sans prétentions sur les droits d'auteurs, du dépôt monétaire hellénistique découvert au cours de la campagne archéologique de 1989. Malheureusement, au cours de 2011, notre distingué collègue est mort beaucoup trop tôt. La plupart des matériaux provenant des fouilles de Satu Nou (le point «Valea lui Voicu») étaient en cours de traitement en 2010-2011 et les résultats allaient être rendus publics dans un avenir qu'il désirait aussi proche que possible.

nommé «Valea lui Voicu», vu les découvertes archéologiques hellénistiques (variées et impressionnantes en termes de quantité), semble avoir joué le rôle d'un centre d'échange, y compris avec les villages gètes situés sur la rive gauche du Danube ou d'autres sites du même type de la région. La recherche archéologique a identifié deux phases évolutives, dont la première allait de 280 à la fin du dernier quart du 3e s. av. J.-C. (plus précisément 220-210), alors que la seconde (après un *hiatus* d'un siècle), est datée du 1er s. avant J.-C. et les premières décennies du 1er siècle après J.-C. Le *hiatus* s'explique par le déplacement de la communauté d'ici à environ 800 m dans le point appelé «Vadu Vacilor», dans la petite fortification mentionnée (au cours du 2e s. av. J.-C.). D'autres découvertes archéologiques pertinentes dans la région, spécifiques à la période chronologique analysée, ont révélé la présence d'autres vestiges archéologiques: un autre site gète et une nécropole d'incinération au point «Suat». La datation de ces complexes se situe entre la fin du 5e siècle et toute la période du 4e siècle ou peut-être même plus tard (Irimia, Conovici 1989, 129; Irimia, Conovici 1990, 94; Irimia 1993, 170-173; Irimia 2007, 141-145; Irimia 2010, 102-106; Irimia, Conovici, Gancu 2007, 81-118). Il est également à ajouter une seconde nécropole gète découverte au point «La Cetate», dont la datation est identique à celle mentionnée ci-dessus.

Du point de vue monétaire, il convient de noter quelques découvertes antérieures, isolées, dans la zone du site gète de «Valea lui Voicu». Les pièces isolées sont trois drachmes histriens, une pièce de bronze de Tomis (de la période hellénistique), un drachme de type Lysimaque – du point «La Vâlcea» (Mitrea 1965, 159, n° 27; Mitrea 1984, 120, n° 32; Poenaru Bordea 2004, 55, n° 107, 65, n° 24; Talmațchi 2006, 112, n° 75).³ Il y a aussi d'autres mentions concernant la découverte de quelques monnaies grecques venant d'une période autonome (Talmațchi 2006, 157, n° 13, 165-166, n° 5, 172, n° 33). Pour le point «Vadul Vacilor» il convient de consigner une unique pièce de bronze frappée à Callatis (type Apollo) à l'époque de l'autonomie (Irimia, Conovici 1989, 119, note 113; Poenaru Bordea 2004, 63, n° 50). Comme trésors, nous mentionnons deux découvertes. D'abord un trésor monétaire hellénistique découvert dans un pot d'argile au point «La Cetate» en 1943-1945. Il est composé des tétradrachmes d'Alexandre III (avec son nom et celui de Philippe III), de Lysimaque et de Séleucos I. Le deuxième trésor a été découvert lors des fouilles archéologiques de 1989, au point «Valea lui Voicu», dans le contexte du 3e s. av. J.-C., conservé dans un petit pot d'argile fragmentaire, fait à la main, de production locale (type tasse). Il se compose de 5 pièces d'argent: deux tétradrachmes et trois drachmes Alexandrines. Les deux tétradrachmes ont été émis à

³ Il y a aussi d'autres mentions concernant la découverte de quelques monnaies grecques venant d'une période autonome.

Odessos, les drachmes proviennent des ateliers monétaires de Magnésie du Méandre (Ionie) et de Lampsaque (Mysie). Tous sont des émissions posthumes, dont les plus anciennes sont les drachmes (datées de 323-319, 319-305 et 310-301 av. J.-C). Les plus récents sont les tétradrachmes, émis vers 280 (ou après) et 230 av. J.-C. (Talmațchi 2013b, 7-18).

L'un des points visés, pendant les trois dernières décennies, par l'intérêt de la recherche de spécialité du territoire pontique est le complexe de sites «Adâncata» I à V situé à l'intérieur de la zone administrative de la commune Aliman, non loin du village Floriile (dép. de Constanta). Entre cette localité et le Danube il y a une distance approximative de 14 km en ligne droite (vers le Nord-Ouest) (**Pl. I 3**). Ces sites ont été rapportés dans des ouvrages de spécialité, par la publication de nombreux matériaux archéologiques recueillis lors des recherches superficielles occasionnelles effectuées dans les années 80 du siècle dernier et 2000 (Irimia 1983, 91-92, note 1; Irimia 2004, 177-192; Irimia 2004-2005, 319-384; Irimia 2007, 150-152; Irimia 2010, 94-97, 99-100). L'ensemble de sites a été ordonné chronologiquement, le présent article s'intéressant aux deux premiers points. C'est ainsi que nous mentionnons un site autochtone fortifié («Adâncata» I) et un autre, ouvert, synchrone en évolution avec le premier («Adâncata» II). Le site fortifié d'«Adâncata» I- situé à environ 3,5 km à l'est de Floriile, identifié dans «Dealul Cismelei» sur le plateau nord de la colline de Dedibal – bénéficie de nombreuses découvertes archéologiques et monétaires effectuées par des archéologues professionnels et amateurs. Il s'agissait d'un important centre résidentiel fortifié avec des remparts de terre et des fossés adjacents, qui avait connu plusieurs étapes d'évolution et de développement. Sa partie supérieure coïncide avec une possible acropole (dans la zone sud-ouest du plateau), les côtés du quadrilatère étant de 150 x 150 m. Le site ouvert «Adâncata» II est positionné sur un plateau, en pente, et est délimitée par deux *tumuli* (dont un princier), situés à environ 800 mètres l'un de l'autre. Ce site semble être de type ouvert, organisé en petites «îles», disposées sur environ 500 x 250 m. Le site autochtone fortifié «Adâncata» I et celui ouvert de «Adâncata» II forment un ensemble archéologique très cohérent, riche en matériel archéologique, tels que: céramiques gètes faites à la main, céramiques fabriquées à la roue, céramiques grecques de luxe, amphores greco-helléniques, fusaïoles, outils (coute/soc, hache plate avec des ailerons, serpe), ornements (fibule en bronze de schéma thrace, clochette), armes (pointes de flèches de combat et une pointe de lance) etc. En ce qui concerne les découvertes monétaires, de la catégorie isolée, nous mentionnons des dizaines de pièces de monnaie grecques (d'Histria, Tomis, Callatis, Odessos, Messambrie, le Chersonèse de Thrace etc.), scythes, géto-daces, macédoniennes (Philippe II, Alexandre III) (Buzdugan, Mititelu 1960, 403, n° 44 et 48; Poenaru Bordea 2004, 47, n° 1, 51, n° 45; Talmațchi 2006, 82, n° 16, 169, n° 14, 94-95, n° 2; Talmațchi 2011b, 48-

50, 57; Talmațchi 2013a, 8-9, 12). Comme dépôts d'argent et trésors nous mentionnons celui composé de 29 pièces de monnaie en bronze du type à la «roue» histriennes et celui composé de pièces de monnaie macédonniennes en bronze de Philippe II et Alexandre III (Talmațchi 2011, 50, 56; Custurea, Talmațchi 2011, 400-401, n° 7; Talmațchi 2013a, 9, 11). La datation de tous les matériaux archéologiques et numismatiques trouvés à Floriile indique une période généreuse depuis la fin du 4e – jusqu'à la fin du 1er s. av. J.-C.

2. Catalogue des nouvelles découvertes monétaires hellénistiques au sud-ouest de la Dobroudja⁴.

2.1. Izvoarele (Comm. de Lipnița, dép. de Constanța)

En 1993, à Izvoarele, sur la plage devant la cité Sucidava Moesica, au point Kale Gherghi, après une période de forte hausse du niveau du Danube au printemps, suivie ensuite d'une baisse dramatique en été et en automne, la même année, à la surface du sol sablonneux, apparaît la partie supérieure, incomplète, d'un petit récipient en céramique. On ne sait pas s'il s'agissait d'un objet indigène ou grec. Il contenait une somme, accumulée au fil du temps, composée d'espèces histriennes en argent de type Apollo. Les «quelques monnaies» n'auraient pas dépassé un nombre de 15 à 20 pièces. Même si, en général, les découvertes archéologiques et numismatiques antérieures ont été faites sur cette plage, nous croyons, à juste raison, qu'il s'agit maintenant d'un site préromain et que la découverte aurait eu lieu, en fait, dans une habitation de type hutte. Au fil du temps, comme il a déjà été constaté, les eaux du Danube changent de cours (depuis quelques mètres à quelques dizaines de mètres par rapport au précédent, pour des causes naturelles) et provoquent l'inondation des zones précédemment habitées. Outre le fait que tous les exemplaires étaient bien conservés (probablement à cause du sable), il n'y avait aucune autre information.⁵

Histria, type 'Apollo'

Av: Les deux têtes d'Apollo adolescent inversées, vues de face; celle de droite à l'inverse.

Rv: Aigle perché sur un dauphin orientés vers la gauche; sous le dauphin le sigle A; au sommet du champ monétaire, la légende ΙΣΤΡΙΑ.

⁴ Au cours de l'année 2015, quelques pièces découvertes à Dervent nous ont été confiées afin d'être inventoriées; les pièces avaient été conservées dans une boîte circulaire en plastique qui faisaient partie des nombreuses boîtes/caisses/sacs de matériaux laissés dans le bureau de notre collègue. A cette occasion, deux petites enveloppes ont été trouvées contenant plusieurs photographies en noir et blanc marquées sur le revers selon les lieux de découverte et une note avec d'autres informations d'intérêt. Connaissant par les discussions précédentes, au moins théoriquement, leur nature et leur existence, nous avons cumulé, à cette occasion, le total du bagage de données existant et nécessaire pour finaliser le sujet.

⁵ Le collègue M. Irimia est parvenu à entrer en possession des photos de douze exemplaires, en recevant aussi les données techniques de rigueur.

Références : Pick 1898, 161, n° 416; SNG IX 1993, Nos. 237-238; SNG XI 2000, Nos. 144-145.

AR; 12h; 5,61 g; 19 mm. **(Pl. II 1)**

AR; 12h; 5,10 g; 17 mm. **(Pl. II 2)**

Rv: la légende [ΙΣΤΡΠΗ].

AR; 12h; 5,09 g; 19 mm. **(Pl. II 3)**

Rv: la légende [ΙΣ]ΤΡΠΗ.

AR; 12h; 5,03 g; 19 mm. **(Pl. II 4)**

Rv: la légende ΙΣΤΡΠΗ.

AR; 6h; 4,94 g; 19 mm. **(Pl. II 5)**

AR; 9h; 4,83 g; 18 mm. **(Pl. II 6)**

AR; 10h; 4,49 g; 18,5 mm. **(Pl. II 7)**

AR; 6h; 4,18 g; 20 x 19 mm. **(Pl. II 8)**

Rv: la légende ΙΣΤΡΠ[Η].

AR; 12h; 3,95 g; 18,5 mm. **(Pl. II 9)**

Rv: la légende [ΙΣΤΡΠΗ].

AR; 9h; 3,67 g; 18,5 mm. **(Pl. II 10)**

Rv: la légende ΙΣΤΡΠΗ.

AR; 6h; 3,43 g; 18 mm. **(Pl. II 11)**

Rv: la légende [ΙΣΤΡΠΗ].

AR; 5h; 3,23 g; 18 mm. **(Pl. II 12)**

Rv: la légende [ΙΣ]Τ[ΡΠΗ].

2.2. Satu Nou (comm. Oltina, dép. Constanta)

Le trésor a été découvert, probablement en 1992, dans l'emplacement du village Satu Nou (situé à environ 3,5 km en ligne droite vers le Danube), lors de la démolition des annexes (d'une habitation placée à l'ouest du village, «sur la colline») et l'agrandissement du bâtiment principal. A l'occasion des excavations manuelles destinées aux fondations, à -1,05 mètres, on a découvert un dépôt de pièces de monnaie histriennes en argent de type Apollo. Il peut y avoir eu 42 ou 46 pièces (information incertaine). Très peu de temps après la découverte, les pièces auraient été vendues à Bucarest (*via* Călărași) par le fils du propriétaire. Toute autre information sur l'existence ou non-existence d'un récipient pour la conservation des monnaies a été perdue⁶. Les photos et les données techniques en possession desquelles est entré notre ancien collègue de Constanta ne concernent qu'un fragment de cette découverte, à savoir un total de 29 pièces.

⁶ L'équipe d'archéologues du site de Satu Nou avait l'habitude, lors de chaque campagne, au cours de la neuvième décennie du siècle dernier (le soussigné ayant participé lui-aussi en tant qu'étudiant à l'une de ces campagnes), de se déplacer pendant les week-ends (parfois avec des recherches de surface à des points prédéterminés) à des objectifs archéologiques situés le long de la rive dobroudjéenne du Danube jusqu'à la fortification du haut Moyen Âge de Păciul lui Soare. Ici, où le directeur du site était le regretté chercheur P. Diaconu, on avait l'occasion de connaître d'autres nombreuses informations au sujet des découvertes occasionnelles faites localement par les gens du pays.

Histria, type 'Apollo'

Av: Les deux têtes d'Apollo adolescent inversées, vues de face; celle de droite (ou de gauche) à l'inverse.

Rv: Aigle perché sur un dauphin orientés vers la gauche; entre la queue de l'aigle et le dauphin, côté droit du champ monétaire, différentes sigles ; sous le dauphin – monogramme ou sigle ; au sommet du champ monétaire, la légende ΙΣΤΠΙΗ.

AR; 6h; 6,67 g; 19 x 17,5 mm. **(Pl. III 1)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: le sigle X; la légende ΙΣΤΠΙΗ.

Référence: Pick 1898, 160, n° 413.

AR; 12h; 5,68 g; 18,5 x 18 mm. **(Pl. III 2)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: le sigle B; la légende [Ι]ΣΤΠΙΗ.

Référence: Pick 1898, 163, n° 426.

AR; 9h; 5,62 g; 17 x 16,5 mm. **(Pl. III 3)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: le sigle Δ; la légende [ΙΣ]ΤΠΙΗ.

Références: Pick 1898, 163, n° 432; SNG IX 1993, No. 243; SNG XI 2000, No. 146.

AR; 3h; 5,65 g; 17 mm. **(Pl. III 4)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: le sigle H; sous le dauphin un monogramme; la légende [Ι]ΣΤΠΙΗ.

Références: Pick 1898, 163, n° 431; SNG IX 1993, No. 244; SNG XI 2000, No. 141.

AR; 6h; 5,58 g; 17,5 mm. **(Pl. III 5)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: le sigle Θ; sous le dauphin le sigle K; la légende [Ι]ΣΤΠΙΗ.

Référence: Canarache 1968, 119, n° 149.

AR; 6h; 1,11 g; 11,5 x 11 mm. **(Pl. III 6)**

Av: celle de droite à l'inverse.

AR; 12h; 5,78 g; 19,5 mm. **(Pl. III 7)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin les sigles ΑΓ; la légende ΙΣΤΠΙΗ.

Références: Pick 1898, 162, n° 418; SNG IX 1993, No. 257.

AR; 3h; 5,73 g; 18 x 17 mm. **(Pl. III 8)**

Rv: la légende ΙΣΤΠΙ[H].

AR; 12h; 5,67 g; 17 mm. **(Pl. III 9)**

AR; 9h; 5,78 g; 17,5 mm. **(Pl. III 10)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: sous le dauphin un monogramme; la légende ΙΣΤΠΙ[H].

Références: SNG IX 1993, No. 252; Dima 2013, pl. VIII, n° 2; Dima 2014, pl. VIII, n° 2.

AR; 12h; 5,41 g; 18 mm. **(Pl. III 11)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: sous le dauphin les sigles Δ I; la légende $\text{I}\Sigma\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 161, n° 440; SNG IX 1993, No. 251; Dima 2014, 65, 10-11, 78, n° 27, 80, n° 82-83.

AR; 5h; 1,03 g; 12 x 11 mm. **(Pl. III 12)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: la légende $\text{I}\Sigma\text{TPI[H]}$.

AR; 6h; 5,62 g; 19 x 18 mm. **(Pl. III 13)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: sous le dauphin un monogramme; la légende $\text{I}\Sigma\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 161, n° 417; SNG IX 1993, Nos. 246-250; SNG XI 2000, No. 147.

AR; 12h; 4,47 g; 18 mm. **(Pl. III 14)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

AR; 12h; 0,99 g; 12 x 10 mm. **(Pl. III 15)**

Av: celle de droite à l'inverse.

Rv: la légende $[\text{I}]\Sigma\text{TPIH}$.

AR; 9h; 1,62 g; 11 mm. **(Pl. III 16)**

Rv: la légende $\text{I}\Sigma\text{TPIH}$.

AR; 6h; 5,77 g; 18,5 x 18 mm. **(Pl. IV 17)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin le sigle Δ , monogramme ou Λ ; la légende $[\text{I}\Sigma]\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 162, n° 421 ou n° 445 (Λ); SNG IX 1993, Nos. 253-255; SNG XI 2000, No. 149.

AR; 12h; 5,90 g; 18 x 18,5 mm. **(Pl. IV 18)**

Rv: la légende $[\text{I}]\Sigma\text{TPIH}$.

AR; 12h; 1,18 g; 11 mm. **(Pl. IV 19)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin un monogramme; la légende $[\text{I}]\Sigma\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 162, n° 421; SNG IX 1993, Nos. 253-255; SNG XI 2000, No. 149.

AR; 9h; 5,32 g; 19 x 18 mm. **(Pl. IV 20)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin un monogramme; la légende $\text{I}\Sigma\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 162, n° 424.

AR; 12h; 5,18 g; 17,5 x 17 mm. **(Pl. IV 21)**

AR; 6h; 5,91 g; 17,5 mm. **(Pl. IV 22)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin un monogramme; la légende $\text{I}\Sigma\text{TPIH}$.

Références: Pick 1898, 162, n° 419; SNG IX 1993, No. 242.

AR; 6h; 5,53 g; 20 x 18 mm. **(Pl. IV 23)**

Rv: la légende $\text{I}\Sigma\text{TPI[H]}$.

AR; 3h; 5,59 g; 17,5 mm. **(Pl. IV 24)**

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin les sigles ΦΥ; la légende ΙΣΤΠΙΗ.

Références: Pick 1898, 162, n° 425; SNG IX 1993, No. 256; SNG XI 2000, No. 148.

AR; 6h; 5,65 g; 18,5 mm. (**Pl. IV 25**)

AR; 6h; 5,15 g; 18 x 17 mm. (**Pl. IV 26**)

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin à gauche le sigle ΔΙ et à droite le sigle Θ; la légende ΙΣΤΠΙ[Η].

Références: Canarache 1968, 135, n° 429; Talmațchi 2000, 13-14, n° 24.

AR; 6h; 5,55 g; 18 x 17 mm. (**Pl. IV 27**)

Rv: la légende ΙΣ[ΤΠΙΗ].

AR; 12h; 5,13 g; 18 x 17,5 mm. (**Pl. IV 28**)

Av: celle de gauche à l'inverse.

Rv: sous le dauphin à gauche le sigle ΔΙ et à droite le sigle Ι; la légende ΙΣΤΠΙΗ.

Références: Pick 1898, 164, n° 439; Canarache 1968, 135, n° 431.

AR; 12h; 5,40 g; 18 mm. (**Pl. IV 29**)

2.3. Floriile (comm. Aliman, dép. de Constanta)

Dans la zone des points Adâncata» I ou II a été découvert (en 1997-1998?) un petit trésor (il n'y a pas d'autres informations concernant un possible contexte, un lieu plus précis etc.)⁷. Il se compose de 10 pièces posthumes (drachmes et tétradrachmes) de type d'Alexandre III, un drachme de Histria et un tétradrachme Athénien "old style". Du coup, nous pouvons nous demander si les deux dernières pièces n'ont pas été découvertes près du petit trésor sans en faire partie. D'autant plus que les pièces pouvaient être mélangées par les découvreurs occasionnels, moins familiers avec la rigueur de l'enregistrement précis des conditions et du lieu de découverte⁸. Ce serait la première association de ce genre concernant un trésor découvert en Dobroudja. Par conséquent, bien que très importantes en tant que découvertes, elles ne devraient pas être intégrées à des découvertes isolées. En tout cas, les tétradrachmes Athéniens, par exemple, sont extrêmement rares dans les découvertes de Dobroudja. De ces 10 pièces hellénistiques mentionnées, nous n'avons des informations quasi-complètes et complètes que sur 2 exemplaires. En ce

⁷ Toutes les découvertes archéologiques et numismatiques fortuites de Floriile ont été reprises en charge par M. Irimia, et ultérieurement une partie en a été donnée ou achetée des découvreurs par le Musée National d'Histoire et d'Archéologie de Constanta, à la fin des années 80-90 du siècle dernier. D'ailleurs, pendant une décennie (depuis 1983), seuls quelques matériaux archéologiques découverts par hasard ont été publiés, leur interprétation étant réalisée par les compétences de notre collègue. Il qualifiait ces découvreurs amateurs de «passionnés de recherche d'antiquités à Constanta».

⁸ Selon les informations fournies par notre collègue, le découvreur insistait sur la découverte de toutes les pièces de monnaie sur une surface réduite de moins de 1 x 1 m.

qui concerne les pièces de monnaie macédoniennes, les seules informations indiquaient leur bon état général de conservation (certaines pourtant avec des traces d'incendie) et le fait qu'il y avait «plus» de drachmes que des tétradrachmes.

Athènes, type Athéna/chouette

AR (tétradrachme); 9h; 16,23 g; 21,5 x 19 mm. **(Pl. IV 30)**

Av: Tête en casque de la déesse Athéna à droite.

Rv: Chouette en position statique, à droite; la tête est vue de face; feuilles d'olivier et croissant en haut à gauche; dans le champ droit, la légende ΑΘΕ; carré *incus*.

Références: SNG München 2002, Nos. 46-59 (ca.454-404); Flament 2007, groupe III, 79-91, 111, 115-117 (années 420-405)

Histria, type 'Apollo'

AR; 12h; 6,58 g; 19,5 x 18 mm. **(Pl. IV 31)**

Av: Les deux têtes d'Apollo inversées, vues de face; celle de droite à l'inverse.

Rv: Aigle perché sur un dauphin orientés vers la gauche; entre la queue de l'aigle et le dauphin, côté droit du champ monétaire, le sigle B; au sommet du champ monétaire, la légende ΙΣΤΠΙ.

Références: Pick 1898, 163, n° 426.

3. Commentaire.

L'un des aspects importants à distinguer dans le cas des trois trésors est la manière dont ils sont arrivés dans les sites mentionnés. Selon nous, il existe plusieurs possibilités qu'il faudrait mettre en évidence aussi selon les émetteurs présents. Généralement, les pièces découvertes représentent des sommes relativement réduites. Elles pourraient donc représenter des paiements commerciaux directs faits sur le plan local, ajoutés à des céramiques grecques de bonne qualité en échange des produits locaux. Le 4e s. et presque tout le 3e s. av. J.-C. semblent apporter une période de prospérité économique et commerciale maximale au sein des communautés gètes.

Pour les sites de la *chôra*, au-delà de ses limites immédiates et le long de la rive dobroudjéenne du Danube il y avait un fort lien entre la monnaie (comme moyen d'échange) et ce que nous appelons génériquement «le milieu local». La monnaie, en particulier celle d'Histria, représentait une attraction pour l'élite locale. La vente du vin, du blé et des céréales en général, constituait une source importante d'accumulation monétaire (en particulier en métaux nobles). L'agriculture était la base de la vie économique pour la société indigène, mais le commerce jouait aussi un rôle essentiel dans la vie quotidienne de la société locale (par la présence des marchands étrangers et l'existence des produits particuliers par leur qualité).

Donc, la population de ces sites pratiquait plusieurs occupations: l'agriculture, l'élevage, la pêche et l'artisanat (voir, dans ce sens, l'existence de quelques ateliers de forgeron et d'autres avec diverses autres spécialisations, par exemple à Satu Nou). La plupart des objets découverts (ornements, accessoires vestimentaires, cosmétiques, amphores et autres céramiques particulières) proviennent soit du commerce avec le monde commercial hellénistique, soit des raids militaires de vol et de pillage. Tous ces éléments ont donné lieu à la supposition de l'existence, dans certains cas, de petits noyaux de population grecque. Ces résidences pouvaient avoir une évolution commerciale oscillante ou permanente, sans qu'aucune de ces possibilités soit certaine.

La prépondérance de la navigation commerciale côtière ou sur le Danube, la demande de biens de luxe importés, la persistance de certaines activités commerciales permanentes dans les villes et depuis les villes vers les espaces de l'élite noble locale sont des éléments déterminants pour l'intervalle chronologique analysé dans la Dobroudja.

Le Danube représente pour les communautés habitant la zone géographique analysée une artère commerciale très importante pour le commerce pratiqué à grande distance du lieu de production. Les centres locaux du voisinage ont certainement eu une certaine forme de collaboration. Les sites fortifiés de Satu Nou et d'Izvoarele (situés tous les deux sur la rive dobroudjéenne du Danube) se trouvaient à 7,5 km distance en ligne droite l'un de l'autre.

Dans nos analyses, nous prenons également en compte la situation des nécropoles spécifiques à la population locale dans la zone étudiée. Il y a près de 30 ans, dans le sud-ouest du territoire pontique, dans une étude consacrée aux nécropoles gètes de Bugeac, on remarquait l'extraordinaire densité des nécropoles du même ordre ethnique et chronologique (parfois dans la même localité il y avait même deux nécropoles). Il résultait clairement, qu'au-delà de «l'habitation intense», il s'agissait d'un probable bond démographique significatif au cours des siècles 5e (les deux dernières décennies), 4e et 3e avant J.-C., dans la zone sud-ouest du territoire de la Dobroudja (Irimia 1985, 75). Toutes ces nécropoles correspondaient à des centres locaux, à des sites ouverts. Dans un ample article consacré aux fortifications de Floriile (dép. de Constanta), la conclusion finale contenait l'idée principale que les établissements autochtones découverts dans la zone sud-ouest de la Dobroudja pouvaient dépendre du grand centre tribal identifiable dans la région. Les résidences tribales ou les centres politico-administratifs (comme celui de Floriile) étaient des lieux de refuge et de sécurité, au moins pour l'élite noble, si non pas pour tout le monde. Les grands centres tribaux (en tant que sites-centres tribaux) de Muntenia «ont joué aussi le rôle de noyaux politiques, religieux et économiques pour les sites ruraux des alentours» (Conovici 1986, 79).

Il est possible que le trésor monétaire découvert à Izvoarele ait contenu seulement des drachmes histriens présentant sur le revers, sous le dauphin, le sigle A. Même s'il n'est pas complètement récupéré (environ 55%), nous pouvons faire cette affirmation dans le contexte d'une autre découverte. Nous nous référons au trésor découvert au monastère Cocos dans la partie nord de la Dobroudja (nommé II, car ici il y a un autre trésor composé de pièces histriennes, numéroté I). Ce dernier, composé de 14 exemplaires (entièrement récupérés), se compose de pièces comportant exclusivement le sigle A sur le revers.

La bibliographie spécialisée le considère, avec quelques réserves inévitables, comme le trésor le plus récent contenant des pièces frappées à Histria (Dima 2013, 21-24; Dima 2014, 93), où les pièces de la série avec A clôtureraient chronologiquement le quatrième groupe de cet atelier monétaire ouest-pontique (sous-groupe VIII). Celui d'Izvoarele pourrait être la deuxième découverte similaire du point de vue composition (comme sigle), pondéral (sans divisions monétaires) et chronologique avec le Monastère Cocos II. Nous notons comme une autre similarité la même variation pondérale significative des pièces du trésor portant le même sigle (entre 3,23 et 5,61 g) (voir aussi Talmațchi 2011a, 166-173, 332). Deux des spécimens sont du type fourrées (n° 4 et n° 9).

Le possible trésor monétaire découvert à Floriile est très intéressant par l'association des pièces macédoniennes d'argent avec celles d'Histria et d'Athènes. Si nous en savons peu sur les premières (8 copies), nous avons des détails sur les deux dernières. L'émission histrienne en argent appartient à la IIIe série du point de vue stylistique et pondéral (Talmațchi 2011a, 95; 131), à la fois (étalon milésien, 380/360/350-313 a. Chr. selon Poenaru Bordea 2004, 30). Toujours à Floriile, selon la bibliographie spécialisée, on aurait découvert avant 2009, un trésor composé d'environ 80 pièces histriennes d'argent (signalation à Talmațchi 2011b, 56). Parmi celles-ci, 27 exemplaires ont été étudiés, sélectionnés à partir des différences stylistiques dans l'exécution. Toutes ces 27 pièces appartiennent au IVe groupe monétaire histrien (Dima 2014, 64-66, n° 1-27, tableau XIV). La pièce d'Athènes est un tétradrachme émis vers la fin du 5e s. av. J.-C., ce qui reste une découverte d'exception sur le territoire de la Dobroudja (Talmațchi 2007, 136, n° 1). La même situation se retrouve parmi les découvertes monétaires au nord du Danube (Preda, 1998, 92; Munteanu, Botan, Apostu 2016, 131, n° III.1). Sa présence, même si elle faisait partie de l'accumulation, semble être un ajout à l'amont, cette présence aux côtés des autres pièces étant explicable par la valeur et la haute qualité du métal (avec un titre très élevé).

Le trésor découvert à Satu Nou (pour lequel des informations ont été récupérées sur 29 copies, dont 5 divisions), à la différence de celui découvert à Izvoarele, peut avoir été accumulé au fil du temps, par la thésaurisation des pièces respectives, à l'intérieur du site, ne s'agissant pas d'une

somme déjà constituée dans l'espace grec. Une analogie (mais pour un nombre beaucoup plus réduit de pièces) à cet égard est le trésor découvert dans le milieu autochtone près de la fortification romaine-byzantine d'*Ulmetum* (Comm. Pantelimon, dép. de Constanta) (Talmațchi, Lungu 2006, 387-388; 400). Cette accumulation dans le milieu local (réalisée peut-être au moins pendant plusieurs décennies) pourrait s'expliquer par les capacités économiques du site étudié archéologiquement à détenir un excédent commercial. Ou bien le trésor constitue un paiement important fait à un moment donné. Nous soulignons une fois de plus le lien commercial entre ce site indigène fortifié et les marchands grecs, le grand nombre d'amphores timbrées et d'autres formes céramiques importées découvertes ici étant un argument de poids à cet égard (Irimia, Conovici 1989, 115-154; Irimia, Conovici 1990, 81-96; Irimia, Conovici 1991, 139-175; Irimia 1993, 171-172; Conovici 2000, 69-77; Irimia 2009, 71-115).

Il est également possible que, sous la pression de certaines menaces, ces commerçants aient été privés de ce montant par violence. D'autre part, il n'est pas exclu de faire le lien (en particulier pour le trésor de drachmes et tétradrachmes) avec un paiement fait à un mercenaire originaires de ces lieux. Ou bien avec un paiement pour des services d'escorte et protection offerts à quelques personnages grecs et à leurs biens. En d'autres termes, nous ne pouvons pas faire un choix précis entre les raisons de nature monétaire-commerciale ou non commerciale, surtout dans l'absence du contexte archéologique.

La détermination du temps du dépôt pour les trois trésors devrait prendre en compte certaines données importantes. D'un côté, aucun d'entre eux n'est arrivé en état complet et soumis ainsi à notre attention spécialisée. De celui d'Izvoarele nous n'analysons que 55% du total. Pour celui de Satu Nou nous ne détenons qu'environ 60% de l'information du total. Enfin, pour celui de Floriile nous avons des informations générales sur les pièces d'argent macédoniennes et nous avons toutes les données pour les deux pièces d'Athènes et d'Histria (20% du total).

D'un autre côté, aucun de ces trésors ne comporte des informations sur l'éventualité de l'existence d'un contexte archéologique qui permettrait d'établir des liens chronologiques. À partir des données partielles disponibles, nous croyons que les trois trésors sont entrés en possession des communautés respectives au plus tard au milieu (ou vers le milieu) du troisième siècle avant J.-C. (en nous référant en tant que *terminus post quem*, en particulier à celui d'Izvoarele à travers le prisme des drachmes avec le sigle A qui ferment le groupe IV, probablement le dernier de l'atelier monétaire de Histria). Et au plus tôt, non pas avant la fin du quatrième siècle ou plutôt le début du 3e s. av. J.-C. (comme *terminus ante quem*, en nous référant en particulier au trésor de Floriile).

4. En guise de conclusions.

Les découvertes monétaires faites dans la zone sud-ouest de la Dobroudja (et nous nous référons aux trésors monétaires, mais aussi au caractère cosmopolite des pièces isolées) nous permettent de supposer l'existence dans la région d'un possible centre de pouvoir militaire gète qui a attiré tel un aimant la monnaie ainsi que divers marchands provenant du littoral du Pont Euxin ou du monde macédonien. Un rôle important en tant que médiateur (économique et commercial) dans le sud-est de la Dobroudja a été joué par Histria aux 4e-3e s. av. J. -C., puis le rôle a été endossé par Callatis. La découverte des émissions en or et en argent macédoniennes, histriennes, etc. dans l'environnement gète local, a été attribuée à l'existence de certaines relations politiques et économiques intertribales avec les colonies de la côte pontique, respectivement avec le monde des Balkans du Sud. Leur provenance de certaines expéditions de vol et de pillage ne peut être totalement exclue non plus (partiellement, dans le cas des monnaies en métaux nobles).

Bien que les informations fournies par ces nouvelles découvertes monétaires soient relativement partielles, elles s'ajoutent à l'image générale des réalités monétaires dans la partie sud-ouest du territoire de la Dobroudja, ainsi qu'à l'espace danubien-pontique (de la *chôra* et des environs).⁹

BIBLIOGRAPHIE:

- Buzdugan, Mititelu 1960:** G. Buzdugan, I. Mititelu. Contribuții la clasificarea unor monede histriene. – Studii și Cercetări de Numismatică (Bucarest, Roumanie) 3, 1960, 385-404.
- Canarache 1968:** V. Canarache. Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint. – Pontica (Constanța, Roumanie) 1, 1968, 107-192.
- Conovici 1979:** N. Conovici. Contribuții numismatice privind legăturile Histriei cu geții de la Dunăre în secolele VI-II a.Chr. – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (Bucarest, Roumanie) 30, 1979, 87-93.
- Conovici 1986:** N. Conovici. Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î.e.n.-I e.n.). – Istros (Brăila, Roumanie) 4, 1986, 71-87.
- Conovici 2000:** N. Conovici. Satu Nou-Valea lu Voicu, centre politique et commercial gète sur le Danube. – In: Pistiros et Thasos. Structures économiques dans la Péninsule Balcanique aux VIIe – IIe siècles avant J.-Chr. Opole, 2000, 69-77.
- Culică 1967:** V. Culică, O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos. – Studii și Cercetări de Istorie Veche (Bucarest, Roumanie) 18, 1967, 667-685.
- Culică 1970:** V. Culică. Fibule din prima și a doua epocă a fierului găsite în sud-vestul Dobrogei. – Studii și Cercetări de Istorie Veche 21, 1970, 619-622.

⁹ Même si les informations concernant ces résultats ont été reçues depuis relativement longtemps, nous n'avons pas réussi à les publier, tout en attendant d'autres confirmations nécessaires à la clarification de certains aspects. Cependant, même en leur absence, nous avons considéré qu'il serait regrettable pour la recherche scientifique du domaine, en Roumanie et non seulement, si ces informations étaient vouées à un oubli définitif et immérité.

- Culică 1971:** V. Culică, Un topor plat de cupru găsit la Izvoarele. – Studii și Cercetări de Istorie Veche 22, 1971, 637-641.
- Custurea, Talmațchi 2011:** G. Custurea, G. Talmațchi. Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea. Constanța, 2011.
- Diaconu, Anghelescu 1968:** P. Diaconu, M. Anghelescu. Urme de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei. – Revista Muzeelor (Bucarest, Roumanie) 4, 1968, 348-351.
- Dima 2013:** M. Dima. Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică – Studii și Cercetări de Numismatică (Bucarest, Roumanie) 4 (XVI), 2013/2014, 7-72.
- Dima 2014:** M. Dima. The Silver Coinage of Istros during the Hellenistic period. Wetterren. 2014.
- Flament 2007:** C. Flament, Le monnayage en argent d'Athènes: de l'époque archaïque à l'époque hellénistique (c. 550 – c. 40 av. J.-C.). Louvain-la-Neuve, 2007.
- Irimia 1983:** M. Irimia. Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului. – Pontica (Constanța, Roumanie), 16, 1983, 69-148.
- Irimia 1985:** M. Irimia. Date noi privind necropolele getice de la Bugeac, com. Ostrov, jud. Constanța. – Thraco-Dacica (Bucarest, Roumanie) 6, 1985, 75-85.
- Irimia 1993:** M. Irimia. Geții din Dobrogea în a doua jumătate a mileniului I a.Chr. și legăturile lor cu alte populații. – In: Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea, dedicat Centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” din Constanța și aniversării a 115 ani de la reintegrarea Dobrogei la Statul Român. – Constanța, 1993, 156-176.
- Irimia 2004:** M. Irimia. Die getische Befestigung von Adâncata (Gem. Aliman, Kr. Constanța) und einige Fragen über die Beziehungen zwischen der autochtonen Zivilisation und der griechisch-hellenistischen Welt. – In: Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei. Deva, 2004, 177-192.
- Irimia 2004-2005:** M. Irimia. Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța). – Pontica 37-38, 2004-2005, 319-384.
- Irimia 2007:** M. Irimia, Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor *emporion* în zona Dunării inferioare. – Pontica 40, 2007, 137-225.
- Irimia 2009:** M. Irimia, Considerații privind amforele elenistice din așezarea getică de la Satu Nou- "Vadul Vacilor" (com. Oltina, jud. Constanța). – Pontica 42, 2009, 71-115.
- Irimia 2010:** M. Irimia. Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja. – Pontica 43, 2010, 83-128.
- Irimia, Conovici 1989:** M. Irimia, N. Conovici. Așezarea getică fortificată de la Satu Nou-Valea lui Voicu (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar. – Thraco-Dacica 10, 1989, 115-154.
- Irimia, Conovici 1990:** M. Irimia, N. Conovici. Săpăturile arheologice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța-campania 1989. – Pontica 23, 1990, 81-96.
- Irimia, Conovici 1991:** M. Irimia, N. Conovici. Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découvertes à Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constantza). – Dacia (Bucarest, Roumanie), Noua Serie, 35, 1991, 139-175.
- Irimia, Conovici, Gancu 2007:** M. Irimia, N. Conovici, A. Gancu. Le site gétique de Satu Nou (Comm d'Oltina, dép. de Constanța), le lieu dit „Vadu Vacilor”. Observations préliminaires. – Istros 14, 2007, 81-118.
- Mitrea 1965:** B. Mitrea. Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n. – Studii Clasice (Bucarest, Roumanie) 7, 1965, 143-167.
- Mitrea 1984:** B. Mitrea. Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor. – Thraco-Dacica 5, 1984, 1-2, 111-122.

- Munteanu, Boțan, Apostu 2016:** L. Munteanu, S. Boțan, A. E. Apostu. Descoperiri monetare din Moldova. VIII. – *Arheologia Moldovei* (Iași, Roumanie) 39, 2016, 129-140.
- Pick 1898:** B. Pick. *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I. Berlin, 1898.
- Poenaru Bordea 2004:** Gh. Poenaru Bordea. La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs. – In: *Presenza e funzioni della moneta nelle chora delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero*. Atti del XII Convegno organizzato dall'Università „Frederico II” e dal centro internazionale di studi numismatici Napoli, 16-17 giugno 2000. Roma, 2004, 27-70.
- Preda 1998:** C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*. București, 1998.
- SNG IX 1993:** *Sylloge Nummorum Graecorum, Volume IX: The British Museum. Part I: The Black Sea* (M. Price ed.). London (British Museum Press), 1993.
- SNG XI 2000:** *Sylloge Nummorum Graecorum, Volume XI: The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*. Oxford (Oxford University Press and Spink & Son Limited), 2000.
- SNG München 2002:** *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Staatliche Münzsammlung München. 14. Attika, Megaris, Ägina*. Nr. 1-601 (bearbeitet von J.H. Kroll). München, 2002.
- Talmațchi 1998:** G. Talmațchi. Unele considerații privind evoluția Sucidavei Moesice în sec. VI a.Chr.-VI p.Chr. – *Analele Dobrogei* (Constanța, Roumanie) 4, 1998, 25-34.
- Talmațchi 2000:** G. Talmațchi. Date noi privind descoperiri monetare grecești din Dobrogea. – *Analele Dobrogei* 6, 2000, 9-36.
- Talmațchi 2006:** G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis, Circulation et contexte*. Wetteren, 2006.
- Talmațchi 2007:** G. Talmațchi. *The Mints' Issues from the Black Sea Coast and Other Areas of Dobrudja. The Pre-Roman and Early Roman Periods (6th Century BC-Ist Century AD)*. Cluj- Napoca, 2007.
- Talmațchi 2011a:** G. Talmațchi. Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare. Cluj-Napoca, 2011.
- Talmațchi 2011b:** G. Talmațchi. Despre cronologia complexului de așezări de la Floriile (com. Alimanu, jud. Constanța) prin prisma datelor arheologice și numismatice. – In: *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor*, 2. București, 2011, 45-65.
- Talmațchi 2013a:** G. Talmațchi. About the chronology of the complex of settlements from Floriile (com. Alimanu, Constanța district) in the context of local societies from the southwest area of Dobrudja. – *Monedă și comerț în sud-estul Europei* (Sibiu, Roumanie), 5, 2013, 7-19.
- Talmațchi 2013b:** G. Talmațchi. Despre un tezaur elenistic descoperit în sud-vestul Dobrogei. – *Studii și Cercetări de Numismatică*, 3 (XV), 2013, 7-18.
- Talmațchi, Lungu 2006:** G. Talmațchi, L. Lungu, Descoperiri monetare inedite din zona Ulmetum. Considerații asupra circulației monetare. – *Pontica* 39, 2006, 381-413.

LISTE DES PLANCHES:

Planche 1: La carte de l'emplacement administratif en Dobroudja des découvertes monétaires:

1. Izvoarele; 2. Satu Nou; 3. Floriile.

Planche 2. 1-12: Le trésor monétaire de Izvoarele.

Planche 3.1-16: Le trésor monétaire de Satu Nou.

Planche 4. 17-29: Le trésor monétaire de Satu Nou.

Planche 4. 30-31: Le trésor monétaire de Floriile.

THE RAZDEL HOARD

Zhenya ZHEKOVA, Mihai DIMA

The hoard from Razdel (Dulovo municipality, Silistra region), also known under the name of Razdial and Razdjal, was first mentioned in academic literature in 1962 by Todor Gerasimov (Герасимов 1962, 228). The same author would later dedicate a short article to this discovery, albeit he failed to include a coin catalogue or illustrations, giving the impression that the pieces in question had been lost or at least that he no longer had access to them (Gerasimov 1971, 17-19).

That we now have the opportunity to publish the Razdel hoard, together with all the necessary data and the complete illustrations, is thanks to Dr. Vasil Haralanov, one of Bulgaria's most important collectors¹. Shortly after the discovery was made, the latter purchased a majority of the coins, making them available to Gerasimov for study before donating them, together with the rest of his collection, to the Regional Museum of History in Shumen (1971)².

Moreover, thanks to a serendipitous event we now have more information available to us about the Razdel hoard than could have been obtained merely from studying the coins alone. Between 13 and 15 September 2007, an international symposium was held in Shumen in memory of Dr. V. Haralanov³. At the event, Professor Vassilka Gerasimova, the daughter of the scholar Todor Gerasimov, informed attendees that her family archive contained over 300 letters representing correspondence, over a period of more than 30 years, between her father and Dr. V. Haralanov. The Gerasimov family later decided to donate the letters to the RMH – Shumen⁴. And these recently became the subject of a special publication (Жекова 2018).

¹ Vasil Stephanov Haralanov was born in Shumen on 25 September 1907 into an old-established family dating back to the time of the Bulgarian National Revival. From 1926 to 1933, he studied medicine in Montpellier, France. In 1933, he returned to Shumen and devoted his time to medical practice and his hobby – the collecting of coins. He died in his hometown on 17 May 2000.

² The total number of coins donated to the museum in Shumen exceeds 8,000 specimens and consists of both single coin finds and full or partial collective finds. Most of the coins are rare and of a very high quality – characteristics typical of the best numismatic collections.

³ Transcriptions of the presentations given were published one year later in a separate volume (Йорданов 2008).

⁴ The letters were donated on 28 January 2010.

So the Razdel hoard was discovered in the spring of 1958 and, according to Dr. Haralanov⁵, contained no more than 200 Istrian silver “didrachms”. Others involved at the time in the recovery/transaction of the coins said that the hoard was deposited in a clay vessel and also included Philip II type golden staters. However, Dr. Haralanov cast doubt on both assertions (Жекова 2018, 134).

It should be noted that Philip II type staters have in fact been found in the area, even if these did not belong to the hoard from Razdel.

In terms of the number of specimens recovered, in his report from 1962, T. Gerasimov states that there were 161 coins in the hoard (Герасимов 1962, 228), while in his 1971 article he specifies the number of 160 coins (Gerasimov 1971, 17). Given that the structure of the hoard presented in the latter article is the same as that described in the earlier report, by counting the coins in each issue we arrived at a total of 161 specimens (Gerasimov 1971, 18). That being said, from the note accompanying the coins sent to T. Gerasimov for study, it transpires that Dr. V. Haralanov purchased – from more than one person and at different times – a total of 162 coins. However, on the same piece of paper, which contains a brief description of the structure of the hoard, the latter arrives at a total of 160 specimens (Жекова 2018, 132).

At present, the Haralanov collection at the RMH – Shumen contains 160 Istrian silver coins specified as originating from the Razdel hoard, as well as 28 other Istrian silver coins, the majority of which with no known place of discovery. It is highly likely that the latter contain at least one of the two specimens originally belonging to the Razdel hoard (see below), but in order to avoid any confusion in future, all calculations relating to the structure of the hoard will only take into account the 160 specimens found in the collection of the RMH – Shumen, as recorded under inv. nos. 49.1/1 – 60 and 49.2/61 – 160 (see **Table I**).

T. Gerasimov identified in the Razdel hoard six Istrian silver coins struck according to the “Phoenician” weight standard of over 6.00 g, with the rest of the pieces weighing between 5.10 and 5.80 g⁶. However, he does not specify which of the issues falls under which category, leaving the reader to work this out for him/herself by referring to the catalogue drawn up by B. Pick (Pick 1898).

In reality, there are 13 coins weighing over 6.00 g, and of these seven (4.37%), with weights ranging between 6.62 g and 6.86 g, belong to Group III of the coins issued by the city of Istros, which is characterised by a

⁵ In a letter dated 14 September 1958, Haralanov sent Gerasimov the very first information about the Razdel hoard (Жекова 2018, 131). His next letter, of 24 September, contained more details about the hoard (Жекова 2018, 132-133).

⁶ It is likely that T. Gerasimov only weighed a part of the coins, for the inconsistencies are too great when compared with the present-day results. Of the coins weighing less than 6.00 g, two have a weight of 5.08 g and 33 fall between 5.81 g and 6.00 g.

No.	In the field	Below dolphin	No. of specimens
Group III			
1	Υ	-	2
2	X	-	1
3	Ω	-	1
4	A	-	3
Group IV			
Subgroup I			
5	B	-	39
6	Γ	-	32
7	Δ	⌘	57
8	E	Α' ; Α	22 + 2
Imitation ?			
9	Δ	⌘ ?	1
Total			160

Table I

weight standard of c. 6.80 g and the presence of letters on the reverse of the coins (Poenaru Bordea 2001, 16).

The seven coins from Group III belong to the following series: Y (2 specimens); X (1 specimen); Ω (1 specimen); and A, without incuse square (3 specimens)⁷. Neither the structure described by V. Haralanov (Жекова 2018, 132) nor that published by T. Gerasimov contains the coin from series X, albeit they each report four pieces with A. In respect of the latter, T. Gerasimov erroneously provides a reference to no. 416 in B. Pick's catalogue, where there is a description of coins with the letter beneath the dolphin struck according to the new weight standard of less than 6.00 g.

We are in no doubt that the coin from series X has a different provenance and that it mistakenly replaced a coin from the hoard. On the one hand, it fits very well into the structure of the hoard; while on the other

⁷ We know of two different series of silver didrachms/staters with the letter A in right field and struck according to the c. 6.80 g standard, of which one contains coins with incuse square and is the first issue from Group III. The other includes coins struck with round dies engraved in a different style and is the final series to be struck according to the c. 6.80 g standard.

hand, the photographs taken prior to cleaning prove that it presented the same type of deposits as the other coins. These photographs also show us how the coin in question could easily have been confused with a coin from series Γ, for only half of the letter X was visible prior to restoration.

In the margins of his letter dated 24 September 1958 in which he describes the 124 coins purchased up to that date, Dr. V. Haralanov made a drawing of coin with incuse square alongside the paragraph in which he talks about the specimens with A. In the letter he specifies that the coins from series A contain the only specimen with incuse square in the hoard and that this was the first coin with this characteristic he had encountered to date from among the hundreds of coins issued in Istros originating from the area (Жекова 2018, see the phototype of the letter on the CD).

The coin recorded in the Haralanov collection under inv. no. 69.2.4 (Pl. XIII) corresponds with this description in every respect. It is the only coin with incuse square, it has the letter A in the field between the tail of the eagle and the dolphin, it is worn and, like the others in the hoard, it presents green and soil deposits. It should be emphasised that coins of this type are among the rarest Istrian coins, and thus the likelihood of a coincidence is practically zero⁸.

The coins from series Y, X and Ω were struck using different pairs of dies, with only two specimens from series A having a common obverse (nos. 5-6). The coins with Y and X are more worn than those with Ω and A, which in this respect are also closer to those from Group IV. All the coins from Group III have on their obverse an inverted right head, while the depictions on the reverse are facing left.

Of the other coins, 152 specimens fall under the first subgroup of Group IV of the coins issued at Istros (Poenaru Bordea 2001, 16; Dima 2014, 5), while the last coin would appear to be a contemporary imitation.

The hoard from Razdel contains examples from all four of the main series from subgroup I, as marked with the letters B (39 specimens – 24.37%), Γ (32 specimens – 20.00%), Δ (57 specimens – 35.62%) and E (24 specimens – 15.00%).

Given that the coins were not cleaned, both Haralanov and Gerasimov attributed 34 coins to series Γ⁹. The only difference between the structures described by each of them, which would explain the different totals (160 and 161), is to be found in series B, with Haralanov identifying 38 coins with said letter, and Gerasimov 39. In reality, there are indeed 39,

⁸ It is more probable that this coin was deliberately removed from the hoard by someone with no knowledge of V. Haralanov's notes, given its different appearance and greater state of wear compared with the other coins.

⁹ Besides the coin with the letter X, both attributed to series Γ a coin from series Δ.

albeit with the proviso that one specimen (no. 18), struck off-centre, has the symbol entirely off flan.

The 39 coins from series B were struck using 17 obverse dies and 23 reverse dies. The engraving style is uniform both for the fixed dies and the movable dies, with only one coin differing from the others in this respect (no. 46). Although this could be considered an imitation based on appearance, we can exclude this possibility given that we find a coin struck with the same obverse die in the hoard from Dorotskaya (Dubossary District, Republic of Moldova), indicating that they hail from a common source (Загинайло, Нудельман 1971; Dima 2014, pl. XXXV, 39). As also mentioned in respect of the coins from Group III, it is always the right head that is inverted, while on the reverse the emblem of the city is facing left – characteristics which also remain unchanged for the following two series.

The weights of the coins from series B range between 5.08 g and 6.44 g, with the peak of the chart falling between 5.61 and 5.70 g and the average at 5.69 g. Leaving to one side the two coins with extreme weights, the remaining 37 coins fall within the 5.36-6.06 g range (**Fig. 1** – chart).

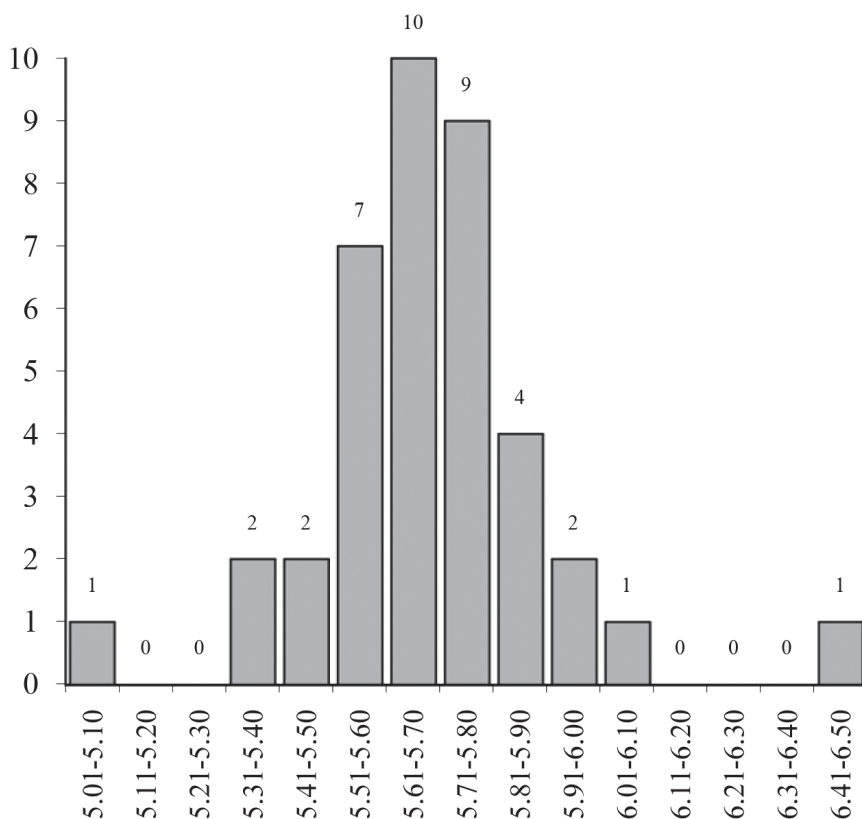

Fig. 1

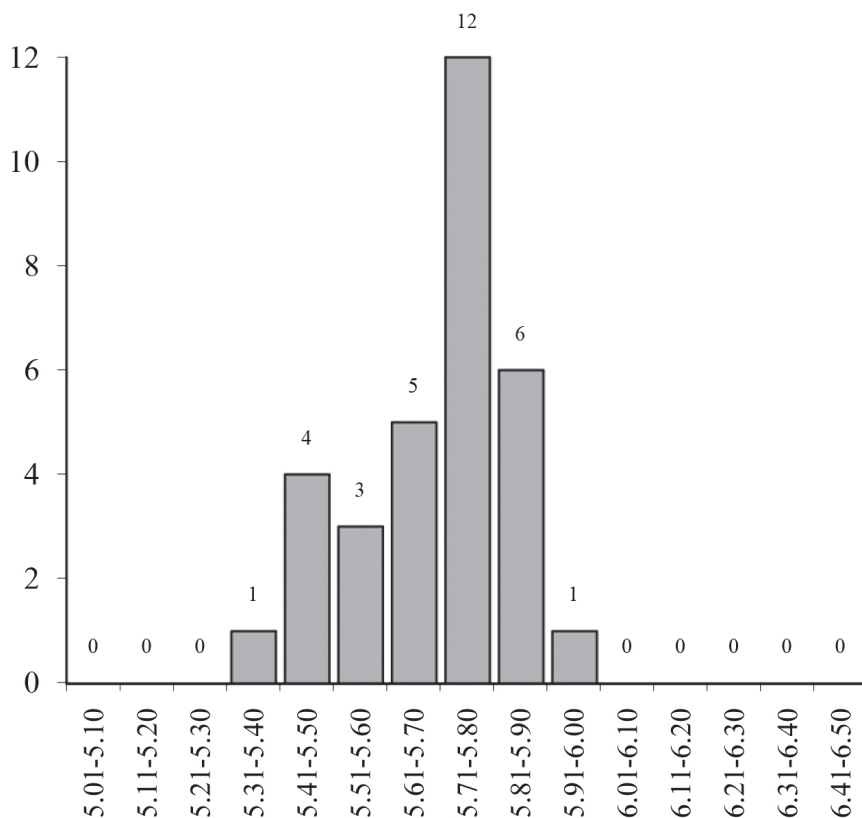

Fig. 2

The 32 coins in series Γ were struck using 8 obverse and 21 reverse dies. We should note the halving of the number of obverse dies used as compared to those used for series B, while the number of reverse dies remains relatively unchanged. The engraving style is very close to that of the previous series, albeit there are no die links between the two issues. However, we identified a reverse die with the letter Γ engraved over B (nos. 47 and 51), something that can be explained in two ways: either it is a mistake by the engraver or we are dealing with a die prepared for series B but not used¹⁰.

The coins in series Γ have weights of between 5.40 g and 5.92 g. More than one third of these coins weigh between 5.71 and 5.80 g (12 specimens), but the average remains the same as that recorded for the previous series: 5.69 g (Fig. 2 – chart).

The majority of the coins in the Razdel hoard – 57 specimens – belong to the third series of subgroup I of Group IV, characterised by the letter

¹⁰ We know of no coin struck using this die that does not show an altered symbol.

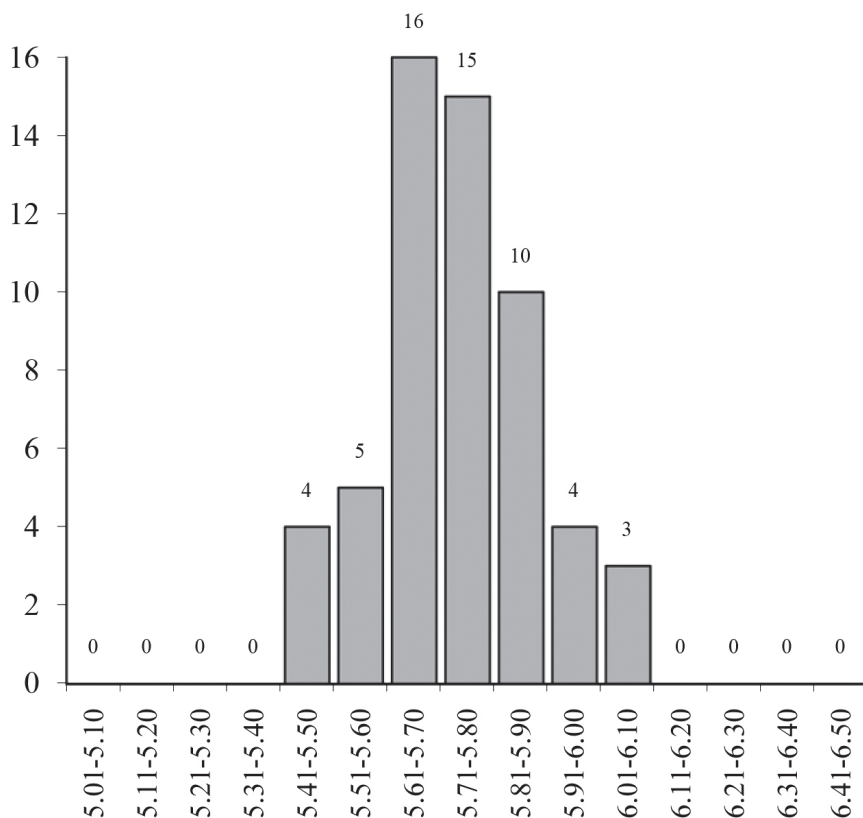

Fig. 3

Δ. Unlike the previous series, this series, besides the symbol in right field, also has the monogram $\mathfrak{X}$ beneath the dolphin.

It turns out not to be the case that 16 specimens from this series were struck using the same pair of dies, with the remaining 41 coins struck using different dies (Gerasimov 1971, 18). We identified 7 obverse dies and 27 or 28 reverse dies, with up to four coins having been struck using the same pair of dies. While the engraving style is similar to that used for series B and Γ, we again find no die links with either series.

As with the other series from subgroup I, the reverse dies were repaired frequently, which makes it very difficult to establish whether we are dealing with different dies or the same die but re-engraved (**Pl. XIII, nos. 114 and 126**). The presence of dots in the left field of the reverse side of some of the coins would appear to indicate a wearing out of the dies used rather than the intention of the issuing authority to communicate certain information, as became the case later (Dima 2014, 9), for none of the dies in question shows dots from the start (**Pl. XIII, nos. 92 and 95**).

In terms of weight, the coins from series Δ fall between 5.42 g and 6.08 g. Three quarters of these coins weigh between 5.60 and 5.90 g, the ma-

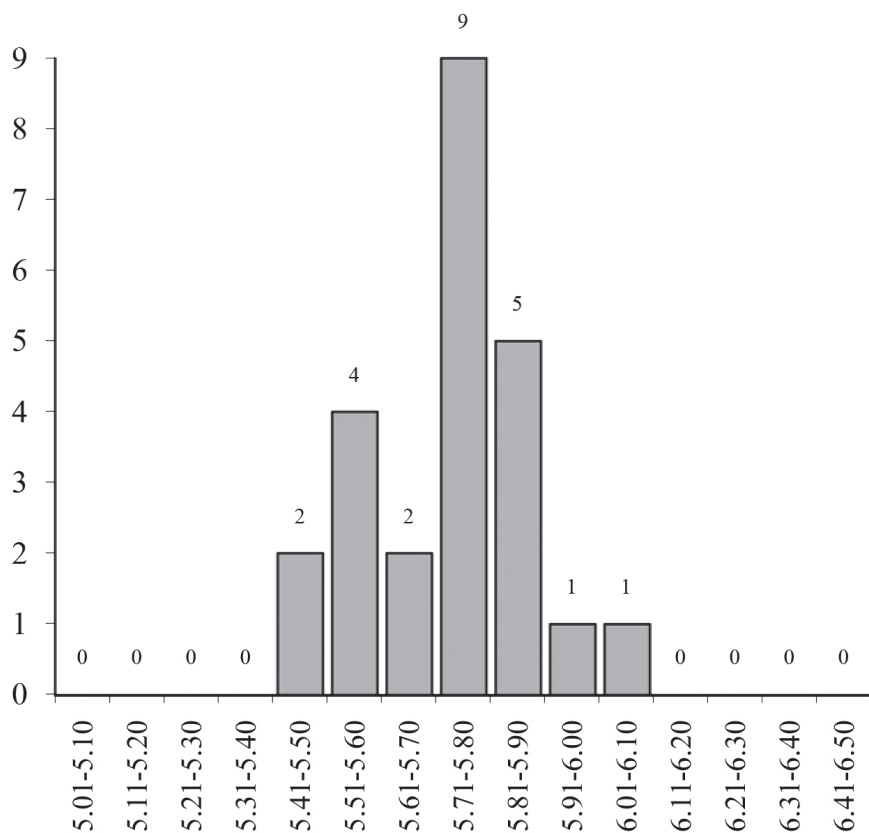

Fig. 4

jority of which being grouped between 5.61 and 5.70 g (16 specimens) and 5.71 and 5.80 g (15 specimens). The arithmetic mean of 5.74 g is slightly greater than for the previous series (**Fig. 3** – chart).

The most recent “official” coins from the Razdel hoard belong to series E, i.e. 24 coins struck using 7 obverse dies and 8 reverse dies. As in the case of series Δ, the reverse of these coins has a monogram beneath the dolphin, a single variant of which is known to date, i.e. $\overline{A}$. Of all the coins from the Razdel hoard, we find two specimens (nos. 157 and 158) struck using a die on which the aforementioned monogram is engraved in reverse ($\overline{A}$).

The engraving style of these dies is slightly different from that of the other series of subgroup I (B-Δ). It is at this moment that we find the first coins where the left head on the obverse is depicted upside down – and we also find one such example in the Razdel hoard (no. 159). The weights of the coins in series E range between 5.48 g and 6.02 g. The peak of the chart ranges between 5.71 g and 5.80 g, while the average is 5.73 g (**Fig. 4** – chart).

The slight increase in average weight from 5.69 g (series B and Γ) to 5.73/5.74 g (series Δ and E), something also seen with the hoard from

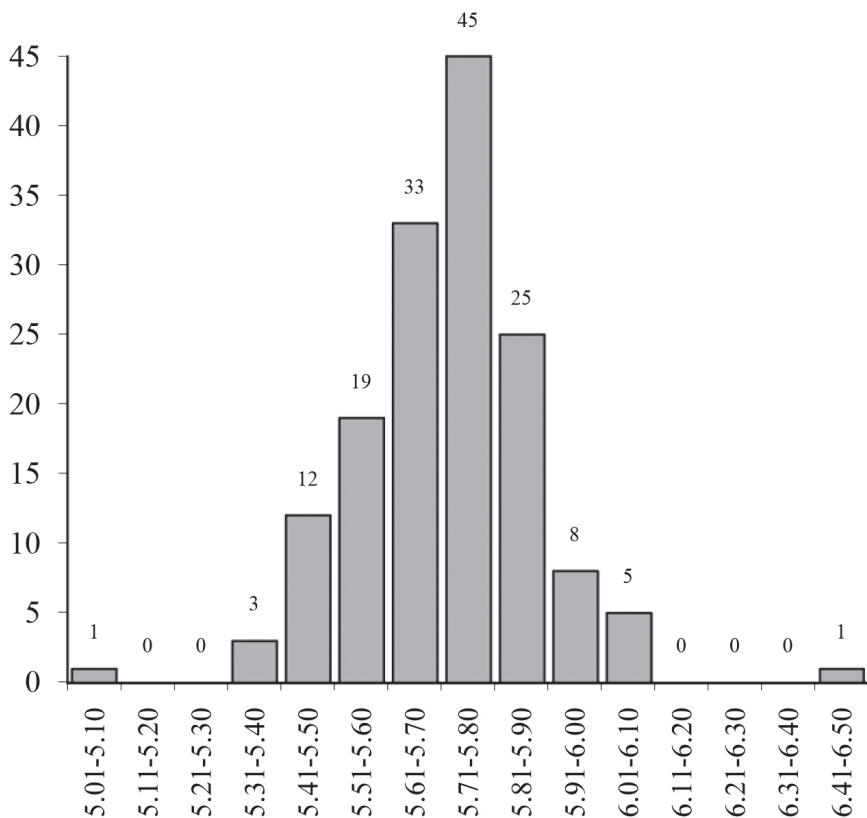

Fig. 5

Dorotskaya, could be a result of the shorter time spent in circulation of the more recent coins (Dima 2014, 7). The Dorotskaya hoard returns slightly higher values for all series (between 5.73 g and 5.81 g), with the differences most likely the result of the difference in accuracy between the devices used to weigh the coins¹¹.

The overall average for all coins from subgroup I of the Razdel hoard (152 specimens) is 5.71 g, with the highest number of coins, 45 specimens, weighing between 5.71 g and 5.80 g (**Fig. 5** – chart)¹². None of the coins weighs below 5.00 g, but there are 6 weighing in excess of 6.00 g. The greatest difference between the lightest coin (5.08 g) and the heaviest coin (6.44 g) is found in series B (1.36 g), which is also the case with the Dorotskaya hoard. This situation can be explained in terms of the reorganisation of the Istrian mint when switching from one weight standard to another.

¹¹ The scales used to weigh the coins from the Razdel hoard has a tolerance of 0.02 g, which would somewhat influence, albeit not significantly, the results of the weight calculations.

¹² The average for the subgroup I, calculated for 131 coins from the Dorotskaya hoard, is 5.78 g (Dima 2014, 7).

The final coin in the hoard from Razdel, which is not necessarily the most recent, is suspected of being an imitation of a coin from series Δ, unless it was somehow struck using dies engraved by a less experienced craftsman (no. 160). The style is different and crude in comparison with that of the normal dies, although the legend is well engraved, and the weight is significantly lower, with this being one of two pieces in the hoard weighing 5.08 g. Whether coincidence or not, the other coin in this situation is that from series B, which also has a different and seemingly barbarised appearance (no. 46).

In total we identified 120 different combinations of obverse and reverse dies, which confirms the information provided by T. Gerasimov (Gerasimov 1971, 18). The largest number of coins resulting from a single obverse die is found in series Δ (13 specimens), while the largest number for a reverse die is found in series E (12 specimens).

It is very likely that the Istrian silver coins from series B-E (subgroup I of Group IV) date to c. 340 – 330 BC, but we should not exclude the possibility that the shift from the c. 6.80 g standard to the c. 5.80 g standard took place prior to 340 BC (Dima 2014, 18). In the Razdel hoard we find all the series of subgroup I, while among the most recent coins contained by said series we also find specimens showing a certain amount of wear that cannot be put down to an extended use of the dies. We therefore propose that this hoard was formed a certain amount of time after the temporary cessation in the production of large denomination silver coins at the end of series E.

Consequently, even if all the coins making up the Razdel hoard were struck prior to 340 BC, the hoard will at the earliest have been formed in the period 340 – 330 BC.

T. Gerasimov believed that the Razdel hoard and the four other coin deposits made up of, or also including, Istrian “drachms” found in the Silistra and Shumen regions provided proof of the fact that this area was a source of raw materials for Istrian merchants during antiquity. Moreover, according to Gerasimov, the grouping of hoards in Silistra or the surrounding areas proved that the cargo was loaded here before being transported by water to Istros.

His reasoning, while logical, fails to take account of the fact that the discoveries in question are neither contemporary nor particularly certain. The first hoard was purchased from a money changer from Silistra, which does not guarantee a provenance in the area (Canarache 1940)¹³. The second hoard, discovered in the Silistra region (“Silistrensko”), has a bizarre structure (Герасимов 1950, 322) and the information that

¹³ We recently demonstrated that the batch of coins known from the auction catalogue of the Robert Ball Nachfolger company from Berlin was contaminated with coins from other sources (Dima 2014, 72).

some of the coins ended up in the Haralanov collection remains unconfirmed¹⁴. The small deposit in Bulgarka (Brăcima /Brâgma), which ends with subgroup V of Group IV, is the only one from this area to have been published in detail (Бъчваров 1988, 19-24). Finally, the hoard from Kaolinovo (Герасимов 1966, 212), which appeared to be contemporary with the Razdel hoard based on the information that it predominantly contained coins from series Δ (Gerasimov 1971, 19), turned out to be from much later¹⁵.

The most similar hoard in terms of the dating of the Istrian coins it contains, though not necessarily also in terms of place of discovery, was, at the date of publication of T. Gerasimov's article, that from Pamidovo, Pazardzhik region (Dimitrov 1992, 49-52). Besides Philip II type tetradrachms, hemidrachms issued in the Thracian Chersonesos and hemidrachms of Parion, this hoard also contained an Istrian coin from Group III (letter X) and one from the first series of Group IV (letter B). We mention this discovery merely as an example, for it is not possible to establish a connection with the Razdel hoard.

Not even the hoard from Todorovo (Razgrad region), although geographically very close, provides a good analogy for the Razdel hoard, being approximately three decades more recent (Dima 2014, 19 and 52-56; Vilcu, Nicolae 2016, 125).

A recent discovery places the Razdel hoard, one of the earliest pieces of evidence for the reorientation of the political and economic relations of the city of Istros during the second half of the 4th century BC (Dima 2018, 164), in a totally different light. This is the discovery of a new hoard of Istrian silver coins of a similar structure only a few kilometres away in Okorsh (Dulovo municipality, Silistra Region)¹⁶ (see **Pl. XIX** – map).

The Okorsh hoard also contains Istrian silver coins from Groups III and IV, the most recent again being from series E. We can therefore now speak of a group of hoards, which would suggest the occurrence of violent events as an explanation for their not having been recovered. The dating of the hoards from Razdel and Okorsh between c. 340 and c. 320 BC coincides with the creation of the Getic kingdom with its capital in Sboryanovo (Stoyanov et al. 2006, 18).

¹⁴ This hoard contains an Istrian silver coin originating from Silistra; however, this item was purchased in 1967.

¹⁵ Some of V. Haralanov's letters to T. Gerasimov mention this hoard, with one letter also providing a structure (Жекова 2018, 379). Although he saw some of the coins, V. Haralanov did not purchase them because they were not part of the collection.

¹⁶ The Okorsh hoard was discovered in April 2018 and in short time the most part of it was recovered by the Silistra Police Department. The first author of this article has identified the coins, and a special work dedicated to this discovery is about to be published.

The coin catalog

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΑ; Y in right field. Pick 1898, no. 411.

1. AR $\approx$ 6.86 g; 17.16×20.65 mm. Inv. 49.1.58.

2. AR $\approx$ 6.86 g; 18.14×18.34 mm. Inv. 49.1.59.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΑ; X in right field. Pick 1898, no. 413.

3. AR $\approx$ 6.76 g; 17.46×17.91 mm. Inv. 49.1.60.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΑ; Ω in right field. Pick 1898, no. 414.

4. AR $\approx$ 6.82 g; 18.37×19.31 mm. Inv. 49.2.159.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΑ; A in right field. Pick 1898, no. 415.

5. AR $\updownarrow$ 6.62 g; 18.79×19.22 mm. Inv. 49.2.63.

6. AR $\updownarrow$ 6.82 g; 17.47×18.09 mm. Inv. 49.2.61.

7. AR $\approx$ 6.86 g; 16.71×16.99 mm. Inv. 49.2.62.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΑ; B in right field. Pick 1898, no. 426.

8. AR $\approx$ 5.80 g; 17.72×17.81 mm. Inv. 49.2.76.

9. AR $\updownarrow$ 5.96 g; 16.17×16.77 mm. Inv. 49.2.81.

10. AR $\approx$ 5.78 g; 16.82×17.54 mm. Inv. 49.2.89.

11. AR $\approx$ 5.86 g; 16.45×17.58 mm. Inv. 49.1.12.

12. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 15.95×16.61 mm. Inv. 49.1.6.

13. AR $\updownarrow$ 5.52 g; 16.59×17.68 mm. Inv. 49.2.86.

14. AR $\updownarrow$ 5.38 g; 17.08×17.62 mm. Inv. 49.1.1.

15. AR $\updownarrow$ 5.66 g; 17.17×17.52 mm. Inv. 49.2.83.

16. AR $\approx$ 5.80 g; 16.1×16.41 mm. Inv. 49.1.3.

17. AR $\updownarrow$ 5.76 g; 15.60×16.36 mm. Inv. 49.2.73.

18. AR $\approx$ 5.78 g; 16.46×16.95 mm. Inv. 49.2.160.

19. AR $\approx$ 5.68 g; 16.1×16.72 mm. Inv. 49.1.5.

20. AR $\approx$ 5.70 g; 16.81×17.53 mm. Inv. 49.2.65.

21. AR $\updownarrow$ 5.58 g; 16.11×17.82 mm. Inv. 49.2.72.

22. AR $\approx$ 5.88 g; 16.34×18 mm. Inv. 49.2.80.

23. AR $\approx$ 5.72 g; 16.12×17.78 mm. Inv. 49.2.82.

24. AR $\searrow$ 5.80 g; 17.91×17.98 mm. Inv. 49.1.9.

25. AR $\approx$ 5.72 g; 17.02×18.34 mm. Inv. 49.1.8.

26. AR $\approx$ 5.56 g; 16.64×17.59 mm. Inv. 49.2.88.

27. AR $\updownarrow$ 5.42 g; 16.11×17.82 mm. Inv. 49.2.77.

28. AR $\updownarrow$ 5.66 g; 17.45×17.73 mm. Inv. 49.2.78.

29. AR $\approx$ 5.64 g; 16.60×16.80 mm. Inv. 49.2.69.

30. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 16.42×16.64 mm. Inv. 49.2.67.

31. AR $\searrow$ 5.60 g; 15.56×16.42 mm. Inv. 49.2.70.

32. AR $\updownarrow$ 5.64 g; 16.9×17.3 mm. Inv. 49.1.2.

33. AR $\searrow$ 5.68 g; 15.66×16.52 mm. Inv. 49.2.64.

34. AR $\searrow$ 5.44 g; 16.74×18.28 mm. Inv. 49.2.79.

35. AR $\approx$ 5.74 g; 16.53×17.18 mm. Inv. 49.2.75.

36. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 16.40×17.45 mm. Inv. 49.2.85.

37. AR $\updownarrow$ 6.06 g; 16.46×17.08 mm. Inv. 49.2.66.

38. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.35×18.04 mm. Inv. 49.1.11.

39. AR $\searrow$ 5.98 g; 16.20×16.48 mm. Inv. 49.2.84.

40. AR $\searrow$ 5.54 g; 17.21×18.46 mm. Inv. 49.1.10.

41. AR $\approx$ 5.36 g; 16.75×17.71 mm. Inv. 49.2.87.

42. AR $\updownarrow$ 5.58 g; 15.58×17.19 mm. Inv. 49.1.4.
 43. AR $\approx$ 5.54 g; 16.67×17.08 mm. Inv. 49.2.68.
 44. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.47×16.68 mm. Inv. 49.1.7.
 45. AR $\updownarrow$ 6.44 g; 16.28×16.52 mm. Inv. 49.2.74.
 46. AR $\approx$ 5.08 g; 16.15×16.88 mm. Inv. 49.2.71.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΠΗ; Γ in right field. Pick 1898, no. 427.

47. AR $\updownarrow$ 5.64 g; 15.76×16.53 mm. Inv. 49.2.135.
 48. AR $\approx$ 5.56 g; 16.72×17.46 mm. Inv. 49.1.14.
 49. AR $\approx$ 5.80 g; 15.37×15.55 mm. Inv. 49.1.20.
 50. AR $\updownarrow$ 5.42 g; 16.43×17.52 mm. Inv. 49.2.138.
 51. AR $\nearrow$ 5.90 g; 17.43×17.98 mm. Inv. 49.2.134.
 52. AR $\updownarrow$ 5.58 g; 16.73×17.85 mm. Inv. 49.1.18.
 53. AR $\updownarrow$ 5.46 g; 16.10×16.68 mm. Inv. 49.2.132.
 54. AR $\searrow$ 5.72 g; 15.93×17.46 mm. Inv. 49.2.145.
 55. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 16.08×16.85 mm. Inv. 49.2.124.
 56. AR $\nearrow$ 5.86 g; 17.19×18.55 mm. Inv. 49.1.13.
 57. AR $\approx$ 5.68 g; 15.95×17.57 mm. Inv. 49.2.130.
 58. AR $\updownarrow$ 5.90 g; 17.03×18.21 mm. Inv. 49.2.137.
 59. AR $\approx$ 5.82 g; 17.47×17.52 mm. Inv. 49.2.133.
 60. AR $\approx$ 5.40 g; 17.06×17.49 mm. Inv. 49.2.142.
 61. AR $\approx$ 5.48 g; 16.00×17.37 mm. Inv. 49.2.147.
 62. AR $\approx$ 5.76 g; 16.66×18.16 mm. Inv. 49.2.139.
 63. AR $\approx$ 5.92 g; 16.90×16.98 mm. Inv. 49.1.17.
 64. AR $\approx$ 5.54 g; 15.97×16.73 mm. Inv. 49.1.15.
 65. AR $\approx$ 5.74 g; 16.35×16.66 mm. Inv. 49.2.144.
 66. AR $\approx$ 5.62 g; 16.25×16.69 mm. Inv. 49.2.126.
 67. AR $\updownarrow$ 5.76 g; 16.21×16.91 mm. Inv. 49.2.125.
 68. AR $\approx$ 5.72 g; 16.23×17.00 mm. Inv. 49.1.19.
 69. AR $\approx$ 5.74 g; 16.68×17.43 mm. Inv. 49.2.131.
 70. AR $\approx$ 5.74 g; 16.42×17.34 mm. Inv. 49.2.140.
 71. AR $\updownarrow$ 5.76 g; 16.79×17.58 mm. Inv. 49.1.16.
 72. AR $\updownarrow$ 5.72 g; 16.86×16.96 mm. Inv. 49.2.146.
 73. AR $\approx$ 5.62 g; 16.14×17.24 mm. Inv. 49.2.128.
 74. AR $\updownarrow$ 5.42 g; 16.86×18.94 mm. Inv. 49.2.127.
 75. AR $\approx$ 5.74 g; 16.35×16.66 mm. Inv. 49.2.136.
 76. AR $\approx$ 5.84 g; 16.06×16.17 mm. Inv. 49.2.143.
 77. AR $\approx$ 5.84 g; 15.99×16.74 mm. Inv. 49.2.129.
 78. AR $\approx$ 5.80 g; 15.66×16.72 mm. Inv. 49.2.141.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΠΗ; Δ in right field and X below dolphin. Pick 1898, no. 432.

79. AR $\updownarrow$ 5.42 g; 17.70×18.05 mm. Inv. 49.1.32.
 80. AR $\nearrow$ 5.70 g; 17.00×18.02 mm. Inv. 49.1.30.
 81. AR $\nearrow$ 5.50 g; 16.23×16.40 mm. Inv. 49.1.22.
 82. AR $\approx$ 5.86 g; 16.82×17.67 mm. Inv. 49.2.122.
 83. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.21×16.22 mm. Inv. 49.1.41.
 84. AR $\approx$ 5.76 g; 16.30×15.84 mm. Inv. 49.2.111.
 85. AR $\approx$ 5.62 g; 16.41×19.04 mm. Inv. 49.1.42.
 86. AR $\approx$ 5.80 g; 17.22×17.65 mm. Inv. 49.1.43.
 87. AR $\updownarrow$ 5.78 g; 16.63×17.36 mm. Inv. 49.2.98.
 88. AR $\approx$ 5.60 g; 16.18×17.68 mm. Inv. 49.2.116.
 89. AR $\updownarrow$ 5.88 g; 16.55×17.16 mm. Inv. 49.2.103.
 90. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 16.52×17.41 mm. Inv. 49.1.39.

91. AR $\updownarrow$ 5.48 g; 15.46×16.48 mm. Inv. 49.2.107.
92. AR $\approx$ 5.92 g; 16.79×17.80 mm. Inv. 49.2.93.
93. AR $\approx$ 5.78 g; 16.77×17.55 mm. Inv. 49.2.95.
94. AR $\updownarrow$ 6.04 g; 17.11×18.07 mm. Inv. 49.1.31.
95. AR $\updownarrow$ 5.72 g; 16.69×18.02 mm. Inv. 49.2.92.
96. AR $\approx$ 5.72 g; 17.20×18.64 mm. Inv. 49.1.37.
97. AR $\approx$ 5.64 g; 16.46×17.65 mm. Inv. 49.2.90.
98. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.99×18.97 mm. Inv. 49.2.118.
99. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.70×18.09 mm. Inv. 49.2.110.
100. AR $\updownarrow$ 5.68 g; 17.40×17.51 mm. Inv. 49.2.99.
101. AR $\approx$ 5.60 g; 17.26×18.30 mm. Inv. 49.2.114.
102. AR $\approx$ 5.72 g; 15.95×16.63 mm. Inv. 49.2.105.
103. AR $\approx$ 5.68 g; 15.93×18.17 mm. Inv. 49.2.117.
104. AR $\approx$ 5.50 g; 17.05×18.06 mm. Inv. 49.2.104.
105. AR $\updownarrow$ 5.58 g; 15.45×17.75 mm. Inv. 49.1.28.
106. AR $\approx$ 5.78 g; 16.52×17.30 mm. Inv. 49.2.113.
107. AR $\approx$ 5.68 g; 16.17×17.25 mm. Inv. 49.2.123.
108. AR $\approx$ 5.66 g; 16.88×18.05 mm. Inv. 49.2.91.
109. AR $\approx$ 5.80 g; 16.17×17.14 mm. Inv. 49.1.40.
110. AR $\approx$ 5.76 g; 16.57×16.70 mm. Inv. 49.1.26.
111. AR $\approx$ 6.04 g; 16.02×18.08 mm. Inv. 49.2.109.
112. AR $\updownarrow$ 5.64 g; 16.06×17.35 mm. Inv. 49.2.96.
113. AR $\approx$ 5.56 g; 16.30×16.90 mm. Inv. 49.1.34.
114. AR $\approx$ 5.78 g; 17.79×18.23 mm. Inv. 49.1.29.
115. AR $\approx$ 5.86 g; 16.59×17.36 mm. Inv. 49.2.119.
116. AR $\approx$ 5.62 g; 16.61×17.65 mm. Inv. 49.2.101.
117. AR $\approx$ 5.94 g; 17.13×17.58 mm. Inv. 49.2.115.
118. AR $\updownarrow$ 5.82 g; 16.52×17.18 mm. Inv. 49.1.36.
119. AR $\approx$ 5.72 g; 15.78×16.42 mm. Inv. 49.2.97.
120. AR $\approx$ 5.94 g; 16.23×17.91 mm. Inv. 49.1.23.
121. AR $\approx$ 5.78 g; 16.62×17.36 mm. Inv. 49.2.108.
122. AR $\approx$ 5.56 g; 16.95×19.44 mm. Inv. 49.2.100.
123. AR $\approx$ 5.70 g; 17.34×18.03 mm. Inv. 49.1.27.
124. AR $\approx$ 5.80 g; 15.94×16.23 mm. Inv. 49.1.24.
125. AR $\approx$ 5.64 g; 16.71×19.70 mm. Inv. 49.1.44.
126. AR $\approx$ 5.68 g; 16.42×18.07 mm. Inv. 49.1.33.
127. AR $\approx$ 5.70 g; 17.61×18.80 mm. Inv. 49.2.112.
128. AR $\approx$ 5.84 g; 17.05×18.37 mm. Inv. 49.1.38.
129. AR $\approx$ 5.72 g; 16.77×16.92 mm. Inv. 49.1.35.
130. AR $\approx$ 5.66 g; 16.81×17.21 mm. Inv. 49.1.21.
131. AR $\approx$ 5.88 g; 15.46×16.74 mm. Inv. 49.2.94.
132. AR $\approx$ 5.96 g; 15.90×16.41 mm. Inv. 49.2.121.
133. AR $\approx$ 5.70 g; 14.88×16.13 mm. Inv. 49.2.120.
134. AR $\approx$ 6.08 g; 16.16×17.57 mm. Inv. 49.1.25.
135. AR $\approx$ 5.88 g; 16.74×17.83 mm. Inv. 49.2.102.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above Σ TPIH; E in right field and $\mathcal{A}$ below dolphin.

Pick 1898, no. 433.

136. AR $\updownarrow$ 5.76 g; 17.25×21.32 mm. Inv. 49.1.45.
137. AR $\updownarrow$ 5.72 g; 17.94×18.35 mm. Inv. 49.2.149.
138. AR $\updownarrow$ 5.50 g; 18.72×19.90 mm. Inv. 49.1.53.
139. AR $\updownarrow$ 5.48 g; 17.21×19.48 mm. Inv. 49.2.158.
140. AR $\updownarrow$ 5.70 g; 17.68×18.78 mm. Inv. 49.2.153.
141. AR $\approx$ 6.02 g; 17.64×18.21 mm. Inv. 49.1.49.
142. AR $\approx$ 5.88 g; 17.32×17.80 mm. Inv. 49.1.47.
143. AR $\approx$ 5.88 g; 16.46×16.89 mm. Inv. 49.2.150.

144. AR ↓ 5.76 g; 18.70×19.10 mm. Inv. 49.2.155.
 145. AR ↓ 5.74 g; 18.57×20.29 mm. Inv. 49.2.148.
 146. AR ↓ 5.64 g; 16.44×17.11 mm. Inv. 49.2.156.
 147. AR ↓ 5.92 g; 16.38×17.21 mm. Inv. 49.2.152.
 148. AR ↓ 5.78 g; 17.91×18.40 mm. Inv. 49.2.154.
 149. AR ↓ 5.78 g; 16.31×17.05 mm. Inv. 49.2.157.
 150. AR ↓ 5.54 g; 14.87×16.80 mm. Inv. 49.1.51.
 151. AR ↓ 5.52 g; 17.46×19.44 mm. Inv. 49.2.151.
 152. AR ≈ 5.72 g; 17.19×17.48 mm. Inv. 49.1.46.
 153. AR ↓ 5.86 g; 16.86×16.89 mm. Inv. 49.1.56.
 154. AR ≈ 5.80 g; 16.18×17.69 mm. Inv. 49.1.54.
 155. AR ↓ 5.60 g; 16.06×17.80 mm. Inv. 49.1.57.
 156. AR ↓ 5.74 g; 16.33×17.20 mm. Inv. 49.1.55.

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΗ; E in right field and below dolphin. Pick 1898 -; cf. no. 433.

157. AR ≈ 5.82 g; 17.32×18.32 mm. Inv. 49.1.52.

158. AR ≈ 5.60 g; 17.30×18.24 mm. Inv. 49.1.50.

Obv. Two young male heads facing, right head vertical, left head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΗ; E in right field and below dolphin. Pick 1898 -; cf. no. 433.

159. AR ≈ 5.84 g; 16.99×17.43 mm. Inv. 49.1.48.

Imitation?

Obv. Two young male heads facing, left head vertical, right head inverted.

Rev. Eagle on dolphin left; above ΙΣΤΡΙΗ; Δ in right field and (?) below dolphin. Cf. Pick 1898, no. 432.

160. AR ↓ 5.08 g; 16.14×17.12 mm. Inv. 49.2.106.

BIBLIOGRAPHY:

- Бъчваров 1988:** И. Бъчваров. Находка от драхми на Истрия от с. Българка, Силистренско. – Нумизматика 1, 1988, 19-24.
- Герасимов 1950:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. – Известия на археологическия институт XVII, 1950, 316-326.
- Герасимов 1962:** Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958 и 1959 г. – Известия на археологическия институт XXV, 1962, 225-237.
- Герасимов 1966:** Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1965 г. – Известия на археологическия институт XXIX, 1966, 211-215.
- Жекова 2018:** Ж. Жекова. Васил Хараланов – един живот в писма. Писмата на д-р Васил Хараланов до проф. Тодор Герасимов. Велико Търново, 2018.
- Загинайло, Нудельман 1971:** А. Г. Загинайло, А. А. Нудельман. Дороцкий клад древнегреческих серебрянных монет IV в. до н.э. – Материали з Археологи Північного Причорноморія VII, 1971, 122-137.
- Йорданов 2008:** И. Йорданов (ред.). Юбилеен сборник „Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)“. Шумен, 2008.
- Canache 1940:** V. Canarache. Un important tezaur de drahme și oboli din Histria. – Cronica Numismatică și Arheologică XV, January – June 1940, no. 117-118, 230-232.
- Dima 2014:** M. Dima. The silver coinage of Istros during the Hellenistic period. Moneta 179, Wetteren, 2014.

- Dima 2018:** M. Dima. Monede histriene de argint descoperite la nordul Mării Negre. – Studii și Cercetări de Numismatică, s.n., V–VIII (XVII–XX), 2014-2017 (2018), 159-165.
- Dimitrov 1992:** K. Dimitrov. Unpublished coin hoards from early Hellenistic Thrace. – Bulgarian Historical Review 3, 1992, 49-52.
- Gerasimov 1971:** T. Gerasimov. Un trésor de drachmes de la cité d’Histria découvert en Bulgarie. – Studii și Cercetări de Numismatică 5, 1971, 17-19.
- Pick 1898:** B. Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. I, I. Berlin, 1898.
- Poenaru Bordea 2001:** Gh. Poenaru Bordea. Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei. – In: Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note. Bucharest, 2001, 9-33.
- Stoyanov et al. 2006:** T. Stoyanov, Zh. Mihaylova, K. Nikov, M. Nikolaeva, D. Stoyanova. The Getic Capital in Sboryanovo. 20 years of investigations. Sofia, 2006.
- Vîlcu, Nicolae 2016:** A. Vîlcu, E. Nicolae. Aspects de la diffusion des monnaies d’argent istriennes au nord du Danube à la lumière du trésor découvert à Ivancea. – Dacia LX, 2016, 121-127.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Plates V-XIII.** Silver coins of Istros from Razdel hoard.
- Plates XIV-XVI.** The letter sent by V. Haralanov to T. Gerasimov on 24 September 1958.
- Plates XVII-XVIII.** The note sent by V. Haralanov to T. Gerasimov together with the coins from the Razdel hoard.
- Plates XIX.** Map of the coin hoards containing Istrian silver coins found south of the Danube.

ОТНОВО ЗА СЪКРОВИЩЕТО ОТ ЧАПАЕВО, ДН. ЦАРСКИ ИЗВОР (IGCH 468)

Боряна РУСЕВА

Съкровището е публикувано през 1985 година¹. По-късно К. Димитров се спира повторно на него в своя публикация.² Среброто от „Чапаево“ не е забелязано от чеха Иржи Милитки, който в *Pistiros VI* амбициозно се е нагърбил да коментира елинистическите депозити от древна Тракия, трезорирани в третото столетие пр.Хр.³ Сред тях обаче отсъстват тетрадрахмите от Чапаево, които публикувам тук повторно в светлината на най-новите изследвания върху този тип ранноелинистически монетосечения.

През 1958 година, във фонда на НАИМ – БАН, под инв. № ССИ-1958, постъпва монетно съкровище от 29 тетрадрахми, което било намерено в околностите на село Чапаево (дн. Царски извор), Горнооряховско.⁴ Тетрадрахмите са издания на различни монетарници от елинистическия свят и са датирани във времето на Александър III, Филип III Аридей и диадохите Деметрий Полиоркет, Лизимах и Селевк I Никатор. Двадесет и осем от монетите са отсечени с типовете на Александровото сребърно монетосечение (*глава на Херакъл//Зевс Аетофорос на трон*), а два-

¹ Русева 1985, 28-50.

² Димитров 1995, 133-136.

³ Militky 2016, 138-150. В „научообразни“ таблици и графики въпросният господин разглежда монетните съкровища от елинистическа Тракия, основавайки се единствено на оскъдните, често неверни бележки в Американския инвентар (IGCH) и поредицата Coin Hoards (CH), без видимо да познава и без да цитира многобройните публикации – мои и на К. Димитров, в наши и чужди издания, върху повечето от тези съкровища.

⁴ Очевидно това е съобщеното в Известията на Археологическия институт (22, 1959, 363), съкровище от „Черпаев“ (IGCH 468). Авторът на съобщението – Т. Герасимов, твърде лаконично описва откритото през 1957 г. в землището на търновското с. Черпаев (Чапаево!-б.м.) елинистическо съкровище от „51 тетрадрахми на Александър Македонски“. От тях той успял да види само три отлично запазени монети с еднакъв монетарен символ – *роза*, отнесени от него към ателието в Родос. На следващата 1958 г. за фонда на Софийския археологически музей били закупени публикуваните тук 29 тетрадрахми – част от същото съкровище от „Черпаев“/Чапаево. Една от тях е подписана със символа *роза* на монетарницата в Александрия Египетска (виж кат. № 17 по-долу).

десет и деветата носи името на Лизимах и типовете за царското му сребърно монетосечение (*глава на обожествения Александър с рогата на Амон//Атина Никефорос на трон*). Двадесет екземпляра са подписани с името на Александър, върху други шест е гравирано името на Александровия наследник Филип III Аридей, а върху още две – името на диадоха Селевк I Никатор. Стана дума, че единствена от монетите в Чапаево е царско издание на Лизимах с неговото име и типове. Други осем от Александровия тип тетрадрахми, подписани с имената на Александър (4), Филип III Аридей (2) и Селевк I Никатор (2), са сечени под контрола на първия Селевкид като сатрап и цар на източните имперски провинции. Тази прецизирана интерпретация на най-голямата група монети в Чапаево – селевкидската, е възможна благодарение на последните изследвания върху селевкидските монетосечения, актуализирали интерпретацията на Едуард Нюел за голям брой емисии и монетни центрове на ранните Селевкиди.⁵

По повърхността си среброто от Чапаево показва белези от дълъг престой в земята. Вероятно тетрадрахмите са били поставени в метален съд преди заравянето им, тъй като върху някои от тях, наред с частиците пръст, се виждат и оксидирани метални парченца.

КАТАЛОГ⁶:

Александър III – 20 съвременни и раннопостумни тетрадрахми
Лице. Глава на млад Херакъл с лъвската кожа, надясно; околоръст със или без зрънчест кръг.

Опако. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ или ΦΙΛΙΠΠΟΥ (върху № 12-14, 16, 24, 27) в дясното поле; ΒΑΣΙΛΕΩΣ в лявото поле (върху № 1 и 22) или под трона (върху № 10, 12-15, 23-28); Зевс Аетифорос седи на трон наляво, околоръст със или без зрънчест кръг. В лявото поле и/или под трона – монетарни контроли.

Македония
Амфитол (I)

1. 16,95 г↑↘

Ref.: Price 120: ок.323-ок.317 г.пр.Хр. (БР1)

Пела (I)

2. 16,92 г↑↘

Ref.: Price 249: ок.315-ок.310 г.пр.Хр. (БР3)

Гърция, Пелопонес

Аргос, издание на Деметрий Полиоркет (I)

3. 17,03 г↑↑; монетата има леки драскотини на аверса – върху бузата на

⁵ Виж излезлия от печат през 2002 година „Каталог на селевкидските владетелски монети от Селевк I до Антиох III“ (съкр. SC1), чиито автори допълват и коригират магистралните дотогава Нюелови корпуси ESM и WSM. Виж и втората част на същия каталог (съкр. SC2), с публикуваните в нея окончателни корекции и допълнения към каталожната част от SC1.

⁶ Към всеки от каталожните номера е отбелязана в скоби и със съкращението БР съответната номерация в първоначалната ми публикация от 1985 година, цитирана в бел. 1 по-горе. Номерацията на илюстрациите в таблата следва каталожните номера.

Херакъл и е вторично остъргана във външното дясно поле на реверса.
 Ref. Müller 135 = Price 733 (=Noe 'Argos' 6 от съкровището 'Патра'): ок.220-ок.215 г.пр.Хр.; Русева 1985, № 4 (31, 38-45) =Rousseva 1990, 25, pl. 3.17: Аргос, 290-те – 280-те години пр.Хр.; Seleucus I h. 1000-1003: неизвестна монетарница в Западна Мала Азия, ок. 310-290? г.пр.Хр.; еднаква двойка печати със Seleucus I h. 1000, pl. 2 [=CNG, Inc., Mail Bid Sale 84, Lot 296, 5. May 2010 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=782239>)] (**Фиг. 4, таблица 2** по-долу): (БР4).

Мала Азия

Сарди (I)

4. 16,97 г↑→

Ref. ADM I, Sardes 382, 386: ок.310 – 302 г.пр.Хр.; Price 2664: ок.319 – ок.315 г.пр.Хр. (БР5)

Милет (I)

5. 16,77 г↑↗

Ref. ADM I, Miletus 245 – 252: ок.300 – 294 г.пр.Хр.; Price 2143: ок.300 – ок.295 г.пр.Хр. (БР6)

Киликия

Тарс (I)

6. 16,89 г↑→

Ref. Price 3018: ок.327 – 323 г.пр.Хр. (БР7)

Кипър

Саламин (I)

7. 17,09 г↑↑

Ref. Price 3139: ок.332 – ок.323 г.пр.Хр. (БР8)

Сирия

Дамаск (I)

8. 16,92 г↑↑

Ref. Price 3208 – 3209: ок.330 – 320 г.пр.Хр. (БР9)

Финикия

Аке (I)

9. 17,09 г↑↗

Ref. Price 3298 (година 8-ма от серия 2-ра): ок.309 – 308 г.пр.Хр. (по Е.Т.Нюел⁷) (БР13)

Арадос (I)

10. 16,99 г↑↗

Ref. Price 3325: ок.328 – ок.320 г.пр.Хр. (БР10)

Вавилония

Вавилон (5)

11. 17,02 г↑↗

Ref. Price 3602: ок.325 – ок.323 г.пр.Хр. (БР14)

12. ФІАІППОУ; 16,95 г↑→

Ref. Price P186: ок.323 – ок.317 г.пр.Хр. (БР22)

13. ФІАІППОУ; 17,09 г↑↗

Ref. Price P189: ок.323 – ок.317 г.пр.Хр. (БР23)

14. Като № 13, но от друга двойка печати; 17,00 г↑→ (БР24)

15. 16,99 г↑↗; царската титла в отреза – извън монетното поле.

⁷ Следвайки приетата за меродавна датировка на Е. Т. Нюел (Аке, 52 – 55), М. Прайс променя началото на местната градска ера с една година по-късно и оттук всички дати в секвенцията на Аке са с една година по-късни (Price, 405-407). В случая година 8-ма отговаря на 308/307 г.пр.Хр. (Price, 413).

Ref. Price 3723: 'Вавилон', 317 – 311 г.пр.Хр. – „пред-селевкидска“ емисия, продукция на администрацията при Антигон Монофталм⁸ (БР16)

Сузиана

Суза (1)

16. ΦΙΛΙΠΠΟΥ; 17,05 г↑←

Ref. Price P208: ок.320 – ок.316 г.пр.Хр. (БР26)

Египет

Александрия (1)

17. 17,01 г↑↖ ; драскотини върху аверса – в дясното поле, пред устните и брадата на Херакъл.

Ref. Demanhur 4614: Александрия, ок.326/5 – 319/8 г.пр.Хр.; Price 3971: Мемфис, ок.332 – 323 г.пр.Хр.; Alexandre, 227 – 264: Александрия, ок.324 г.пр.Хр.⁹ (БР18)

Неизвестно ателие в Сирия или Финикия (1)

18. 16,87 г↑↑

Ref. Price 3571: ок.323 – ок.317 г.пр.Хр. (БР19)

Варваризанти (2)

19. 14,24 г↑↑ (фуфе); варварска имитация на амфиполска тетрадрахма от варианта Price 432 (λ|факел – Е под трона) – екземпляр от голямата серия λ-факел, датирана ок.320 – 315 (по М. Прайс) или ок.314 – 298 (по Ehrhardt) (БР2)

20. 15,44 г↑↖ (фуфе?); приплъзнат лицев печат; без монетарни знаци; с варваризиран стил и аналфабетен надпис; стилът, особено на лицевия печат, наподобява на прототип от македонската имперска монетарница в Пела – виж Price 217 (=Demanhur 1623, без символ), датиран от Прайс ок.325 – ок.315 г.пр.Хр.¹⁰ (БР20)

Лизимах – 1 тетрадрахма

Лице. Глава на обожествения Александър с рогата на Амон, надясно. Зрънчест кръг.

Опако. ΒΑΣΙΛΕΩΣ в дясното поле, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ в лявото поле. Атина Никефорос седи на трон наляво. В протегнатата напред дясна ръка държи фигурка на увенчаваща Нике, а с лявата си ръка се подпира на *горгонейон*. Във вътрешното ляво поле и на трона – монетарни контроли.

Мала Азия

Сарди (1)

21. 17,05 г↑↑

Ref. Lysimachus 81 – 84 var.: ок.297/6 – 287 г.пр.Хр. Много изтрит реверс с почти обезличени монетарни контроли (БР27)

⁸ Кат. № 15 принадлежи към голямата имперска серия на Вавилон, сечена след 317 г.пр.Хр. и подписана с *монограм* *във венец*. Тази обемна група постумни александровски авторите на SC, следвайки коментара на М. Прайс (Price, 455) отнасят към пред-селевкидските варианти, датирани във времето на контрол на Вавилон от Антигон Монофталм. Въпросът за датировката на цялата серия с общ контрол *монограм* *във венец* остава открит (SC 1, 40).

⁹ В Alexandre Жорж Льо Ридер опонира на Прайсовата локализация за първите египетски александровски в ателието в Мемфис, възстановявайки тяхната по-ранна локализация в Александрия Египетска, като за начало на монетосеченето им е приета датата ок.324 г.пр.Хр. (виж Alexandre, 227-264). Склонна съм да се съобразя с тази корекция на Прайсовата атрибуция и да приема, че кат. № 17 е сечен в Александрия Египетска към 324 г.пр.Хр.

¹⁰ В публикацията си на среброто от Чапаево (Димитров 1995, 133, № 4), К. Димитров отдава въпросната тетрадрахма тъкмо на тази емисия, отхвърляйки възможността тя да е древен варваризат. Прочее, такова е становището на Димитров и за кат. № 19, който той отнася към серията с λ-факел (пак там, № 2).

Селевк I – 8 Александров тип тетрадрахми с името на Александър (4), Филип III Аридей (2) и Селевк (2)

Кападокия, Източна Сирия или Северна Месопотамия
Ателие 4 (I)

22. ΣΕΛΕΥΚΟΥ; 17,02 г↑←

Ref. WSM 1342; SC1 60.2: след 305 г.пр.Хр. (БР28)

Вавилония

Вавилон (3)

23. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; 17,03 г↑↓

Ref. Price 3752: 'Вавилон', ок.311 – ок.305 г.пр.Хр. ; SC1 82.4: Вавилон 1, серия 1, ок.311 – ок.300 г.пр.Хр. (БР15)

24. ΦΙΛΙΠΠΟΥ; 17,04 г↑↖

Ref. Price P144: Арадос, ок.323 – 316 г.пр.Хр.; SC2 CAd 43.1: Вавилон 2, първа Селевкова сатрапия, ок.321 – 315 BC (БР21)

25. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; 16,95 г↑↖

Ref. Price 3349: Арадос, ок.311 – ок.300 г.пр.Хр.; SC2 C94.7: Вавилон 2, втора Селевкова сатрапия, 311 – ок.300 г.пр.Хр. (БР11)

Ателие 6А – Опис? (I)

26. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; 16,89 г↑↓

Ref. Price 3439: Маратос, ок.323 – ок.300 г.пр.Хр.; SC2 C67.5: Опис(?), втора Селевкова сатрапия, ок.311 – ок.305 г.пр.Хр. (БР12)

Селевкия на Тигър (2)

27. ΦΙΛΙΠΠΟΥ; 16,99 г↑→

Ref. Price P229: неизвестна източна монетарница [Селевкия на Тигър (?)], ок.325 – ок.300 г.пр.Хр.; SC1 118: Селевкия на Тигър, *първа монетна работилница*, от ок.300 г.пр.Хр. (ок.311 – 308/5 г.пр.Хр. в Seleucus I h., 98, Nos. 1517-22) (БР25).

28. ΣΕΛΕΥΚΟΥ; 16,94 г↑↖; повреда(?) на лицевия печат в лявото поле – горе, пред челото на Херакъл.

Ref. ESM 4; SC1 117.1: *първа монетна работилница*, ок.300 – 281 г.пр.Хр. (ок.311 – 308/5 г.пр.Хр. в Seleucus I h., 98, Nos. 1523-1563) (БР29)

Медия

Екбатана (I)

29. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; 17,09 г↑↖

Ref. Price 3894: ок.311 – ок.295 г.пр.Хр.; SC1 202.2: ок.311 – ок.295 г.¹¹ (ок.311 – 295 г. в Seleucus I h., 100, Nos. 1656-1663) (БР17)

КОМЕНТАР:

Каталогът на 29-те тетрадрахми от съкровището „Чапаево“ – дн. Царски извор¹², показва категоричното преобладаване на монети, отсечени в имперските монетарници на Александър и наследниците му, разположени в Близкия и по-далечен Изток. Нещо повече, тетрадрахмите от Вавилония (11), Сузиана (1), Медия (1) и нелокализи-

¹¹ Ок.295 г.пр.Хр. върху александровките на Екбатана се появява името на Селевк, което постепенно измества това на Александър. Затова тази дата можем да приемем за *terminus ante quem* на отсичане на екбатанските александровки с Александровото име (SC1, 79).

¹² Ще запазя промененото след 1992 година име на селището, тъй като в научната литература съкровището вече е познато с името „Чапаево“.

раното 'ателие 4' от същия район (кат. № 22) представляват над 48% или близо половината от целия известен състав на съкровището. И въпреки че не го познаваме в неговата цялост, тази част от „Чапаево“ е достатъчно симптоматична, за да приемем източния характер на този древен депозит, в който превес имат монетите, зад които прозира фигурата на Селевк Никатор.

Самите тетрадрахми до една носят белези от износване, като поне част от тях – най-късните, може би илюстрират по-скоро изтрити от интензивно монетосечене матрици, отколкото изхабяване от дълъг живот в паричния обмен. Такъв например е случаят с милетската александровка (кат. № 5), която, макар и по-късно отсечена от тетрадрахмата на Сарди (кат. № 4), е далеч по-изтрита от нея, очевидно заради износените печати, с които е била емитирана. Същото е състоянието на единствената лизимаховка в „Чапаево“ (кат. № 21) с нейния изхабен реверс, отпечатан с много износена опакова матрица с почти обезличени монетарни контроли. Обратни примери също не липсват. Сред 29-те монети от „Чапаево“ се срещат и по-ранни, но добре запазени екземпляри, каквито са кат. № 17 от Александрия Египетска, отсечен в края на Александровото управление (ок. 324), както и кат. № 2 от Пела, датиран ок.315 – ок.310 г.пр.Хр. Ще рече, че степента на износване на среброто от Чапаево не е твърде полезна в опита да определим *terminus post quem* на трезориране на съкровището. Още повече, че монетите са сравнително добре запазени и може би натрупвани по-дълъг период от време. И тук на помощ идват добре датираните тетрадрахми – александровките от Сарди (ок.310 – 302) и Милет (ок.300 – 295), както и сардийската лизимаховка (ок.297/6 – 287). Към тях можем вече да добавим и групата тетрадрахми от Вавилон и прилежащите области, чиято прецизна атрибуция дължим на авторите на SC – Arthur Houghton и Catharine Lorber. На тези тетрадрахми се спирам по-детайлно в следващия коментар, защото тъкмо тези издания от Междуречието, сечени от времето на Александър до годините на двете Селевкови сатрапии по тези места, дават, според мен, облика на депозита от Чапаево.

*Филиповките, александровките и селевкидките,
сечени във Вавилония*

Както вече споменах, най-компактната група в „Чапаево“ са 11-те тетрадрахми от Вавилония. Шест от тях са продукция на вавилонската имперска монетарница, наречена в SC „Вавилон 1“. В нея са отсечени съвременният на Александър кат. № 11 (ок.325 – ок.323), съвременните на Филип III Аридей кат. № 12 – 14 (ок.323 – ок.317), кат. № 15, отсечен под контрола на Антигоновия сатрап Питон (317 – 311), както и кат. № 23 от серия 1 на Селевковото

монетосечене във „Вавилон 1“, датирано ок.311 – 300 г.пр.Хр.¹³ Заедно с имперското ателие „Вавилон 1“, градът открил втора, сатрапска монетна работилница, т.нар. „Вавилон 2“. Специализирана в монетосечене на сребърните *лъв-статери* на местния Александров сатрап Мазей, същата работилница по-късно била отговорна за Селевковата монетна продукция на златни и сребърни филиповки, *котва-александровки* и селевкидки, сечени по време на неговите първа (ок.321 – 315) и втора (311 – 300) вавилонски сатрапии.¹⁴ Тъкмо към това сатрапско монетосечене на първия Селевкид следва да отнесем още две тетрадрахми от Чапаево – филиповката с кат. № 24 от Price P144 и *котва-александровката* с кат. № 25 от Price 3349. Тях авторите на SC аргументирано прехвърлят от ателието на Арадос Финикийски към учредената от Селевк сатрапска монетарница във Вавилон.¹⁵

Редом със среброто от двете вавилонски монетни работилници – имперската и сатрапската, съкровището съдържа други няколко тетрадрахми, ковани под егидата на Селевк Никатор като сатрап и цар на източните дялове от Александровата империя. Според меродавната днес класификация в SC, това са селевкидката, отсечена в „ателие 4“ на Кападокия, Източна Сирия или Северна Месопотамия (кат. № 22), „маратоската“ *котва-александровка*, отсечена в „ателие 6А“ на Вавилония (кат. № 26), филиповката и селевкидката от Селевкия на Тигър (кат. № 27-28), заедно с александровката, отсечена в столицата на Медия – Екбатана (кат. № 29).

Вече споменах, че кат. № 26 от Price 3439 представлява екземпляр от *котва-александровките* на Маратос Финикийски, ако следваме определението на Едуард Нюел. Същите биват прехвърлени по-късно от А. Houghton най-напред в Арадос, а в SC – към ателие 6А¹⁶ – новоучредената, може би в Опис, сатрапска монетарница на Селевк. В нея, по време на първата Селевкова сатрапия (ок. 321 – 315), селевкидската администрация начева своята дейност, отсичайки „маратоските филиповки“. След хиатус от няколко години, в които контрол над Вавилония придобива Антигон Едноокия, а Селевк е принуден да бяга, за да спаси живота си, монетарите в ателие 6А възобновяват своята дейност в 311 г.пр.Хр., отсичайки „маратоските“ *котва-александровки*, подписани с герба-символ на владетеля – *селевкидската котва*.¹⁷ Това сатрапско монетосечене продължава

¹³ SC1, 39-40.

¹⁴ SC1, 42; SC2.1, 701-711. Идеята на авторите за втора сатрапска монетарница във Вавилон в голяма степен се дължи на забележителното проучване на Елен Николе-Пиер върху този вид и тип вавилонско монетосечене (виж Nicolet-Pierre 1999, 285-305).

¹⁵ SC2.1, 701-711.

¹⁶ SC1, 34-35.

¹⁷ SC1, 34-35, 479-480; SC2.1, 701-702, 705-706, 711-714.

до ок.305 г.пр.Хр. с компактна, печатово обвързана продукция от селевкидки, подписани с името на Селевк и споделящи общ лицев печат както с тетрадрахми с Филиповото, така и с тетрадрахми с Александровото име. Въобще един от феномените на Селевковото монетосечене в сатрапската работилница на Вавилон, в ателие 6А (Опис?), а също и в първата монетна работилница на Селевкия на Тигър, е преупотребата на стари лицеви или реверсни матрици, съхранявани грижливо още от времето на Филип III¹⁸ – феномен, който авторите на SC обясняват отчасти с *“the intense loyalty that Seleucus inspired among his followers”*¹⁹.

Следващите Селевкови тетрадрахми в „Чапаево“ са кат. № 27-28, подписани с имената на Филип III Аридей и Селевк I. Отсечени са от монетарите в новоучредената столица Селевкия на Тигър, в т.нар.

Таблица 1

¹⁸ *За сатрапската работилница Вавилон 2* виж SC1, 39. Лицевият печат от Филиповата тетрадрахма SC1 79 (=SC CAd 43.16 = Price P153) е бил преупотребен след 4-годишна пауза в същата втора вавилонска сатрапска монетарница на Селевк за отсичането на котва-александровките от SC1 80 (=Price 3339). *За ателие 6А (Опис?)* виж SC1, 35-36; SC2, 711-713. Реверсният печат от Price P160 (=SC2 Ad 39.8) е бил употребен с прегравиран контрол за отсичането на Price P167 (=WSM 1241=SC 68). Последният от своя страна е обвързан чрез общ лицев печат (A1 по Нюел) с александровките от Price 3550-1 (=WSM 1240=SC2 C67.7) и селевкидите от WSM 1242-3, 1245 (=SC2 69.1-3, 5). *За Селевкия на Тигър* виж SC1, 53-54. Лицевият печат от селевкидката SC 117.7 (WSM 780) е еднакъв с този от Филиповата тетрадрахма със символ *пенталфа* от Price P229 (=SC 118) (на същата емисия принадлежи и кат. № 27 от Чапаево). За авторите на SC и в този случай става въпрос за преизползване на монетна матрица от времето на Филип III.

¹⁹ <https://www.acsearch.info/search.html?id=278877> с цитирания SC1, 34-35, 479-483.

²⁰ На **фиг. 1** е илюстрирана монета от он-лайн търг на Gemini, LLC, auction II, lot 63, date 11.01.2006. Предложена е за продан шест години по-късно (виж Stack's Bowers Galleries, January 2012 NYINC Auction, Lot 166, Date 06.01.2012). Принадлежи на същата емисия като кат. № 27 и е отсечена със същия лицев печат.

first workshop, отворила ок.300 г.пр.Хр.²¹ Ще се спра по-подробно на първата от тях – интересната Филипова тетрадрахма с монетарен контрол *пенталфа* (*пентаграм*), тъй като селевкидката с кат. № 28 не заслужава специално внимание, доколкото принадлежи към рутинните емисии на Селевкия с неизменна още от времето на Едуард Нюел локализация.

И така, тетрадрахмата с *пенталфа* и името на Филип III Аридей – № 27 в каталога, споделя обща лицева матрица със селевкидките от WSM 780 (=SC 117.7), които Е. Нюел локализира в Кара, библ. Харан, а Н. Вагонер – в Селевкия на Тигър.²² Прочее тази печатова връзка пръв забелязва К. Димитров.²³ Възприемайки предложената от Вагонер локализация за WSM 780-783, той отнася и филиповките с *пенталфа* към Селевкия на Тигър. Обявявайки ги за къснопоступни, Димитров датира тези монети ок. 295 г.пр.Хр., заедно с групата печатово обвързани с тях селевкидки и с емисията Александров тип драхми (от Price 2789), подписани със същия символ. Както е отбелязано в SC, тълкуването на Димитров не е възприето в научната книжнина, макар че 16 години по-късно Houghton и Lorber също локализируют тетрадрахмите с *пенталфа* в ателието на Селевкия на Тигър.²⁴ Датирайки ги обаче по-рано – към 300 г.пр.Хр., като част от продукцията на *първа монетна работилница* в Селевкия, двамата обясняват печатовата връзка между групите с Филипското и Селевково име по същия начин, както другите подобни примери в монетосеченето на Никатор – с повторна употреба на стари, още от времето на Филип III, монетни матрици. В случая със Селевкия била „рехабилитирана“ една от лицевите матрици на ателие с ограничени ресурси, което е възможно, но не задължително, да е било това в месопотамска Кара.²⁵

Тетрадрахмата с *пенталфа* от „Чапаево“ е сред най-добре запазените монети в съкровището. Макар да не е *fleur de coin*, тя показва по-скоро умора на печатите, с които е била емитирана – белег за интензивно монетосечене. Прочее лицевият печат от кат. № 27 е бил използван за продукцията на почти всички познати днес

²¹ SC1, 51-54.

²² Waggoner 1969, 25.

²³ Dimitrov 1986, 17-19.

²⁴ SC1, 53-54.

²⁵ SC1, 54. Стана дума, че същият символ *пенталфа* е гравирен върху Александров тип драхми (от Price 2789), които за Прайс са продукция на неизвестна монетарница в Западна Мала Азия. Заедно с филиповките (от Price P229 = SC 118) и александровките (от Price 2789), *пенталфата* е монетарен контрол още за *лъв-статерите* от ESM 269 (=SC 144), сечени във Вавилон, според Нюел, но които авторите на SC прехвърлят в Селевкия, заедно със сребърните *слон-квадрига* тетрадрахми от SC 130.36 (=ESM 100-101), *слон-квадрига* драхмите от SC 131.10 (=ESM 102-103), както и бронза от SC 149.2 (=ESM 105) и SC 150.1 (=ESM 106) – всички подписани с контролния символ *пенталфа* и отнесени от Нюел към ателието във Вавилон.

екземпляри от тази емисия. Представени са в няколко монетни съкровища от 280-те – 270-те години пр.Хр.: Failaka h. 16, датирано ок. 285 г.пр.Хр.²⁶, Seleucus I h. 1517-1522, датирано ок. 281 г.пр.Хр.²⁷, Prilepes h. (IGCH 448)²⁸, укрито ок. 275 г.пр.Хр.²⁹, Armenak h. 160, заровено между 275 – 270 г.пр.Хр.³⁰ и съкровището Варна'1955 (IGCH 859) 72, укрито ок. 270 – 265 г.пр.Хр.³¹

Както ще се уверим по-нататък, най-близко по състав и датировка до Чапаевското е публикуваното неотдавна съкровище „Селевк I“ (съкр. Seleucus I h.)³². Разбира се, тази сглобявана от няколко монетни лота находка, от която са публикувани 1721 екземпляра, „събирани“ от различни продажбени аукциони, поради всички недостатъци на публикацията си има по-скоро информативен характер, тъй като никога не ще узнаем нито целия монетен състав, нито мястото на намиране на монетите, нито ще ги видим подробно публикувани и илюстрирани, колкото и важни да са те за монетната и политическа история на елинизма в Източното Средиземноморие. Това забележително по обем съкровище, което по всяка вероятност е надвишавало 3000 монети, било съставено само от сребърни тетрадрахми и драхми, имперски и царски издания, подписани с имената на Александър, Филип III, Деметрий Полиоркет, Лизимах и Селевк I. Сред тях преобладават емисиите на Полиоркет – отсечени с Александровите и собствените му владетелски монетни типове (над 1000 екз.), следвани от среброто, отново емитирано с Александровите и царските монетни типове на Селевк I Никатор.³³ Превесът на антигонидски и селевкидски издания в съкровището позволява на автора на публикацията – Брад Нелсън, да свърже този древен депозит с двамата диадохи, възприемайки с основание, че първоначалната военна каса на Полиоркет, която ще да е пътувала с Антигонидата от Гърция в Мала Азия, участвайки в похода за реванш над противниците след Ипс, по-късно преминава в ръцете на Селевк, след разгрома на Полиоркет през 286 г. в Киликия, последвалия му арест в Кария и заточението му в селевкидската крепост на Апамея, където Обсадителя умира през 283 г.пр.Хр.³⁴ Обогатен с нови порции селевкидски сребърни

²⁶ Amandry, Callot 1988, 71.

²⁷ Nelson 2010, 77. За най-голямо съжаление тази най-многобройна група *филиповки* със символ *пенталфа* нито е илюстрирана, нито е коментирана по-подробно. Позовавайки се на каталога в SC, авторът отнася монетите към Селевкия на Тигър и ги датира ок.311 – 308/5 г.пр.Хр. (виж Nelson 2010, 98, Nos. 1517-1522).

²⁸ Vuckovic-Todorovic 1958, No. 140.

²⁹ Nicolet-Pierre, Kroll 1990, 24.

³⁰ Thompson 1986, 96.

³¹ Dimitrov 1989, 95,108 (IV.72).

³² Nelson 2010, 73-104.

³³ Ibidem, 73.

³⁴ Бенгтсон 1982, 110-111.

монети, царският трезор ще да е пропътувал на север, през земите на Анатолия, където допълнително е набъбнал както с издания на западните селевкидски ателиета (Сарди), така и със сребро от почти всички царски монетарници на Лизимах, след като македонският цар на Тракия е победен от слоновете на Никатор и убит в битката при Курупедион (281). От там насетне царската военна каса, стигнала до наши дни като „съкровището Селевк I“, може да е имала най-противоречива съдба, знаейки, че край Лизимахия същата година Селевкидът е убит от Птолемей Керавн, сам станал жертва на келтите в 279 г.пр.Хр.³⁵

Както вече споменах, според Нелсън укриването на съкровището се е случило в същата драматична 281 година, коствала живота на последните двама диадохи от Александровото обкръжение.³⁶ Можем ли да приемем тази датировка и за депозита от Чапаево, осланяйки се на преобладаващия брой източни и селевкидски монети в него? Прочее, между двете съкровища има още едно интересно сходство – александровката със символ *кривак* (кат. № 3), сечена, по мое убеждение, от монетарите на Полиоркет в ателието на Аргос, Пелопонес, заедно с изобилното целево монетосечене на Коринт в навечерието на похода на Деметрий към анатолийските антигонидски земи.

Ще се спра по-подробно на тази уникална емисия от 90-те години на III в.пр.Хр., още повече, че моята атрибуция от 1985 година се различава от тази на Нелсън за четирите екземпляра с *кривак* от съкровището „Селевк I“ (Seleucus I h. 1000 – 1003), а и бе оспорена в продажбените каталози на CNG.³⁷

Александровките със символ кривак, сечени от Полиоркет в Аргос, Пелопонес

Изключително рядката емисия Александров тип тетрадрахми (от Müller 135=Price 733), чийто монетарен контрол е *вертикалният кривак*, засега е представена само в две ранноелинистически находки – „Чапаево“ с нейния **кат. № 3** и сглобената от търговския трафик „Селевк I“ с нейните четири монети (Seleucus I h. 1000 – 1003, pl. 2.1000 – 1001 – тук **фиг. 2** и **фиг. 4**), публикувани от Брад Нелсън през 2010 година³⁸.

³⁵ Nelson 2010, 76-78.

³⁶ Ibidem, 77.

³⁷ Виж CNG, Inc. Auction Mail Bid Sale 82. Lot 441. Date 16. Sept. 2009 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=656010>) – **фиг. 2**; CNG, Inc. Auction Mail Bid Sale 84. Lot 236. Date 5. May 2010 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=782179>) – **фиг. 3**; CNG, Inc. Auction Mail Bid Sale 84. Lot 296. Date 5. May 2010 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=782239>) – **фиг. 4**.

³⁸ Nelson 2010, 90.

Таблица 2

Когато в далечната 1985 година обнародвах съкровището от Чапаево, не бяха излезли от печат нито публикуваното от Маргарет Томпсън съкровище от Арменак, нито корпусът на Мартин Прайс върху Александровия тип монетосечения. Тогава да се открие аналог на тетрадрахмата с *вертикален кривак* бе трудна задача. По онова време тя беше единственият известен на науката екземпляр без аналози в научната книжнина, ако не смятаме листата на Лудвиг Мюлер от средата на XIX век⁴⁰ или пък късните тетрадрахми на Аргос от последните десетилетия на III в.пр.Хр., разгледани подробно в публикацията на съкровището⁴¹. Същите М. Прайс ще отбележи по-късно в своя корпус като вариант Price 733.

Очевидно е, че по своя стил и иконография монетата принадлежи към емисиите александровки, сечени в първите десетилетия на

³⁹ На **фиг. 5** е илюстрирана монета от продажбения он-лайн каталог Jesús Vico, S.A. Auction Subasta 137. Lot 152. 06.03.2014 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=1874332>). Отсечена е със същия аверсен печат като кат. № 3 от Чапаево и **фиг. 2-4**, както и с идентичен (?) реверсен печат с **фиг. 2** (=Seleucus I h. 1001).

⁴⁰ Виж Müller 1855 (iv), No. 135.

⁴¹ Виж както анализа и посочените късни аналози към кат. № 4 в Русева 1985 (31), така и пространния коментар в Русева 1985, 38-39, 45 върху циркулацията в Пелопонес през III в.пр.Хр. и александровката с *кривак* в нейния контекст.

третото столетие пр.Хр., чийто издател е анонимен, скрит зад общоприетите в цялото Източно Средиземноморие Александрови типове *Херакъл*/*Зевс Орлоносец*. Така че тетрадрахмата би могла да е както издание на някой от диадохите, секли до един постумни александровки, така и екземпляр от муниципално, т.е. градско Александров тип монетосечене, подписало емисията си с говорещия символ (*парасемон*) на своя град – в случая *кривакът*.

Съставът на познатата и съхранявана в НАИМ – БАН част от съкровището „Чапаево“ настоява кат. № 3 да се тълкува, подобно на останалите монети в него, като владетелско издание на тримата диадохи, чиито монети са представени в елинистическия депозит – Деметрий Полиоркет (с кат. № 5 и кат. № 15), Лизимах (с кат. № 21) и Селевк I (с кат. № 22-29). И тъй като няма как да отнесем тетрадрахмата с *кривак* към някоя от Александровия тип емисии на Лизимах⁴², нито на Селевк Никатор⁴³, остава да потърсим онова ателие, което е отсякло емисията с *кривак* под контрола на Деметрий Полиоркет. Съвсем естествено е първо да помислим за многобройните коринтски александровки, които Антигонидът сече за да финансира военния си поход в Азия (286). И тук се сблъскваме с интерпретацията на Брад Нелсън за четирите тетрадрахми от съкровището „Селевк I“ (Seleucus h. 1000 – 1003) – единствените познати аналози на кат. № 3 от Чапаево, които споделят общ лицев печат с нашата монета и без всякакво съмнение принадлежат на един и същи монетен двор с нея. Според Нелсън⁴⁴ и поддръжниците му в цитираните по-горе сайтове на CNG⁴⁵, въпросната емисия не е сечена нито в Аргос, нито в Гърция. Тя представлява продукция на неизвестно ателие от Западна Мала Азия и е датирана ок.310 – ок.290 г.пр.Хр., т.е., във времето на доминация на Антигон Монофталм и Лизимах по тези места. Ако следваме коментара на Нелсън в „Селевк I“, тетрадрахмите с *кривак* трябва да се мислят по-скоро за муниципални, отколкото за владетелски издания, доколкото, според него, те са били отсечени след Ипс и краха на Антигонидите, но преди появата на първите Лизимахови александровки в наследените от Монофталм гръцки монетарници.⁴⁶

⁴² Всеизвестно е, че всички свои александровки Лизимах неизменно подписвал със собствения си символ – *лъвското протоме*, който отсъства от емисията тетрадрахми с *кривак*.

⁴³ Иконографията на кат. № 3 решително не позволява тетрадрахмата да бъде отнесена към някоя от Александровия тип монети на първия Селевкид, които носят присъщия за източните имперски монетарници стил на изображенията, както и иконографски детайли, които липсват върху кат. № 3. Последният категорично се родее с постумните александровки, приписвани на ателиетата в Македония, Гърция и Западна Мала Азия през първите десетилетия на III в.пр.Хр. (виж Le Rider 1986, pl. 3-4).

⁴⁴ Nelson 2010, 75 (каталожните номера са сгрешени), 90.

⁴⁵ Виж бел. 37 по-горе.

⁴⁶ Nelson 2010, 75 (каталожните номера са сгрешени).

Нека разгледаме двете възможни интерпретации на кат. № 3 от Чапаево, за които споменах по-горе.

1. Монетата е екземпляр от еднократно отсечена, с помощта на единствен лицев печат, много кратка емисия на някой от градовете в същинска Елада, които били под протекцията на Деметрий Полиоркет. Продукцията на това малобройно сребро, подписано с *парасемона* на града-издател, е била предназначена да подпомогне изобилното монетосечене на тетрадрахми в Коринт – крепост на антигонидската власт в Гърция. Това монетосечене изследователите датират ок.290 – 287 г.пр.Хр. и свързват с подготовката на Деметрий за военната му кампания в Мала Азия през 286 г.пр.Хр.⁴⁷

Възможно ли е заради *парасемона* върху реверсите си тетрадрахмите с *вертикален кривак* от „Чапаево“ и „Селевк I“ да са отсечени в столицата на Арголида – Аргос, едновременно с коринтските александровки от 290-те години на III в.пр.Хр.⁴⁸ Ако това е така, кат. № 3 от Чапаево, заедно с печатово обвързаните с него Seleucus h. 1000 – 1003 представляват издания, съвременни на коринтското сребро, отсечено ок.290 – 287 г.пр.Хр.

Аргоската емисия с *кривак* е предхождала онези издания, чиито тетрадрахми виждаме в Гюлнарското съкровище⁴⁹, укрито ок.240 – 235 г.пр.Хр. Тях Ж. Льо Ридер датира към 270 – 260 г., цитирайки публикацията на Хайла Троксел⁵⁰. Следователно представените в съкровището от Гюлнар (Мейданчиккале) аргоски александровки следва да са муниципално монетосечене, за разлика от кратката емисия с *кривак*, кована в Аргос под контрола на Полиоркетовата администрация в Пелопонес. За разлика от тях, емисиите пелопонеско сребро от 270 – 260 г.пр.Хр. са сечени от жителите на Аргос и Мегалопол в периода между прекъсналото ок. 280 г.пр.Хр. македонско влияние на Полиоркет и сина му Антигон Гонат в Елада и неговото възобновяване от Антигон Дозон в 224 г.пр.Хр.⁵¹, означено с късните пелопонески александровки, между които е и вариант Price 733 с *вертикален кривак* в лявото монетно поле. Последният видимо няма нищо общо с емисията аргоски тетрадрахми, подписани

⁴⁷ Troxell 1971, 44-50; Le Rider 1986, 7. Същото монетосечене за М. Прайс е датирано ок.310 – ок.290 г. (Price, 155-156), а за Б. Нелсън – ок.304/3 – 290 г., с уточнението, че „...the totality of the earlier Corinthian Alexanders must belong to the period when Demetrius held Corinth. This supports Troxell's assertion that they were struck c. 290 – 288 BC in preparation for Demetrius' invasion of Asia Minor“ (Nelson 2010, 74).

⁴⁸ В тази връзка виж коментара ми в Русева 1985, 39, където ясно, макар и с доза предпазливост, съм допуснала, че въпросното издание „е екземпляр от едно ранно, не-коментирано досега сребърно монетосечене на този град (Аргос – б.м.), ако ли не и екземпляр от началната серия Александров тип сребро на аргосци, за монетен белег на която те поставили един от постоянните си монетни символи – *кривака*“.

⁴⁹ Gülnar 485 – 486, които за М. Прайс са продукция на неизвестни монетари в Пелопонес, датирана ок.280 – ок.250 г. (виж вариантите Price 759 и Price 768).

⁵⁰ Gülnar, 43.

⁵¹ Troxell 1971, 73-80.

със същия символ на същото място, но отсечени няколко десетилетия по-рано. На тях принадлежи както кат. № 3 от Чапаево, така и печатото обвързаните с него четири александровки от съкровището „Селевк I“ (Seleucus h. 1000 – 1003), запратени от издателя им в неизвестно ателие някъде из Западна Анатолия.⁵²

Хронологията на Хайла Троксел за Полиоркетовите александровки от Коринт и Аргос (ок.290 – 287) се вписва отлично в контекста на съкровището от Чапаево. Тя напълно хармонизира и с датировката на техния най-близък паралел – селевкидския депозит, укрит в 281 г.пр.Хр.⁵³

2. Тетрадрахмата с *кривак* е една от александровките, които гърците от Западна Анатолия отсичат след Ипс (301) и последвалия крах на антигонидската власт по тези места, но преди учредяването на новата администрация на Лизимах, въвела към 299/8 г.пр.Хр. в местните монетарници Лизимаховите емисии александровки. Този е моделът, който Брад Нелсън предлага⁵⁴ за интерпретацията на шестте митиленски тетрадрахми от съкровището „Селевк I“⁵⁵, а очевидно и за стилово идентичните с тях няколко александровки от същата находка, подписани с различни символи⁵⁶ (виж **фиг. 6-7, 9-11** по-долу). Ранната датировка на западномалоазийските тетрадрахми от „Селевк I“, сред които са изданията с *кривак*, е необходима на Нелсън, за да ги синхронизира с 281 г.пр.Хр. – посочената от него дата за заравяне на селевкидското съкровище.⁵⁷

Споменах вече, че аргумент за Б. Нелсън да отнесе тетрадрахмите с *кривак* от съкровището „Селевк I“ (Seleucus I h. 1000 – 1003 – тук **фиг. 4**⁵⁸) към неизвестно ателие в Западна Мала Азия⁵⁹, е тяхната стилова идентичност както с четирите митиленски тетрадрахми (Seleucus h. 628 – 633 – тук **фиг. 6**⁶⁰), така и с групата тетрадрахми,

⁵² Nelson 2010, 77.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, 75.

⁵⁵ Seleucus h. 628 – 633 от Price 1697, чийто монетарен контрол е *хелисът* и които, за мен напълно резонно, са датирани от Прайс ок. 275 г.пр.Хр. Според Нелсън обаче митиленските александровки с *хелис*, стига да не са по-късни *интрузии* в съкровището, трябва да са били отсечени към 300 г.пр.Хр. (Nelson 2010, 75). Той дори се съмнява, че те въобще са издания на Митилена, като допуска, че са сечени по-скоро в някоя от неизвестните западноанатолийски монетарници, подобно на стилово близките с тях издания от Seleucus I h. 1000 – 1006 (ibidem).

⁵⁶ Seleucus h. 1000 – 1003 (изправен *кривак*), 1004 (*акростолион/брадата змия*), 1005 (*куатос*), 1006 (*зрозд*), pl. 2-3.1000-1001, 1004.

⁵⁷ Nelson 2010, 77.

⁵⁸ За източника на илюстрацията от **фиг. 4** (=Seleucus I h. 1000) виж бел. 37 по-горе.

⁵⁹ В каталога на съкровището (Nelson 2010, 90) монетите са датирани между 310 и 290 г.пр.Хр. Същата по-широка хронология се споделя и в електронните сайтове, посочени в бел. 60-63 по-долу.

⁶⁰ Илюстрацията е от сайта Classical Numismatic Group. Electronic Auction 416. Lot number: 90. Auction date 14 March 2018 (<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1140211&AucID=2273&Lot=90&Val=5ff0f323db62f87aa0379d42dcfc3291>), където е повторена атрибуцията и датировката на Нелсън за Seleucus I h. 628 – 633.

Таблица 3

подписани с различни символи в лявото монетно поле на реверсите им (тук **фиг. 7, 9-10**). Те отсъстват от корпуса на Прайс. За тях Нелсън приема, че също са продукция на неизвестни ателиета в Западна Анатолия. Става дума за Seleucus I h. 1004 със символ

⁶¹ Илюстрацията е от продажбения он-лайн сайт на CNG от 5 май 2010 г. – виж <https://www.acsearch.info/search.html?id=782242>. Монетата е отнесена към неизвестна монетарница в Западна Анатолия и датирана ок. 300 – 290 г.пр.Хр. Споменава се, че по стил прилича на тетрадрахмите от вариантите Price 2719 (със символ *кантарос*) и Price 2720 (със символ *култова статуя*). Първите са представени в съкровището от Мейданчиккале (Gülнар 505) – емисия, която Ж. Льо Ридер отнася към неизвестно ателие в Македония или Гърция. Прочее, тетрадрахма с *раковина* съдържа съкровището от Драгоево (Русева 1999, 4 (кат. № 8), 14 (табл. I). Монетата е отсечена с печати, различни от тези, с които е изкована монетата на **фиг. 12**. Стилизово тетрадрахмата от Драгоево се доближава до част от групата александровки – тетрадрахми и драхми със символите *афластон* и *амфора* от Price 861-864, отнесени и от Прайс, и от Льо Ридер (Gülнар 508-527) към неизвестно ателие в Македония или Гърция. Съкровището „Селевк I“ също съдържа екземпляри от тези емисии (Seleucus I h. 428 – 454), определени и датирани подобно на класификацията им в корпуса на М. Прайс.

акростолион, с основание разпознаван и като „брадата змия“ (тук **фиг. 7**⁶²), Seleucus I h. 1005 със символ *киатос* (*черпак*) (тук **фиг. 9**⁶³) и Seleucus I h. 1006 със символ *грозд* (тук **фиг. 10**⁶⁴). Към тази група тетрадрахми трябва да добавим още една емисия, също представена в селевкидското съкровище (Seleucus I h. 456). Нея, за разлика от Брад Нелсън⁶⁵, експертите от електронните сайтове на CNG свързват без двоумение с въпросните александровки от Западна Мала Азия.⁶⁶ Става въпрос за тетрадрахмите от Price 872 – 873, подписани със символа *фригийски шлем наляво или надясно, украсен с гребен – грифон* (тук **фиг. 11**⁶⁷). Тях Мартин Прайс отнася към едно от ателиетата в Гърция или Македония, датирайки ги в общия период ок.310 – 275 г.⁶⁸ В електронните сайтове на CNG обаче и тези монети са прехвърлени към океана от неопределени малоазийски издания, сечени едновременно с александровките със символи *кривак* и *акростолион/брадата змия*.⁶⁹

Дори за неизкушения от темата читател е очевидно, че илюстрираните на **фиг. 4-7, 9-11** монети, подписани с различни контролни знаци и интерпретирани от Б. Нелсън и пригласящите му експерти в он-лайн сайтовете на CNG като синхронно отсечена група тетрадрахми от Западна Мала Азия с датировка ок.310 – 290

⁶² В продажбените каталози е илюстрирана една и съща монета – Seleucus I h. 1004 (тук **фиг. 7**), която обаче е с различно интерпретиран символ. Например в Gemini, LLC Auction III. Lot 98. Date 9. Jan. 2007 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=351738>) той е разтълкуван като „брадата змия“, свързана с култа към *Зевс Мейлихиос*, почитан в Митилена, а емисията е датирана ок. 300 – 280 г.пр.Хр. Последно в сайт на CNG (Auction Triton XX. Lot 120. 10. Jan. 2017 [<https://www.acsearch.info/search.html?id=3594199>]) същата монета е представена със символ *акростолион*, като е повторена атрибуцията и датировката □ от Seleucus I h., 90. За мен определено по-убедителна е първата интерпретация, особено на фона на идентичния стил между лицето от тетрадрахмата с *брадата змия* (тук **фиг. 7**) и митиленските александровки с *хелис* от Price 1697 (тук **фиг. 6**), както и с абсолютно същия рисунък на символа от Seleucus I h. 1004 и монетния тип за реверса върху митиленските електронови хектета от Bodensedt 96 (тук **фиг. 8**).

⁶³ Илюстрацията на монетата е взета от продажбения сайт Classical Numismatic Group, Inc. Auction 102. Lot 238. 18. May 2016 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=3091385>).

⁶⁴ Илюстрацията е от сайта Classical Numismatic Group, Inc. Auction Mail Bid Sale 84. Lot 298. 5. May 2010 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=782241>).

⁶⁵ Nelson 2010, 83, cat. No. 456. Посочена е като референция Price 872, ще рече, че *фригийският шлем* от Seleucus I h. 456 е представен надясно, а не наляво, както е върху **фиг. 11**.

⁶⁶ Виж Classical Numismatic Group, Inc. Auction Triton XII. Lot 201. 6. Jan. 2009 и текста, който ще цитирам дословно: “The style of these dies is a match for two other uncertain issues that have recently come to light, bearing a club (Triton IX, 787; CNG 70, 118; Gorny & Mosch 117, 172) or akrostolion/serpent (Triton XI, 119 = Gemini III, 98) in the left field. While Price placed his number 873 under uncertain Greek mints, no known provenance places any in that region. Conversely, the style and flan of these coins is most similar to issues from mints in western Asia Minor (see, e.g., Price pl. LVII, 1697 [Mytilene] and pl. LIX, 1874 [Ephesos]).”

⁶⁷ Илюстрацията е от сайта Classical Numismatic Group, Inc. Electronic Auction 416. Lot 89. Date 14.03.2018 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=4821614>) – представена е монета от същата емисия (*фригийски шлем наляво*) и със същия аверс като тетрадрахмата от посочения в бел. 66 по-горе електронен сайт на CNG от 6. Jan. 2009.

⁶⁸ Price, 167-171. Същото е и определението на Нелсън за Seleucus I h. 456 от Price 872.

⁶⁹ Виж бел. 66 по-горе.

г.пр.Хр., не принадлежат на една и съща иконографска мода и стил, *ерго* не са продукция на един и същи район и период. Защо е така, ще се опитам да покажа, разглеждайки по-подробно александровките със символи *хелис*, *брадата змия* и *грозд*.

Най-напред, тетрадрахмите с *хелис* и *брадата змия* от Seleucus h. 628 – 633 и Seleucus I h. 1004 (фиг. 6-7) със сигурност принадлежат на едно и също ателие не само заради абсолютно еднакъвия стил на лицата им – работа на общ(и) гравьор(и), но и заради символите върху реверсите им, които ясно и недвусмислено ги свързват с монетарницата в Митилена Лесбоска. Последната, редом с още няколко града от Западна Мала Азия, започва да сече своето Александров тип сребро, предизвикана от келтските пълчища. Келтите нахлуват и започват да опустошават Анатолия през първата половина на 270-те години пр.Хр.⁷⁰ Това провокирало спешната нужда от т.нар. монети за защита (*protection money*⁷¹) срещу варварските нашественици. Тъкмо такива били въпросните емисии Александров тип тетрадрахми, които малоазийските гърци отсичат между 280 и 275 г.пр.Хр. Част от тях са митиленските александровки с *хелис* и *брадата змия* от Seleucus h. 628 – 633 и Seleucus I h. 1004.

За разлика от тези *protection money*, ковани от анатолийските гърци ок. 275 г.пр.Хр., тетрадрахмата с *грозд* от Seleucus I h. 1006 можем да обвържем с монетен център в Македония, имайки предвид емисията със същия символ, но гравирани под трона на Зевс. Тетрадрахмите с *грозд под трона* от Price 566 са локализирани (макар под въпрос) в Пела и датирани ок.285 – ок.275 пр.Хр.⁷² В корпуса на Прайс липсват тетрадрахми с *грозд в лявото поле*, но има статери (от Price 2697) и драхми (от Price 2766⁷³), върху чиито реверси *гроздът* е гравирани точно на това място. И двата варианта са отнесени към групата западноанатолийски неопределени издания с обща датировка ок.323 – ок.280 г.пр.Хр. – определение, което ще да е повлияло на Б. Нелсън за неговата интерпретация на Seleucus I h. 1006. Връзката с монетарницата в Пела на драхмите с *грозд в лявото поле*, а от там по всяка вероятност и на тетрадрахмите със същия контрол,

⁷⁰ Виж коментара по повод на тези събития у М. Прайс (Price, 207, 210, 221, 234, 244, 261-262), който без никакво колебание датира част от александровките, ковани след смъртта на Лизимах от монетарите в Кизик, Лампсак, Парион, Александрия Трояда, Митилена и Еритрея (листата не е изчерпателна!) в периода ок.280 – 275 г.пр.Хр. Прочее тези монетни емисии се съчетават по отличен начин и със сведенията за галатското нашествие в Азия, отразено в литературната традиция и епиграфските паметници от района (Will 1966, 124-125).

⁷¹ Price, 262.

⁷² Ibidem, 144-145.

⁷³ Вариантът Price 2766 е представен в съкровището „Хаймана“ (Haymana h. 446 – 7), публикувано от Лео Ридер-Олкай в RN 1988 (p. 60).

гравирани на същото място, е документирана чрез споделения общ лицев печат между Наумана h. 446⁷⁴ от Price 2766 и драхма от съкровището „Благуна“⁷⁵ със символ *факел под трона* от вариант Price 564A – емисия на Пела, отсечена ок. 285 – 275 г. пр. Хр. по определението на М. Прайс⁷⁶. Тази идентичност на гравьори и аверси между двете емисии драхми означава, че те са ковани едновременно в общ монетен двор. Това е столичната монетарница в Пела, емитирала дребното Александрово сребро с *грозд* и *факел* след Курупедион (281) и преди Антигон да се възкачи на македонския трон (277/6).⁷⁷ Прочее драхмите с *факел под трона* са сечени паралелно с тетрадрахмите от Price 564, подписани със същия символ на същото място. Последните също са представени в „Арменак“ (Armenak h. 96) и са датирани от М. Томпсън ок. 280/279 – 276/5 г.⁷⁸

Следователно съкровището „Селевк I“ съдържа поне три късни македонски издания от 270-те години пр. Хр. – тетрадрахмата с *грозд* (Seleucus I h. 1006 – **фиг. 10**), драхмата с *факел* (Seleucus I h. 268 от Price 564A) и тетрадрахмата с монограми (Seleucus I h. 269 от Price 568). Тези монети М. Томпсън и М. Прайс свързват със столичното ателие на Македония – Пела и неговото монетосечене след смъртта на Лизимах (281), но преди възкачването на македонския трон на Антигон Гонат (277/6). Това били години на междуцарствие и анархия, безусловно белязани и с келтската инвазия на Балканите, която приключила с разгрома на келтите край Лизимахия (277) и провъзгласяването на техния победител – Гонат, за цар на Македония.⁷⁹

Няма да се спирам подробно на останалите две тетрадрахми от групата „западноанатолийски александровки“ по определението на

⁷⁴ Le Rider, N. Olcay 1988, pl. 11, 446.

⁷⁵ Русева 1998, 31 (кат. № 2), 41 (табл. I.2). Понеже илюстрацията на Наумана h. 446 (pl. 11) е мулаж с шупли по повърхността, ако се окаже, че двете монети, макар с идентични аверси, в действителност не споделят общ лицев печат, то със сигурност лицата им са направени на един и същи гравьор.

⁷⁶ Price, 144-145. Прочее екземпляри от Price 564A са представени в няколко съкровища от епохата – редом с монетата от Благуна, за която стана дума преди малко, драхми с *факел под трона* съдържат още съкровищата от Баб (Bab h. 101), Арменак (Armenak h. 611), „Пистирос“ (Russeva 2016, Nos. 22-25), Гюлнар (Gülnar 2517-2519), Киразли (Kirazlı h. 716) и накрая, но не на последно място – самото селевкидско съкровище (Seleucus I h. 268). Нещо повече, съкровището „Селевк I“ съдържа още едно късно македонско издание – тетрадрахмата от Seleucus I h. 269, вариант на Price 568, представен в съкровището от Арменак (Armenak h. 98) и датирани от М. Томпсън ок. 280/279-276/5 г. (Thompson 1986, 92).

⁷⁷ Тази е хронологията, предложена от М. Томпсън в „Арменак“ (Thompson 1986, 92). В електронните сайтове на CNG драхмите с *факел под трона* са датирани още по-късно. Отнесени са към столичното монетосечене в Пела при Антигон Гонат и са датирани ок. 276 – 274 г. пр. Хр. (виж <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1132871&AucID=2253&Lot=112&Val=40c67f8f7162ea288580d65239f3d6b9&Match=1#match1>).

⁷⁸ Thompson 1986, 92. Виж и бел. 77 по-горе с посочените он-лайн продажбени каталози на CNG, където е предложена още по-късна датировка на Александровото сребро с *факел*.

⁷⁹ Ibidem; Price, 141-142. За събитията виж и Will 1966, 88-93.

Брад Нелсън и експертите на CNG. Към тях, видя се, са включени и тетрадрахмите с *вертикален кривак*, които всъщност са отсечени в Аргос Пелопонески ок.290 – 287 г.пр.Хр., както и александровката с *грозд*, издание на монетарите в Пела от началото на 270-те години пр.Хр. Колкото до среброто от Seleucus I h. 1005 (**фиг. 9**) със символ *киатос*, само ще спомена, че по стил, особено на аверса си, емисията се доближава по-скоро до неизвестните македонски или гръцки издания, отколкото до тези от Мала Азия. Например лицето от **фиг. 9** е отсечено с аверсен печат, който, макар да не е един и същи, е работа на същия гравьор, изработил аверса от тетрадрахмите със символ *факовина* (тук **фиг. 12**) – символът, подписал и една от Александровите драхми в съкровището „Селевк I“ (Seleucus I h. 997).⁸⁰

Що се отнася до александровките със символ *фригийски шлем*, *украсен с гребен – грифон* (**фиг. 11**), сочени от експертите в електронните сайтове на CNG за стилов аналог на „малоазийските“, по тяхно определение, тетрадрахми с *кривак* и *брадата змия*⁸¹, в тази връзка ще напомня класификацията на Мартин Прайс, пък и на самия издател на селевкидското съкровище, според които въпросното сребро е с европейски, а не с малоазийски произход.⁸²

За мен представеният дотук коментар на Seleucus I h. 628 – 633 и Seleucus I h. 1000 – 1006 е достатъчно красноречив и показва ясно, че тетрадрахмите с различни символи, гравирани в лявото поле на техните реверси, които стилово и иконографски носят белезите на монетосеченията от началните десетилетия на III в.пр.Хр., не могат да бъдат локализирани в един и същи район – в случая

⁸⁰ За тетрадрахмата с *факовина* от **фиг. 12** виж бел. 61 по-горе. Макар в корпуса на М. Прайс тетрадрахмите с *факовина* да отсъстват, в него са представени драхмите със същия символ на същото място (от вариант Price 2752), една от които е и Seleucus I h. 997. Прайс ги отдава на неизвестна западноанатолийска монетарница и ги датира в прекалено общия хронологически период ок. 323 – ок. 280 г.пр.Хр. Същото определение Нелсън е приел и за драхмата с *факовина* от селевкидското съкровище (Nelson 2010, 77). Същевременно тетрадрахмите с *факовина*, които имат стилова близост с тези с *киатос*, са идентични стилово, както показва коментарът в бел. 61 по-горе, и със среброто, чиито монетарни контроли са *афластон* и *амфора* и което изследователите консенсусно отдават на неизвестна монетарница в Македония или Гърция. Следователно локализацията на всички тези постумни александровки, които са били подписвани с различни символи, но които споделят обща иконографска мода, е въпрос на бъдещи по-задълбочени изследвания. Те могат да потвърдят или отхвърлят принадлежността на целия този масив от стилово идентично Александров тип сребро (тетрадрахми и драхми) със символите *киатос*, *факовина*, *амфора* и *афластон* (листата не е пълна!) към една и съща монетарница в някой от градовете на Македония или Гърция, които ще да са ги емитирали било под контрола на Полиоркетовата администрация, било под контрола на властите в Елада или Македония след епохата на диадохите. Свидетелствата от съкровищата, в които се срещат монети от тези емисии, сочат за време на тяхното отсичане по-скоро годините на управление на Деметрий Полиоркет.

⁸¹ Виж бел. 66 по-горе.

⁸² Виж бел. 68 по-горе.

Западна Мала Азия, нито могат да бъдат отнесени към едно и също време на производство. Тетрадрахмите с *хелис* и *брадата змия* от Митилена са емитирани, видяхме, през 275 г.пр.Хр. като *монети за протекция* срещу келтските набези⁸³; представените в съкровището късни македонски издания (от Пела?) са отсечени току преди митиленските, в годините на т.нар. анархия в Македония (280/79 – 276/5), докато най-ранните – тетрадрахмите с *вертикален кривак* (Seleucus I h. 1000 – 1003), са издания на столицата на Арголида – град Аргос и са сечени ок.290 – 287 г.пр.Хр. под контрола на Полиоркетовата администрация, заедно с Александровото сребро от съседен Коринт – най-добре представеният град в „Селевк I“ с неговите 97 тетрадрахми (Seleucus I h. 297 – 394). Броят на Полиоркетовите александровки ще се увеличи още повече, ако добавим и сикионските тетрадрахми (Seleucus I h. 395 – 396), и трите монети от неизвестно пелопонеско ателие (Seleucus I h. 399 – 401), както и групата на 57-те издания от „неизвестни монетарници в Македония и Гърция“ (Seleucus I h. 402 – 459), сред които със сигурност преобладават монетите на Деметрий от неговите ателиета в Елада.⁸⁴ В този контекст четирите аргоски тетрадрахми с *кривак* са в своята съвсем естествена среда и тя е масивът от монетовидно сребро – с типове на Александър и тези на самия Полиоркет, което диадохът отсича и натрупва за нуждите на своя азиатски реванш през 286 г.пр.Хр., коствал свободата и живота на един от най-бляскавите Александрови наследници.

Защо няма нищо изненадващо в наличието на пост – 280 г.пр.Хр. екземпляри сред монетите в селевкидската военна каса, известна днес като съкровището „Селевк I“? Самият издател допуска за митиленските тетрадрахми, че е възможно да са „интрузия“. Такива *интрузии* биха могли да са още хиоската Александров тип драхма (Seleucus I h. 737) със символ *седнал сфинкс* – екземпляр от емисия, традиционно датирана след 280 г.пр.Хр.⁸⁵, късните македонски

⁸³ Не е изключено освен тези издания за протекция съкровището „Селевк I“ да е съдържало още съвременни им монети сред огромната маса неразпознати екземпляри, които нито са видени, нито са описани от издателя на селевкидския военен трезор.

⁸⁴ Както предпазливо намерявам в бел. 80 по-горе, за Полиоркетови издания в Елада (?) могат да се мислят още тетрадрахмите и драхмите от съкровището, подписани със символите *киатос*, *раковина*, *амфора* и *афластон*. И докато среброто (тетрадрахми и драхми) с *афластон* и *амфора* е било видимо по-обемно и затова е представено в почти всички монетни съкровища от епохата, то емисиите с *раковина* и *киатос* ще да са били изключително скромни по обем, може би еднократно произведени, поради което днес техните монети срещаме в толкова ограничено количество.

⁸⁵ Seleucus I h. 737 е от вариант, който отсъства в корпуса на М. Прайс. Ако монетата действително принадлежи на хиоското монетосечене, заради символа в лявото поле на реверса (*седящ наляво сфинкс*) тя следва да се отнесе към емисия драхми след тези, с които се иницира Александровото монетосечене в островната монетарница (екземплярите от Price 2316-2326 от период 1 по класификацията на Р. Бослоу), което Прайс датира ок.290 – 275 г., а Бослоу – ок.280 – 270 г. (Bauslaugh 1979, 2-12).

александровки, на които се спрях по-горе, а именно тетрадрахмата с *φροзд* (Seleucus I h. 1006 – **фиг. 10**), драхмата с *φακел* (Seleucus I h. 268 от Price 564A) и тетрадрахмата с монограми (Seleucus I h. 269 от Price 568), сечени в първата половина от 270-те г.пр.Хр. *Интрузии* може би ще се открият и сред част от тетрадрахмите с неустановена локализация от Македония, Гърция и Мала Азия. Няма нищо необикновено в това, съкровище, каквото е „Селевк I“, разпиляно след намирането му и вторично събирано от дилърите, участници в търговския трафик, където традиционно попадат най-отбраните и най-добре съхранени екземпляри, да съдържа и т.нар. *опашки* или чужди *монети*, добавени в днешно време. В случая по-важното е не да тръгнем да възстановяваме същинския състав на разпиляната находка – нещо, което би било по дефиниция *causa perdata*⁸⁶, а да се концентрираме върху интерпретацията на ядрото в този толкова интересен ранноелинистически депозит. Така прочее е сторил и неговият издател – Брад Нелсън. Това ядро очевидно е било изградено от безличното и универсално за цялото Източно Средиземноморие Александрово сребро, сечено до и от диадохите Антигон Монофталм, Деметрий Полиоркет, Лизимах и Селевк I. Последните трима са представени и със собствените си царски издания, сред които най-многобройни са монетите на Полиоркет и Селевк. Прочее единствените тетрадрахми със собствени градски монетни типове в публикуваната част от съкровището също са алюзия за личността на Полиоркет. Това са беотийската федерална тетрадрахма (Seleucus I h. 1716), отсечена ок. 287 г.пр.Хр. (тук **фиг. 13**)⁸⁷, както и петте атински *кукумявки* (Seleucus I h. 1717 – 1721), две от които са отнесени към стила *quadridigité*, чието начало на монетосечене изследователите свързват със завземането на Атина от Деметрий Полиоркет в 294 г.пр.Хр.⁸⁸

Следователно и във федералното сребро на Тива, и в атинските *кукумявки* от „Селевк I“, прозира фигурата на Деметрий, а с това

⁸⁶ В рецензията си върху публикацията на Б. Нелсън, Панайотис Йосиф отбелязва красноречивата подробност, че всъщност са съобщени едва 57% от предполагаемото съдържание на съкровището, ако приемем, че то е отговаряло приблизително на числото 3 хиляди. Кolkото до изданията на Деметрий Полиоркет, които, по думите на издателя, са повече от хиляда, едва 178 монети или 18% от тях са публикуваните (Iossif 2011, 444).

⁸⁷ Илюстрацията на монетата е взета от сайта на NOMOS, AUCTION 15, LOT 106 (<https://www.acsearch.info/search.html?id=4452538>).

⁸⁸ За тетрадрахмите на Атина *стаф стил* виж публикацията на Nicolet-Pierre, Kroll 1990, 1-35. Там подробно са разгледани стиловите фази на това монетосечене, заедно с обзор на монетните съкровища, в които те са представени. За хронологията на стилова група *quadridigité* (QD), сечена наведнъж през 280-те години пр.Хр. или пък продължила да се кове от атинските монетари и през следващите 270 – 260 години пр. Хр., до превземането на града от Гонат в края на Хремонидовата война (262/1), виж Nicolet-Pierre, Kroll 1990, 7, 10. Във всички случаи появата на този нов стил се свързва с 294 г.пр.Хр. – годината, в която Деметрий Полиоркет завзема Атина (Nicolet-Pierre, Kroll 1990, 1-2), а атиняни въвеждат нова стилистика в изображенията на своите *кукумявки*.

Фиг. 13

предположението, че монетното съкровище трябва да се обвърже с неговата персона, добива още по-голяма плътност.

И така, хилядите сребърни тетрадрахми и драхми от „Селевк I“ се тълкуват, за мен основателно, като монетното съдържание на военната каса на Деметрий Полиоркет. По-късно, след пленяването на Антигонида от Никатор (286), монетите попадат в ръцете на първия Селевкид. Там през следващите години те ще нарастват още с изданията от почти всички монетни центрове на територията на селевкидското царство, а след победата при Курупедион, завършила със смъртта на Лизимах (281), древният депозит ще набъбне и с Лизимаховите монети от царските монетарници на диадоха. От там насетне с царската военна каса, известна днес като „съкровището Селевк I“, може да се е случило всичко, знаейки, че край Лизимахия същата година Никатор е убит вероломно от храненика си Птолемей Керавън, който на свой ред умира в сражение с келтите (279).

Видяхме, че Брад Нелсън датира укриването на съкровището в 281 г.пр.Хр.⁸⁹ – репер, който можем да приемем и за заравяне на далеч по-скромното по обем, но близко по съдържание сребро от Чапаево.

В съкровището от Чапаево, както стана дума в началото на коментара, най-многобройна е групата тетрадрахми (кат. № 22-29), емитирани от администрацията на първия Селевкид като сатрап и цар на източните имперски области. Това са издания на ателиетата във Вавилония и Медия, чийто брой ще се увеличи, ако към тях прибавим монетите на Вавилон от имперската му серия (кат. № 11-15) и тетрадрахмата на Суза от времето на Филип III (кат. № 16). Следователно източният облик на съкровището е повече от ясен. За неговото очертаване спомогат и повечето от останалите александровки – екземпляри от монетосеченията на Александрия Египетска (кат. № 17), Сирия и Финикия (кат. № 8-10), Кипър и Киликия (кат. № 6-7).

Най-късните издания в „Чапаево“, редом с лизимаховката от Сарди (кат. № 21), са тъкмо селевкидските тетрадрахми от сатрапските и имперски ателиета на първия Селевкид, сечени до 90-те и 80-те години на III в.пр.Хр. Техен връстник е Полиоркетовата

⁸⁹ Nelson 2010, 77.

александровка от Аргос (кат. № 3), дошла в Азия през 286 г.пр.Хр., заедно с военната каса на диадоха, а след пленяването и смъртта на Полиоркет (283), последната се е омесила с владетелските монети на Никатор на териториите, които са били под негов контрол.

Ще рече, че собственикът на тетрадрахмите от Чапаево е получил своето монетовидно сребро най-вероятно като възнаграждение за военна служба в армията на Селевк Никатор. Със сигурност това се е случило след сражението при Курупедион (281) и последвалите събития, които отвеждат войските на Никатор, победителя над Лизимах, в Европа – на път за родината Македония. Край Лизимахия Селевк е убит, а войниците му провъзгласяват неговия убиец – Керавън, за цар на македоните (281). В края на 280 или самото начало на 279 г.пр.Хр. Птолемей е посечен в битка с келтските нашественици, а в Македония за няколко години се възцарява политическата анархия.⁹⁰ Това ще да е и времето, когато собственикът на тетрадрахмите от „Чапаево“ ги отнася на север от Хем, за да ги зарови при неизвестни обстоятелства и не по-късно от ок.280/279 г.пр.Хр. при днешното българско село-епоним. Прочее от територията на Чапаево са известни праисторически археологически останки, съобщени в публикацията на В. Миков от 1933 година.⁹¹ Ще рече, че районът е бил обживян още от дълбока „предисторическа“ древност, а съдейки от заровеното в Чапаево ранноелинистическо сребро, през ранния трети век пр.Хр. един от местните (гетски?) жители ще да е участвал като наемник в армиите на диадохите Лизимах и Селевк. Получил заплатата си, в даден момент след драматичните събития около и след Курупедион, нашият собственик ще да е отнесъл среброто у дома и ще да го е заровил като семеен трезор скоро след завръщането си, може би провокиран от бъркотиите около келтското нашествие на Балканите (?!). Затова сред познатата ни част от монетите в съкровището отсъстват изданията – азиатски и европейски, селевкидски, Лизимахов и Александров тип, чието производство изследователите поставят в десетилетията след 281 г.пр.Хр. Сред тях са Гонатовите александровки от Амфипол и Пела, пелопонеските александровки на Аргос и Мегалопол, сечени 270 – 260 г.пр.Хр., постумните лизимаховки от района на Проливите и не на последно място – първите Александров тип монетосечения на западнопонтийските гърци, чиято поява М. Прайс обвързва с келтската доминация в Източна Тракия.⁹²

Защо тетрадрахмите от Чапаево не са трезорирани в годините преди 281 – 280 пр.Хр.? В този период попада сблъсъкът на Лизимах и Пир с Деметрий Полиоркет (287) и последвалата подялба на

⁹⁰ За събитията виж Will 1966, 85-89, 90 (notes).

⁹¹ За останките от селищна могила под местното училище виж Миков 1933, 61, № 68.

⁹² Price, 173-174.

Македония между двамата съюзници (285).⁹³ Подобна по-ранна датировка на съкровището няма как да обясни нито много износената лизимаховка от Сарди (кат. № 21), която следва да е съвременна на тези събития, нито пък крайно оскъдното представяне в него на Лизимаховото монетосечене, както и въобще на отсъствието на тетрадрахми от обемната серия *собелиск-звезда* и *лямбда-факел*, ковани от амфиполските монетари до идването на Полиоркет в Македония⁹⁴ и представени в Чапаево от един-единствен варваризат (кат. № 19). Да не говорим за странното в подобен контекст преобладаване на селевкидски монети, които евентуалният участник във въпросните съткновения – наемникът от Североизточна Тракия, няма как да е придобил преди събитията около Курупедион.

Колкото и да не харесвам спекулативните разсъждения, можем да продължим с размислите си върху етноса на собственика на тетрадрахмите – дали пък той не е бил келт?! Още повече, че напоследък келтската тематика в нашата и чужда историопис доби размерите на епидемия. През 2017 година излезе от печат и монографията на М. Манов, посветена на тилитската държавица в Тракия – една прелюбопитна за всеки изследовател на елинистическа Тракия тема.⁹⁵ Изследването със сигурност би било от изключително значение за науката, ако, за жалост, не притежаваше основен и много сериозен дефект. За всичките си умопостроения Манов използва един и същи основен литературен извор (енигматичен папирус от елинистическата епоха), който обаче авторът не разкрива и държи в дълбока тайна от изследователи и читатели. Ето защо, докато Манов не огласи своите източници, на които основава иначе увлекателния си и изключително скрупулъзен разказ за събития и персонажи в Тракия през неясния III в.пр.Хр., дотогава единственото сериозно изследване върху проблематиката остава книгата на М. Домарадски, посветена на присъствието на келтския анклав в земите на Балканския полуостров.⁹⁶ Публикувано във вече далечната 1984 година, това изследване запазва свежа своята актуалност преди всичко заради умерения и изключително коректен анализ на всичко знайно за т.нар. балкански келти.

И така, коментирайки Помпей-Трог-Юстин, Домарадски се спира подробно на възможното след 279 г.пр.Хр. келтско нашествие в севернотракийските земи на трибали и гети⁹⁷ и търси неговата

⁹³ Will 1966, 82-84; Бенгтсон 1982, 109, 124-125; Шофман 1984, 126-127.

⁹⁴ Ehrhardt 1976, 86-88; Thompson 1981, 40-44; Price, 130-140.

⁹⁵ Манов 2016.

⁹⁶ Домарадски 1984.

⁹⁷ Пак там, 110-111.

подкрепа в съществуващите местни топоними с трудно оспорим келтски произход. От твърдението на Домарадски за трайно усядане на келти в Североизточна Тракия бихме могли на пръв поглед да допуснем, че монетите от Чапаево са донесени тъкмо от войските на Брен, оплячкосали в 280 – 279 г. Македония и Гърция, стигайки до Делфи.⁹⁸ В тези ранни години на келтско присъствие в Източното Средиземноморие, когато в лицето на новите за елинистическия Изток „варвари“ владетелите виждали своя общ враг, не можем и да помислим за келт-наемник във войската на някой от диадохите. Първите свидетелства за келтски наемници в армиите на Антигон Гонат и Пир са от годините след битката при Лизимахия (277). Затова монетовидното сребро от Чапаево би могло да се види по-скоро като плячка или наемническа заплата и така лесно да се обяснят и тетрадрахмата на Аргос, и азиатските, селевкидски и Лизимаховото издания, които най-вероятно са били пренесени с войските на Селевк в Южна Тракия, а след смъртта на Никатор – разпилени между македонските войници, част от които отишли при Керавън, друга се завърнала по родните си места.

Цялото ми умозрение както за етноса на собственика на монетите от Чапаево, така и за пътя им от монетарниците, в които са били отсечени, до землището на селото-епоним, е изцяло спекулативно. В тази връзка ми се ще да напомня думите на един от големите български археолози – Иван Венедиков. Според него *„Археологията в същност осветлява по-скоро обществените отношения, производството и бита на дадено население, отколкото етнографските различия, които често тя не може да схване. [...] археологията разполага с един важен белег – хронологията на находките, който ѝ позволява да установи времето им, но тя прави постоянно основни грешки, когато се опитва да разглежда етнографски проблеми без известията на писмени извори. [...] В противовес езиковите материали нямат хронология. Рядко знаем кога е възникнало името на едно селище. Това създава в езиковите изследвания известна статичност.“*⁹⁹

За финал на изследването върху съкровището от Чапаево ще повторя, че най-важното в случая с 29-те сребърни ранноелинистически тетрадрахми, открити на север от Балкана, недалеч от друго ранноелинистическо съкровище¹⁰⁰, датирано ок. 295 – 290 г.пр.Хр., е тяхното безусловно свидетелство за връзката на тези балкански земи и техните жители с динамичните събития ок. 281 г.пр.Хр. На историографите пък ще оставя удоволствието да

⁹⁸ Пак там, 74-78.

⁹⁹ Венедиков 1982, 33.

¹⁰⁰ Съкровището от Бяла (IGCH 398) е публикувано от К. Димитров (виж Димитров 1988, 47-51).

прозрат и с помощта на този нумизматичен паметник – монетовидното сребро от Чапаево, в историята на Североизточна Тракия през така неясното поради оскъдните извори трето столетие пр.Хр.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

МПК = Музеи и паметници на културата

НАИМ – БАН = Национален археологически институт с музей при Българската академия на науките

НС = Нумизматика и сфрагистика (София)

AA = Anatolia Antiqua, Varia Anatolica (Istanbul – Paris)

AJN = American Journal of Numismatics

ANS = American Numismatic Society

CH = Coin Hoards

CNG = Classical Numismatic Group

Et.Balk. = Etudes Balkaniques

JNFA = Journal of Numismatic Fine Arts (Encino, California)

NC = Numismatic Chronicle

NNM = Numismatic Notes and Monographies

NS = Numismatic Studies

RN = Revue Numismatique

RNS = Royal Numismatic Society

YCS = Yale Classical Studies (New Haven)

ADM I, Miletus = Thompson 1983

ADM I, Sardes = Thompson 1983

Alexandre = Le Rider 2003

Armenak h. = Thompson 1986

Bab h. = Thompson, Bellinger 1955

Bodenstedt = Bodenstedt 1981

Coin Hoards 10 = Coin Hoards, volume X, 2010

Demanhur = Newell 1905

ESM = Newell 1938

Failaka h. = Amandry, Callot 1988

Gülzar = Davesne, Le Rider 1989

Haymana h. = Le Rider, Olcay 1988

Kirazli h. = Le Rider, Olcay 1987

Lysimachus = Thompson 1968

Müller = Müller 1855

Noe 'Argos' = Noe 1962

Pistiros VI = Pistiros hoard 2016

Price = Price 1991

Prilepec h. = Vuckovic-Todorovic 1958

SC 1 = Houghton, Lorber 2002

SC 2 = Houghton, Lorber, Hoover 2008

Seleucus I h. = Nelson 2010

WSM = Newell 1941

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Бенгтсон 1982:** Г. Бенгтсон. Правители эпохи эллинизма. Москва, 1982.
- Венедиков 1982:** И. Венедиков. Тракийската топонимия в движение. Населението на Югоизточна Тракия. – В: Мегалитите в Тракия. Част 2. Тракия Понтика. Софи, 1982, 32-170.
- Димитров 1988:** К. Димитров. Монетно съкровище от град Бяла. – МПК, 4, 1988, 47-51.
- Димитров 1995:** К. Димитров. Съкровища със златни и сребърни монети типове „Филип II” и „Александър Велики” от ранноелинистическа Тракия. София, 1995 (англ. CD-ROM).
- Домарадски 1984:** М. Домарадски. Келтите на Балканския полуостров. София, 1984.
- Манов 2017:** М. Манов. В търсене на Тюлис или Тракия между 341 и 218 г.пр. Хр. София, 2017.
- Миков 1933:** В. Миков. Предисторически селища и находки в България. Материали за историческата карта на България. София, 1933.
- Русева 1985:** Б. Русева. Съкровище от тетрадрахми (края на IV – началото на III в.пр.н.е.), открито при с. Чапаево, Горнооряховско. – В: Сб. Нумизматика, част I, София, 1985, 28-50.
- Русева 1998:** Б. Русева. Нова интерпретация на монетите от Благун (IGCH 849). – НС, 1, 1998, 31-44.
- Шофман 1984:** А. С. Шофман. Распад империи Александра Македонского. Казань, 1984.
- Amandry, Callot 1988:** M. Amandry, O. Callot. Le trésor de Failaka 1984 (Koweit). – RN, 30, 1988, 64-74.
- Bauslaugh 1979:** R. Bauslaugh. The Posthumous Alexander Coinage of Chios. – ANSMN, 24, 1979, 1-45, pl. 1-17.
- Bodenstedt 1981:** F. Bodenstedt. Die Elektronmünzen von Phokaia und Mytilene. Tübingen, 1981.
- Coin Hoards, volume X, 2010:** O. Hoover, A. Meadows and U. Wartenberg (eds). CH. Volume X. Greek Hoards. ANS/RNS. New York, 2010.
- Davesne, Le Rider 1989:** A. Davesne, G. Le Rider. Le trésor de Meydancikkale. Paris, 1989.
- Dimitrov 1986:** K. Dimitrov. Notes on some Alexander coinages from the early Hellenistic period: Seleucia on the Tigris, Marathus, Laodicea ad Mare, Antioch on the Orontes. – In: Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics. London, 1986, 17-22.
- Dimitrov 1989:** K. Dimitrov. Early hellenistic hoards of Alexander-type silver coins from the Museum of history and art in Varna. – Et. Balk., 3, 1989, 87-110.
- Ehrhardt 1976:** Chr. Ehrhardt. A Catalogue of Issues of Tetradrachms from Amphipolis, 318-294 B.C. – JNFA, 4, 1976, 85-89.
- Houghton, Lorber 2002:** A. Houghton and C. Lorber. Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue. Part I. Seleucus I through Antiochus III. Vol. I-II. New York-London, 2002.
- Houghton, Lorber, Hoover 2008:** A. Houghton, C. Lorber and Olivier Hoover. Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue. Part 2. Seleucus IV through Antiochus XIII. Vol. I. Addenda and Corrigenda to Seleucid Coins, Part 1: II. Satrapial Coinage of Seleucus in Babylonia. New York-London, 2008, 701-714.
- Le Rider 1986:** G. Le Rider. Les alexandres d'argent en Asie Mineure et dans l'Orient Séleucide au IIIe siècle av. J.-C. (c. 275-c.225). Remarques sur le système monétaire des Séleucides et des Ptolémées. – Journal des Savants. Paris, Janvier-Septembre, 1986, 3-51, pl. 1-6.
- Le Rider 2003:** G. Le Rider. Alexandre le Grand. Monnaie, finances et politique.

- Paris, 2003.
- Le Rider, Olcay 1987** : G. Le Rider, N. Olcay. Le trésor de Kirazli (près d'Amasya): IGCH 1369. – In: AA, 1987, 23-34.
- Le Rider, Olcay 1988** : G. Le Rider, N. Olcay. Le trésor de Haymana. – RN, 30, 1988, 55-63, pl. 11.
- Militky 2016**: J. Militky. The Pistiros hoard – its general evaluation and comments on its position in the context of other comparable finds in the region of Thrace. – In: Pistiros VI, 138-150.
- Müller 1855**: L. Müller. Numismatique d'Alexandre le Grand. Suivie d'un appendice contenant les monnaies de Philippe II et III. Copenhagen, 1855.
- Nelson 2010**: B. R. Nelson. Commerce ("Seleucus I") hoard, 2005. – In: CH 10.265, 73-104, pl. 1-5.
- Newell 1923**: E.T.Newell. Alexander Hoards II, Demanhur 1905. – In: ANSNM 19, 1923.
- Newell 1938**: E.T.Newell. The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III. – In: ANSNS, 1, 1938.
- Newell 1941**: E.T.Newell, The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III. – In: ANSNS, 4, 1941.
- Nicolet-Pierre 1999**: H. Nicolet-Pierre. Argent et or frappés en Babylonie entre 331 et 311 ou de Mazdai à Séleucos.- In: Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider, ed. par M. Amandry, S. Hurter, D. Bérend. London. 1999, 285-305.
- Nicolet-Pierre, Kroll 1990**: E. Nicolet-Pierre, J. Kroll. Athenian tetradrachm coinage of the third century B.C. – ANSAJN, 2, 1990, 1-35.
- Noe 1962**: S.P.Noë. The Corinth Hoard of 1938. – ANSMN 10, 1962, 9-41.
- Iossif 2011**: PP.Iossif. O. Hoover, A. Meadows and U. Wartenberg (eds.), CH X. Greek Hoards. ANS/RNS; New York, 2010. Pp. viii, 281; 67 plates. – NC, 171, 2011, 435-455.
- Pistiros hoard 2016**: The Pistiros Hoard. – In: Pistiros VI (ed. J. Bouzek, J. Militky, V. Taneva, E. Domaradzka). Prague, 2016.
- Price 1991**: M. J. Price. The Coinage in Name of Alexander the Great and Philip Arrhidæus. Zurich/London, 1991.
- Rousseva 1990**: B. Rousseva. La circulation monétaire en Thrace pendant la haute époque hellénistique d'après un certain nombre de trésors trouvés en Bulgarie. – RN, 32, 1990, 17-27, pl. 3-7.
- Russeva 2016**: B. Russeva. The Pistiros hoard. Part II.2.1. Coin Catalogue. I. Alexanders. – In: Pistiros VI. Prague, 2016, 73-118.
- Thompson, Bellinger 1955**: M. Thompson, A. R. Bellinger. Greek Coins in the Yale Collection. IV. A Hoard of Alexander Drachms. – In: YCS, 14, 1955, p. 3-45.
- Thompson 1968**: M. Thompson. The Mints of Lysimachus. – In: Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson, ed. by C.M.Kraay, G.K.Jenkins. Oxford, 1968, 163-182, pl. 16-22.
- Thompson 1981**: M. Thompson. The Cavalla Hoard (IGCH 450). – ANSMN, 26, 1981, 33-49.
- Thompson 1983**: M. Thompson. Alexander's Drachm Mints I: Sardes and Miletus. – In: ANSNS, 16, 1983.
- Thompson 1986**: M. Thompson. The Armenak Hoard (IGCH 1423). – ANSMN, 31, 1986, 63-106, pl. 6-26.
- Troxell 1971**: H.A.Troxell. The Peloponnesian Alexanders. – ANSMN, 17, 1971, 41-94.
- Vuckovic-Todorovic 1958**: D. Vuckovic-Todorovic. Le dépôt de monnaies grecques du village Prilepec près de Prilep. – Glasnik Muz-KonzDruš Makedonja, 1, 12, 1958.
- Waggoner 1969**: N.M.Waggoner. Early Alexander Coinage at Seleucia. – ANSMN, 15, 1969, p. 21-30.
- Will 1966**: E. Will. Histoire politique du Monde Hellénistique. T. I. Nancy, 1966.

AGAIN ON THE HOARD FROM CHAPAEVO, TODAY'S TSARSKI IZVOR (IGCH 468)

Boryana Russeva

(Summary)

The hoard was published in 1985 (Русева 1985, 28-50). Later K. Dimitrov discussed it once again in a paper (Димитров 1995, 133-136). The hoard has not been noticed by the Czech I. Militky who, in *Pistiros VI*, ambitiously undertook commenting on Hellenistic hoards from Ancient Thrace deposited in the third century BC (Militky 2016, 138-150). However, the tetradrachms from Chapaevo were not included among them. Those I publish again here in the light of the newest studies on this type of Early Hellenistic coinages.

In 1958 a coin hoard containing 29 tetradrachms entered the depot of NIAM – BAS under the Inv. N CCI-1958. It was found in the vicinities of Chapaevo village (presently Tsarski Izvor), Gorna Oryahovitsa region. The tetradrachms have been issued by various mints in the Hellenistic world and are dating from the time of Alexander III, Philip III Arrhidaeus and the Diadochi Demetrius Poliorcetes, Lysimachus and Seleucus I Nicator. Twenty eight of the coins have been struck in the types of Alexander's silver coinage (*head of Heracles/ Zeus Aetophoros enthroned*), and the twenty-ninth one bears the name of Lysimachus and the types of his royal silver coinage (*head of deified Alexander with the horns of Amon/ Athena Nikephoros enthroned*). Twenty pieces are signed with the name of Alexander, another six bear the name of Alexander's successor Philip III Arrhidaeus engraved, and another two – the name of the Diadoch Seleucus I Nicator. It was already mentioned, that only one from the Chapaevo coins is a royal issue of Lysimachus with his name and types. Another eight tetradrachms of Alexander's type signed with the names of Alexander (4), Philip III Arrhidaeus (2) and Seleucus I Nicator (2) were struck under the control of the first Seleucid as a satrap and king of the Eastern Imperial provinces. This more precise interpretation of the largest group of coins from Chapaevo – the Seleucid one, is possible thanks to the latest studies on the Seleucid coinages, updating Edward Newell's interpretation of a large number of emissions and coin centres of the early Seleucids.

The surface of the silver from Chapaevo shows signs of prolonged stay in the ground. Probably the tetradrachms had been left in a metal container before they were buried as on some of them, together with soil particles, one can find also oxidized metal bits.

The Catalogue of the 29 tetradrachms from the Chapaevo hoard (presently Tsarski Izvor) shows the categorical predominance of coins struck in the imperial mints of Alexander and his successors located in

the Near and the further East. More so, the tetradrachms from Babylonia (11), Susiana (1) and Media (1), and also from the non-localized Atelier 4 in the same region (Cat. N 22) represent more than 48% or nearly half of the entire composition of the hoard.

Though we do not know it in its entirety, the composition of the hoard from Chapaevo (IGCH 468) is sufficiently symptomatic to make us accept its eastern nature, taking into account the predominance of coins minted under the control of Seleucus Nicator during his first and second Babylonian Satrapy. These are the six Alexanders from Babylonia (Cat. NN 23-27) together with the tetradrachm from Ecbatana (Cat. N 28) to which we can add the Babylonian coins from the time of Alexander, Philip III and Antigonos Monophthalmus (Cat. NN 11-15) and also the tetradrachm of Susa from the reign of Philip III Arrhidaeus (Cat. N 16).

The hoard closest in composition and date to the Chapaevo hoard seems to be the “Seleucus I hoard”, collected from commercial traffic in Western Europe and America. It was published in 2010. According to its publisher – Brad Nelson, the coins constituted the military exchequer – first of Demetrius Poliorcetes and later of Seleucus Nicator – and were concealed in the dramatic 281 BC, a year that cost the life of the last two of Alexander’s Diadochi. We accept the same date for the deposit of Chapaevo, relying on both the predominant number of Eastern and Seleucid coins in it, as well as the alexander bearing the symbol of *club* (Cat. No. 3 by Müller 135), present also in the Seleucus I h. (1000-1003). In my belief, the short-lived emission of alexanders in question (see **table 2** above in the text), with which the Argives have probably initiated the Alexander’s type of coinage in their city, was issued on one occasion by the engravers of Demetrius in the atelier of Argos, Peloponnese, together with the abundant coinage of the neighboring Corinth on the eve of Demetrius’ campaign to the Anatolian Antigonid lands (286 BC). I have explained my motives in detail in the commentary on the alexanders with *club* as well as the other tetradrachms and drachms of Seleucus I hoard attributed by B. Nelson and/or the experts of the electronic sites of Classical Numismatic Group – in my opinion rather groundlessly and unwarrantedly – to the ocean of unknown Western Anatolian issues (see **table 3** above in the text). My final conviction in my correctness came precisely with the advent of the Seleucus I h. in whose composition one can discover, hardly by accident, the tetradrachms with the symbol of *club*. Within this ancient deposit (representing the military exchequer of Demetrius Poliorcetes accumulated for his campaigns in Anatolia in 286 BC) where the issues of the Antigonid prevail with the alexanders from Corinth being the most numerous, the disputable tetradrachms bearing the symbol of *club* are in their very natural environment next to all the other issues of Demetrius, minted with Alexander’s and his own royal coin types by his royal ateliers in Greece and Macedonia.

The hoard from Chapaevo presents still another interesting emission of Early Hellenistic alexanders – Cat. N 27. With this the ancient deposit from northeastern Thrace is once again relating to “Seleucus I h”. The emission in question is comprised of tetradrachms with the name of Philip III of the variant Price P229. Its monetary control is the symbol of *pentalpha* in the left coin field on the reverse and its obverse die is the same as the one of the seleucid coin from WSM 780 signed with the name of the first Seleucid and localized by E. T. Newell in Carrhae, the Antique Harran, Northern Mesopotamia. In their Corpus (SCI), A. Houghton and C. Lorber associate the emission in question with Seleucia-on-Tigris (SCI 118) dating it from ca. 300 BC, however with the proviso that the Seleucid’s engravers in the new Seleucid metropolis had *rehabilitated* an old die from the time of Philip III coming probably, but not necessarily, from the atelier in Carrhae.

The latest coins in the hoard of Chapaevo are the very Seleucid’s tetradrachms signed in the name of Alexander, Philip and Seleucus, the tetradrachm of Sardis of the types and in the name of Lysimachus (Cat. N 21), and – of course – the Poliorcetes’ tetradrachm from the atelier in Argos, Peloponnese (Cat. N 3). These coins probably arrived in northeastern Thrace together with their owner – participant in the armies of Lysimachus, and after his death near Corupedium (281) – of Seleucus I. After the dramatic events in Asia Minor and the Straits in 281/280 – early 279 BC, marked by the murder of Seleucus near Lysimachia and the subsequent demise of his killer in a battle with the Celts, the owner of the silver from Chapaevo must have acquired it as loot or as salary for taking part in the battles between the Alexander’s successors, and then he must have taken the tetradrachms in the eponymous village, where they were buried as a family hoard (*keimelia*) as late as ca. 280 BC. This chronological repère is determined by the coins in the Chapaevo hoard themselves, where post-280 BC issues from Macedonia, the Western Pontus and Anatolia are absent – whether municipal or royal.

НАХОДКА ОТ ДЕНАРИ ОТ С. ДРАГАНЦИ, БУРГАСКО

Върбин ВЪРБАНОВ, Мирослав КЛАСНАКОВ

Село Драганци (бившето Хаджи Балабанлии¹) се намира на 12 км южно от Карнобат и на около 48 км в посока запад-северозапад от Бургас. Разположено е в хълмиста равнина със средна надморска височина 154 м. В северната част на землището му са регистрирани находки от бронзовата епоха. Находки от ранната желязна епоха са открити в м. Курбак тарла и м. Дрянова могила. Археологически находки от II – III в., включително и монети, са регистрирани в пространството между надгробни тракийски могили – Голямата, Малката и Дрянова могила. Находки от античната, късноантичната и средновековната епохи (от IV до XVIII в.) са открити в различни местности в землището на селото (Делирадев 1953, 130; Момчилов 1999, 202-203; Момчилов, Чакърва-Кръстева 2013, 87-90).

През 1958 г., Манол А. Христов от с. Драганци предлага за откупка в музея 336 денара, оценени на 151,20 лв. Според него те са открити в „една могила“. В Бургаския музей са заведени на 10.04.1963 г. под Инв. № VI. Записани са 336 монети: Тиберий 1, Нерон 13, Отон 8, Галба 2, Вителий 6, Веспасиан 149, Тит 1, Домициан 153, Тития (?) 1, Нерва 2, Траян 1². Малко по-различна е информацията, посочена от Тодор Герасимов (Герасимов 1962, 230)³. Със същия *terminus post quem* находката продължава да битува в научната литература и до днес (Гергов 1977, 148; Теодосиев 2017, 45), въпреки че през 2013 г. Евгени Паунов я коментира и предатира (Паунов 2013, 575-576).

След определянето на монетите по актуални каталози се установи, че състава им е следния: Тиберий 1, Нерон 13, Галба 2, Отон 8, Вителий 7, Веспасиан 136 (Тит 12; Домициан 22), Тит 47 (Веспасиан 8 постум-

¹ От 1934 г. с. Хаджи Балабанлии е преименувано на с. Драганци с Министерска заповед 2820, обнародвана на 14.08.1934 г. (Мичев, Коледаров 1989, 107).

² В графата „Брой“ е записано – 336, но ако се преброят общо екземплярите, разделени по императори, цифрата е 337. В наличност са 336 броя

³ В публикацията на Герасимов, с. Драганци е отбелязано и като „Дойренци“. Като обща бройка също е посочено 336, но броени по императори, монетите са 337.

ни; Домициан 12), Домициан 119, Нерва 2 и Траян 1 (виж *графика 1*). Преобладават монетите на Флавиите – 99,7 %, като те са представени сравнително равномерно по годишни емисии (виж *графика 2*). Всички емисии са добре запазени, като по-износени от употреба са монетите на императорите преди 69 г., а част от последните по хронология денари не са били в циркулация. Само три от монетите не са отсечени в Рим, а в монетарниците на Лугдунум (2) и Ефес (1). Пет от емисиите на Флавиите са хибриди (*кат. № 119, 219, 299, 303, 333*), а около 14 % се срещат по-рядко (тези на Нерон, Галба, Отон и 19 от Флавиите)⁴. Интерес предизвиква и реверс на денарий на Веспасиан (*кат. № 118*), където изображението е по-схематично⁵. По-обем находката е близка до една годишна заплата на войник (Раунов 2013, 304-308).

Находки с подобен *terminus post quem*, открити на Балканския полуостров, са малко. От територията на днешна Румъния са известни осем, а от западните части на полуострова – три, запазени частично (Moisil, Dereugot 2003, 196-204; Mirnik 1981, 50). До момента, от територията на днешна България са ни известни 17 такива находки (виж *карта 1*). Все още повечето от тях не са публикувани, като една от находките се очаква да бъде публикувана съвсем скоро – от с. Попово, Ямболско, а друга подобна находка – от София, бе публикувана напоследък⁶.

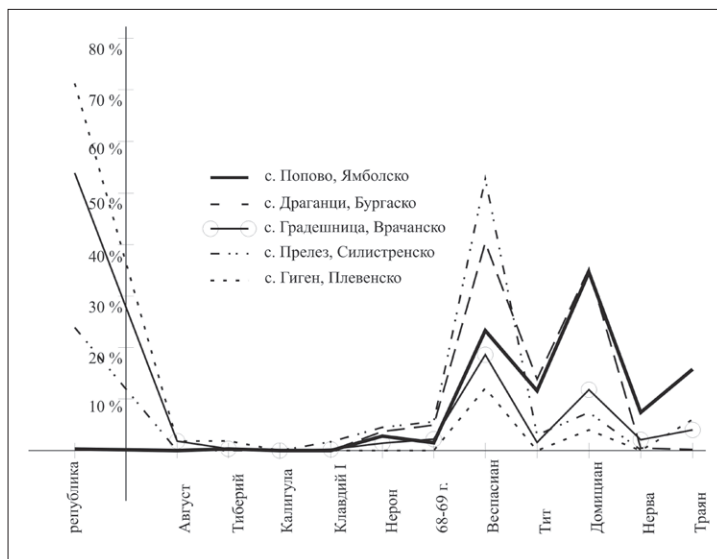
Част от разискваните находки са с по-малък обем и вероятно представляват лични средства (джобни пари, кесия), загубени от собственика им (виж Върбанов 2017, 29-33; Găzdac 2012, 168; Раунов 2013, 362; Паунов 2017, 11). Към тази категория могат да се причислят около 30 % от известните ни от територията на България за разглеждания период (от София; Алтимир, Врачанско; с. Лазарово, Плевенско; с. Дамяново, Габровско и Свищов – виж *карта 1*). Информацията за осем от останалите находки е несигурна или непълна и те не могат да бъдат използвани за исторически анализи (тези от Белене; с. Гиген, Плевенско; Ловеч; Прелез, Разградско; с. Никюп, Великотърновско; Сливо поле, Русенско; с. Шейново, Старозагорско и от Ямболско⁷).

⁴ Това са емисии с кат. № 2-24, 68-70, 120, 137, 172-173, 175, 177, 189, 194, 222-230, 241-243 и 322. Трябва да се отбележи и факта, че по монетите не са регистрирани т.нар. „сарафски знаци“.

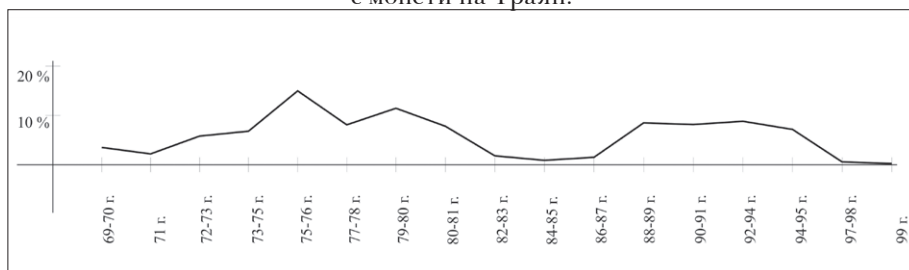
⁵ Чертите на лицето на Юпитер са груби, различаващи се по стил от другите реверси. Подобно изображение на същия тип има и на монета на Траян от находката от с. Попово, Ямболско (информацията дължим на Мирослава Доткова от НАИМ – БАН, за което ѝ благодарим).

⁶ Находката от с. Попово, Ямболско, е обработена от Мирослава Доткова и е с *terminus post quem* 117 г., а другата подобна находка е от археологически разкопки в София от 2015 г. и е с *terminus post quem* 101 – 102 г. (Стоянова, Прокопов 2018; Паунов 2017, 9).

⁷ Шестнадесет от находките, завършващи с монети на Нерва – Траян, са коментирани вече от колегата Евгени Паунов (Раунов 2013, 355-362; Паунов 2017, 8-13). Сведенията за тази от Сливо поле, Русенско, са несигурни – открити са около 60 денара, завършващи с добре запазени емисии на Траян, пръснати. Сведението дължим на г-н Валентин Върбанов.

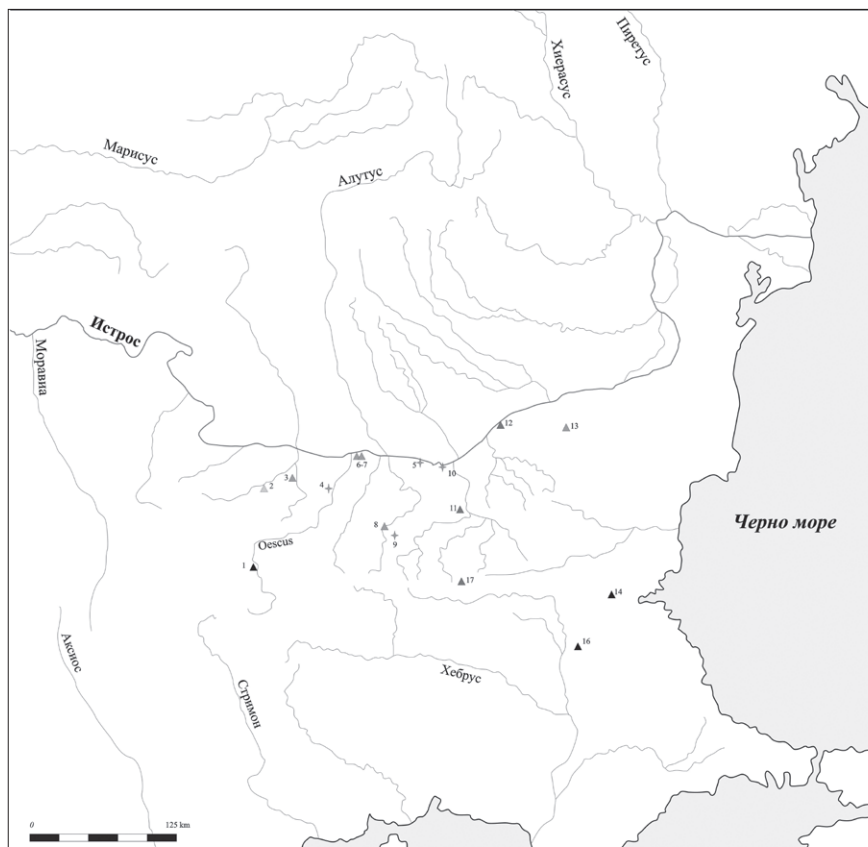
Графика 1. Процентно разпределение на монетите в находките, завършващи с монети на Траян.

Графика 2. Процентно разпределение на монетите от находката за периода 69-99 г.

Оказва се, че само три от разглежданите находки могат да бъдат ползвани за анализи – тези от с. Драганци, Бургаско; с. Попово, Ямболско и с. Градешница, Врачанско. И трите са с различен *terminus post quem* и не образуват хоризонт на укриване, който да може да се свърже с някое от известните ни значими събития от това време. При анализиране на находките от времето на Траян, Е. Паунов допуска връзка с Дакийските войни само за тази от с. Гиген, Плевенско⁸ (Раупов 2013, 362). Същото може да се предположи и за находките от Прелез, Разградско и с. Драганци, Бургаско. Възможно е те да са останали в земята до наши дни, поради засягане на източните части на Долна Мизия и Тракия от варварски

⁸ Вирджил Михайлеску-Бърлиба свързва с Дакийските войни осем находки, завършващи с монети на Домициан и Нерва (Mihăilescu-Bîrliba 1994, 39-44).

▲ находка от сребърни монети	▲ София VI - находка от първа група
✕ находка от бронзови монети	▲ с. Градешница - находка от втора група
	▲ с. Алтимир - находка от трета група
	▲ с. Шейново - находка от четвърта група

1. София VI; 2. с. Градешница; 3. с. Алтимир (Врачанско); 4. с. Лазарово I; 5. Белене I; 6. с. Гиген I; 7. с. Гиген IX (Плевенско); 8. Ловеч I; 9. с. Дамяново (Габровско); 10. Свищов VI; 11. с. Никоп I (Великотърновско); 12. Сливо поле II (Русенско); 13. с. Прелез (Разградско); 14. с. Драганци (Бургаско); 15. Ямболско I; 16. с. Попово (Ямболско); 17. с. Шейново, Старо загорско.

Карта 1. Находки, завършващи с монети на Нерва и Траян.

нашествия, както предполага Румен Иванов (Иванов 1999, 106). До момента обаче, не разполагаме с никакви други доказателства и факти за такова твърдение и поради тази причина то си остава само несигурна хипотеза.

КАТАЛОГ:

(Табла XXI – XXXIV)

Тиберий (1)

1. А: TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS (обратно на часовниковата стрелка), глава с лавров венец, надясно.

Оп: PONTIF MAXIM (обратно на часовниковата стрелка), женска фигура седнала надясно, държи дълъг скиптър в дясната си ръка и клонка в лявата.
AR; 18,6 x 18,5 мм; 3,61 г; 7 ч; RIC I², № 30, Лугдунум, 14-37 г.

Нерон (13)

2. А: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IVPITER CVSTOS, Юпитер седнал на трон наляво, държи мълния и дълъг скиптър.

AR; 16,6 x 18,1 мм; 3,36 г; 7 ч; RIC I², № 53, Рим, 64-68 г.

3. като № 2; AR; 19,7 x 20,1 мм; 3,53 г; 7 ч

4. като № 2; AR; 17,2 x 18,1 мм; 3,5 г; 7 ч

5. като № 2; AR; 17,5 x 17,8 мм; 3,4 г; 6 ч

6. като № 2; AR; 16,5 x 16,8 мм; 3,49 г; 7 ч

7. като № 2; AR; 17 x 18,2 мм; 3,48 г; 7 ч

8. А: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, надясно.

В отреза: ROMA, Рома седнала на курулско кресло наляво, държи Виктория и паразониум.

AR; 16,2 x 18,4 мм; 3,47 г; 7 ч; RIC I², № 55, Рим, 64-65 г.

9. А: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, надясно.

В отреза: SALVS, Салус седнала наляво, държи патера.

AR; 16,9 x 19,7 мм; 3,38 г; 5 ч; RIC I², № 60, Рим, 65-66 г.

10. като № 9; AR; 19,8 x 18,5 мм; 3,32 г; 6 ч

11. А: IMP NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: SALVS, Салус седнала наляво, държи патера.

AR; 17,3 x 18,6 мм; 3,37 г; 7 ч; RIC I², № 67, Рим, 66-67 г.

12. като № 11

AR; 16,7 x 17,6 мм; 3,49 г; 5 ч

13. А: IMP NERO CAESAR AVG P P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: SA LVS, Салус седнала наляво, държи патера.

AR; 17 x 18,4 мм; 3,5 г; 7 ч; RIC I², № 72, Рим, 67-68 г.

14. като № 13; AR; 16,7 x 18 мм; 3,5 г; 7 ч

Галба (2)

15. А: IMP GALBA CAESAR AVG P P, глава с лавров венец, надясно, върху кълбо долу.

Оп: ROMA VICTRIX, Рома седнала наляво, във военни дрехи, държи Виктория. Под креслото – щит.

AR; 17,1 x 18,8 мм; 3,56 г; 7 ч; RIC I², № 130, Лугдунум, поември 68- януари 69 г.

16. А: IMP SER GALBA AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: ROMA RENASC, Рома наляво във военни дрехи, държи Виктория и скиптър.

AR; 17,3 x 18,7 мм; 3,39 г; 6 ч; RIC I², № 161, Рим, юли 68- януари 69 г.

Отон (8)

17. А: IMP M OTHO CAESAR AVG TR P, глава, надясно.

Оп: SECVRITAS P R, Секуритас наляво, с венец и скиптър.

AR; 17,8 x 18,7 мм; 3,44 г; 7 ч; RIC I², № 8, Рим, 69 г.

18. като № 17; AR; 16,7 x 17 мм; 3,58 г; 5 ч

19. като № 17; AR; 16,2 x 17,4 мм; 3,40 г; 7 ч

20. като № 17; AR; 16,9 x 18 мм; 3,64 г; 7 ч

21. като № 17; AR; 18 x 18 мм; 3,42 г; 5 ч

22. А: IMP M OTHO CAESAR AVG TR P, глава, надясно.

Оп: PONT MAX, Еквитас наляво, държи възни и скиптър.

AR; 18,3 x 19,2 мм; 3,43 г; 7 ч; RIC I², № 19, Рим, 69 г.

23. А: IMP OTHO CAESAR AVG TR P, глава, надясно.

Оп: PONT MAX, Юпитер седнал надясно, държи светкавица и скиптър.

AR; 19 x 18 мм; 3,40 г; 6 ч; RIC I², № 21, Рим, 69 г.

24. А: IMP OTHO CAESAR AVG TR P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PONT. MAX, Веста седнала наляво, държи патера и скиптър.

AR; 18,7 x 19,6 мм; 3,49 г; 7 ч; RIC I², № 24, Рим, 69 г.

Вителий (7)

25. А: A VI.....S GERMAN IMP TR P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: SACR FAC, трипод с делфин, надясно върху него и гарван отдолу.

AR; 17,9 x 17,4 мм; 3,38 г; 5 ч; RIC I², № 86, Рим, април-20 декември 69 г.

26. А: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: CONCORDIA P R, Конкордия седнала наляво, с патера и рог на изобилието.

AR; 18,2 x 19 мм; 3,4 г; 6 ч; RIC I², № 90, Рим, април-20 декември 69 г.

27. като № 26; AR; 17,1 x 17,5 мм; 3,41 г; 7 ч

28. А: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PONT MAXIM, Веста седнала на трон надясно, държи патера и скиптър.

AR; 19 x 19,1 мм; 3,47 г; 6 ч; RIC I², № 107, Рим, април-20 декември 69 г.

29. като № 28; AR; 17,7 x 17,9 мм; 3,52 г; 7 ч

30. А: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P, глава с лавров венец, надясно.

Оп: XV VIR SACR FAC, трипод с делфин върху него, надясно и гарван отдолу.

AR; 17,9 x 17,8 мм; 3,45 г; 6 ч; RIC I², № 109, Рим, април-20 декември 69 г.

31. като № 30; AR; 17,2 x 17,7 мм; 3,43 г; 7 ч

Веспасиан (136)

32. А: IMP CAESAR VESP.....VS AVG, глава с лавров венец, надясно.

В отреза: IVDAEA, Юдея седнала надясно, зад нея трофей.

AR; 16,7 x 17,4; 3,45 г; 6 ч; RIC II/I² 2, Рим, 21 декември 69 – ранна 70 г.

33. като № 32; AR; 17 x 18,7; 3,39 г; 6 ч

34. като № 32; AR; 18,6 x 18,8; 3,54 г; 6 ч

35. А: ...CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS ITER TR POT, Еквитас наляво, държи везни и скиптър.

AR; 18 x 18,2; 3,19 г; 6 ч; RIC II/I² 21, Рим, януари-юни 70 г.

36. А: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS ITER TR POT, Пакс наляво, държи клонка и кадуцей.

AR; 18,5; 3,41 г; 5 ч; RIC II/I² 27, Рим, януари-юни 70 г.

37. А: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS ITER TR POT, Пакс седнала наляво, държи клонка и кадуцей.

AR; 16,5 x 17,4; 3,51 г; 5 ч; RIC II/I² 29, Рим, януари-юни 70 г.

38. като № 37; AR; 17 x 17,2; 3,42 г; 5 ч

39. като № 37; AR; 17,4 x 18; 3,49 г; 6 ч

40. като № 37; AR; 18,4 x 18; 3,36 г; 6 ч

41. като № 37; AR; 17,8 x 17,6; 3,42 г; 5 ч

42. като № 37; AR; 17,7 x 16,7; 3,42 г; 5 ч

43. А: IMP CAES VESP AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TRI POT II COS III P P, Пакс седнала наляво, държи клонка и кадуцей.

AR; 17,5 x 17,8; 3,48 г; 5 ч; RIC II/I² 41, Рим, 71 г, януари-юни

44. като № 43; AR; 17,9 x 16,9; 3,42 г; 7 ч

45. като № 43; AR; 16,8 x 17; 3,27 г; 6 ч

46. като № 43; AR; 17,2 x 17,9; 3,39 г; 5 ч

47. А: IMP CAES VESP AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: AVGVRI TRI POT, авгурски принадлежности.

AR; 16,5 x 17,1; 3,33 г; 6 ч; RIC II/I² 43, Рим, 71 г, юли-декември

48. като № 47; AR; 17 x 17,3; 3,44 г; 6 ч

49. А: IMP CAES VESP AV..M, глава с лавров венец, надясно.

- Op:* PON MAX, Веста седнала наляво, държи симпулум.
AR; 16,2 x 17,7; 3,4 г; 6 ч; *RIC II/P* 45, Рим, 71 г, юли-декември
- 50. Л:** IMP CAES VESP AVG P M COS III, глава с лавров венец, надясно.
Op: AVGVR TRIPOT, авгурски принадлежности.
AR; 17,2 x 18,2; 3,26 г; 7 ч; *RIC II/P* 356, Рим, 72-73 г
- 51. Л:** IMP CAES VESP AVG P M COS III, глава с лавров венец, надясно.
Op: CONCORDIA AVGVSTI, Конкордия седнала наляво, държи патера и рог на изобилието.
AR; 18,8 x 19; 3,48 г; 6 ч; *RIC II/P* 357, Рим, 72-73 г.
- 52.** като № 51; *AR;* 17,4 x 18,4; 3,5 г; 6 ч
- 53. Л:** IMP CAES VESP AVG P M COS III, глава с лавров венец, надясно.
Op: VICTORIA AVGVSTI, Виктория в ход надясно, държи палмова клонка и слага венец върху щандарт пред нея.
AR; 19,4 x 20,5; 3,47 г; 7 ч; *RIC II/P* 362, Рим, 72-73 г.
- 54. Л:** IMP CAES VESP AVG..., глава с лавров венец, надясно.
Op: SALVS AVG, Салус седнала наляво, държи патера.
AR; 17,6 x 18,8; 3,36 г; 6 ч; *RIC II/P* 513, Рим, 73 г.
- 55.** като № 54; *AR;* 18,8 x 20; 3,39 г; 12 ч
- 56. Л:** IMP CAES VESP AVG CENS⁹, глава с лавров венец, надясно.
Op: PONTIF MAXIM¹⁰, Веспасиан седнал надясно, държи скиптър и клонка.
AR; 20,4 x 19,2; 3,34 г; 12 ч; *RIC II/P* 546, Рим, 73 г.
- 57.** като № 56; *AR;* 19,1 x 19,8; 3,42 г; 12 ч
- 58.** като № 56; *AR;* 19,7 x 20; 3,45 г; 1 ч
- 59.** като № 56; *AR;* 19 x 18; 3,47 г; 12 ч
- 60.** като № 56; *AR;* 18,6 x 18,3; 3,4 г; 12 ч
- 61.** като № 56; *AR;* 18,7 x 18,5; 3,3 г; 1 ч
- 62.** като № 56; *AR;* 19,2 x 19,8; 3,44 г; 12 ч
- 63.** като № 56; *AR;* 17,7 x 19,1; 3,43 г; 11 ч
- 64.** като № 56; *AR;* 20,7 x 18,9; 3,31 г; 12 ч
- 65.** като № 56; *AR;* 20,3 x 19,2; 3,49 г; 1 ч
- 66.** като № 56; *AR;* 18,9 x 18,3; 3,34 г; 1 ч
- 67.** като № 56; *AR;* 18,6 x 18,7; 3,4 г; 12 ч
- 68. Л:** IMP CAESAR VESP AVG, глава с лавров венец, надясно.
Op: COS V, две лаврови дървета.
AR; 20 x 19,1; 3,36 г; 6 ч; *RIC II/P* 681, Рим, 74 г.
- 69. Л:** IMP CAESAR VESP AVG, глава с лавров венец, надясно.
Op: PONTIF MAXIM, крилат кадуцей.
AR; 19,5 x 18,6; 3,38 г; 5 ч; *RIC II/P* 686, Рим, 74 г.
- 70. Л:** IMP CAESAR VESPAS AVG COS V TR P P P, глава с лавров венец, надясно.
Op: CO...DIA AVG, Церес седнала наляво, държи житен клас, мак и рог на изобилието. В полето вляво звезда, под седалката кръг.
AR; 19,5 x 18,9; 3,37 г; 7 ч; *RIC II/P* 1464 (вариант), Ефес, 74 г.
- 71. Л:** IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
Op: PON MAX TR P COS V, Веспасиан седнал надясно, държи скиптър и клонка.
AR; 19,6 x 18,5; 3,49 г; 6 ч; *RIC II/P* 702, Рим, 73-75 г.
- 72.** като № 71; *AR;* 18,6 x 18,7; 3,43 г; 6 ч
- 73.** като № 71; *AR;* 21,4 x 19,4; 3,33 г; 6 ч
- 74.** като № 71; *AR;* 18 x 18,7; 3,6 г; 6 ч

⁹ Надписът на аверсите на следните емисии от находката (кат. № 56-69; 71-133) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отясно долу.

¹⁰ Надписът на реверсите на следните емисии от находката (кат. № 56-69; 71-86) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отясно долу.

75. като № 71; AR; 18,8 x 19,3; 3,39 г; 7 ч
76. като № 71; AR; 17,3; 3,33 г; 6 ч
77. като № 71; AR; 18,3 x 18,9; 3,48 г; 4 ч
78. като № 71; AR; 18,2 x 18,6; 3,43 г; 7 ч
79. като № 71; AR; 19,5 x 19,2; 3,49 г; 6 ч
80. като № 71; AR; 17,9 x 18,2; 3,4 г; 5 ч
81. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: PON MAX TR P COS V, крилат кадуцей.
 AR; 18,9 x 19,2; 3,39 г; 5 ч; RIC II/P 703, Рим, 74 г.
82. като № 81; AR; 19; 3,44 г; 5 ч
83. като № 81; AR; 19 x 19,9; 3,36 г; 5 ч
84. като № 81; AR; 17 x 17,5; 3,29 г; 7 ч
85. като № 81; AR; 19 x 20; 3,34 г; 5 ч
86. като № 81; AR; 20,4 x 19,2; 3,45 г; 5 ч
87. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: PON MAX TR P COS VI, Пакс седнала наляво, държи клонка.
 AR; 19 x 19,5; 3,4 г; 8 ч; RIC II/P 772, Рим, 75 г.
88. като № 87; AR; 19,8 x 20,4; 3,4 г; 5 ч
89. като № 87; AR; 19 x 18; 3,52 г; 7 ч
90. като № 87; AR; 18,2; 3,45 г; 6 ч
91. като № 87; AR; 17 x 19; 3,52 г; 6 ч
92. като № 87; AR; 18,8 x 18,5; 3,36 г; 5 ч
93. като № 87; AR; 19,2; 3,45 г; 6 ч
94. като № 87; AR; 18,5 x 19,6; 3,45 г; 7 ч
95. като № 87; AR; 18,6 x 18,4; 3,4 г; 6 ч
96. като № 87; AR; 20,4 x 20,1; 3,49 г; 7 ч
97. като № 87; AR; 17 x 19,9; 3,45 г; 5 ч
98. като № 87; AR; 19,6 x 20; 3,53 г; 6 ч
99. като № 87; AR; 18,3 x 18,6; 3,23 г; 7 ч
100. като № 87; AR; 19,4 x 20,1; 3,42 г; 5 ч
101. като № 87; AR; 18,8 x 20,3; 3,33 г; 6 ч
102. като № 87; AR; 18,6 x 18,8; 3,55 г; 5 ч
103. като № 87; AR; 18,2 x 19,8; 3,42 г; 7 ч
104. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: PON MAX TR P COS VI, Виктория наляво върху прора, държи венец и палмова клонка.
 AR; 19 x 19,7; 3,54 г; 6 ч; RIC II/P 777, Рим, 75 г.
105. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: COS VII, орел с разперени крила върху база, с глава надясно.
 AR; 18 x 18,4; 3,49 г; 6 ч; RIC II/P 845, Рим, 76 г.
106. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: COS VII, орел с разперени крила върху база, с глава наляво.
 AR; 18,2 x 19,2; 3,44 г; 7 ч; RIC II/P 847, Рим, 76 г.
107. като № 106; AR; 19,4 x 20,8; 3,59 г; 6 ч
108. като № 106; AR; 18,9 x 19,6; 3,4 г; 6 ч
109. като № 106; AR; 17,5 x 17,7; 3,56 г; 7 ч
110. като № 106; AR; 18,4 x 17,9; 3,49 г; 5 ч
111. като № 106; AR; 18,3 x 19,4; 3,48 г; 6 ч
112. като № 106; AR; 19,6 x 19,2; 3,4 г; 6 ч
113. като № 106; AR; 19 x 19,8; 3,44 г; 6 ч
114. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.
 Оп: IOVIS CVSTOS, Юпитер насреща, свещенодействия над алтар и дър-
 жи скиптър.
 AR; 17,8 x 18,5; 3,28 г; 7 ч; RIC II/P 849, Рим, 76 г.
115. като № 114; AR; 17,3 x 18; 3,58 г; 5 ч
116. като № 114; AR; 16,4 x 17,7; 3,38 г; 7 ч
117. като № 114; AR; 18,2 x 20,1; 3,41 г; 7 ч

118. като № 114; AR; 19,3 x 20,2; 3,47 г; 7 ч

119. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IOVIS CVSTOS, Юпитер насреща, свещенодействия над алтар и държи скиптър.

AR; 17 x 18,9; 2,99 г; 7 ч; *хибрид: аверс като на Веспасиан (77-78 г); реверс като на Веспасиан RIC II/I² 849, Рим, 76 г.*

120. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: IOVIS CVSTOS, Юпитер насреща, свещенодействия над алтар и държи скиптър.

AR; 18,3 x 20; 3,52 г; 6 ч; RIC II/I² 850, Рим, 76 г.

121. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS VIII, Марс наляво, държи копие и трофей.

AR; 18,1 x 19; 3,39 г; 6 ч; RIC II/I² 937, Рим, 77-78 г.

122. като № 121; AR; 16,6 x 18; 3,58 г; 7 ч

123. като № 121; AR; 17,9 x 18,5; 3,48 г; 7 ч

124. Л: ..P CAE VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: COS VIII, Марс наляво, държи копие и трофей.

AR; 17,6 x 18,5; 3,33 г; 7 ч; RIC II/I² 938, Рим, 77-78 г.

125. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: ANNO.. AVG, Анона седнала наляво на трон, държи житен клас.

AR; 17 x 17,6; 3,4 г; 7 ч; RIC II/I² 964, Рим, 77-78 г.

126. като № 125; AR; 18,9 x 18,4; 3,31 г; 5 ч

127. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: ANNONA AVG, Анона седнала наляво на трон, държи житен клас.

AR; 18,7 x 18,3; 3,44 г; 7 ч; RIC II/I² 966, Рим, 77-78 г.

128. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XIX, модиус със седем житни класа.

AR; 17,4 x 18,4; 3,5 г; 5 ч; RIC II/I² 980, Рим, юли 77 – декември 78 г.

129. като № 128; AR; 19 x 18,4; 3,34 г; 7 ч

130. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: IMP XIX, модиус със седем житни класа.

AR; 18 x 18,5; 3,84 г; 7 ч; RIC II/I² 981, Рим, юли 77 – декември 78 г.

131. Л: CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: IMP XIX, свиня с три прасенца.

AR; 19,3 x 18,8; 3,43 г; 7 ч; RIC II/I² 983, Рим, юли 77 – декември 78 г.

132. Л: IMP CAESAR VESPASIANVS AVG, глава с лавров венец, наляво.

Оп: TR POT X COS VIII, Церес седнала наляво, държи житен клас и факла.

AR; 17,9 x 18,4; 3,4 г; 5 ч; RIC II/I² 1062, Рим, 79 г, до 24 юни

133. като № 132; AR; 18,2 x 18,8; 3,44 г; 5 ч

Тук (при Веспасиан – 12)¹¹

134. Л: T CAESAR IMP VESPASIAN, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PONTIF TR P COS III, Пакс седнала наляво, държи клонка.

AR; 19 x 18,8; 3,39 г; 7 ч; RIC II/I² 783, Рим, 75 г.

135. като № 134

AR; 18,4 x 18,3; 3,45 г; 8 ч; RIC II/I² 783, Рим, 75 г.

136. Л: T CAESAR IMP VESPASIAN, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS V, орел с разперени крила върху база, с глава наляво.

AR; 18,4 x 19,5; 3,55 г; 6 ч; RIC II/I² 861, Рим, 76 г.

137. Л: T CAESAR IMP VESPASIAN, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IOVIS CVSTOS, Юпитер насреща, свещенодействия над алтар и държи скиптър.

AR; 17,4 x 19,4; 3,36 г; 5 ч; RIC II/I² 863, Рим, 76 г.

¹¹ Надписът на всички емисии от находката (кат. № 134-145) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

138. Л: Т.....VESPASIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IOVIS CVSTOS, Юпитер насреща, свещенодействия над алтар и държи скиптър.

AR; 19,2 x 20; 3,12 г; 6 ч; RIC II/P 874, Рим, 76 г.

139. като № 136

AR; 18,8 x 19,5; 3,42 г; 6 ч; RIC II/P 874, Рим, 76 г.

140. Л: Т CAESAR VESPASIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: ANNONA AVG, Анона седнала наляво на трон, държи житен клас.

AR; 18 x 19,2; 3,63 г; 5 ч; RIC II/P 972, Рим, 77-78 г.

141. като № 140; AR; 17,8 x 19; 3,34 г; 5 ч

142. като № 140; AR; 19,2 x 18,9; 3,48 г; 7 ч

143. като № 140; AR; 19 x 19,9; 3,57 г; 6 ч

144. като № 140; AR; 17,7 x 18,8; 3,47 г; 5 ч

145. Л: Т CAESARIMP VESPASIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P VIII COS VII, коленичил пленник, надясно, под трофей.

AR; 17,1 x 18,2; 3,4 г; 6 ч; RIC II/P 1076, Рим, 79 г, до 24 юни.

*Домициан (при Веспасиан – 22)*¹²

146. Л: CAES AVG F DOMIT C....., глава с лавров венец, надясно.

Оп: Домициан на кон наляво.

AR; 18,3 x 18,8; 3,46 г; 6 ч; RIC II/P 680, Рим, 73 – ранна 75 г.

147. Л: CAES AVG F DOMIT COS III, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PRINCEPS IVVENTVT, Спес наляво, държи цветя.

AR; 17,4 x 19; 3,47 г; 7 ч; RIC II/P 788, Рим, 75 г.

148. Л: CAESAR AVG F DOMITIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS IIII, Пегас надясно, с вдигнат преден крак.

AR; 17 x 18,7; 3,42 г; 5 ч; RIC II/P 921, Рим, ранна 76 – ранна 77 г.

149. като № 148; AR; 19,5 x 20,5; 3,41 г; 6 ч

150. като № 148; AR; 18,4 x 19,3; 3,42 г; 6 ч

151. като № 148; AR; 18 x 18,3; 3,37 г; 6 ч

152. като № 148; AR; 18,4 x 19,4; 3,55 г; 6 ч

153. като № 148; AR; 18,7 x 18,8; 3,41 г; 6 ч

154. Л: CAESAR AVG F DOMITIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: COS V, войник на кон препуска надясно, с вдигната дясна ръка.

AR; 18,2 x 18,5; 3,35 г; 5 ч; RIC II/P 957, Рим, 77-78 г.

155. като № 154; AR; 19,4 x 18,5; 3,49 г; 5 ч

156. като № 154; AR; 17,7 x 18,3; 3,44 г; 6 ч

157. като № 154; AR; 18,5 x 18,6; 3,55 г; 5 ч.

158. Л: CAESAR AVG F DOMITIANVS, глава с лавров венец надясно.

Оп: CO. V, вълчицата кърми Ромул и Рем, в отреза – лодка.

AR; 19 x 19,5; 3,45 г; 5 ч; RIC II/P 961, Рим, 77-78 г.

159. като № 158; AR; 18,8 x 18,2; 3,45 г; 5 ч

160. като № 158; AR; 19,5 x 19,3; 3,38 г; 5 ч

161. Л: CAESAR AVG F DOMITIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: CERES AVGVST, Церес права наляво, държи житен клас и факла.

AR; 19,8 x 18,8; 3,23 г; 6 ч; RIC II/P 976, Рим, 77-78 г.

162. като № 161; AR; 17,2 x 18,2; 3,31 г; 5 ч

163. Л: CAESAR AVG F DOMITIANVS COS VI, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PRINCEPS IVVENTVTIS, Веста седнала наляво, държи паладиум и скиптър.

AR; 18 x 18; 3,4 г; 6 ч; RIC II/P 1087, Рим, 79 г., преди 24 юни.

164. като № 163; AR; 17,9 x 18,3; 3,38 г; 5 ч

165. като № 163; AR; 17,5 x 18; 3,5 г; 5 ч

166. като № 163; AR; 19 x 19,3; 3,48 г; 6 ч

¹² Надписът на всички емисии от находката (кат. № 146-167) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

167. А: CAESAR AVG F DOMITIANVS COS VI, глава с лавров венец, надясно.

Он: Ревърст е аверс от същата матрица в негатив, от залепнала монета.

AR; 16,7 x 17,4; 3,46 г; 12 ч; Рим, 79 г., преди 24 юни.

Тит (35)¹³

168. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец надясно.

Он: TRP VIII IMP XIII COS VII P P, Каприкорн наляво, под него – кълбо.

AR; 18 x 16,6; 3,45 г; 6 ч; RIC II/P 19, Рим, 79 г., след 1 юли.

169. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P VIII IMP XIII COS VII P P, коленичил пленник надясно, под трофей.

AR; 18,2 x 17,7; 3,58 г; 6 ч; RIC II/P 30, Рим, 79 г., след 1 юли.

170. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P VIII IMP XIII COS VII P P, Венера надясно, облегната на колона, държи шлем и копие.

AR; 20 x 20,4; 3,49 г; 7 ч; RIC II/P 34, Рим, 79 г., след 1 юли.

171. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец надясно.

Он: TR P VIII IMP XV COSVII P P, Церес седнала наляво на трон, държи житен клас, мак и факла.

AR; 17,3 x 18,3; 3,41 г; 5 ч; RIC II/P 40, Рим, 79 г., след 1 юли.

172. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, наляво.

Он: TR P VIII IMP XV COS VII P P, Церес седнала наляво на трон, държи житен клас, мак и факла.

AR; 18,8 x 18,5; 3,57 г; 6 ч; RIC II/P 41, Рим, 79 г., след 1 юли.

173. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P VIII IMP XV COS VII P P, квадрига наляво, с житни класове.

AR; 17,9 x 18,1; 3,6 г; 4 ч; RIC II/P 43, Рим, 79 г., след 1 юли.

174. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: BONVS EVENTVS AVGVSTI, Бонус Евентус наляво, държи патера в дясната ръка и житен клас и мак в лявата.

AR; 17,4 x 18,4; 3,51 г; 6 ч; RIC II/P 89, Рим, 79-80 г.

175. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, наляво.

Он: TR P IX IMP XV COS VIII P P, два пленника седнали, между тях трофей.

AR; 18,2 x 18; 3,4 г; 7 ч; RIC II/P 103, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

176. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P IX IMP XV COS VIII P P, курулско кресло с венец.

AR; 18,5 x 18; 3,3 г; 5 ч; RIC II/P 108, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

177. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, наляво.

Он: TR P IX IMP XV COS VIII P P, курулско кресло с венец.

AR; 17,8 x 18; 3,45 г; 5 ч; RIC II/P 109, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни

178. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P IX IMP XV COS VIII P P, делфин, увит около котва.

AR; 17,3 x 19,5; 3,45 г; 1 ч; RIC II/P 112, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

179. като № 178; AR; 16,3 x 16,9; 3,51 г; 6 ч

180. като № 178; AR; 17,5 x 18,6; 3,53 г; 5 ч

181. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Он: TR P IX IMP XV COS VIII P P, слон наляво.

AR; 16,7; 3,5 г; 6 ч; RIC II/P 115, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

182. като № 181; AR; 17 x 18,2; 3,45 г; 6 ч

¹³ Надписът на аверсите на всички емисии от находката (кат. № 168-202) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

183. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P IX IMP XV COS VIII P P, крилата мълния върху драпирано кресло.

AR; 17,8 x 17,6; 3,63 г; 6 ч; RIC II/P 119, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

184. като № 183; AR; 17,9 x 17,7; 3,47 г; 5 ч

185. като № 183; AR; 17,9 x 18,3; 3,54 г; 7 ч

186. като № 183; AR; 17,6 x 17,9; 3,45 г; 5 ч

187. като № 183; AR; 18 x 18,8; 3,55 г; 6 ч

188. като № 183; AR; 17,2 x 17,7; 3,51 г; 7 ч; RIC 119, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни (вариант – без крила светкавица).

189. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, наляво.

Оп: TR P IX IMP XV COS VIII P P, крилата мълния върху драпирано кресло.

AR; 17,4 x 18,2; 3,63 г; 5 ч; RIC II/P 120, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

190. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P IX IMP XV COS VIII P P, драпиран трон с триъгълна облегалка.

AR; 18,9 x 17,9; 3,52 г; 5 ч; RIC II/P 124 (124c), Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

191. като № 190; AR; 17,7 x 18; 3,51 г; 5 ч

192. като № 190; AR; 17,6 x 17,9; 3,46 г; 5 ч

193. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P IX IMP XV COS VIII P P, трипод с панделки и делфин отгоре.

AR; 17,4 x 18,9; 3,44 г; 6 ч; RIC II/P 128, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

194. А: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, глава с лавров венец наляво.

Оп: TR P IX IMP XV COS VIII P P, трипод с панделки, два гарвана, венец и делфин отгоре.

AR; 18 x 18,2; 3,45 г; 8 ч; RIC II/P 132, Рим, 80 г., 1 януари – 30 юни.

195. А: DIVVS AVGVSTVS VESPASIANVS, глава с лавров венец надясно.

Оп: Два козиорога с щит по средата, с надпис SC. Под него кълбо.

AR; 18,5 x 18,2; 3,52 г; 6 ч; RIC II/P 357, Рим, 80-81 г.

196. като № 195; AR; 18,9 x 18,4; 3,43 г; 6 ч

197. като № 195; AR; 17,9 x 18; 3,46 г; 5 ч

198. като № 195; AR; 19,3 x 18,3; 3,49 г; 5 ч

199. като № 195; AR; 17,9 x 17,8; 3,53 г; 5 ч

200. като № 195; AR; 17,9 x 18; 3,55 г; 6 ч

201. А: DIVVS AVGVSTVS VESPASIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: Виктория наляво, слага щит върху трофей. Долу – фигура на Юдея. В полетата вляво и вдясно – EX и SC.

AR; 19,9; 3,52 г; 7 ч; RIC II/P 364, Рим, 80-81 г.

202. като № 201; AR; 18,6 x 19,2; 3,5 г; 5 ч

Домициан (при Тит – 12)¹⁴

203. А: CAESAR DIVI F DOMITIANVS COS VII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PRINCEPS IVVENTVTIS, олтар с огън, украсен с гирлянди.

AR; 18 x 18,5; 3,41 г; 6 ч; RIC II/P 266, Рим, 80-81 г.

204. като № 203; AR; 17,9 x 18,4; 3,47 г; 5 ч

205. като № 203; AR; 18,4 x 18,8; 3,49 г; 6 ч

206. като № 203; AR; 18,9 x 17,8; 3,6 г; 6 ч

207. като № 203; AR; 17,9 x 19; 3,45 г; 5 ч

208. като № 203; AR; 18,6 x 18,3; 3,46 г; 6 ч.

209. като № 203; AR; 17,8 x 19; 3,51 г; 7 ч

210. като № 203; AR; 18 x 18; 3,56 г; 7 ч

211. като № 203; AR; 17 x 17; 3,52 г; 7 ч

212. като № 203; AR; 17,9 x 18; 3,4 г; 6 ч

¹⁴ Надписът на аверсите на емисиите от находката (кат. № 203-214) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

213. като № 203; AR; 18 x 19,5; 3,29 г; 6 ч

214. А: CAESAR DIVI F DOMITIANVS COS VII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: PRINCEPS IVVENTVTIS, коринтски шлем върху трон.

AR; 18,3 x 19,2; 3,4 г; 5 ч; RIC II/P² 271, Рим, 80-81 г.

Домициан (118)¹⁵

215. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P COS VII DES VIII P P, крилата мълния върху драпирано кресло.

AR; 18,8 x 19; 3,53 г; 5 ч; RIC II/P² 70, Рим, 13 септември – 31 декември 81 г.

216. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR P COS VII DES VIII P P, трипод с панделки и делфин отгоре.

AR; 17,5 x 17,4; 3,53 г; 6 ч; RIC II/P² 74, Рим, 13 септември – 31 декември 81 г.

217. като № 216; AR; 19 x 19,8; 3,51 г; 7 ч

218. като № 216; AR; 17,9 x 18,6; 3,48 г; 5 ч

219. А: CAESAR AVG F DOMITIANVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR POT COS VIII P P, олтар с огън, украсен с гирлянди.

AR; 17,4 x 19; 3,38 г; 6 ч; хибрид – аверса е на Домициан като цезар по времето на Веспасиан (75-79 г.), а реверса е като на Домициан RIC II/P² 94, Рим, 82 г.

220. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR POT COS VIII P P, венец върху курулско кресло.

AR; 17,7 x 19,2; 3,58 г; 7 ч; RIC II/P² 95, Рим, 82 г.

221. А: IMP CAESDOMITIANVSAVGPM, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR POT IMP II COS VIII DES VIII P P, Фортуна наляво, държи корабно кормило и рог на изобилието.

AR; 18,6 x 19,2; 3,54 г; 6 ч; RIC II/P² 141, Рим, 82 г.

222. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IVPPITER CONSERVATOR¹⁶, орел с разперени крила върху мълния и глава наляво.

AR; 19,6 x 19,3; 3,63 г; 5 ч; RIC II/P² 144, Рим, 82-83 г.

223. А: IMP CAES DOMITIANVS....., глава с лавров венец, надясно.

Оп: SALVS AVGVST, Салус седнала наляво, държи житен клас и мак.

AR; 19 x 18,8; 3,47 г; 5 ч; RIC 145, Рим, 82-83 г.

224. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG P M, глава с лавров венец, надясно.

Оп: TR POT II COS VIII DES X P P, Минерва наляво, с шлем, държи копие.

AR; 19 x 19,9; 3,63 г; 5 ч; RIC II/P² 169, Рим, март – 13 септември 83 г.

225. А: IMP CAES DOMITIANVS AVG GERMANIC, глава с лавров венец, надясно.

Оп: P M TR POT III IMP V COS X P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

19,3 x 19; 3,54 г; 5 ч; RIC II/P² 176, Рим, 84 г.

226. А: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P III, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP VIII COS XI CENS POT P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 19,5 x 19,6; 3,54 г; 6 ч; RIC II/P² 333, Рим, 85 г.

227. А: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP VIII COS XI CENS POT P P, Минерва наляво, държи копие.

AR; 20 x 20,4; 3,42 г; 6 ч; RIC II/P² 345, Рим, 85 г.

228. А: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V, глава с лавров венец, надясно.

¹⁵ Надписът на аверсите на емисиите от находката (кат. № 215-224) е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

¹⁶ Надписът е обратно на часовниковата стрелка, започвайки отдясно долу.

Op: IMP XI COS XII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR: 19,4 x 20,1; 3,6 г; 6 ч; *RIC II/P* 427, Рим, 86 г.

229. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XII COS XII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR: 19,8 x 19,9; 3,56 г; 6 ч; *RIC II/P* 435, Рим, 86 г.

230. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XII COS XII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 18,7 x 21,3; 3,44 г; 5 ч; *RIC II/P* 439, Рим, 86 г.

231. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 18,4 x 20; 3,56 г; 5 ч; *RIC II/P* 509, Рим, 1 януари – 13 септември 87 г.

232. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 19,1 x 20,1; 3,56 г; 5 ч; *RIC II/P* 519, Рим, 14 септември – 31 декември 87 г.

233. *като № 232;* 19 x 20,2; 3,61 г; 5 ч

234. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва в ход надясно, държи копие и щит.

AR: 18,8 x 19,5; 3,55 г; 6 ч; *RIC II/P* 572, Рим, 1 януари – 13 септември 88 г.

235. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR: 18,2 x 19,7; 3,7 г; 6 ч; *RIC II/P* 576, Рим, 1 януари – 13 септември 88 г.

236. *като № 235;* *AR:* 18,7 x 19,6; 3,55 г; 7 ч

237. *като № 235;* *AR:* 18 x 21,5; 3,14 г; 6 ч

238. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 18,4 x 19,3; 3,5 г; 6 ч; *RIC II/P* 580, Рим, 14 септември – 31 декември 88 г.

239. *като № 238;* 18,9 x 19; 3,47 г; 5 ч

240. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XIII COS XIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR: 18,5 x 19,4; 3,48 г; 6 ч; *RIC II/P* 584, Рим, 1 януари – 13 септември 88 г.

241. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII, глава с лавров венец, надясно

Op: IMP XV COS XIII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит.

AR: 19,2 x 20,1; 3,49 г; 5 ч; *RIC II/P* 591, Рим, 1 януари – 13 септември 88 г.

242. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XVII COS XIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR: 19,5 x 20,4; 3,55 г; 6 ч; *RIC II/P* 661, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

243. *Λ:* IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XVIII COS XIII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 18,8 x 18,6; 3,35 г; 5 ч; RIC II/P 664, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.
244. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XIX COS XIIII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит. AR; 17,9 x 18,1; 3,62 г; 6 ч; RIC II/P 667, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.
245. като № 244; *AR; 18 x 19; 3,61 г; 7 ч*

246. като № 244; *AR; 18,2 x 18,6; 3,47 г; 6 ч*

247. като № 244; *AR; 17,8 x 18,9; 3,54 г; 6 ч*

248. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XIX COS XIIII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал. 18 x 19; 3,5 г; 6 ч; RIC II/P 668, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

249. като № 248; *18,3 x 19,2; 3,46 г; 6 ч*

250. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XIX COS XIIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

18,8 x 19; 3,47 г; 6 ч; RIC II/P 669, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

251. като № 250; *AR; 18 x 18,8; 3,47 г; 5 ч*

252. като № 250; *AR; 17,6 x 18,6; 3,57 г; 5 ч*

253. като № 250; *AR; 17,6 x 19; 3,31 г; 6 ч*

254. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XIX COS XIIII CENS P P P, Минерва наляво, с копие. AR; 19,2 x 18,9; 3,44 г; 5 ч; RIC II/P 670, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

255. като № 254; *AR; 18 x 18,8; 3,62 г; 6 ч*

256. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XIIII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR; 17,3 x 18,4; 3,47 г; 6 ч; RIC II/P 674, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

257. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XIIII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR; 18,2 x 18,4; 3,46 г; 7 ч; RIC II/P 685, Рим, 14 септември – 31 декември 89 г.

258. като № 257; *AR; 19,2 x 18,5; 3,66 г; 6 ч*

259. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит. 17,5 x 18,2; 3,62 г; 7 ч; RIC II/P 689, Рим, 1 януари – 13 септември 90 г.

260. като № 259; *AR; 17,9 x 18,5; 3,23 г; 7 ч*

261. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR; 17,6 x 18,8; 3,51 г; 6 ч; RIC II/P 691, Рим, 1 януари – 13 септември 90 г.

262. като № 261; *19; 3,52 г; 5 ч*

263. като № 261; *AR; 18,5 x 18,7; 3,56 г; 7 ч*

264. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие. AR; 18,6 x 19,7; 3,54 г; 6 ч; RIC II/P 692, Рим, 1 януари – 13 септември 90 г.

265. като № 264; *AR; 18,7 x 20,6; 3,39 г; 5 ч*

266. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P X, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.
AR: 17,2 x 18,4; 3,56 г; 6 ч; *RIC II/I²* 719, Рим, 14 септември 90 – 13 септември 91 г.

267. като № 266; *AR:* 19 x 19,1; 3,51 г; 6 ч

268. като № 266; *AR:* 17,8 x 18,3; 3,4 г; 8 ч

269. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P X, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR: 18,3 x 18,5; 3,4 г; 6 ч; *RIC II/I²* 720, Рим, 14 септември 90 – 13 септември 91 г.

270. като № 269; *AR:* 18 x 19; 3,44 г; 7 ч

271. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P X, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 19,2 x 19; 3,52 г; 7 ч; *RIC II/I²* 721, Рим, 14 септември 90 – 13 септември 91 г.

272. като № 271; *AR:* 17,5 x 18,7; 3,68 г; 6 ч

273. като № 271; *AR:* 17,5 x 18,6; 3,58 г; 6 ч

274. като № 271; *AR:* 17,4 x 18,5; 3,54 г; 6 ч

275. като № 271; *AR:* 18 x 18,8; 3,59 г; 6 ч

276. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P X, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR: 17,7 x 18,3; 3,5 г; 7 ч; *RIC II/I²* 722, Рим, 14 септември 90 – 13 септември 91 г.

277. като № 276; *AR:* 18,5 x 19,4; 3,66 г; 6 ч

278. като № 276; *AR:* 19 x 18,6; 3,48 г; 7 ч

279. като № 276; *AR:* 18,4 x 19,2; 3,5 г; 5 ч

280. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR: 18,0 x 18,5; 3,60 г; 5 ч; *RIC II/I²* 726, Рим, 14 септември – 31 декември 91 г.

281. като № 280; *AR:* 18 x 18,8; 3,41 г; 5 ч

282. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XV CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR: 18,2 x 17,4; 3,6 г; 6 ч; *RIC II/I²* 727, Рим, 14 септември – 31 декември 91 г.

283. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMPXXICOSXVICENSPPP, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR: 17,3 x 17,6; 3,47 г; 5 ч; *RIC II/I²* 728, Рим, 1 януари – 13 септември 92 г.

284. като № 283; *AR:* 19,2 x 18,6; 3,39 г; 7 ч

285. като № 283; *AR:* 17,7 x 18,2; 3,49 г; 6 ч

286. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XVI CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR: 16,8 x 17,8; 3,57 г; 6 ч; *RIC II/I²* 730, Рим, 1 януари – 13 септември 92 г.

287. като № 286; *AR:* 17,8 x 18,2; 3,62 г; 6 ч

288. като № 288; *AR:* 17,4 x 18,3; 3,54 г; 6 ч

289. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Op: IMP XXI COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит. *AR:* 18,6 x 18,1; 3,58 г; 6 ч; *RIC II/I²* 732, Рим, 1 януари – 13 септември 92 г.

290. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XI, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXI COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR; 17,8 x 19; 3,52 г; 6 ч; RIC II/I² 733, Рим, 1 януари – 13 септември 92 г.

291. като № 290; AR; 17,4 x 18,8; 3,62 г; 5 ч

292. като № 290; AR; 18,9 x 18,5; 3,39 г; 5 ч

293. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR; 16,7 x 19,4; 3,55 г; 6 ч; RIC II/I² 739, Рим, 14 септември 92 – 13 септември 93 г.

294. като № 293; AR; 17,6 x 18,2; 3,5 г; 7 ч

295. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит,

върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 18 x 19; 3,83 г; 5 ч; RIC II/I² 740, Рим, 14 септември 92 – 13 септември 93 г.

296. като № 295; AR; 18,2 x 18,5; 3,54 г; 5 ч

297. като № 295; AR; 19 x 19,6; 3,69 г; 6 ч

298. като № 295; AR; 17,9 x 18,6; 3,68 г; 7 ч

299. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P X, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния.

Долу вдясно – щит.

AR; 17 x 18,6; 3,18 г; 5 ч; *аверс като на Домициан (14 септември – 31 декември 91 г.); реверс като на Домициан RIC II/P² 741 или 763, Рим, 92-94 г.*

300. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR; 18,4 x 18,7; 3,65 г; 5 ч; RIC II/I² 742, Рим, 14 септември 92 – 13 септември 93 г.

301. като № 299; AR; 18 x 18,3; 3,62 г; 6 ч

302. като № 299; AR; 18 x 18,4; 3,95 г; 5 ч

303. Л: DOMITIANVS AVGVSTVS, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR; 18,2 x 18,3; 3,07 г; 6 ч; хибрид: *аверс – като на ауреуси Домициан (88-96 г.); реверс като на Домициан – RIC II/I² 736 и 742, Рим, 92-94 г.*

304. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и

щит.

AR; 17,6 x 18,1; 3,29 г; 6 ч; RIC II/P² 761, Рим, 14 септември 93 – 13 септември 94 г.

305. като № 304; AR; 18 x 19,4; 3,24 г; 7 ч

306. като № 304; AR; 17,9 x 18,9; 3,41 г; 6 ч

307. като № 304; AR; 18 x 19,5; 3,79 г; 6 ч

308. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит,

върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 18 x 19,3; 3,52 г; 6 ч; RIC II/I² 762, Рим, 14 септември 93 – 13 септември 94 г.

309. като № 308; AR; 17,2 x 18,2; 3,69 г; 6 ч

310. като № 308; AR; 18 x 18,9; 3,6 г; 6 ч

311. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния.

Долу вдясно – щит.

AR; 18,5 x 18,7; 3,53 г; 6 ч; RIC II/I² 763, Рим, 14 септември 93 – 13 септември 94 г.

312. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVI CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR; 18,6 x 18,5; 3,45 г; 5 ч; RIC II/I² 769, Рим, 14 септември 93 г. – 13 септември 94 г.

313. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR; 17,8 x 18,1; 3,74 г; 6 ч; RIC II/I² 770, Рим, 1 януари – 13 септември 95 г.

314. като № 313; *AR; 18,9 x 18,7; 3,97 г; 6 ч*

315. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 17,9 x 18,8; 3,76 г; 6 ч; RIC II/I² 771, Рим, 1 януари – 13 септември 95 г.

316. като № 315; *AR; 17,8 x 18,3; 3,44 г; 6 ч*

317. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR; 18,1 x 18,2; 3,52 г; 7 ч; RIC II/I² 772, Рим, 1 януари – 13 септември 95 г.

318. като № 317; *AR; 18,4 x 18,6; 3,40 г; 6 ч*

319. като № 317; *AR; 18 x 19,1; 3,77 г; 6 ч*

320. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XIII, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва наляво, с копие.

AR; 18 x 18,5; 3,54 г; 6 ч; RIC II/I² 773, Рим, 1 януари – 13 септември 95 г.

321. като № 320; *AR; 17,2 x 18,5; 3,33 г; 6 ч*

322. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XV, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Мая с шапка с крила в ход наляво, държи гълъбица и кадуцей.

AR; 17,7 x 18,2; 3,55 г; 5 ч; RIC II/I² 786, Рим, 14 септември 95 – 13 септември 96 г.

323. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XV, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва в ход надясно, с копие и щит.

AR; 18 x 18,9; 3,48 г; 6 ч; RIC II/I² 787, Рим, 14 септември 95 – 13 септември 96 г.

324. като № 323; *AR; 18 x 18,8; 3,42 г; 6 ч*

325. като № 323; *AR; 17,6 x 18; 3,25 г; 6 ч*

326. като № 323; *AR; 18,7 x 19,6; 3,43 г; 6 ч*

327. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XV, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 18,4 x 17,5; 3,62 г; 6 ч; RIC II/I² 788, Рим, 14 септември 95 – 13 септември 96 г.

328. Л: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P XV, глава с лавров венец, надясно.

Оп: IMP XXII COS XVII CENS P P P, Минерва наляво, с копие и мълния. Долу вдясно – щит.

AR; 18,2 x 18,5; 3,48 г; 6 ч; RIC II/I² 789, Рим, 14 септември 95 – 13 септември 96 г.

329. като № 327; *AR; 17,4 x 17,8; 3,59 г; 5 ч*

330. като № 327; *AR; 18 x 18,8; 3,31 г; 7 ч*

331. като № 327; AR; 17,4 x 17,5; 3,44 г; 5 ч

332. като № 327; AR; 17,6 x 18,4; 3,55 г; 6 ч

333. А: IMP TITVS CAES VESPASII[SIAN AVG P M], глава с лавров венец, надясно.

От: IMP XIX COS XIII CENS P P P, Минерва надясно, с копие и щит, върху база на колона. Долу вдясно – бухал.

AR; 17,5 x 18,1; 3,03 г; 5; хибрид – лице като на Тит (79-81 г.), реверс като на Домициан, RIC II/P 668, Рим, 14 септември 88 – 13 септември 89 г.

Нерва (2)

334. А: IMP NERVA CAE[S] AVG P M TR POT II, глава с лавров венец, надясно.

От: COS III PATER PATRIAE, Авгурски принадлежности.

AR; 16,9 x 16,2; 3,45 г; 7 ч; RIC II, 34, 97 г.

335. А: IMP NERVA CAES AVG GERM P M TR P II, глава с лавров венец, надясно.

От: IMP II COS III P P, две стиснати ръце.

AR; 19,1 x 19; 3,48 г; 6 ч; RIC II, 48, 98 г.

Траян (1)

336. А: IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM, глава с лавров венец, надясно.

От: PONT MAX TR POT COS II,

AR; 17 x 17,7 мм; 3,53 г; 6 ч; RIC II, 12; *Woytek 2010*, №20, февруари – лято 98 г.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

RIC I² = Sutherland 1984.

RIC II = Mattingly, Sydenham 1968 (repr.).

RIC II/I² = Carradice, Buttrely 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Върбанов 2017: В. Върбанов. Находка от антониниани от с. Панайот Волов, Шуменско. – Журнал за исторически и археологически изследвания 1, 26-34.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958 и 1959 г. – Известия на Археологическия институт 25, 1962, 225-237.

Делирадев 1953: П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия. София, 1953.

Иванов 1999: Р. Иванов. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.

Мичев, Коледаров 1989: Н. Мичев, П. Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878-1987. София, 1989.

Момчилов 1999: Д. Момчилов. Пътна и селищна система между Източна Стара планина и „Ерkesията“ IV – XIV в. (Върбишки, Ришки и Айтоски проход). Варна, 1999.

Момчилов, Чакърлова-Кръстева 2013: Д. Момчилов, Н. Чакърлова-Кръстева. Местните имена в Карнобатско. Материали за Български томонимичен речник. Велико Търново, 2013.

Паунов 2017: Е. Паунов. Бележки относно една нова колективна монетна находка с римски денари от центъра на София (“Serdica – Ларгото 2015”): или как не бива да се пишат статии по нумизматика. – Реверс 5, 2017, 8-15.

Стоянова, Прокопов 2018: П. Стоянова, И. Прокопов. Колективна монетна находка от Сердика с римски денари (края на II в. пр. Хр. – началото на

- II в. сл. Хр.). – *Jubilaecus VII* (Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева). София, 2018, 331-342.
- Теодосиев 2017:** Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. Том I. От домонетната епоха до 498 г. сл. Хр. София, 2017.
- Carradice, Buttrey 2007:** I. A. Carradice, T. V. Buttrey. *The Roman Imperial Coinage*, II, part I, Second fully revised edition. From AD 69-96. Vespasian to Domitian, London, 2007.
- Găzdac 2012:** C. Găzdac. “War and Peace”! Patterns of violence through coin hoards distribution – The Middle and Lower Danube from Trajan to Aurelianus. – *Istros XVIII*, Brăila, 165-198.
- Gerov 1980:** B. Gerov. Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte Münzschatzfunde I. Das II. und III. Jahrhundert (101-284). – In: *Beiträge zur Geschichte der Römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze*. Amsterdam, 1980, 361-432.
- Mattingly, Sydenham 1968:** H. Mattingly, E. Sydenham. *The Roman Imperial Coinage*, Vol. II. Vespasian to Hadrian. London, 1968 (reprinted).
- Mihăilescu-Bîrliba 1994:** V. Mihăilescu-Bîrliba. Războaiele Daco-Romane și descoperirile monetare. – *Acta Musei Napocensis* 26-30, 1989-1993. Cluj-Napoca, 1994, 39-44.
- Mirnik 1981:** Y. Mirnik. Coin Hoards in Yugoslavia. – In: *British Archaeological Reports. International Series* 95. Oxford, 1981.
- Moisil, Depeyrot 2003:** D. Moisil, G. Depeyrot. Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie. *Collection Moneta* 33. Wetteren, 2003.
- Paunov 2013:** E. Paunov. From *Koine* to *Romanitas*: The Numismatic evidence for Roman Expansion and Settlement in Bulgaria in Antiquity (*Moesia and Thrace, ca. 146 BC-AD 98/117*). Cardiff University, Wales, 2013.
- Sutherland 1984:** C. H. V. Sutherland. *The Roman Imperial Coinage*. Vol. I². From 31 BC to 69 AD. London, 1984.
- Woytek 2010:** B. Woytek. Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98-117). *Moneta Imperii Romani*, 14; *ÖAW Denkschriften, Phil.-Historische Klasse*, Band 387. Wien, 2010.

COIN HOARD FROM DRAGANTSI VILLAGE, BURGAS DISTRICT

Varbin Varbanov, Miroslav Klasnakov

(Summary)

The village of Dragantsi is located 12 km south of Karnobat and about 48 km away from Burgas. Artifacts from the Bronze Age have been registered in the northern part of its area. Artifacts from the Iron Age have been also found in the localities of Kurbak Tarla and Dryanova Mogila. Archaeological materials from the AD 2nd – 3rd c., coins including, have been registered in the space between Thracian tumuli. Artifacts from the Antiquity, Late Antiquity and the Middle Ages (from 4th to 18th c.) have been found at various places within the village area.

In 1958, Manol A. Hristov from Dragantsi village offered for a purchase at the museum in Burgas 336 denarii, valued at 151,20 BGN. According to him, they had been found “in a mound”. The coins entered the Burgas Museum on April 10th 1963, under Inv. N VI. After identifying the coins according to actual catalogues it was established that the hoard composition is as follows: Tiberius – 1 piece; Nero – 13; Galba – 2; Otto – 8; Vitellius – 7; Vespasian – 163 (Titus – 12 pieces; Domitian – 22); Tutus – 47; (Vespasian – 8 posthumous; Domitian – 12); Domitian – 119; Nerva – 2; and Trajan – 1 piece (*see graphic 1*). The coins of the Flavian dynasty prevail – 99,7% as they are presented fairly evenly on annual issues (*see graphic 2*). All emissions are well preserved; the coins of the emperors before the year 69 are a bit more worn out; and some pieces latest in chronology have never been in circulation. Only three coins of all have not been struck in Rome, but in the mints of Lugdunum (2) and Ephesus (1). Five of the emissions of the Flavian dynasty are hybrids (Cat. NN 119, 219, 299, 303, 333), and ca. 14% appear rarer (the ones of Nero, Galba, Otto and 19 of the Flavii). A reverse of a Vespasian’s denarius is noteworthy (Cat. N 118) displaying a more schematic representation.

The hoards of a similar *terminus post quem* found in the Balkan Peninsula are small in number. Eight of them are known from the territory of today’s Romania, and three, partially preserved come from the western areas of the peninsula. To date, 17 similar hoards have been known in the territory of today’s Bulgaria (*see map 1*). Some of them are of a smaller amount and probably represent personal funds lost by the owner. To this category can be added about 30% known from the territory of Bulgaria (from Sofia; Altimir, Vratsa region; Lozarevo village, Pleven region; Damyanovo village, Gabrovo region; and Svishtov – *see map 1*). The information about eight of the rest is uncertain and they cannot be considered for some historical analyses (from Belene; Gigen village, Pleven region; Lovech; Prelez, Razgrad region; Nikyup village, Veliko Tarnovo region; Slivo Pole, Russe region; Sheynovo village, Stara Zagora region; and Yambol region).

It turns out that only three of the hoards in discussion can be used for analyses – from Dragantsi village, Burgas region; Popovo village, Yambol region; and Gradeshnitsa village, Vratsa region. All three have a different *terminus post quem* and do not form a horizon of concealment which we can associate with any of the significant events of this time. For the hoards from Prelez, Razgrad region and Dragantsi village, Burgas we can suggest a connection with the Dacian Wars. Possibly they have remained in the soil to the present day as the eastern areas of Moesia Inferior and Thrace were affected by Barbarian raids. So far, however, we have no other evidence or facts to support such an assertion, and for this reason it remains only an uncertain hypothesis.

РЕДКИ МОНЕТИ НА ПАУТАЛИЯ ОТ II – III В.

Мирослава ДОТКОВА

Един от градовете в провинция Тракия, които започват сравнително рано – по време на управлението на Антонин Пий (138 – 161), да сечат монети, е Пауталия. Емисиите на града се отличават с голямо разнообразие и множество варианти на реверсните иконографски типове въпреки сравнително краткия период, през който градската монетарница осъществява своята дейност – от Антонин Пий (138 – 161) до Каракала (198 – 217).

Монетосеченето на Пауталия е обект на научни изследвания още от началото на XX в. Голям брой от известните пауталийски монети са включени в труда на Н. Мушмов, публикуван в далечната 1912 г. – „Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе“. Корпус на монетите на Пауталия прави Л. Ружичка през 1933 г. – „Die Münzen von Pautalia“, а множество нови типове са публикувани и в обширния каталог на И. Върбанов – *Greek Imperial coins and their values*, Thrace, II, 2005. Въпреки това все още се откриват монети, които макар и с известни реверсни типове от иконографията на пауталийското монетосечене, са незасвидетелствани досега при емисии на определени императори. Тяхната поява, както и на неизвестен досега вариант на иконографски тип, не е изненадваща и се дължи на голямото разнообразие на провинциалните емисии.

Обект на настоящето изследване са няколко монети на Пауталия, съхранявани в колекцията на Националния археологически музей. Те са част от т.нар. „колекция Аврамов“ и за съжаление за никоя от тях няма данни относно мястото и обстоятелствата на намирането ѝ. В публикацията се разглеждат две монети от епохата на Антонините и една от времето на Северите, които нямат аналог в достъпната ми нумизматична литература.

Най-ранна в хронологично отношение е монета, отсечена при управлението на Марк Аврелий (161 – 180). Надписът на реверса започва с името на провинциалния легат Q. Tullius Maximus (165 – 169).

1. Λ. AVT KAI M AVP / ANTΩNINOC

Бюст на Марк Аврелий с лавров венец и броня, надясно .

Он. НГЕМ ΤΟΥΛΛΙΟΥ ΜΑ / ΕΙ ΜΟΥ / в отреза → ΠΑΥΤΑΛΙΩ
ΤΩΝ

Нике в бига в спокоен ход, надясно, в лявата ръка държи юзди и палмова клонка.

НАИМ, кол. Аврамов; 31 мм, 20,19 г (табло XXXIV 1).

Богинята на победата се представя често върху провинциалните емисии в Тракия, но Нике в бига се среща значително по-рядко. В иконографския репертоар на монетарниците в Тракия този тип се появява най-рано върху монетите на Пауталия от времето на Антонин Пий с името на легата Pompeius Vopiscus (до 160 г. сл. Хр.). От периода на съвместното управление на Марк Аврелий и Луций Вер (161 – 169) типът Нике в бига в спокоен ход или галоп надясно/наляво се среща върху емисиите само на няколко монетарници в провинцията с имената на различни легати. Това са Перинт – при легата L. Gargilius Antiquus (160 – 161) (Schönert-Geiss 1965, 432); Сердика – с името на Appius Claudius Martialis (161 – 163) върху емисии на Фаустина Млада (Мушмов 1912, 4759) и Филипопол – с името на Q. Tullius Maximus (165 – 169).

Изображението на Нике в бига върху монетите на Пауталия с името на легата Q. Tullius Maximus е познато от емисии на Луций Вер, но пауталийски монети с името на Марк Аврелий с този реверсен тип от времето на този легат досега не бяха известни. Единствено в проекта Roman Provincial coinage online е включена снимка на гипсова отливка на екземпляра от Археологическия музей в София, но без всички метрични данни. Изображението върху монетата с името на Марк Аврелий е идентично с изображението върху емисиите на Луций Вер, като най-вероятно един и същи майстор е изработил печатите за реверсите и на двамата владетели. Представянето на Нике в бига върху монети, отсечени при съвместното управление на Марк Аврелий (161 – 180) и Луций Вер (161 – 169) при легата Q. Tullius Maximus (165 – 169), по всяка вероятност е свързано с победните военни операции на Изток под командването на Луций Вер и имат военен, триумфален характер.

От времето на император Комод (176 – 192) е следващата от разглежданите тук монети. Тя е и единствената от малък номинал.

2. Λ. / ΚΟΜΟΔΟΣ

Глава на Комод с лавров венец, надясно.

Он. ΟΥΛΠΙΑΣ Π / Α / VT.....

Орел върху олтар с разперени криле и глава надясно.

НАИМ, кол. Аврамов; 18 мм, 3,72 г (табло XXXIV 2).

Най-ранните самостоятелни изображения на орел върху провинциалните монети в Тракия се появяват при Антонините – по

времето на Антонин Пий (138 – 161) върху емисии с имената на Марк Аврелий и Луций Вер като цезари, както и на Фаустина Млада от Аполония Понтика (Мушмов 1912, 175). Върху монетите на Пауталия най-ранното представяне на орел е върху емисии от времето на Комод (Ruzicka 1933, 183).

Орелът, изобразен на реверса на разглежданата тук монета, представлява вариант на вече известен тип, срещащ се върху монети на Комод от голям номинал, отсечени в пауталийската монетарница. При досега познатите емисии орелът се представя стъпил върху светкавица или кълбо, докато в този случай той е върху олтар с цилиндрична форма и изображението му е върху монета от малък номинал. Обикновено представянето на олтари, когато служат като постамент за статуя на змия или орел, е върху монети от малък номинал.

Типът орел върху олтар се среща върху монетите на големите монетарници в провинцията, докато при тези с не толкова интензивно монетно производство – като Маронея, Месамбрия, Бизия – не е познат. В монетната иконография на Пауталия върху олтар обикновено се представя змия, а орел – значително по-рядко. За съжаление състоянието на монетата не е много добро и някои от детайлите е трудно да бъдат определени със сигурност. От двете страни на олтара има изображения на военни знамена или дървета. Изображение на орел върху олтар с дървета от двете му страни не се среща върху реверса на монети от Пауталия. Докато орел върху олтар с военни знамена от двете страни има върху емисии на града от времето на Северите. Въпреки това само откриването на добре запазена монета от същия тип може да разреши въпроса какво действително е изобразено от двете страни на олтара. Самостоятелното представяне на орел върху провинциалните монети е пряко свързано с римската войска, като лавровият венец, който обикновено орелът държи в клюна си, символизира военните победи на римските легиони.

Най-късна в хронологично отношение е монета с името на Гета (209 – 212). Според надписа върху аверса, тя е отсечена след обявяването на Гета за август през октомври/ноември 209 г. и преди убийството му през февруари 212 г. (Ботева 1997, 44), което позволява и точното датиране на тази емисия.

3. А. СЕ / ΠΤΙΜΙ ΓΕΤΑΣ

Бюст на Гета с лавров венец, надясно.

Op. OYAPIAC / ΠΑΥΤ[ΑΛ]ΙΑC.

Арес прав, насреща, с глава наляво, с дясната ръка държи щит, опрян на земята, а с лявата – копие, обърнато с върха надолу.

НАИМ, кол. Аврамов; 29 мм, 15,72 г (табло XXXIV 3).

В сравнение с останалите божества от гръко-римския пантеон върху провинциалните монети в Тракия, Арес се представя сравнително по-рядко. Типът е нов за емисии с името на Гета,

но не и за монетарницата на Пауталия. С традиционната за него иконография – с шлем на главата, с късо военно облекло и високи обувки, Арес се появява за първи път върху монети на Филипопол от времето на Домициан (96 – 98) (Мушмов 1926, 32), а при управлението на Каракала (198 – 217) вече се среща върху емиисиите на почти всички градове в провинцията. Върху монетите на Пауталия богът на войната се появява едва по времето на Каракала (Ruzicka 1933, 582), в края на градското монетосечене. В провинция Тракия монети с името на Гета, върху чийто реверс е представен Арес, с малки варианти в изображенията, се срещат върху емиисии на Сердика, Августа Траяна, Никополис ад Нестум.

Появата на иконографски типове, известни досега от емиисии само на единия владетел, при императори, управлявали съвместно – като Марк Аврелий и Луций Вер; Каракала и Гета, върху емиисии с имената на другия, показва, че болшинството, ако не всички, реверсни печати от един период са били използвани за отсичане на монети с имената и на двамата императори.

Всички разглеждани тук реверсни типове са свързани пряко или косвено с военната, триумфална тематика, считана за спорадична в иконографския репертоар на монетарницата на Пауталия (Ботева 1997, 282). Изображения, свързани с военни победи и успешни военни операции, се срещат както при Антонините, така и при Северите. Прегледът на редки пауталийски монети от колекцията на Националния археологически музей в София допълва известните до този момент данни за монетното производство на Пауталия през римската епоха.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Ботева 1997:** Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската императорска система (193-217/218 г. сл. Хр.). София, 1997.
- Мушмов 1912:** Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.
- Ruzicka 1933:** L. Ruzicka. Die Münzen von Pautalia. – Известия на Българския археологически институт VII, 1932-1933, 1-216.
- Schönert-Geiss 1991:** Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis. Berlin, 1991.
- Varbanov 2005:** I. Varbanov. Greek Imperial Coins and Their Values. Thrace, II. Bourgas, 2005.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXXIV 1. Бронзова монета на Марк Аврелий, отсечена в Пауталия (лице, опако).

Табло XXXIV 2. Бронзова монета на Комод, отсечена в Пауталия (лице, опако).

Табло XXXIV.3. Бронзова монета на Гета, отсечена в Пауталия (лице, опако).

RARE COINS OF PAUTALIA

Miroslava Dotkova

(Summary)

The work presents a couple of coins of Pautalia from the collection of the National Museum of Archaeology. Most of them have not any analogue in the bibliography accessible to me. The emissions of the ancient city are distinguished in their great variety and many variants of the iconographic types on the reverses regardless of the relatively short period of work of the city mint – from Antoninus Pius (138 – 161) to Caracalla (198 – 217).

The coin of Marcus Aurelius (161 – 180) bearing the name of Q. Tullius Maximus is the earliest one in chronological terms. Its reverse displays Nike in a biga, in a calm move to the right – an iconographic type known from emissions of Lucius Verus with the name of the same legatus. However, coins of Marcus Aurelius with this same reverse type have not been known. Only the Roman Provincial Coinage online Project includes a photograph of gypsum cast of the coin from the Archaeological museum in Sofia without any of the metric features.

The next coin is from the time of Commodus (176 – 192), the only one of a small denomination among the pieces here in question. Its reverse displays an eagle on an altar cylindrical in shape. There are additional representations on both sides of the eagle but they cannot be determined with certainty because of the poor state of the coin. Most probably they are military flags or trees.

The last coin belongs to Geta (209 – 212) struck after he was proclaimed for Augustus in 209. Its reverse bears Ares, one of the deities of the Greco-Roman pantheon appearing relatively rarely on the provincial coins in Thrace. Until now images of Ares on coins of Pautalia have been known only from emissions of Caracalla (198 – 217).

The appearance of iconographic types known so far from emissions of only one of the emperors reigning together as Marcus Aurelius and Lucius Verus or Caracalla and Geta, on emissions in the name of the other one shows that most – if not all of the reverse types from a period were struck on coins with the names of both emperors.

МОНЕТИ НА ВИМИНАЦИУМ ОТ НУМИЗМАТИЧНИЯ ФОНД НА НАИМ – БАН¹

Бистра БОЖКОВА

Римската колония Виминациум, намираща се в провинция Горна Мизия, започва да сече монети при император Гордиан III (238 – 244) и прекъсва при Галиен (253 – 268). Монетната продукция се осъществява в три номинала, съответно отговарящи на сестерций, дупондий и ас. Има и емисии, които се характеризират по своето тегло като медальони. В настоящата публикация са представени монетите, съхранявани във фонда на НАИМ – БАН, които са както от репрезентативната колекция, така и от тази с колективни монетни находки. Сред тях са екземпляри на императорите Гордиан III, Филип I, Филип II, Траян Деций, Херения Етрусила, Требониан Гал, Волузиан, Емилиан, Валериан I. Преобладават монетите на Гордиан III и на Филип I. Върху монетите на Виминациум, на обратната страна, в отреза, е изписвана локалната година на отсичане на монетите. В разглежданата колекцията за Гордиан III са засвидетелствани монети от годините I – IV; за Филип I това са V – VIII; за Филип II – IX; за Траян Деций – XI, XII; за Херения Етрусила – XI, XII; за Хостилиан – XII; за Требониан Гал – XII – XIV; за Волузиан – XII, XIII; за Емилиан – XVI? и за Валериан I – XVI.

Монетните типове, характеризиращи монетосеченето на Виминациум, се отличават с липсата на многообразие, така характерно за градските монетарници на останалите ателиета от балканските провинции на империята. Като основен тип се налага този, на който е представена женска фигура, персонификация на Мизия, права насреща или наляво, а в краката ѝ са изобразени бик и лъв. Типът е характерен за монетосеченето на всички императори и техните родственици, с чиито имена и образи са се секли монети във Виминациум. В своята студия, посветена на реверсните монетни типове, Б. Борич-Брешкович разглежда подробно освен цитирания вече основен тип и други, които са сравнително по-рядко срещани се върху монетите на Виминациум (Борић-Брешковић 1986, 123-193).

¹ НАИМ – БАН = Национален Археологически институт с музей при Българска академия на науките

При Гордиан III в колекцията от НАИМ се срещат екземпляри с изображение на персонификацията на Мизия, държаща вексилум във всяка от ръцете си, като единият е с означенията VII, а другият III (**кат. №№ 24; 36-37**). По класификацията на Б. Борић-Брешкович това е тип I A (Борић-Брешкович 1986, 137; 181, № 1; Т. IV, № 1-2). Друго интересно изображение, отклоняващо се от основния тип, представя отново персонификацията на Мизия, като в дясната ръка държи заек за задните крака, а в лявата – вексилум (**кат. № 35**), определено като тип I B (Борић-Брешкович 1986, 138; 183, № 1; Т. VIII, № 5-6). И двата типа са изобразени върху големия номинал бронзови монети на Гордиан III.

При император Филип I² се появява нов тип, отклоняващ се от най-разпространения и определен като тип II C (Борић-Брешкович 1986, 148; 184, № 1; Т. XII № 7-8). Той представя владетеля във военни дрехи, прав, с бик и лъв в краката, в дясната ръка държи кълбо с Виктория върху него, а в лявата – копие (**кат. № 83**).

Друго интересно изображение, характерно за монетите на Траян Деций от сбирката на НАИМ е това, описано като тип III B 1 (Борић-Брешкович 1986, 151; 188, № 1; Т. XVII 1-2). Представена е персонификацията на Мизия – Пакс, права, между бик и лъв в краката ѝ, в дясната ръка държи клонче, а в лявата – скиптър, на чийто връх стои Виктория (**кат. № 90**). При друга емисия монети, пак на Траян Деций (**кат. № 94-95**), тип III C 1, Мизия – Пакс е представена права, между бик и лъв, държаща клонче в дясната ръка и кълбо в лявата (Борић-Брешкович 1986, 151; 189, № 1; Т. XVIII № 7-8).

Както вече споменахме, освен единични екземпляри, в нумизматичния фонд на НАИМ се съхраняват и части от две находки с монети само на Виминациум. Те са открити в днешния квартал на София – Бояна³ и в с. Краводер⁴, Врачанско. Първата находка, тази от Бояна, е от 15 екземпляра, които по императори и години на отсичане се разпределят, както следва:

Император / година	AN I	AN III	AN IIII	AN V	AN VI	AN VII	AN VIII	AN XI	общо
Гордиан III	1	1	2	1					5
Филип I				2	3	2	1		8
Траян Деций								2	2
									15

Втората находка, от с. Краводер, Врачанско, е от 6 екземпляра, които по императори и години на отсичане се разпределят, както

² Б. Пик приписва този тип на Филип I (Pick 1898, n.108), а Борић-Брешкович на Филип II (1986, 184, № 1).

³ Находката от Бояна е с инв. № XXV-1896 = 15/1896.

⁴ Находката от с. Краводер, Врачанско е с инв. № CLXVII – 1957.

следва:

Император година	AN III	AN IIII	AN VII	AN VIII	AN XII	AN XIV	общо
Гордиан III	1	1					2
Филип I			1	1			2
Хостилиан					1		1
Требониан Гал						1	1
							6

Находката от с. Краводер, е спомената в литературата като депозит, състоящ се от екземпляри, отсечени само в монетарницата на Виминациум (Герасимов 1937, 320). Освен това, има и други сведения за монети на това ателие, които участват в съдържанието на колективни находки. Това обстоятелство повдига въпроса за разпространението на монетите на Виминациум в днешните български земи, които по време на Римската империя (III в.) са били включени основно в провинциите Долна Мизия и Тракия. Колективни монетни находки, съдържащи монети, отсечени в монетарницата на Виминациум, се откриват на цялата територия на днешна България. В западната част на страната, освен двете находки от фонда на НАИМ, е открита и тази от гр. Кнежа, Врачанско (Машов 1979, 261-271). Тя е с разнороден състав; съдържа провинциални монети, денари и антониниани. Монетите на Виминациум са 8 (3 на Гордиан III и 5 на Филип I). Пак от западните земи произхожда и находката от с. Елисейна (Филов 1910, 223), състояща се само от провинциални монети, като тези на Виминациум наброяват 2 екземпляра (по един на Филип I и Траян Деций). От Кюстендил, при разкопките на античния град Пауталия, е открита друга находка, състояща се от 7 броя монети, от които 5 са на Виминациум: 2 на Гордиан III, 2 на Филип I и 1 на Отацелия Севера (Филипова 2004, 48).

От Северна България монети на Виминациум се регистрират в колективните находки от с. Малиново (2 бр.: Гордиан III – 1 и на неопределяем владетел – 1)⁵; от Русенско (1 бр. – неопределяем владетел)⁶; от Русе (3 бр.: Гордиан III – 2; Филип I – 1)⁷; с. Овчарово, Търговищко (3 бр. на Филип I).⁸

От Южна България по литературни данни е позната една находка, от с. Сестримо, Пазарджишко, в която има 1 монета на Виминациум, сечена при Гордиан III⁹.

Единични екземпляри, произхождащи от археологически разкопки или случайни находки са регистрирани, както следва: Пернишката крепост – 6 броя (Гордиан III – 2; Филип I – 2; Траян Деций – 1;

⁵ Виж Гущераклиев 2000, 72.

⁶ Част от колективна монетна находка, от фонда на НАИМ – БАН, инв. № CCLXXXII.

⁷ Виж Герасимов 1937, 321; Гущераклиев 2000, 39.

⁸ Виж Герасимов 1957, 324; Гущераклиев 2000, 39.

⁹ Виж CCCHBulg V 2015, 30, 136.

Етрусцила – 1)¹⁰; от Пауталия 15 броя (4 – Гордиан III; 6 – Филип I; Траян Деций – 1; Хостилиан – 1; Требонинан Гал – 1; Валериан I – 1)¹¹; от Ескус – 3 броя на Филип I¹²; от Нове 7 броя (Гордиан III – 4; неопределяем владетел – 3)¹³; от Сторгозия – 1 брой на Гордиан III¹⁴; от вила рустика край Търговище – 1 брой на Филип II¹⁵; от Шуменско – 3 броя на Филип I¹⁶; от некрополите на Августа Траяна – 3 броя (Гордиан III – 1; Филип I – 2)¹⁷. Регистрирани са монети на Виминациум и от проучванията край гр. Кочериново – 1 бр.; с. Невестино – 1 бр.¹⁸; а също така и от Состра¹⁹ и от Никополис ад Иструм²⁰.

Този кратък преглед на разпространение на монетите на Виминациум показва, че те се откриват най-вече в западните части на днешните български земи. Срещат се също така по Дунавския лимес, както и във вътрешността между Дунав и Хемус. В Южна България броят им силно намалява.

Монетарницата на Виминациум, поставя началото на своята дейност при управлението на император Гордиан III в 239 г. От самото начало нейната продукция е голяма по обем, тенденция, която се запазва и по времето на Филип I, и Траян Деций. Тази интензивна дейност се обяснява главно с опустошителните готски нашествия в римските провинции на юг от Дунав, в резултат на които много значителни по своята продукция монетарници прекратяват временно или окончателно своята дейност. Продукцията ѝ е снабдявала с парични знаци Горна Мизия, Далмация и Панония. На територията на тези провинции се откриват съкровища, съдържащи множество екземпляри отсечени във Виминациум (Callu 1969, 35-36). Откритите монети на територията на Долна Мизия и Тракия показват, че разпространението на тези монети достига и още по на югозапад, макар и в много по-ограничени количества, в сравнение с районите на Горна Мизия, Далмация и Панония.

КАТАЛОГ

Съкращения:

Тип на лицето на монетата :

- А Бюст с лавров венец надясно
- Б Бюст с лъчиста корона надясно
- В Бюст с диадема надясно
- Г Бюст, гологлав надясно

¹⁰ Виж Юркова 1981, 225.

¹¹ Виж Филипова 2004, 46-47.

¹² Виж Герасимов 1957, 323.

¹³ Монетите са от археологическите проучвания на Нове, инв. №№ 2320, 3593, 4240, 5308, НСФ 258, НСФ 278, НСФ 798.

¹⁴ Виж Ковачева 2005, 60.

¹⁵ Виж Гинев 1986, 34.

¹⁶ Виж Гущераклиев 2000, 49, обр.93, 94.

¹⁷ Виж Минкова 2005, 90.

¹⁸ За монетите от гр. Кочериново и с. Невестино виж: Димитров 1985, 18.

¹⁹ За монети на Виминациум от разкопките на римската крайпътна станция и кастел Состра виж: Христов 2006, 82.

²⁰ Виж Герасимов 1940/1942, 282-285.

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
Гордиан III						
1	IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Тип А	P M S CO/ L VIM Тип А	15,63;↑	Pick 71	AN I	XXV-1896 (находката от с. Бояна, пор.№12) табло XXXV 1
2-5	IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Тип А	P M S CO/ L VIM Тип А	4,13↑;3,0↑; 4,74↑;4,11↑	Pick 73; SNG Cop. 138	AN I	2490; 3500 9900; 10232 табло XXXV 2
6-9	IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Тип Б	P M S CO/ L VIM Тип А	6,55↑;6,23↑; 5,39↑;5,94↑	Pick 72	AN I	2695; 3249 5548; 10009 табло XXXV 3
10-13	IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG – Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	17,78 ↓;19,49 ↑; 15,56 ↑; 19,60 ↑	Pick 76; SNG Cop. 139 var.	AN I I	6415; 1053; XXV -1894/247, 6;XVII -1895/255, 6 ... <i>CO/L VIM</i> табло XXXV 4
14-16	[IMP] CAES M ANT GORDIANVS AVG Тип Б	P M S C/OL VIM Тип А	6,44↑;6,24;↑ 7,02↑;	Pick 77	AN II	1199;11093; 2644 ... <i>CO/L...</i> табло XXXV 5
17-18	IMP CAES M ANT GOR... Тип А	P M S CO/ L VIM Тип А	4,51↑;4,31 ↓;	Pick 78; SNG, Cop.140	AN II	1543; P4034 табло XXXV 6
19	IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Тип А	P M S C/OL V[IM] Тип А	17,64↓	Pick 79	AN III	5493 табло XXXV 7
20-24	IMP GORDIANVS PIVS FELI AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	17,77↑; 19,61↑; 17,50↑;12,19 ↑; 20,28 ↗	Pick 81; SNG Cop.142	AN III	8205 А. ... <i>FELIX AVG</i> ; 9569;767; 2270 CLXVII -1957 (находката от с. Краводер, I). табло XXXV 8

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
25	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип Б	16,59↑	Pick 85, var. (по Pick год. III)	AN III?	XXV-1896 (находката от Бояна, 7) табло XXXV 9
26-34	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип А	19,88 ↑; 19,81 ↑; 19,07 ↓; 18,01 ↑; 16,46 ↑; 18,10 ↑ 21,83; ↑ 16,25 ↓; 17,06 ↑	Pick 83; SNG Cop.143-145	AN III	4378;13151;10161;1142;2046;XXV-1896 (находката от с. Бояна, 11);XXV-1896 (находката от с. Бояна, . 8) CLXVII-1957 (от находката от с. Краводер, 2); I ...O /L .. табло XXXV 10
35	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип Б	19,80 ↑	Мушмов 29	AN III	4530 табло XXXV XXXV II
36-37	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип Б	16,18↑;18,34↑	Pick 85	AN III	5227; 2384 табло XXXVI 12
38-42	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип Б	P M S /C/O/L VIM Тип А	7,18↑; 8,96↑; 5,90↑; 5,23↑; 6,80↑	Pick 84; SNG Cop. 146	AN III	1821; 704; 10010; VI-1892/168.1; KA1771 табло XXXVI 13
43	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип Б	[P] M S [C]/OL VIM Тип Б	5,33↑	Мушмов 29	AN III	3190 табло XXXVI 14
44-46	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип А	18,51↑;21,00↓ 18,06↑	Pick 92; SNG Cop. 148	AN V	1470; 2439; XXV-1896 (находката от Бояна, 9) табло XXXVI 15
Филип I						
47-51	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S /C/O/L VIM Тип А	14,40↓; 16,49↑; 19,22 ↑;17,81 ↓; 17,93 ↓;	Pick 100; SNG Cop. 151	AN V	8665;1530;6126; 2271; XI – 1893/232,6 табло XXXVI 16

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
52-55	IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P P Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	17,24↑;19,12↑ 20,03↑;17,82↑	Pick 96	AN V	8788; 2173-...AV/G P XXV-1896 (находката от Бояна, I) AV/G PM ? XXV-1896 (находката от Бояна, 15) A...AV/G PM ? табло XXXVI 17
56	IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG Тип Б	P M S C/OL VIM Тип А	12,24 ↓	Pick 97	AN V	504 табло XXXVI 18
57-63	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	15,44↑;18,54↑ 16,66↓;16,50↓ 19,05↓;14,60↓ 16,11 ↓;	Pick 102; SNG Cop. 152	AN VI	2;1418; XXXII-1894/172; XXV-1896 (находката от Бояна, пор.№10); № XXV-1896 (находката от Бояна, пор.№2); № XXV-1896 (находката от Бояна, пор.№3) табло XXXVI 19
63-70	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	16,50↓;19,98↑19, 54↓;19,98↓15,23 ↑;18,53↑20,10↓;1 8,90↑	Pick 103; SNG Cop. 154	AN VII	XXV-1894/247,5; 174;10289; 1134; 92; VIII-1892/192,2; XXV-1896 (находката от Бояна, 6);XXV-1896 (находката от Бояна, 5) табло XXXVI 20
71-78	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	18,23↑;14,90↓ 17,72↑; 17,49↑; 18,23↑;17,65↓ 20,71↑;12,46↓	Pick 104; SNG Cop. 155	AN VIII	9576;2272;12974; 3323;XX -1893/249,18; XXV- 1896 (находката от Бояна, 4); CLXVIII-1957 (находката от с. Краводер, 3); CLXVIII-1957 (находката от с. Краводер, 4) табло XXXVI 21

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
79-81	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	14,22↑;15,55↑ 12,66↓	Pick 105; SNG Cop. 156, 157	AN VIII	10290; 2267 XXXIV-1896/186 табло XXXVI 22
82	IMP M [IVL] PHILIPPVS AVG Тип А	[P M S C]/OL VIM Тип А	13,6↓	Pick 106	AN XI	3153 табло XXXVI 23
83	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S [C]/OL VIM Тип Г	16,01↑	Pick 108	AN XI	5176 табло XXXVII 24
84	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	17,91↑		AN ...?	179 табло XXXVII 25
85	[IMP M IVL PHILIPPVS AV[G] Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	17,62↑		AN VI...	218 табло XXXVII 26
Филип II						
86-87	IMP M IVL PHILIPPVS AVG Тип Б	P M S C/OL VIM Тип А	5,42↑; 6,52↑	Pick 120; SNG Cop. 159	AN VIII	12756; 721 табло XXXVII 27
Траян Деций						
88-89	IMP TRAIANVS DECIVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	15,75↓; 14,24 ↓	Pick 125; SNG Cop. 162	AN XI	4332; XXV-1896 (находката от Бояна, 13) табло XXXVII 28
90	[IMP CAES C MES] Q DECIVS P F AVG Тип А	P M S C/[O]L Тип Д	15,99↑	Pick 123	AN XI	1717 табло XXXVII 29

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
91-93	IMP [CAES] C MES Q D[ECIVS P F AVG] Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	14,14↓; 14,38↓; 14,72 ↓	Pick 124; Cop.161	AN XI	2273; 2645; XXV-1896 (находката от Бояна,14) табло XXXVII 30
94-95	IMP TRAIANVS DECIVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип Д	14,94↑; 13,81→	Pick 132	AN XII	1027; 5494..P M / S / C/OL... табло XXXVII 31
96	IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	12,90↓	Pick 128	AN XII	5549 табло XXXVII 32
Херения Етрусцила						
97-98	HER ETRVSCILLA AVG Тип В	P M S C/OL VIM Тип А	15,05↑; 11,56↑	Pick 136	AN XI	2646; 5097 табло XXXVII 33
99	HER ETRVSCILLA AVG Тип В	P M S / COL VIM Тип Е	19,47 ↓	Pick 138; SNG Cop. 164	AN XII	5310 табло XXXVII 34
Хостилиан						
100-104	C VAL HOST M QVINTVS CAE Тип Г	P M S C/OL VIM Тип А	11,50↑;12,67↓ 11,27↓ 10,15↑ 12,48↑	Pick 148; SNG Cop. 166	AN XII	8443;P4033;3975; 5017;2974 ...CAE ? табло XXXVII 35
105	IMP C VAL HOST M QVINTVS AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	10,79; ↗	Pick 155	AN XII	CLXVII-1957 (находката от с. Краводер, 6; пробита в средата на ядрото). табло XXXVIII 36
Требониан Гал						
106	IMP C VIBIO TREBON GALLO AVG Тип А ²¹	P M S [C/OL] VIM Тип А	12,12 →	Pick 160	AN XII	5202 табло XXXVIII 37

²¹ Екземплярът е преспечатан, под изображението на лицето на монетата личат следи от изображение на увита змия.

Пор. №	Лице	Опако	Тегло Axis	Библиография	Датировка	Инв. №
107	IMP C GALLVS P FELIX AVG] Тип А	P M S / COL VIM Тип А	9,90↑		AN...?	151 табло XXXVIII 38
108	IMP C GALLVS P FELIX AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	10,00↓	Pick 165	AN XIII	10653 табло XXXVIII 39
109	IMP C C VIB TREB GALLVS [AVG] Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	8,96↑	Pick 163	AN XIII	1805 табло XXXVIII 40
110-112	IMP C GALLVS P FELIX AVG Тип А	P M S / COL VI[M] Тип А	10,47↓;8,60↑; 8,85 ↓	Pick 168; SNG Cop. 169	AN XIV	4329; 2258...C/OL...; CLXVII-1957 (находката от с. Краводер, 5). табло XXXVIII 41
Волузиан						
113	IMP C C VB VOLVSIANVS AVG Тип А	P M S C/OL VI[M] Тип А	11,82↓;	Pick 172 var.; SNG Cop.170	AN XII	10011 табло XXXVIII 42
114	IMP CAE C VIB VOLVS[IANO AVG] Тип А	P M S / COL VIM Тип А	12,27↑	Pick 175	AN XIII	3376 табло XXXVIII 43
Емилиан						
115	IMP C [EMILE] MILIANO AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	6,34↑	Pick 180	XVI?	2647 табло XXXVIII 44
Валериан I						
116	IMP VALERIANVS P AVG Тип А	P M S C/OL VIM Тип А	7,99↑	Pick 190	XVI	3191 табло XXXVIII 45

Тип на опакоето на монетата:

- А Мизия права, с бик и лъв в краката ѝ.
 Б Мизия права, в краката ѝ бик и лъв; държи две знамена, на едното пише – VII, а на другото – III.
 В Мизия права, държи в лявата ръка знаме, а в дясната – заек за задните крака.
 Г Владетелят стои прав, наляво, между бик и лъв в краката му, в дясната ръка държи Виктория върху кълбо и копие в лявата.
 Д Мизия – Пакс права, в краката ѝ бик и лъв; с клонче в дясната ръка и скиптър с Виктория на върху му в лявата.
 Е Мизия – Пакс права, в краката ѝ бик и лъв; с клонче в дясната ръка и кълбо в лявата.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Борић-Брешковић 1986:** Б. Борић-Брешковић. Реверсне представе на новцу колоније Виминацијум. – Зборник Народног музеја, XII-1, Београд, 1986, 194-198.
- Герасимов 1937:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 г. – Известия на Българския археологически институт, XI, 1937, 315-324.
- Герасимов 1940/1942:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1940. – Известия на Българския археологически институт, 1940/1942, 282-285.
- Герасимов 1957:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1955 г. – Известия на Археологическия институт, XXI, 1957, 323-327.
- Гинев 1986:** Г. Гинев. Вила рустика при Търговище. – Археология 2, 1986, 29-36.
- Гущераклиев 2000:** Р. Гущераклиев. Колективни находки, съдържащи бронзови монети на градските управи II–III век, намерени в Северна България. – Известия на Исторически музей – Ловеч V, 2000, 16-108.
- Димитров 1985:** Д. Димитров. За монетната циркулация на Пауталия. – Нумизматика 1, 1985, 11-21.
- Ковачева 2005:** Т. Ковачева. Римски и ранновизантийски монети от Сторгозия и нейния хинтерланд. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 2, 2005, 53 – 78.
- Минкова 2005:** М. Минкова. Монетна циркулация II – XIII в. на територията на Августа Траяна – Берое – Верей – Боруи. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 2, 2005, 79-102.
- Машов 1979:** Колективна монетна находка от гр. Кнежа. – Известия на музеите от Северозападна България, 3, 1979, 261-271.
- Филипова 2004:** С. Филипова. Бронзови римски провинциални монети (II – III в.), от нумизматичния фонд на Исторически музей – Кюстендил. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 1, 2004, 41-62.
- Филов 1910:** Новооткрити старини. – Известия на Българското археологическо дружество, 1910, 1, 222-229.
- Христов 2006:** И. Христов. Состра. Проучване на римска крайпътна станция и кастел на пътя Ескус – Филипополис II. 2006.
- Юркова 1981:** Й. Юркова. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник I, София, 1981, 218-261; 225; 238-239.
- Callu 1969:** J.-P. Callu. La poldique monétaire des empereurs romains de 238 à 311. Paris, 1969.
- CCSNBulg V 2015:** Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria V, Numismatic

Collection of the Regional Historical Museum at Pazardzhik. Ed. I. Prokopov. Sofia – Pazardzhik, 2015.

Pick 1898: B. Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Halbb. I. Berlin, 1898.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXXV, XXXVI 1-15. Бронзови монети на Виминациум на император Гордиан III.

Табло XXXVI, XXXVII 16-26. Бронзови монети на Виминациум на император Филип I Араб.

Табло XXXVII 27. Бронзова монета на Виминациум на император Филип II.

Табло XXXVII 28-32. Бронзови монети на Виминациум на император Траян Деций.

Табло XXXVII 33, 34. Бронзова монета на Виминациум на Херения Етрусила.

Табло XXXVIII 35, 36. Бронзови монети на Виминациум на император Хостилиан.

Табло XXXVIII 37-41 Бронзови монети на Виминациум на император Требониан Гал.

Табло XXXVIII 42, 43. Бронзови монети на Виминациум на император Волузиан.

Табло XXXVIII 44. Бронзова монета на Виминациум на император Емилиан.

Табло XXXVIII 45. Бронзова монета на Виминациум на император Валериан I.

COINS OF VIMINACIUM FROM THE NUMISMATIC DEPOT OF NIAM – BAS

Bistra Bozhkova

(Summary)

The work presents the coins from the representative collection and the one containing coin hoards housed in the depot of NIAM – BAS. They include coins of Gordian III, Philip I, Philip II, Trajan Decius, Herennia Etruscilla, Hostilianus, Trebonianus Gallus, Volusianus, Aemilianus, and Valerian I. The pieces of Gordian III and Philip I prevail.

The hoards here discussed are homogeneous in their composition. The first one comes from Boyana residential area, Sofia. It contains 5 coins of Gordian III struck in the years I, III, IV and V. The second hoard is composed of pieces of Gordian III (2 coins); Philip I (2 coins), Hostilianus (a piece) and Trebonianus Gallus (a piece). It was discovered in the area of Kravoder village, Vratsa region.

МОНЕТИ И ПЛОМБИ ОТ ВРЕМЕТО НА ТЕТРАРХИЯТА, ОТКРИТИ В СЕРДИКА

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА

В историята на Римската империя последните десетилетия на III в. са свързани със задълбочаване на кризата в държавата. Драстичната промяна в политиката настъпва с идването на власт на император Диоклециан през 284 г. Година по-късно, след разгрома на неговия противник Кар, Диоклециан става едноличен управител на държавата. Предвид многото проблеми, с които трябва да се справи императорът, той назначава своя боен другар Максимиан като цезар, който поема ръководството на галогерманския боен фронт. От друга страна, с провъзгласяването на Максимиан за цезар, Диоклециан се застрахова от възможна узурпация на властта от регионални военачалници. Максимиан печели доверието на императора и през април 286 г. той го провъзгласява за август и така двамата стават съуправители. Въпреки настъпилата промяна в управлението, кризата не е преодоляна и се преминава към следваща стъпка, а именно през март 293 г. са назначени двама цезари при двамата августи – към Диоклециан това е Галерий, а на запад към Максимиан е Констанций I Хлор, заедно с това цезарите били осиновени от своите августи. Тази система на управление получила наименованието Тетрархия¹, която гарантирала фундаменталното единство на империята. Властта на четиримата била призната в цялата империя, законите и уставите се издавали от името на всички, при императорските жертвоприношения се поставяли изображенията на четиримата управители, а във всяка част на държавата се секат монети с името на всеки от тях (Kolb 1987, 12-201; Kuhoff 2001, 7-145; Pettit 2012)².

Този исторически преглед показва значението на археологическите артефакти, свързани с тази епоха. В случая става дума за

¹ Тетрархията (на гръцки: τετραρχία) е форма на управление, в която властта е поделена между четирима (тетрарси).

² Освен историческите факти, са представени и различни виждания на авторите по въпроса за функционирането и резултатите от това управление

оловните пломби³ и монети, открити на територията на антична Сердика (проучвания 2010 – 1017 г.). Първият артефакт разгледан в настоящия текст е оловен печат⁴ (Владимирова-Аладжова 2018, 457-461). Неговото лице представлява плоскост с кръгла форма, а в ограниченото поле са разположени изображенията на две двойки глави в два реда един над друг, поставени срещуположно. Между главите горе е разположено кълбо, върху което е представена Виктория с разперени ръце, в които тя вероятно държи по един венец.⁵ Долу изображенията са с по-нисък релеф и между тях се виждат контурите на кълбо върху което може да се предположи, че е стъпила Виктория, както е на горния ред. Няма следи от надпис или отделни букви. (табло XXXVIII 1a, б) Аранжирането на четирите образа се интерпретира като четиримата владетели, управлявали по време на Тетрархията – горе са августите, долу – цезарите и между тях – Виктория, която ги увенчава с венец. Обратната страна на пломбата е изпъкнала, наподобяваща полусфера. Върху основата технологично е оставен канал с два отвора, през който минавали връвчиците, с които се запечатват документи (свитък),⁶ както и различни товари, в които е поставена обмитената и маркирана стока.

Пломбата е с размери: диаметър 12 мм, вис. 8 мм.⁷ Досега от България не е известен печат с изображение на 4 глави, но подобни са публикувани от Румъния, Сърбия, Австрия, *Cornacum, Trier* (Culica 1976, 125; Иванишевић 1992, 50; Dembski 1994, 85, no. 8; Leukel 2002, 20-21, no. 10, Tafel 1.10; Stamenković, Ivanišević 2013, 241; Ilkić 2006, 71, br. 3–4). Описаният печат от Сердика се доближава до този от музея в Белград, като разликата е, че при последния Виктория не е върху кълбо (Stamenković, Ivanišević 2013, 241, fig. 2). При екземплярите от *Sotina (Cornacum)* четирите образа са груби и обемни, няма други детайли в изображението и стилистично се различават от описания печат (Ilkić 2006, 71, №№ 3–4). Съществени са разликите и при сравняването на образците от Сердика и Виминациум (Иванишевић 1992, 50, №№ 12-14).

Печатите с изображения на тетрарсите произхождат от територията на големи антични центрове или от близката им околност. През 2016 г. на територията на антична Сердика беше открита още една пломба, свързана с посочения период, открита на

³ В текста използвам термините пломба и печат като синоними.

⁴ Използвам термина като синоним на пломба.

⁵ Така, както е представена върху печатите от V – VI в.

⁶ Повече за ролята на печатите в дипломатията и търговията вж. Cheynet, Casseau 2012, 141.

⁷ ПИН А 391.

обект „Западна крепостна порта“⁸ (Борисова-Кацарова, Станев 2017, 314-316). Тя представлява оловна плочка с правоъгълна форма, чиято периферия е повдигната, а в ограденото поле са представени релефно четири фигури насреща, допоясно, една до друга. Композиционно те са разделени по двойки, една срещу друга. При всяка двойка, лявата фигура е по-голяма от съседната □ вдясно. Повърхността на изображенията е доста изхабена, но личи, че при всички лявата ръка е поставена високо пред гърдите. В средата между двойките образи оловото е разрушено, на мястото, където е минавал каналът за връвчицата, скрепяваща печата към пломбирания обект (свитък или някаква тара). Обратната страна е с неравна повърхност, а в средата на плочката има издатина, под която се намира проходът на канала. Артефактът е с дължина 24 мм; ширина 13 мм.; макс. вис. 7 мм и тегло 6,10 г (**табло XXXVIII 2а, б**).

Представените четири фигури, разделени по двойки, могат да се свържат с познатите изображения на четиримата тетрарси. Чрез художествените похвати, каквито този вид артефакти позволяват, във всяка изобразена двойка едната фигура е по-малка, като с това се подчертава различния ранг (август – цезар) на персонажите. В публикациите на материали, свързани с тетрарсите, не открих оловна плomba, която да е идентична с описаната. Няма открита такава и при разкопките в Трир, Германия, от където произхождат няколко хиляди екземпляра пломби от II – IVв. (Leukel 1995, 26-238; Leukel 2003, 16-138), както и в дисертацията на Стил, където са описани повече от 2000 броя печати от територията на цяла Европа (Still 1995, 93-286). Това е логично, тъй като всяко ателие на територията на империята, което произвежда пломби, обслужващи определена територия, има свободата да избере композиция, аранжировка и сцени, за да представи имперското управление (Rees 1993, 181-200). При едни, както се вижда от първия описан екземпляр, тетрарсите са представени по двойки на две нива, при други те са в цял ръст по двойки, извържващи ритуални действия (**табло XXXVIII 3а, б; 4а, б; 5а, б**). Пломбата от Сердика се явява новост в представянето на владетелите по време на тетрархията.

В областта на финансите Диоклециан провежда монетни реформи през 294 и 301 г. и една от целите е била да се засили и стабилизира стойността на сребърната монета. В резултат на което започва сеченето на номинала *argenteus*, който е с тегло около 3 г (1/96 от римския фунт) и продължава в периода 294 – 310 г. (Depeyrot 1992, 38-39). Тези монети са сравнително редки поради факта, че

⁸ ПИН 1899 – кв. I б; д. 537,46 м. Благодаря на д-р Илияна Борисова-Кацарова от СУ и д-р Александър Станев от РИМС за предоставената възможност да обработя и публикувам нумизматичния и сфрагистичен материал.

заради високото качество на среброто те скоро след отсичането си са били изваждани от обръщение. Един такъв екземпляр бе открит при разкопките на Западната крепостна порта⁹ в пласта с предходната описана пломба. Монетата има следното описание:

Лице: CONSTAN TIVS CAES. Глава с лавров венец, надясно.

Опак: VIRTVS MILITVM. Четиримата тетрарси¹⁰ извършват жертвоприношение над трикрак олтар. Зад тях градската крепостна стена с шест кули. В отреза Z.

Сребро, 19 мм; 2,94 г (**табло XXXVIII 6а, 6**). Монетата е отсечена в монетарницата на Рим, официна – Z (Jeločnik 1961, 83, No. 73; RIC VI, Rome 42a). **Снопед** RIC тези монети се секат в периода 295 – 297 г (RIC VI, Rome 42a). Както отбелязах по-горе, аргентеусите се откриват сравнително рядко и поединично. Това се потвърждава и от факта, че в сбирката на НАИМ – БАН се съхраняват само 8 аргентеуса на Констанций Хлор (Божкова 2010, 73). Изключение прави само голямото съкровище от 1415 аргентеуса, открито в Сисак, района на Сисция (дн. Хърватия) (Jeločnik 1961). Въз основа на данните от находката, която според изследователите е най-голямата открита досега и попълва информацията в RIC VI. Монети със същото изображение върху опакото се секат от четиримата тетрарси в различни монетарници в империята. В находката от Сисак са представени монетарниците Сисция, Рим, Тицинум, Хераклея и Тревери, като монетите на първите две са представяни с по 37 % от общия брой. Това, заедно с броя на отбелязаните официни, може да се приеме като доказателство за по-голямата активност на тези ателиета при сеченето на монетите на тетрарсите. Всички монети от тази находка са с изображение върху обратната страна от типа – четиримата тетрарси пред крепостна стена с шест кули, но с три различни надписа – VIRTVS MILITVM; VICTORIA SARMAT; PROVIDENTIA AVGG, като първите два се срещат по-често.

Реформите на Диоклециан обхващат всички сфери в държавата и обществото, което довело до пълната им реорганизация (Jones 1964, 37-76). Въпреки постигнатите първоначално благоприятни резултати, постепенно се забелязват и задълбочават противоречията в политиката между отделните августи и цезари, което намира отражение в отделните провинции. Това довело до публичното отказване от властта на Диоклециан и Максимиан на 1 май 305 г. На специална церемония за нови августи били провъзгласени Констанций Хлор и Гай Галерий, а за цезари – Север и Максимин Дая. Не се сбъднали

⁹ 1831/2016 Кв. I 4 д. 537,11 м.

¹⁰ Владетелите са по двойки (август-цезар) от двете страни на олтара.

очакванията, че за цезар ще бъде избран Константин, сина на Констанций I Хлор, който в този момент заемал високи позиции в армията. Според изворите Константин бил видимо готов да приеме тази чест, докато според мнението на Лактанций, Максимиан Дая бил напълно непознат и не се знаело от къде е дошъл. След смъртта на Констанций I на 25 юли 305 г., армията провъзгласява Константин I за август и пълновластен император на запад, като наследник на баща си. Настъпват сложни времена в противоборство между Изтока и Запада, между наследниците и претендентите за власт, докато в битката при Милвийския мост през 312 г. Константин I побеждава Максенций, в резултат на което става август и император на Западната римска империя.

От периода след смяната на августите и цезарите в управлението на империята през 305 г., в Сердика преобладават монетите на Константин, докато от новите тетрарси те са близо два пъти по-малко, а 1/4 от всички монети са от началото на IV в. От тях половината са сечени в западните монетарници като Арлес, Сисция, Трир, Тицидум, Аквилея. Един много добре запазен екземпляр от този нумизматичен масив е на Максимин Дая (308 – 313)¹¹. Той е със следното описание:

Лице: MAXIMINVS P F AVG. Бюст с лавров венец, надясно.

Опако: SOLI INVI C TO COMITI. Сол прав, надясно, глава наляво, на раменете му хламида; дясната ръка е вдигната, а с лявата държи глобус. В отреза TT.

АЕ: 21 мм; 3,60 г (**табло XXXVIII 7а, 6**). Монетата на Максимин Дая е отсечена в монетарницата на Тицидум в периода 312 – 313 г., т.е. в последната година от неговото управление (RIC VI,130).

Разгледаните по-горе пломби и монети от времето на Тетрархията (края на III – началото на IV в.) допълват информацията ни с нови материали, открити по време на археологическите проучвания в Сердика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Божкова 2010: Б. Божкова. Циркулация на сребърни монети през IV в. в днешните български земи. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 6, 2010, 71-84.

Борисова-Кацарова, Станев 2017: И. Борисова-Кацарова, Ал. Станев. Западна порта на Сердика. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 314-316.

¹¹ ПИН 726/2016, северната половина на площад „Св. Неделя – Кв.27, пом.11, д. 546,30 м. Благодаря на гл.ас. д-р Веселка Кацарова за предоставената възможност да обработя и публикувам нумизматичния и сфрагистичен материал от обекта.

- Владиминова-Аладжова 2018:** Д. Владиринова-Аладжова. Печат от времето на тетрархията. – Плиска – Преслав, 13, 457-461.
- Кацарова, Горянова, Станев 2017:** В. Кацарова, Сн. Горянова, А. Станев. Археологически проучвания в северната половина на площад „Св. Неделя“ – гр. София, през 2016 г. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 311-314.
- Иванишевић 1992:** В. Иванишевић. Римски и византијски печати и медаљони из збирке Народног музеја у Пожаревцу. – Нумизматичар 15 (Београд), 1992, 47-52.
- Culică 1976:** V. Culică. Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele. – Pontica IX, 1976, 116-133.
- Dembski 1994:** G. Dembski. Die römischen Bleiplomben aus Österreich. – In: Studies in Byzantine sigillography 4 (ed. N. Oikonomides). Washington, 1994, 81-96.
- Depeyrot 1992:** G. Depeyrot. Le système monétaire de Dioclétien á la fin de l'empire Romain. Revue belge de Numismatique, CXXXVIII, 1992, 33-106.
- Hollsapple 1942:** L. B. Hollsapple. Constantine the Great. New York, 1942.
- Ilkić 2006:** M. Ilkić. Antičke plombe iz Sotina (Cornacum). – Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 48, 2006, 57-80.
- Jeločnik 1961:** A. Jeločnik. Najdba argenteusov zgodnje Tetradije v Sisku. The Sisak Hoard of Argentei of the Early Tetrarchy. – Situla. Glasnik narodnega museja v Ljubljana 3, 1961, 5-90.
- Jones 1964:** A.H.M. Jones. The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1964.
- Kolb 1987:** F. Kolb. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York, 1987.
- Kuhoff 2001:** W. Kuhoff. Diocletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische zwischen Kriensbewältigung und Neuaufbau (284-313 n. Chr.), Frankfurt am Main, 2001.
- Leukel 1995:** H.-J. Leukel. Römische Bleiplomben aus Trierer Funde (1995). – Trier, Band 1995.
- Leukel 2003:** H.-J. Leukel. Römische Plomben aus Trierer Funde 1995-2001. Trier, Band 4, 2003.
- Petitt 2012:** J. Petitt. The Extension of Imperial Authority under Diocletian and The Tetrarchy, 285-305 CE. University of Central Florida. Orlando, Florida, 2012, Electronic Theses and Dissertations (<http://stars.library.ucf.edu/etd>).
- Rees 1993:** R. Rees. Images and Image: A Re-Examination of Tetrarchic Iconography. – Grees & Rome, 2nd Ser., Vol. 40, No. 2 (Oct., 1993), 181-200.
- Sutherland 1967:** C. H. V. Sutherland. The Roman Imperial Coinage, VI. From the Diocletian's Reform (A.D. 294) to the Death of Maximinus (A.D. 313). London, 1966 = RIC VI.
- Stamenković, Ivanišević 2013:** S. Stamenković, V. Ivanišević. Rimski i ranovizantijski carski olovni pečati iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu. – Нумизматичар 31 (Београд), 2013, 230-252.
- Still 1995:** M. Ch. Still. Roman Lead Sealing. Submitted for the Degree of PhD, University College London, Institute of Archaeology. London, 1995.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXXVIII 1а, б. Оловна плomba (лице и опако).

Табло XXXVIII 2а, б. Оловна плomba (лице и опако).

Табло XXXVIII 3а, б. Оловна пломба (лице и опако) (по <http://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=seal>).

Табло XXXVIII 4а, б. Оловна пломба (лице и опако) (по <http://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=seal>).

Табло XXXVIII 5. Оловна пломба (лице) (по <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?pos=-97929>).

Табло XXXVIII 6а, б. Сребърна монета (*argenteus*) на Констанций I Хлор (лице и опако).

Табло XXXVIII 7а, б. Медна монета на Максимин Дая (лице и опако).

COINS AND LEADS FROM THE TIME OF THE TETRARCHY FOUND IN SERDICA

Dochka Vladimirova-Aladzhova
(*Summary*)

The work presents two lead seals and two coins from the time of the Tetrarchy found on the territory of Antique Serdica (investigations 2010 – 2017). The first piece is a lead seal. Its obverse is a flat surface round in shape. The limitative field displays two pairs of heads arranged in two rows one above the other and one facing the other one. There is an orb up above the heads with Victoria on it, her arms outstretched probably each holding a wreath. The images below are of lower relief. Between them one can notice the contours of an orb presumably with Victoria standing on it similarly to the upper row. No traces of a legend or single letters. The arrangement of the figures is interpreted as the four rulers reigning at the time of the Tetrarchy – both Augusts above, and the Caesars below, with Victoria in-between crowning them with a wreath. The reverse of the lead resembles a semi-sphere. On its basis a groove has been left technologically, with two openings for the string to seal up the documents (of a scroll) or various tares containing duty-paid and marked commodity. The lead seal is measuring 12 mm in diameter and 8 mm in height. So far a seal with representations of 4 heads is not known from Bulgaria, though similar pieces have been published from Romania, Serbia, and Österreich.

In 2016 still another lead seal relating to the same age was found on the territory of Antique Serdica, at the site of the Western fortress gates. It represents a lead plate rectangular in shape its periphery raised. In the enclosed field four half-length figures are presented front, arranged side by side. Compositionally they are divided into pairs, one facing the other. In each pair the left figure is larger than the adjacent one on the right. The surface of the images is rather worn-out; however, it appears

that with all figures the left hand is depicted high in front of the chest. In the middle between the pairs of images, the lead is destroyed, at the spot where the groove for the string was passing, securing the seal to the object (a scroll or certain tare). The reverse has an uneven surface and in the middle of the plate there is a protrusion below which the groove is running. The artifact is 24 mm long; 13 mm wide; 7 mm max. high; and 6,10 g in weight. The four figures arranged in pairs might be associated with the four Tetrarchs already mentioned. By means of artistic techniques such as this kind of artifacts allows, in each pair one figure is smaller than the other, thus emphasizing the different rank of August – Caesar of the characters. Lead seals identical to the one described above have not been published so far. It seems logical, having in mind that each atelier on the territory of the Empire producing lead seals to serve a certain area had the freedom to choose a composition, design and scenes representing the imperial governance.

As a result of the monetary reform of Emperor Diocletian they began to mint *argenteus*. It was about 3 g in weight (1/96 of the Roman pound) and remained in use during the period of 294 – 310. These coins are relatively rare due to the fact that for the high quality of the silver they were removed from circulation soon after their issue. A similar piece was found during the excavations at the Western fortress gates. The coin is described as follow:

Obverse: CONSTAN TIVS CAES Head laurelled to the right.

Reverse: VIRTVS MILITVM Four Tetrarchs perform sacrifice over three-leg altar. In the exergue Z.

Silver; 19 mm; 2,94 g. The coin was struck in the mint of Rome, officina – Z.

From the period following the change of the Augusts and Caesars in the rule of the Empire in 305, a very well preserved coin of Maximinus Daia (308 – 313) has been found in Serdica. Its description is as follows:

Obverse: MAXIMINVS P F AVG Bust laurelled to the right.

Reverse: SOLI INVI_C_TO COMITI Sol standing to right, head to left, chlamys over the shoulders; right hand raised, left holds globe. In the exergue PT. AE; 21 mm; 3,60 g. The coin was struck in the mint of Ticinum in 312 – 313, that means in the last year of his reign (RIC VI, 130).

КЪСНОАНТИЧНА МОНЕТНА НАХОДКА ОТ ПЕРНИШКО

Светослава ФИЛИПОВА, Филип МИХАЙЛОВ

През лятото на 2016 г. при полицейска акция в с. Долна Секирна, общ. Брезник, обл. Перник, е задържана колективна монетна находка от над 1000 бронзови монети – малък номинал, слепени на друзи (**табло XXXIX 1a-b**). Според получената информация, монетите произхождат от района на връх Свети Петър, разположен „на 2-3 км от махалите Колина и Пейна” в землището на селото. Върхът се намира в подножието на краен югозападен рид на Ерулска планина, непосредствено преди долината на рекичката Ливаге (приток на река Светля), която я разделя от възвишението Болчар. На него са провеждани археологически разкопки в периода 2006 – 2008 г. (Михайлов 2008, 7-28; Михайлов 2009, 191-195). При тях, обаче, не е регистрирано обитание за голяма част от времето, към което принадлежи колективната находка. Не са откривани и монети с подобен номинал. Така че, находката категорично не произхожда от проучвания обект на връх Свети Петър. Очевидно произходът на находката трябва да бъде търсен другаде.

Във връзка с изготвяне на експертизата беше направен археологически оглед на района между махалите на с. Долна Секирна – „Колина” и „Пейна”. Там, в местността, обозначена на топографската карта като „Чука”, известна сред жители на с. Д. Секирна като „Чуклето”, беше локализиран археологически обект с множество следи от иманярска дейност (**табло XXXIX 2**). Някои от иманярските изкопи видимо бяха по-стари – с обрушени стени, обрасли с бурени, други – нови. В един такъв, разположен непосредствено до черния път, от южната страна на който се намира въпросният археологически обект, бяха забелязани фрагменти от малък съд (гърненце), изработен на бързо гърнчарско колело през късната античност (IV – VI в.). Вътрешната страна на дъното на съда цялата е покрита със зеленикава патина, каквато се образува при съприкосновение с бронзови предмети (**табло XXXIX 3**). На един от фрагментите от стена (**табло XXXIX 4**) се забелязват следи от корозионни продукти, получавани при изтляването на брон-

зови предмети. Изглежда вероятно предположението, че в този съд продължително време са стояли такива (така че, да останат зеленикави отлагания от вътрешната му страна), открити и взети от иманярите, изкопали изкопа, в който последните са намерени. Именно поради това, както и поради факта, че няма друг известен археологически обект, който да отговаря на описанието и да има археологически пластове от времето, когато са произведени и използвани бронзовите предмети, изглежда най-вероятно те да произхождат от археологическия обект, намиращ се в м. Чука, разположена на 439 м от махалата „Колина“, 1,4 км от „Пейна“ и 536 м от махалата „Сливие“.

В геоморфоложко отношение местността Чука представлява най-високата част от изявено било с неправилна елипсовидна форма и надлъжна ориентация изток-запад (вж. **табло XXXIX 2**). Наклонът на терена е слаб – под 5 градуса. Възвишението е разклонение от централното южно било на Ерулска планина. То е с голяма експозиция и удобен достъп. Удобно е и за контрол на близките околности и пътища. Хидрографски спада към долината на р. Светля, приток на Струма. Площта, която заема археологическият обект в м. Чука, е около 15 дка. Той е разположен в най-високата част на билото (език на рид) и следва естествените топографски особености на терена. Срещат се керамични фрагменти, характерни за късната античност (IV – VI в.). Предвид стратегическото местоположение на местността, вероятно в някакъв етап това селище е било укрепено.

След извършване на първоначалната реставрация се оказва, че броят на целите монети е 1255. Шест броя са срязани наполовина още през късната античност, за да отговарят на тегловния стандарт. Орязването вероятно се е случило след демонетизацията на номинал АЕ 2 през 395 г. със закона на Теодосий I (Carson, Kent, Burnet 1994, 18; Codex Theodosianus 1958, 9, 23). Така тези монети с намалено според приетите стандарти тегло са могли да продължат да циркулират, като собственикът им се е сдобил с две пълноценни монети (Владимирова-Аладжова 2004, 234). Малка част от монетите са силно фрагментирани, вследствие на дългия период на стоенето им в земята и корозионните процеси. Находката обхваща периода IV – V в. Голяма част от монетите са с лошо качество и заличени изображения, дължащо се както на характеристиките на метала и дългата циркулация на някои от тях, така и на продължителния им престой в пръстта.¹ Метричните им данни, както и външните характе-

¹ По информация на инж. Петя Николова, извършила първоначалната реставрация на монетите, те са били слепени в друзи, образувани от корозионните продукти, получени в резултат на промените на основните и легиращи компоненти в сплавта, условията и времето на престоя им в почвата.

ристики, категорично ги отнасят към периода от втората половина на IV – втората половина на V в. Идентифицирани според владетелите и времето на отсичане са 468 цели монети. Най-ранната от тях стои изолирано от останалите. Това е антониниан на император Галиен (253 – 268 г.). Присъствието на по-ранни монети в хомогенни по време колективни находки не е изолирано явление. Подобни находки са откривани както на територията на България, така и в други части на Римската империя: Сапарева баня (ант. Германея) (Филипова 2001, 51-59), Пловдив – 1969 г. (Теодосиев 2017, 452), Войвода 1 (Владимирова-Аладжова 1997, 85), с. Жълъд, Шуменско (Владимирова-Аладжова 1986, 86), находка с неизвестно местонамиране, съхранявана в НАИМ – БАН (Божкова 1994, 70), Potier, Сирия (Carson, Kent, Burnet 1994, clv), Рим, Италия (Carson, Kent, Burnet 1994, clvii, clviii), Великобритания (Carson, Kent, Burnet 1994, clx) и много други. В монетната находка от с. Боснек, Пернишко, дори присъства бронзова монета (халк) на гр. Атина, сечена през II – I в. пр. Хр. (Филипова 2013, 85).

Останалите монети се разпределят както следва:

➤ Половин монета, отсечена в периода 311 – 313 г., от типа „Юпитер прав наляво, държи Виктория върху глобус и скиптър, вляво орел с венец в човката си”;

➤ Монета, отсечена в периода 335 – 341 г., от типа „Двама войни с копия и щитове, между тях едно знаме”;

➤ Монета, отсечена в периода 341 – 346 г., от типа „Две Виктории прави с венци и палмови клонки”;

➤ *Констанций II (324 – 361 г.)* – 8 бр. Монетите са от типа: VOT XX MVLТ XXX в лавров венец (341 – 346 г.) – 3 бр. (по една монета, отсечена в монетарниците на Никомедия (Hill, Carson, Kent 1960, 27, No 1153) и Антиохия (Hill, Carson, Kent 1960, 31, No 1398); FEL TEMP REPARATIO – Виртус пробожда падащ от кон неприятел (351 – 361 г.) – 3 бр. и SPES REI/PVBLICE – Виртус с копие и кълбо – 2 бр.;

➤ *Валентиниан I (364 – 375 г.)* – 1 монета от типа GLORIA ROMANORVM – императорът с лабарум, влачи пленник за косите;

➤ *Валенс (364 – 378 г.)* – 2 монети от двата характерни за този период типа: GLORIA ROMANORVM – императорът с лабарум, влачи пленник за косите и SECVRITAS REI/PVBLICAE с Виктория в ход нал. с венец и палмова клонка. Втората монета е отсечена в монетарницата на Хераклея (Hill, Carson, Kent 1960, 84, No 1935);

➤ Монети, сечени в периода 364 – 378 г. – 5 бр. от типа SECVRITAS REI/PVBLICAE;

➤ *Валентиниан II (375 – 392 г.)* – 6 бр. Монетите са от три типа: вотивен надпис VOT X MVLТ XX в лавров венец, сечена през 383 г. в монетарницата на Кизик (Hill, Carson, Kent 1960, 95, No 2556); GLORIA REI/PVBLICE с изображение на крепостна порта, сечена

през 383 – 392 г. в монетарницата на Тесалоника и 4 монети SALVS REI/PVBLICAE – Виктория в ход наляво с трофей и пленник, сечена през 388 – 392 г.;

➤ *Теодосий I (379 – 395 г.)* – 8 бр.: 2 монети със заличени изображения върху реверсите си; 1 бр. с вотивен надпис VOT X MVLT XX в лавров венец, сечена през 383 г. в ателието в Хераклея (Hill, Carson, Kent 1960, 84, No 1965) и 5 бр. от типа SALVS REI/PVBLICAE (388 – 395 г.), една от които отсечена в Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 89, No 2184);

➤ *Флакила (383 – 392 г.)* – една монета от типа SALVS REI/PVBLICAE с изображение на императрицата права, насреща, с глава надясно и с ръце кръстосани на гърдите, отсечена в Хераклея (Hill, Carson, Kent 1960, 85, No 1982);

➤ *Аркадий (383 – 408 г.)* – 12 бр. монети, 11 от които от типа SALVS REI/PVBLICAE с Виктория. При три от монетите за запазени индикациите на монетарниците: Тесалоника (Hill, Carson, Kent 1960, 82, No 1875), Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 89, No 2185) и Кизик (Hill, Carson, Kent 1960, 98, No 2570). Последната монета на Аркадий е сечена през 395 – 408 г. и е от типа VIRTVS EXERCITI – Виктория увенчава императора с лавров венец;

➤ Монети, отсечени през 383 г. – 4 бр. от типа VOT X MVLT XX в лавров венец;

➤ Монети, отсечени през 383 – 392 г. – 3 бр. от типа GLORIA REI/PVBLICE с изображение на крепостна порта на монетарницата в Тесалоника;

➤ Монети, отсечени в периода 388 – 395 г. – 34 бр. от типа SALVS REI/PVBLICAE. От тези монети 3 са отсечени в Константинопол и по една в Хераклея, Кизик и Александрия;

➤ *Хонорий (393 – 423 г.)* – 6 бр. Монетите са от три типа: по една монета от типовете SALVS REI/PVBLICAE – Виктория в ход нал. с трофей и пленник и GLORIA ROMANORVM – императорът с лабарум и глобус, сечени в периода 393 – 395 г.; 4 монети от типа GLORIA ROMANORVM с изображение на двамата императори (Хонорий и Теодосий II), сечени през 408 – 423 г. Една от тези монети е на монетарницата в Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2224);

➤ Монета, отсечена в периода 395 – 408 г., от типа VIRTVS EXERCITI – Виктория увенчава императора с лавров венец;

➤ Монети, отсечени в периода 402 – 408 г. – 9 бр. от типа GLORIA ROMANORVM – изображение на тримата императори (Аркадий, Хонорий и Теодосий II). Една от монетите е на монетарницата в Кизик;

➤ Монета, отсечена в периода 402 – 408 г., от типа CONCORDIA AVGG – кръст във венец;

➤ Монети, отсечени в периода 408 – 423 г. – 3 бр. от типа

GLORIA ROMANORVM – изображение на двамата императори, държащи копия и щитове;

➤ Монети, отсечени в периода 408 – 423 г. – 12 бр. от типа GLORIA ROMANORVM – изображение на двамата императори, държащи глобус;

➤ *Теодосий II* (402 – 450 г.) – 97 бр. от два типа: 2 бр. от типа GLORIA ROMANORVM – изображение на двамата императори, отсечени през 408 – 423 г. в монетарницата на Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2225) и 95 бр. от типа на „кръст в лавров венец“, сечен през 425 – 450 г. При три от монетите са запазени и индикациите на монетарниците: Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2234), Никомедия (Hill, Carson, Kent 1960, 95, No 2460) и Кизик (Hill, Carson, Kent 1960, 99, No 2604);

➤ *Валентиниан III* (425 – 455 г.) – 9 бр. Монетите са отсечени в римската монетарница в периода 425 – 455 г. Седем от тях са от типа VICTORIA AVGG с изображение на Виктория с венец и палмова клонка, една е от типа VOT PVB с крепостна порта върху реверса си. Последната монета е с изображение на хризма (Kent 1994, 379, No 2146);

➤ Монети, сечени в периода 425 – 450 г. – 2 бр. от типа CONCORDIA AVG – Виктория с два венеца;

➤ *Марциан* (450 – 457 г.) – 82 бр. с изображения на различните варианти на монограма на императора: монограм 1² – 2 монети, едната отсечена в монетарницата на Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2247); монограм 2 – 5 монети, 3 от които на монетарницата в Никомедия (Hill, Carson, Kent 1960, 96, No 2463); монограм 4 – 12 монети, 2 на монетарницата в Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2249); монограм 5 – 9 монети, 2 на ателието в Никомедия (Hill, Carson, Kent 1960, 96, No 2465); монограм 6 – 8 монети; монограм 7 – 14 монети, от които 4 сечени в Константинопол (Hill, Carson, Kent 1960, 90, No 2250) и една – в Никомедия (Hill, Carson, Kent 1960, 96, No 2467); монограм 8 – 2 монети и монограм 9 – една монета. При останалите монети изображенията на монограмите са частично запазени;

➤ *Лъв I* (457 – 474 г.) – 159 бр. Върху 63 монети са изобразени варианти на монограма на Лъв I, като върху 54 това е монограм 1. Другото популярно изображение на лъв, прав или легнал наляво, се вижда върху 47 монети, като 11 от тях са отсечени в монетарницата на Константинопол. При 10 от монетите надписът върху аверса е D N LEO P AVG, а изображението на реверса е на легнал наляво лъв

² Монограмите са номерирани според информацията в LRBC. Вж.: Hill, Carson, Kent 1960, 110.

(Hill, Carson, Kent 1960, 91, No 2261). Една монета е с надпис върху лицето си D N LEO PERPET AVG и с изправен наляво лъв върху opakoto си (Hill, Carson, Kent 1960, 91, No 2261). Изображение на императора прав насреща, държащ кръст с дълга дръжка и пленник, се вижда върху 23 монети, а върху 26 е представена императрица Верина, права насреща, държаща кълбо с кръст и скиптър (Carson, Kent, Burnet 1994, 295, No 717-718).

Общото тегло на монетите е 1181,23 грама. Находката е натрупана в периода 450 – 474 г. при управлението на Марциан и Лъв I. Преобладават монетите с номинал AE 3 и AE 4 с преимущество на последните. С подобен състав и времеви характеристики са колективните находки от с. Брестовица, Пловдивско (Владимирова-Аладжова 2004, 232-243), с. Първомай, Пловдивско (Герасимов 1969, 234), Пловдив – 1969 г. (Теодосиев 2017, 452), с. Боснек, Пернишко (Carson, Kent, Burnet 1994, clxxvi; Филипова 2013, 81-90), Старозагорско (Минкова 2013, 77-78), с. Войвода, Шуменско (Владимирова-Аладжова 1997, 85), с. Жълъд, Шуменско (Владимирова-Аладжова 1986, 86) и др.

Според запазените марки на монетарниците си, монетите се разпределят:

- Рим – 9 бр.;
- Тесалоника – 4 бр.;
- Хераклея – 3 бр.;
- Константинопол – 27 бр.;
- Никомедия – 7 бр.;
- Кизик – 5 бр.;
- Антиохия – 1 бр.;
- Александрия – 1 бр.

С изключение на монетите на римската монетарница, всичките с името на императора на Западната империя Валентиниан III, останалите са отсечени в ателиетата на Източната Римска империя. Преобладават монетите на Константинопол. Това съотношение и присъствието на монети на римската монетарница се наблюдава и при други монетни находки от периода IV – втората половина на V в. (Владимирова-Аладжова 2004, 236; Филипова 2013а, 352-354; Филипова 2013, 88), както и при монети от монетни комплекси от археологически проучвания (Филипова 2013а, 352-354). Потвърждава се тенденцията за преимуществено циркулиране в определена територия на монети, отсечени в по-близо разположените монетарници.

Terminus post quem на представената тук колективна монетна находка са монетите на император Лъв I (457 – 474 г.). Със същия *terminus post quem* са и колективните монетни находки от с. Боснек, Пернишко (Филипова 2013, 81-90), от с. Гоз, Брезнишко, която съдържа най-малко 8 солида на Лъв I (457 – 474 г.) (Герасимов 1950,

320), от крепостта Кракра, намерена през 2002 г., както и монетните комплекси от археологическите проучвания на хълма Кракра (Юркова 1981, 225; Паунова, Бакъмска, Михайлов 2003, 39-40), вила рустика в кв. Даскалово (сегашен кв. Църква) (Любенова 2003, 192-193) и махала Арбанас на град Радомир (Филипова 2013а, 189-201).

През 466 – 467 г. хуните на вожд Холмидак преминават Дунав и навлизат на юг от реката, като са спрени едва при Сердика (Велков 1959, 410). През 469 г. край Сердика се водят ожесточени борби между аланските наемници на империята, предвождани от Аспар и вожд на исаврите Терасикодиса – бъдещия император Зенон. Зенон е разбит и се спасява зад стените на града (Theophanes Confessor 1960, 232). Късноантичните монети, намерени на територията на Сердика, са в подкрепа на мнението, че през втората половина на V в. градът претърпява сериозен катаклизъм (Владимирова-Аладжова 2017, 186-187). Много вероятно е събитията по времето на управлението на император Лъв I, разиграли се в Сердика и в близост около нея, да са дали отражение върху монетната циркулация и трезорирането на монетните находки и в района на град Перник.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Божкова 1994:** Б. Божкова. Циркулация на бронзови монети в българските земи през IV в. – Нумизматика и сфрагистика 1-4, 1994, 40-75.
- Велков 1959:** В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София, 1959.
- Владимирова-Аладжова 1997:** Д. Владимирова-Аладжова. Някои наблюдения върху медните монети от V в. в провинция Долна Мизия Втора. – Годишник на музеите в Северна България XIII, 1987, 73-78.
- Владимирова-Аладжова 2004:** Д. Владимирова-Аладжова. Бронзова монетна находка, IV – V в. от с. Брестовица, Пловдивско (Предварително съобщение). – Годишник на археологически музей Пловдив IX/2, Пловдив, 2004, 232-243.
- Владимирова-Аладжова 2017:** Д. Владимирова-Аладжова. Нумизматични данни за историята на Сердика през V век. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 13, 2017, 183-190.
- Герасимов 1950:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети. – Известия на археологическия институт XVII, 1950, 316-326.
- Герасимов 1969:** Т. Герасимов. Съкровища с монети, намерени в България през 1967 г. – Известия на археологическия институт XXXI, 1969, 231-237.
- Любенова 2003:** В. Любенова. Антични и ранновизантийски селищни структури от района на Горна Струма (По разкопки от втората половина на XX в. в Пернишка област). – В: Римски и ранновизантийски селища в България, т. II. София, 2003, 183-201.
- Минкова 2013:** М. Минкова. Две късноантични монетни находки от територията на Августа Траяна – Берое. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 9, 2013, 75-80.
- Михайлов 2008:** Ф. Михайлов. Обредни практики и места на връх Свети Петър, село Долна Секирна, област Перник. – В: Известия на РИМ – Перник, т. I, Перник, 2008, 7-28.

- Михайлов 2009:** Ф. Михайлов. Археологически разкопки през 2008 г. на връх Свети Петър, с. Долна Секирна, община Брезник. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 191-195.
- Паунова, Бакъмска, Михайлов 2003:** В. Паунова, А. Бакъмска, Ф. Михайлов. Археологическо проучване на хълма Кракра, гр. Перник. – В: Археологически открития и разкопки през 2002 г. София, 2003, 39-40.
- Теодосиев 2017:** Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. Том I. От домонетната епоха до 489 г. сл. Хр. София, 2017.
- Филипова 2001:** Св. Филипова. Монети от разкопките в късноантичния град Германия. – Нумизматика и сфрагистика VIII, 1-2, 2001, 51-60.
- Филипова 2013:** Св. Филипова. Колективна монетна находка от с. Боснек, Пернишко. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 9, 2013, 81-90.
- Филипова 2013а:** Св. Филипова. Монети и монетна циркулация през късната античност (294 – 498 г.) по горното и средно течение на река Струма. Дисертация за получаване на образователна и научна степен „доктор”. София, 2013.
- Юркова 1981:** Й. Юркова. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник, т. I. София, 1981, 218-257.
- Carson, Kent, Burnet 1994:** R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, A.M. Burnet. The Roman Imperial Coinage. Vol. X, London, 1994.
- Codex Theodosianus 1958:** Codex Theodosianus. – В: Латински извори за българската история, I. София, 1958.
- Hill, Carson, Kent 1960:** P.V. Hill, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent. Late Roman Bronze Coinage. London, 1960.
- Theophanes Confessor 1960:** Theophanes Confessor. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история, III. София, 1960.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

- Табло XXXIX 1a.** Общ изглед на колективната монетна находка преди първичната реставрация.
- Табло XXXIX 1б, в.** Друзи с монети.
- Табло XXXIX 2.** Ортофотография на района, от който произхожда монетната находка, с нанесено предполагаемо местоположение и отбелязани археологически обекти от римската и късноантичната епоха. Детайл – горе, ляво: карта на България с местоположението на с. Долна Секирна.
- Табло XXXIX 3.** Керамични фрагменти от гърне с патина от бронзови обекти – вътрешна страна на гърнето.
- Табло XXXIX 4.** Детайл на фрагментите с добре запазена патина.

LATE ANTIQUE COIN HOARD FROM PERNIK REGION

Svetoslava Filipova, Philip Mihailov

(Summary)

In the summer of 2016, a hoard containing more than 1000 bronze coins of a small denomination, stuck together in druses, was arrested during a police action in Dolna Sekirna village, Breznik municipality, Pernik district. Most probably the hoard comes from an archaeological site in Chuka locality 439 m away from Kolina neighbourhood, 1,4 km from Peyna neighbourhood, and 536 m from Slivic neighbourhood of Dolna Sekirna village.

After the initial restoration, it turned out that the number of the whole coins is 1255. The hoard covers the period of the 4th–5th c. Most of the coins are of a poor quality and erased representations due to the characteristics of the metal and the long time of circulation of some of them as well as to their stay in the soil. Their metric data and external features definitely relate them to the second half of the 4th – the second half of the 5th c. 468 whole coins have been identified according to the emperors and the time of issue. The earliest coin among them remains isolated from the rest. It is an antoninianus of emperor Gallienus (253 – 268 AD). The rest of the coins are dating from the period of 311 – 474 AD. The weight of the coins is 1181,23 g in total. The hoard was composed during the period of 450 – 474 AD under Marcianus and Leo I. The coins are mostly of nominal AE3 and AE4 with the advantage of the latter. Except for the coins of the Roman mint (9 pieces), all of them issued under the emperor of the Western Empire Valentinian III, the rest were struck in the ateliers in the Eastern Empire (48 pieces). The coins minted in Constantinople prevail (27 pieces).

The coins of emperor Leo I (457 – 474 AD) mark *terminus post quem* of the hoard in discussion as the same *terminus post quem* is in effect for the hoards from Bosnek village, Pernik region, Goz village, Breznik region, from Krakra Fortress as well as the coin complexes from the archaeological research at Krakra Hill, *villa rustica* in Daskalovo residential area (today's Tsarkva residential area) and Arbanas neighbourhood in the town of Radomir. Its concealment we may associate with events from the second half of the 5th c. that took place in Serdica and in its vicinities – the invasion of the Huns of Holmidak in 466 – 467 AD south of the Danube or the disarray between the Alanian mercenaries of the Empire and their leader Aspar and the leader of the Isaurians, Tarasis Kodisa – the future emperor Zeno.

ПАРИЧНА СТОЙНОСТ НА МОНЕТИТЕ В ОБРАЩЕНИЕ В ПЕРИОДА 498 – 681 г., НА ТЕРИТОРИЯТА НА РАННОВИЗАНТИЙСКАТА ПРОВИНЦИЯ ВТОРА МИЗИЯ

Стоян МИХАЙЛОВ

Основната функция на монетите е на парични знаци. Паричният еквивалент на монетите се определя от техния метален състав и номинал.

За настоящото проучване са използвани данните от 4485 монети, отсечени в периода 498 – 681 г. и открити на територията на някогашната ранновизантийска провинция Втора Мизия (днешна Централна Северна и Североизточна България)¹. Сред тях са регистрирани 19 различни по номинал монети. От злато са изработвани солиди (ок. 4,54 г), три вида „леки солиди“ с теоретично тегло от 23, 22 и 20 карата², семис (1/2 солид) и тремиси (1/3 солид). От сребро са произвеждани номиналите хексаграм (ок. 6,82 г), пентаграм (ок. 5,7 г), милиаренсия (ок. 5,4 г и ок. 4,5 г), силиква (ок. 2,25 г) и половин силиква (1,12 г). От бронзова сплав са отсичани монети с номинал 40, 30, 20, 16, 10, 5 и 4 нумии. Между всички тези номинали има определено съотношение. То е постоянно между номиналите от един метал и променливо спрямо номинали от различни метали. Най-непостоянно е съотношението на бронзовите монети спрямо тези от благороден метал (виж **Таблица 1**).

От общия брой монети (4485 екземпляра), златните са 6% от всички, сребърните са 0,3%, а бронзовите 94 %. Следователно, от

¹ Информацията за монетите е събирана в рамките на разработвания от автора дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ на тема: „Парично обръщение в провинция Втора Мизия 498 – 681 г.“

² Карат (гр. *keration*, лат. *siliqua*) в античността и средновековието е мярка за тежест с приблизително тегло 0,189 г, равна на 1/1728 част от римската либра (ок. 327 г), колкото е тежала семката от шушуката на дървото рожков (*Ceratonia siliqua*). Един стандартен солид тежи 24 карата, а т. нар. „леки солиди“ са с намалено тегло от един до четири карата. Каратът е също и сметководна единица равна на 1/24 част от солида.

гледна точка на количеството монети, използвани за настоящата статия, има пълна доминация на последните. Ако се разгледат само единичните монети, то при тях делът на произведените от бронзова сплав е 98 %. В някои от най-многобройните комплекси от единични монети от Втора Мизия, формирани от екземпляри, разкрити при археологически проучвания, въобще не са открити монети от благороден метал. Примери за това са монетните комплекси от археологическите обекти в Нове (Димитров 2008, 405-427; Димитров 2009, 140-216; Ciolek, Dyczek 2011, 165-175; Dimitrov 2013, 36-46; Mihaylov 2016, 171-175), Силистра (Ганчева 2015, 469) и Велико Търново – Царевец (Дочев 2002-2003, 292-297).

В съвременната наука са натрупани достатъчно познания за византийската монетна система. Публикувани са данни и са формирани хипотези за стойностното съотношение между различните монети, използвани през ранновизантийската епоха (V – VII век) (MIB 1, 19-27; 2, 14-17; 3, 16-20; Grierson 1999, 43, Tab. 1; MIBE, 11; Morrisson 2002, 921, Tab. 4; Morrisson, Ivanišević 2006, 51, Tab. 2) (виж **Таблица 1**). Въз основа на това в настоящото изследване е направено изчисление на паричния еквивалент на откритите монети от разглежданата територия за периода 498 – 681 г. Пресмятанията са извършени, като монетите са разделени по периоди. Те обикновено съвпадат с управленията на отделните византийски императори, но се основават и на информацията и хипотезите за обменния курс на бронзовите монети спрямо златния солид в отделни периоди. Екземплярите от всеки период са разделени на две групи, като първата включва екземплярите от злато и сребро, а втората – тези от бронз. След това е извършвано пресмятане на тяхната парична стойност в солиди, който е най-високият по паричен еквивалент номинал. При бронзовите монети остойносттаването в солиди се предхожда от едно междинно изчисляване във фолиси (най-големият по стойност бронзов номинал от 40 нумии), след което сумата във фолиси се пресмята по съответния курс за периода в солиди. Резултатът показва, че паричната стойност на включените монети в изследването е 189, 995 солиди, от които само златните и сребърните екземпляри възлизат на 181,14 солиди, а бронзовите на 8,885 солиди (**Таблица 2**). Следователно се наблюдава пълна противоположност между броя и паричната стойност на монетите от благороден метал и тези от бронз. Монетите от злато и сребро съставляват ок. 6% от общия брой от екземпляри в обращение, но техният паричен еквивалент е 95% от цялата сума. Обратно, бронзовите монети са 94% като брой, но представляват само 5% от общата парична стойност.

Подобно е съотношение между монетите от благороден метал и тези от бронзова сплав, ако то се разгледа и по отделни периоди.

В годините 491 – 518 и 538 – 681 паричната стойност на златните и сребърните монети винаги е между 92-99% от всичките монети в обращение (виж **Таблица 2**). Единствено при Юстин I (518 – 527) и при първия период (527 – 538) от управлението на Юстиниан I паричната стойност на откритите златни екземпляри е 84-85% от общата сума на регистрираните в провинция Втора Мизия монети.

Въпросът за паричната стойност може да се разгледа и от гледна точка на вида на откритите монети, т.е. дали изследваните монети произхождат от колективни находки или са единични монети, открити при археологически проучвания и екземпляри от колекции без информация за начин на намиране.

Данните от събраните единични монети показват като цяло, че съотношението на паричната стойност между екземплярите от благороден метал и тези от бронз е 89 % спрямо 11 % (**Таблица 3**). При проследяването по отделни хронологически периоди се оформят три групи. При Анастасий I (491 – 518), втората част (538 – 565) от управлението на Юстиниан I и при Юстин II (565 – 578) паричната стойност на монетите от благороден метал е в порядъка на 83-90%. При Юстин I (518 – 527) и първата част (527 – 538) от управлението на Юстиниан I се регистрират най-ниските стойности на паричния еквивалент на монетите от благороден метал от 62-63% от общата сума. При всички управления след 578 г. до 681 г. делът на паричната стойност на златните и сребърните монети е в рамките на 93-99%.

Съотношението на паричната стойност между монетите от благороден метал и тези от бронзова сплав при екземплярите, произхождащи от колективни находки общо за времето 491 – 681 г., е 98% към 2 % (**Таблица 4**). Ако се проследят данните по отделни периоди, отново биха могли да се оформят три групи, които са идентични с тези на единичните монети. В периодите 491 – 518 г., 538 – 565 г. и 565 – 578 г. паричната стойност на монетите от благороден метал е 97-99% от общата сума на всички монети. В периодите 518 – 527 г. и 527 – 538 г. делът на монетите от благороден метал е в границите на 93-95%. В периодите 578 – 582 г., 582 – 602 г. и 610 – 641 г. паричната стойност на монетите от злато и сребро е в рамките на 99,7-99,9%³.

Очаквано и нормално е, според мен, делът на паричната стойност на монетите от благороден метал при единични монети да е по-ни-

³ За управлението на Фока (602 – 610) от територията на Втора Мизия има данни само за една колективна находка от Варна – Римските терми (Лазаренко 2003, 153-156), която съдържа бронзови монети, затова посоченото съотношение в Таблица 4 е 100% за паричната стойност на бронзовите монети. Липсват въобще данни за колективни находки, отпаднали от монетното обращение при управленията на Констанс II (641 – 668) и Константин IV (668 – 685), затова в цитираната таблица не са маркирани никакви стойности за двата периода. Тази е причината посочените три периода да не се вземат под внимание и да не се коментират.

сък от съответната стойност при монетите от колективните находки. Това се дължи на логиката на отпадане от обращение на двете групи монети. Единичните монети обикновено са екземпляри, които са случайно загубени парични знаци – предимно по-нискостойностни. В конкретния случай на ранновизантийското монетосечене екземплярите с по-ниска парична стойност са тези от бронз. При колективните находки не може да се посочи една обща тенденция. Всяка колективна находка представлява определена сума, формирана по различна конкретна причина, която е отпаднала от обращение по определен повод. Затова статистически може да се предположи, че събирането на голям брой колективни находки дава обща представа за състава на монетите в циркулация, без да се предполага наличието на някаква преднамерена или непреднамерена селективност.

Както се вижда от извършените изчисления, независимо дали става въпрос за всички монети, включени в настоящото изследване (**Таблица 2**), само за единичните монети (**Таблица 3**) или само за екземплярите от колективни находки (**Таблица 4**), се регистрират сходни резултати. Това в еднаква степен важи както общо за целия разглеждан хронологически интервал от 491 г. до 681 г., така и за отделните периоди. Тези наблюдения, според мен, позволяват да се твърди, че така изчисленото съотношение между паричната стойност на монетите от благороден метал и тези от бронзова сплав е коректно и отразява реалното съотношение между тези два вида монети през ранновизантийската епоха.

Подобно изчисляване на паричната стойност на монети от ранновизантийската епоха не ми е познато от други изследвания. Данните, публикувани в изследването за колективните монетни находки от Балканския полуостров и Мала Азия за периода 491 – 713 г., позволяват да се направи подобно пресмятане на съотношението на паричната стойност на златните и сребърните екземпляри спрямо монетите от бронз (Morrisson et al. 2006, 43-53). След като се извършат необходимите изчисления (**Таблица 5**), резултатът показва, че делът на паричната стойност на монетите от благороден метал от включените в цитираното изследване колективни находки от ранновизантийски монети е 98,8%, а паричната стойност на бронзовите – само 1,2% от общата. Този извод, основан на 8611 монети, практически е много близък до посочените данни от колективните находки от провинция Втора Мизия (виж **Таблица 4**), където съотношението на паричната стойност, основано на 1034 екземпляра, между монетите от благороден метал и бронзовите, е 98% спрямо 2%.

Изложените аргументи дават възможност да се твърди, че паричното обращение в провинция Втора Мизия от гледна точка на паричния еквивалент на монетите се определя от дела на екземплярите от благороден метал. Последните съставляват 95% от общата парична

стойност на циркулиращите монети (89% при единичните екземпляри и 98% при монетите в колективните находки). Бронзовите монети, въпреки че представляват 94% от общия брой монети, са с обща парична стойност едва 5 % (11% от стойността на единичните монети и 2% от сумата на колективните находки). Този резултат означава, че финансовата и икономическата характеристика на паричното обращение в изследваната провинция се определя на първо място от златните монети. Бронзовите монети имат само спомагателна икономическа и финансова роля. Поради това от съвременна научно-изследователска гледна точка, според мен, последните са подходящи за извършване на хронологически анализ на периода на съществуване и развитие на дадено селище или територия през ранновизантийската епоха (V – VII в.). Малката им парична стойност не дава основания само на тяхна база да се формират стопански анализи и заключения.

От хронологическа гледна точка, въз основа на паричната стойност на циркулиращите монети, могат да се отделят два основни периода. През първия (491 – 578) паричната стойност на бронзовите монети е по-голяма, като варира от 4% до 16%. Във втория период (578 – 681) финансовото значение на бронзовите монети е още по-незначително и тяхната парична стойност се изчислява между 1% и 4% за отделните императорски управления.

През първия период (491 – 578), при управленията на Юстин I (518 – 527) и през началния етап (527 – 538) от царуването на Юстиниан I, се регистрират най-високите относителни нива на паричната стойност на бронзовите монети от 15-16 % (виж **Таблица 2**), което е двойно повече в сравнение с всички останали хронологически интервали. Тези стойности, според мен, не са резултат на случайност, защото коментираният по-висок дял на парична стойност на бронзовите монети за времето 518 – 538 г. се регистрира и при данните от единичните монети (**Таблица 3**), и при данните от колективните находки (**Таблица 4**). Сведенията за Балканския полуостров и Мала Азия указват, че през споменатия хронологически интервал има увеличено постъпление на златни и бронзови монети в посочените райони на византийската империя (Morrisson, Ivanišević 2006, 46, fig. 2a-b; 50, fig. 4). За Втора Мизия анализът на информацията за откритите монети показва, че в провинцията находките на бронзови монети отговарят на общата тенденция за нарастване, но при златните монети същият процес е по-слабо изразен. Следователно може да се направи изводът, че през 518 – 538 г. във Втора Мизия постъпва относително по-малко количество златни монети, отколкото е нормално да се очаква.

Познаването на паричната стойност на видовете номинали в циркулация е важно за разбирането и анализирането на монетното обращение.

Във Втора Мизия 95% от паричната стойност на всички открити екземпляри е представена от монетите от благороден метал. Подобни са резултатите общо за Балканския полуостров и Мала Азия. Вероятно подобно е съотношението между посочените групи монети (от благороден метал и от бронзова сплав) на цялата територия на византийската империя. Може да се допусне, че това е съзнателно водена политика на финансовите власти. Следователно, за византийската икономика – и в частност тази на Втора Мизия, от първостепенно значение са монетите от злато. Със солиди се изплащат повечето възнаграждения за труд за срок по-голям от месец, дори и за ниско квалифициран труд (Михайлов 2010, 685). Паричният еквивалент на отделните номинали предполага, че всички сделки с имоти, както и в търговските взаимоотношения на едро и средно ниво, също се извършват изключително със солиди (Ostrogorsky 1932, 294-299; Morrisson, Cheynet 2002, 818-865).

Таблица 1. Съотношение на номинали от периода 491 – 681 г. за един солид.

	солид 23 к.	солид 22 к.	солид 20 к.	семис	тремис	хекса-	милиа- ренсия	силиква	40 нумии	16 нумии
498 – 512				2	3		15	30	576	
512 – 538				2	3		15	30	288	720
538 – 565		1,09	1,20	2	3		15	30	240	600
565 – 578		1,09	1,20	2	3		15	30	480	
578 – 582		1,09	1,20	2	3		15	30	288	
582 – 602	1,04	1,09	1,20	2	3		15	30	480	
602 – 610	1,04	1,09	1,20	2	3		15	30	600	
610 – 616	1,04	1,09	1,20	2	3		15	30	480	
616 – 628	1,04	1,09	1,20	2	3	12	15	30	960	
629 – 631	1,04	1,09	1,20	2	3	12	15	30	480	
631 – 641	1,04	1,09	1,20	2	3	12	15	30	864	
641 – 651	1,04		1,20	2	3	12	15	30	960	
651 – 668	1,04		1,20	2	3	12	15	30	1152	
668 – 681	1,04		1,20	2	3	12	15	30	288	

Таблица 2. Парична стойност на монетите от Втора Мизия (491 – 681).

Период	Стойност на монети от Au и Ag (в солиди)	Стойност на монети от Ae (в фолиси)	Стойност на монети от Ae (в солиди)	Обща стойност на монети от Au, Ag и Ae (в солиди)	Съотношение на стойността на монети Au/Ag и монети Ae (в %)
491 – 518	9,67	247,75	0,86	10,53	92/8
518 – 527	7,67	425	1,48	9,15	84/16
527 – 538	6,17	320,03	1,11	7,28	85/15
538 – 565	76,00	513,7 193,35	2,81	78,81	96/4
565 – 578	25,37	876,63	1,83	27,20	93/7
578 – 582	21,00	57,63	0,12	21,12	99/1
582 – 602	17,91	153,63	0,32	18,23	98/2
602 – 610	3,00	85,75	0,14	3,14	96/4
610 – 641	12,50	73,5 15,5	0,17	12,67	99/1
641 – 668	0,15	1 4,50	0,005	0,155	97/3
668 – 681	1,70	3	0,01	1,71	99/1
491 – 641	181,14		8,885	189,995	95/5

Таблица 3. Парична стойност на единичните монетите от Втора Мизия (491 – 681).

Период	Стойност на монети от Au и Ag (в солиди)	Стойност на монети от Ae (в фолиси)	Стойност на монети от Ae (в солиди)	Обща стойност на монети от Au, Ag и Ae (в солиди)	Съотношение на стойността на монети Au/Ag и монети Ae (в %)
491 – 518	4,67	196,5	0,68	5,35	87/13
518 – 527	1,67	293	1,02	2,69	62/38
527 – 538	1,50	244,53	0,85	2,35	63/37

538 – 565	20,66	381;7 136,6	2,07	22,73	90/10
565 – 578	6,67	646,13	1,35	8,02	83/17
578 – 582	1,33	50,13	0,10	1,43	93/7
582 – 602	10,59	146,13	0,30	10,89	97/3
602 – 610	3,00	76,75	0,13	3,13	96/4
610 – 641	2,50	65,5 4,5	0,14	2,64	95/5
641 – 668	0,15	1,00 4,50	0,005	0,155	97/3
668 – 681	1,70	3,00	0,01	1,71	99/1
491 – 641	54,44		6,655	61,095	89/11

Таблица 4. Парична стойност на монетите в колективни находки от Втората Мизия (491 – 681).

Период	Стойност на монети от Au и Ag (в солиди)	Стойност на монети от Ae (в фолиси)	Стойност на монети от Ae (в солиди)	Обща стойност на монети от Au, Ag и Ae (в солиди)	Съотношение на стойността на монети Au/Ag и монети Ae (в %)
491 – 518	5,00	51,25	0,18	5,18	97/3
518 – 527	6,00	132	0,46	6,46	93/7
527 – 538	4,67	75,5	0,26	4,93	95/5
538 – 565	55,33	132; 56,75	0,75	56,08	99/1
565 – 578	18,70	230,5	0,48	19,18	97/3
578 – 582	19,67	7,5	0,02	19,69	99,9/0,1
582 – 602	7,32	7,5	0,02	7,34	99,7/0,3
602 – 610		9	0,02	0,02	0/100
610 – 641	10	8 11	0,03	10,03	99,7/0,3
641 – 668					
668 – 681					
491 – 641	126,69		2,22	128,91	98/2

Таблица 5. Парична стойност на монетите в колективни находки от Балканския полуостров и Мала Азия (491 – 713) по данни от Morrisson et al. 2006, 43-49⁴.

	%	брой	стойност във фолиси	стойност в солиди	стойност в солиди	% от обща стойност
монети Au		2212			1990,16	98
солид	83,94	1857		1857		
солид от 23 к.	0,18	4		3,83		
солид от 22 к.	0,09	2		1,83		
солид от 20 к.	0,13	3		2,5		
семис	2,62	58		29		
тремис	13,05	288		96		
монети Ag		193			15,62	0,8
хексаграм		173		14,42		
милиаренсия		17		1,14		
силиква		1		0,03		
1/2 силиква		2		0,03		
монети AE ⁵		6206	5167,2		17,94	0,9
40 нумии	68,91	4278	4278			
20 нумии	25,09	1558	779			
16 нумии	3,56	221	88,4			
10 нумии	0,40	25	6,25			
5 нумии	2,00	124	15,5			
„миними“ (преди 498 г.) ⁶		17500	1718,75		5,97	0,3

⁴ Маркираните числа с по-голям шрифт са взети от изследването на Morrisson, Ivanišević 2006, 43-49, а всички останали в таблицата са изчислени от Ст. Михайлов.

⁵ Сумата в солиди е пресметната при курс 288 фолиса за солид.

⁶ Под „миними“ се разбира обобщено монети, произведени преди реформата от 498 г. Това са най-вече монети от IV-V в, които са малки по размер. При описанието на колективните находки, съдържащи „миними“, се срещат и по-ранни римски монети, а дори са регистрирани и елинистически монети от III-II в. пр. Хр. Пресмятането на тяхната парична стойност е изключително трудно. В цитираното издание, от където се ползва информацията за техния брой, тяхната парична стойност е оценена на 2-3 солида (Morrisson et al. 2006, 53). Според В. Хан паричната стойност на един „миним“ (сечен през V в.) е 2,5 нумии след реформата от 512 г. (MIB I, 24; MIBE, 15). За целта на настоящото пресмятане ще приема, че паричната стойност на всеки „миним“ е 2,5 нумии. Следователно 27 500 „миними“ са равни на 68 750 нумии (27500 x 2,5), на 1718,75 фолиса (68750 : 40) и на 5,97 солида (1718,75 : 288). Тази сума е възможно най-благоприятното пресмятане на паричната стойност на „минимите“ и ще бъде ползвано в конкретния случай.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Ганчева 2015:** С. Ганчева. Монетна циркулация в късноантичния кастел в Дуросторум (края на III – VII в.). – *Добруджа* 30, 2015, 445-460.
- Димитров 2008:** К. Димитров. Към въпроса за развитието на комплекса *extramuros* (сектор VIII A) на Нове в Долна и Втора Мизия. – В: *Phosphorion. Studia in honorem Mariae Cicikova*. София, 2008, 405-427.
- Димитров 2009:** К. Димитров. Антични и ранновизантийски монети от сектор XI (*principia*) в Нове (Долна и Втора Мизия). – В: *Varia Thracica. Studia in honorem Mariae Cicikova*. София (изд. на БАН), 2011, 140-216.
- Дочев 2002 – 2003:** К. Дочев. Ранновизантийски монети от Търново (V – VII в.). – *Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново* 17-18, 2002-2003, 287- 298.
- Лазаренко 2003:** И. Лазаренко. Нумизматични данни за датиране опожаряването на Одесос по времето на император Ираклий. – *Известия на народен музей Варна* 34-35 (49-50), 2003 (1998-1999), 150-166.
- Михайлов 2010:** С. Михайлов. Колективните монетни находки от VI – VII век като извор за заплащането на труда през Ранновизантийската епоха. – В: *Великотърновският университет “Св. св. Кирил и Методий” и българската археология*. Велико Търново, 2010, 683-692.
- Ciolek, Dyzcek 2011:** R. Ciolek, P. Dyzcek. *Novae. Legionary fortress and Late Antique town, Volume 2 – Coins from Sector IV*. Warsaw, 2011.
- Dimitrov 2013:** K. Dimitrov. Currency circulation in Novae and coins from the episcopal complex in Novae (378-612 AD). – In: A. Biernacki, E. Klenina, E. Genčeva. *Biskupstwo w Novae (Moesia secunda) IV-VI w., vol. 2 (Historia, architektura, życie codzienne)*. Poznan, 2013, 7-73.
- Grierson 1999:** Ph. Grierson. *Byzantine Coinage*. Washington, D.C., 1999.
- Mihaylov 2016:** S. Mihaylov. Coins from Sector X-P. – In: A. B. Biernacki with participation of M. Budzynska, E. Gencheva, A. Jasiewicz, E. Yu. Klenina, S. Mihaylov, L. Rozycki, P. Vladkova. *The Large Legionary Thermae in Novae (Moesia Inferior) (2nd – 4th centuries A.D.) (= Novae. Studies and Materials, Volume V)*. Poznan, 2016, 119-186.
- MIB 1:** W. Hahn. *Moneta imperii Byzantini*. 1. Wien, 1973.
- MIB 2:** W. Hahn. *Moneta Imperii Byzantini*. 2. Wien, 1975.
- MIB 3:** W. Hahn. *Moneta Imperii Byzantini*. 3. Wien, 1981.
- MIBE:** W. Hahn, M. Metlich. *Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491-565)*. Wien, 2000.
- Morrisson 2002:** C. Morisson. *Byzantine Money: Its Production and Circulation*. – In: (A. E. Laiou, ed.) *The Economic History of Byzantium*, vol. 3, 2002, 909-966.
- Morrisson, Cheynet 2002:** C. Morisson, J.-C. Cheynet. *Prices and Wages in the Byzantine World*. – In: (A. E. Laiou, ed.) *The Economic History of Byzantium*, vol. 2. Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002, 815-878.
- Morrisson, Ivanišević 2006:** C. Morisson, V. Ivanišević. *Les émissions des VIe-VIIe siècles et leur circulation dans les Balkans*. – In: (C. Morisson, V. Popović, V. Ivanišević, eds.) *Les Trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)*. Paris, 2006, 41-73.
- Morrisson et al. 2006:** C. Morisson, V. Popović, V. Ivanišević, P. Culerrier, B. Mitrea, M. Oeconomidou, G. Poenaru Bordea, I. Popović, I. Touratsoglou, J. Youroukova, M. Galani-Krikou. *Catalogue des trésors*. – In: (C. Morisson, V. Popović, V. Ivanišević, eds.) *Les Trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)*. Paris, 2006, 113-430.
- Ostrogorsky 1932:** G. Ostrogorsky. *Löhne und Preise in Byzanz*. – *Byzantinische Zeitschrift* 32, 1932, 292-333.

MONETARY VALUE OF CIRCULATION COINS 498 – 681 AD
IN THE TERRITORY OF THE EARLY BYZANTINE PROVINCE
MOESIA SECUNDA

Stoyan Mihaylov

(Summary)

This research is based on 4485 specimens, minted during the period 498 – 681 AD, which were found on the territory of Moesia Secunda and 19 denominations of gold, silver and bronze were identified. Of the total number the gold coins are 6%, silver coins are 0,3%, and the bronze ones are 94%. Therefore, in terms of quantity, the latter group dominates.

In modern science, there is sufficient knowledge of the relationship between the various denominations during the Early Byzantine period and the changes made over time (**Tab. 1**). In the paper there is a calculation of the monetary equivalent of the coins found on the investigated territory for the period 498 – 681 AD. The results show that the monetary value of all the coins combined is 189,995 solidi. The monetary value of gold and silver specimens amounted up to 95% and the bronze ones to only 5% (**Tab. 2**). There is a complete contrast between the number and the monetary value of the coins in circulation.

Data from the Early Byzantine collective coin finds from the Balkans and Asia Minor allows such a calculation of the monetary value to be made (Morrisson et al. 2006, 43-53). The result shows that the monetary value of the gold and silver coins is 98.8% and the monetary value of the bronze ones is 1.2% (**Tab. 5**).

The results obtained show that the characteristic of money circulation in the Moesia Secunda (and also in Byzantium) was determined primarily by the gold coins. Bronze coins had only an auxiliary economic and financial role. Their small monetary value does not give us reasons to make economic analyses only on their basis. But bronze coins can be used to chronologically analyze a given settlement or territory during the Early Byzantine period (V – VII AD).

КРЪСТЪТ – СИМВОЛ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКОТО И СРЕДНОВЕКОВНО БЪЛГАРСКО МОНЕТОСЕЧЕНЕ

Константин ДОЧЕВ

Кръстът е основен и най-често срещан символ на християнството. В езическите времена той е почитан по различен начин, предимно като равнопоставеността в природата, знак на висшите божествени сили; символ на единството на духа и материята или като заклинание при различни шамански обреди; той е нанасян върху съдове, оръжие или предмети, свързани със съответния обред (Библейски речник 1994, 285-286).

В късната римска Република или в началото на Принципата (II – I в. пр. Хр.), кръстът придобива твърде зловещ образ поради използването му като средство за многобройни екзекуции на престъпници, избягали роби или на други осъдени чрез разпъване (Мифы 1982, 12-14; Библейски речник 1994, 286). Евангелските текстове, предопределени от предсказанията на великите пророци, описват, макар и накратко, живота и мъченическата смърт на Исус Христос, познат като Исус от Назарет – Божият син и Богочовек, Второто лице на Бога, неотменима и неразделна част от триединната, едносъщна, безначална, вечносъществуваща и безкрайна Света Троица – Бог Отец, Свети дух и Бог Син. Постепенно, с утвърждаването на Православното християнство, най-вече от управлението на император Константин Велики насетне, наред с полагането и написването на основните догматично-богословски канони, както във философско, така и в практическо отношение, започва да се обръща внимание и на начините за представяне чрез литургични предписания на всички текстове, свързани с предсказанията за появата на дългоочаквания Месия, спасител на всички грешници, както и за неговата дейност като проповедник. По Божията воля Исус Христос се ражда от непорочна девица, чрез Светия дух, за да спаси всички земни хора от първородния грях, извършен от Адам и Ева. Единствен Той, чрез Своята мъченическа смърт може да изкупи този грях на всички праведници, спазващи десетте божи запо-

веди, а ще осъди грешниците при своето Второ пришествие с възкресение на мъртвите. Същевременно със своите поучителни слова той е бил призван да напътства всички земни хора чрез своите молитви към Бога да усъвършенстват своята душа за живота в рай. За да бъде предпазено юдейството от новия месия, което било официална религия в окупираната от римляните Палестина, Самария и Галилея, върховните еврейски свещенослужители при храма на върховния бог Йахве, построен от цар Соломон, предали на смърт съвършения Бог и едновременно човек, но с божествена същност. Присъдата на римския легат Пилат била не само жестока, но и унижителна, с цел поругаване светостта, както на самия Христос, така и на неговите послания.

Известни са кратките описания на Светите евангелисти, които описват осъждането, мъченията, хода Господен до хълма Голгота, жестокото приковаване на Христос към кръста, заедно с двамата разбойника и присъстващите трима войници. На екзекуцията било позволено да присъстват Св. Богородица, Мария Магдалена, Мария Клеопова и Йосиф Ариматейски, които свалят и погребват тялото на Христос. Интересен детайл при разпъването на Христос описва и Св. евангелист Лука (Матей. 27: 27-66; Лука. 23:2-48). След неговото разпъване, върху вертикалното рамо на ешафода римският войник прикрепил напречно къса дървена дъсчица с подигравателния надпис „Този е царят Назарейски“, написан на юдейски, гръцки и латински език. В по-късно време тази дъсчица ще стане не само част от възпроизвеждането по художествен начин на някои видове кръстове, но и повод за установяване на догмата, че Светите християнски книги (Стар и Нов завет, Номоканон, Литургика и др.) могат да бъдат писани, преписвани и проповядвани само на тези три свещени езика.

Появата на кръста като символичен елемент от иконографията на християнските молитвени храмове е в съответствие с приетия по време на Първия вселенски събор в Никея (325 г.) „Символ на вярата“ (Библейски речник 1994, 77). В него по най-съдържателен и кратък начин е възплътена цялата християнска идеология, основаваща се на неразделността на триединната и едносъщна Св. Троица, за спасението на човечеството от първородния грях, чрез саможертвата на Христос, както и вечен живот на праведните миряни в райските вселения, при спазване на християнските закони. Легализирането на християнството през 313 г., както и организацията на Първия вселенски събор, били пряко дело на император Константин Велики, който съумял да възприеме предвидливо новата религия за бъдещето съществуване на цялата Ромейска империя (Поснов 1993, 46-56). Това негово начинание, заедно с ролята на неговата майка Елена за признаване на християнство-

то като равнопоставена религия в Империята, ще ги канонизира по-късно като равноапостолни, заедно с другите съмишленици на Христос и свещеномъченици, дали живота си за вярата към Божия син. Според агиографията повторното откриване и въздвижение на Светия кръст се дължи на Св. Елена, майката на император Флавий Валерий Константин, която след 313 г. с лични средства построила на хълма Голгота базилика в почит към разпнатия Христос Спасител. Пред базиликата бил въздигнат пречестият и животворен кръст, заровен преди това от юдеите от Йерусалим (Жития 1991, 259-260). При разкриването на зарития пречист кръст били открити и костите на Адам, праотеца на всички човеци, създаден от Бога по свое подобие.

Използването на кръста, както и други християнски символи станало постепенно в новите молитвени сгради, най-често приспособени стари езически храмове или обществени сгради. Това проличава и от римските монети от този период, които носят типичните сюжети и наименования към изображенията от езическия период. Едва към края на управлението на Констанций II (337 – 361), върху християнските базилики, монетите и предметите от приложното изкуство, започват да се появяват първите символи на новата религия, хармонично свързани с постулатите на „Символа на вярата“, както и на постановленията и нормите, написани от първите свети отци-богослови и теолози, и утвърдени на първите два вселенски събора (Успенский 2006, 64-70). Върху златните, сребърни и бронзови монети започват да се появяват графически знаци, т. нар. „хризми“, най-често от първите букви от имената на Христос, които могат да се видят върху военните знамена, чрез които се постигали военни победи. Най-често хризмите били съчетани от буквите I X и P, но се срещат и варианти, съчетани с кръст.

Повсеместното налагане на християнството като официална религия в цялата Ромейска държава при Теодосий I (379 – 395) спомогнало за утвърждаването на новата философска идеология, както в богословско-догматично отношение, така и при украсата на църквите, оформлението на иконите, църковната утвар, свещеническите и владетелски одежди, императорския и патриаршески церемониал, владетелските инсигнии (знаци) (Поснов 1993, 201-203). Започнало утвърждаването на теологическите догми за вертикалната подредба на подчиненост на Небесното царство начело на Св. Троица (Бог Отец, Св. Дух и Бог Син) и тристепенната ангелска йерархия, като всяка степен се състояла от три чина (Св. Дионисий Ареопагит 2001, 26-28). По подобие на нея е трябвало да бъде и организиран живота и на земята, начело на всички поданици е трябвало да бъде византийският император, чиято непреходна божествена власт се предавала, най-често чрез Христос, Богородица, ангел-небесен или

свещ. Владетелските знаци, облекло и церемониал се превърнали в едни от най-силните изразни средства за подчертаването на върховната власт на ромейския василевс. Всред тези владетелски знаци най-важен бил кръстът, като символ на самия Христос, Небесния цар. Това проличава от иконографското оформление на византийските златни, сребърни и медни монети от периода VI – VII в. Върху тях императорът е с диадема с кръст или държи кълбо с кръст, като самодържец, подобно на утвърждаващия се в църковната фреска, мозайка или преносима икона образ на Христос Пантократор (Вседържател). По същия начин са представяни и императриците, но с тривърха корона. За още по-силно подчертаване на тяхната върховна свята власт, дадена от Бога, е тяхното представяне с ореол около главите. В иконографските сюжети от този период върху двете страни на монетите все още липсват изображения на Христос, Богородица или на светци. Най-честите изображения са „преобразената“ като ангел Господен езическа Виктория/Нике, която държи голям единичен или двоен кръст, съчетан с хризма и многолъчни звезди. От времето на император Ираклий (610 – 641) върху обратната страна на златните солиди и сребърни монети започва да се утвърждава единичния или двоен кръст върху три стъпала, символ не само на Спасителя Христос и неговия път към Голгота, но и алюзия за изкачването на стълбата към духовно съвършенство (Grierson 1982, Pl. 16, 272-274) (**табло XL 1**). За разлика от вътрешната украса на християнските храмове и преносими икони, които са представлявали канонично-литургични сцени от Новия завет, то първите изображения на Христос върху византийски монети се появяват едва при управлението на Юстиниан II Ринотмет (685 – 695; 705 – 711) (Христова 1994, 76-81) (**табло XL 2, 3, 4**). Въпреки своята жестока тираничност, този император се представял пред своите поданици като един от най-ревностните, верни и смирени православни християни. Върху два типа негови златни солиди можем да видим Юстиниан Ринотмет с християнски инсигнии, единичен или двоен кръст върху три стъпала, като върху обратната им страна за пръв път е изобразен Христос Пантократор, благославящ с дясната ръка и държащ в лявата евангелие, книгата на своя живот (Grierson 1982, Pl. 17, 297-302). Характерното за това първо изображение на Божия син е, че той е без ореол, но с подчертан зад главата голям единичен кръст, символ на неговата саможертва. Около образа на Христос е изписана на латински и титлата *Rex regnantium* (цар на царете), която ще остане постоянна върху всички златни византийски монети с изображение на Христос до монетната реформа на Алексий I Комнин (1081 – 1118) от 1092 г. Същата владетелска титулатурна формула се възприема и във византийския държавен церемониал.

По времето на Иконоборческия период (726 – 842), вследствие

на политико-икономически интереси, най-вече от страна на едрата поземлена византийска аристокрация, която се противопоставила на разширяващата се собственост на Православната църква, бил намерен и съответният мотив от теологично-богословско естество – дали фреските и иконите на Господ и другите светци са неръководни или изображения на идоли от езическия период. Започнало премахването на всички изображения от църквите, манастирите, унищожаване на преносимите икони и образците на приложното изкуство, свързани с живота на Христос или на светци-мъченици. Във вътрешната украса на православните храмове се налагат декоративните мотиви, съчетани с анималистични изображения на птици и животни от Стария и Новия завет, както и често използвана сцена на „Добрия Пастир“ (Успенский 2006, 85-92). Във византийското монетосечене се налагат еднообразни сюжети, включващи изображения на императора и неговия престолонаследник или на други членове на семейството, както на лицевата, така и на обратната страна на монетата. Въпреки тази иконографска монотонност, всички представени императори, съимператори или императрици носят съответните владетелски инсигнии. По правило старшият василевс е изобразен с двоен кръст с дълга дръжка, а младшият – с единичен. Това се отнася и за останалите инсигнии, най-вече кълбото с кръст, като Христовият символ върху него е в различни варианти (**табло XL 5, 6, 7, 8, 10; табло XLI 11**). В началото на управлението на Лъв III Исавър (714 – 741) в Константинопол започват да сечат в по-големи количества плоски сребърни монети с тегло ок. 2,0-2,5 г, с цел да се спре използването във Византия на сребърните арабски дирхеми. Новите сребърни номизми получили наименованието „милиаресия“ в смисъл 1/1000 от нещо цяло, като се имало предвид, че 1000 сребърни монети с тегло от 2,5 г се разменяли приблизително за 327 г злато от 21/22 карата (1 византийска тегловна литра) (Grierson 1982, Pl. 36, 658-667). Върху обратната страна на милиаресиите бил изобразен кръст върху три стъпала – изображение, което останало постоянно за сребърните монети на всички ромейски императори до края на XI в. (**табло XLI 12**).

След възстановяване на иконопочитанието при Михаил III (842 – 867), наред с изграждането и възстановяването на поруганите храмове, започва и строителството на редица нови църкви и манастири, както и подновяването на изписване на класическите преносими икони, украсата на ръкописни книги и образци от приложното изкуство с канонически литургични сцени от Стария и Новия завет. От Василий I Македонец (867 – 889) насетне, върху почти всички златни солиди върху обратната им страна е представен Христос Пантократор с голям кръстат нимб, символ, с който само Божият син е изобразяван, или на Христос като „цар на царе-

те“ (*Rex regnantium*), седнал на трон, благославящ с дясната ръка, а в лявата държи евангелие. Установява се и традиционната сцена – върху златните солиди да бъдат изобразявани допоясни фигури на старшия и младшия императори, държащи помежду си дълъг двоен кръст (**табло XLI 13; 16**)

При Лъв VI (886 – 912) за пръв път върху византийски златни монети се представя и образът на Божията майка (Grierson 1973, Pl. XXXIV, 1a-1b.2) (№17; DSC_4571 ; DSC_4572). Този неин образ след това също става постоянно изображение върху много византийски златни монети. Някои императори като Никифор II Фока (963 – 969) и Йоан Цимисхий (969 – 976) въвеждат и иконографската сцена, върху която Богородица, подобно на Христос, връчва върховната небесна власт на императора, като чрез дълъг двоен кръст или чрез лична благословия се представя и образът на Божията майка (Grierson 1973, Pl. XLI 4.1- 5.4; Pl. 1a- 6 c) (**табло XLI 14-15**). Тези сюжети стават постоянни до края на XIV за цялото византийско монетосечене. През XI в. не се отбелязват значителни промени в иконографията на златните, сребърни и медни византийски монети. Върху тях е представен утвърденият вече сюжет: императорът държи традиционните инсигнии – скиптр с кръст в различни варианти, кълбо с кръст, лабарум или анексикакия (**табло XLI 16; табло XLI 17-18**). По отношение на стойността и своя международен авторитет, византийската златна номизма, наричана вече хистаме-нон (стандартна номизма) с тегло от 4,40 г и златно съдържание 22 карата, от средата на XI в. претърпява бърза девалвация, за да се стигне през 80-те години на същия век тя да се превърне в чисто сребърна монета със съдържание на злато от 2-3 карата.

Значителни промени във византийското монетосечене и монетна иконография се отбелязват при управлението на династията на Комнините (1081 – 1185) и Ангелите (1185 – 1203). Алексей I Комнин през 1092 г. провежда монетна реформа, чрез която възстановява стойността на номизмата, наречена хиперперон, отново със златно съдържание от 22 карата и тегло от 4,50 г (Hendy 1999, 219- 221; Morrisson 2002, 924). По отношение на иконографията се запазила традицията всички върховни владетелски инсигнии да включват различни варианти на Божия кръст. Върху една емисия електронови и сребърни корубести номизми на Алексей I Комнин за пръв път върховната власт, символизирана чрез голям двоен кръст, е връчвана от свещеномъченика Св. Димитър (Hendy 1999, Pl. I, 4.1-5b.4). Наред с военната подготовка и отправените молитви, императорът се е надявал и чрез изображенията на Св. Димитър да постигне победа над сицилианските нормани, обсадили град Солун (**табло XLI 19**).

През XII в. монетният иконографски репертоар се обогатява с изображенията на нови светци. Византийският император Мануил

I Комнин (1143 – 1180) предпочитал да се изобразява със Св. Георги и Св. Теодор, Алексей III Ангел (1195 – 1203) – със Св. Константин, които връчват на императорите двоен дълъг кръст или кълбо с кръст (Hendy 1999, Pl. XII, 4a.- 4d; Pl. XIII, 8); Pl. XXII, 1a.- 1b.7) (№28; 01; №29; 203_0368; 203_0369; :№30; 204_0408; 204_0409; №31; 204_0440; 204_0441; №33; 77; №34; 209_0987; 209_0988).

Още по-голямо разнообразие се отбелязва в монетосеченията на държавите, създадени след превземането на Константинопол през 1204 г. от рицарите от Четвъртия кръстоносен поход. В столичния град венецианците организирали имитативни медни монетосечения по византийски образец, с традиционна православна иконография, но с някои нововъведения. Интересни са медните монети с изображения на равноапостолните Св. Константин и Св. Елена, държащи дълъг двоен кръст или Св. апостол Петър, държащ кръст и два ключа (Hendy 1999, Pl. LI, 19.1-19.2; Pl. LII, 26.3-26.8).

Нови литургични символи се отбелязват върху монетосеченията на владетелите от Никейската (1204-1261) и Солунската империя (1224-1246). Върху редица никейски монети покровителят на императорите Св. Теодор Стратилат връчва единичен или двоен кръст на василевса (Hendy 1999, Pl. XXVII 4.1-4.6; 5a.b-5b.1; Pl. XXVIII, 8.1). По подобен начин е представян и Св. Димитър върху монетите, сечени в Солун. Върху някои сребърни или медни издания светецът връчва кръст, вписан в кръг или двоен кръст. Върху една медна емисия на Мануил Дука Комнин (1230-1237), императорът е представен заедно със Св. Константин, държащи голям двоен кръст (Hendy 1999, Pl. XLI, 6.1-6.3). При династията на Палеолозите (1258 – 1453) се отбелязва значително насищане от нови, неразтълкувани и досега литургични символи, както от житията на някои светци, така и от литургично естество, като например представянето върху обратната страна на монетата на сцени от ритуалната хитомасия (подредбата на литургийната маса) или на части от евхаристията (употребата на църковната утвар при превръщането на обикновеното вино и хляб в кръв и тяло Господни) (Чифлянов 1996, 244-253; 284-285). Наред с нововъведенията продължават да се използват и традиционните сцени, изобразяващи как императорът сам, или със своя престолонаследник, получават кръста от Христос, Богородица, Св. Георги, Св. Димитър, Св. Константин, Св. Теодор Стратилат, архангел Михаил или от други ангели от небесната йерархия (**табло XLII 23-24**). При Андроник III Палеолог (1328 – 1341) се появява и сцената на „владетеля конник“, държащ кръст (Bendall and Donald 1979, 242; № 13), сцена, която много по-рано е възпроизведена върху медните монети на цар Константин Асен (Дочев 2009, 73-76). В края на XIV и първите десетилетия на XV в. върху малобройните сребърни и медни византийски монети продължава

традицията да се представя императорът с кръст в дясната ръка, но с твърде характерна грубовата линейност и наивистичност на изображенията и владетелските инсигнии, сравнени с прекрасните монетни образци, отсичани от IX до средата на XIV.

Както върху византийските, така и върху българските средновековни монети, чието издаване се поставя при цар Иван Асен II (1218 – 1241), се утвърждава каноническа православна иконография на владетелския церемониал, отнасящ се до облеклото и владетелските знаци. Българските царе, имащи върховна титла, равнозначна на византийския василевс, са изобразявани по същия начин, както той се представял върху своите златни, сребърни и медни монети. В много случаи върху българските монети са избирани напълно нови сюжети, непознати за византийското монетосечене с над хилядолетна история, но върху повечето от тях неизменно присъства кръстът като самостоятелно изображение или като част от царските инсигнии.

Запазва се традицията да се подчертава божественото предаване на властта от небесния на земния господар, символизирано чрез скиптъра с кръст или чрез изображението на самия Христос с голям кръстат нимб. Така при златните перпери на Иван Асен II, Св. Димитър подава меч на победата на царя, сцена, символично свързана с изображението на обратната страна, представляваща Христос Халкитис (прав, стъпил върху подиум) с надпис „Исус Христос цар на славата“ (Юркова, Пенчев 1990, 78-82; Дочев 2009, 40-41, № 0010). Върху медните монети царят в едната си ръка държи скиптър с кръст, а с другата поема от Св. Димитър жезъл с шестоълчна звезда (Дочев 2009, 41-44, № 0020-0080).

Върху медните монетосечения на българските царе Мицо Асен (1256 – 1263) и Константин Асен, издавани в столицата Търново, се отбелязват редица новости за православната монетна иконография (**табло XLI 20**). Върху един тип монети, вместо изображението на Христос, е представен голям равнораменен кръст с надпис IC XC и шестоълчни звезди (**табло XLII 21**) (Дочев 2009, 69, № 0610-0690), а върху друг – царят държи кръст, вписан в кръг и няколко шестоълчни звезди (Дочев 2009, 76-82, № 0770-0920). За пръв път царят (Константин Асен) е изобразен върху най-многобройната монетна емисия като триумфиращ конник, държащ двоен кръст (**табло XLII 21**). Тази сцена по-късно ще бъде копирана от византийските гравьори при издаването на няколко медни и сребърни монети на Андроник III Палеолог и на Мануил II Палеолог (1391 – 1425).

Кръстът присъства върху всички сребърни и медни монетосечения на българските царе от XIV в. в различни варианти, с цел нагледно да се покаже символичната връзка между небесната и земна власт и кой може да я притежава. В търсене на тази връзка не слу-

чайно върху почти всички български монети от този период царят или царицата държат скиптри с кръст или върху обратната страна е представен същият символ в различни варианти (**табло XLII 25-28**). Като интересен пример за възпроизвеждане на стари византийски иконографски образци от XIV в. са медните монети на цар Иван Александър (Дочев 2009, 161-162; 2910-2930). Върху една негова емисия царят е изобразен с дълъг кръст, а на обратната страна раздвоен в долната си част кръст, украсен с акантови клонки (Дочев 2009, 161-162; 2910-2930) (№ 46; 3201027402-а; № 46; 3201027402-г). Този тип кръст косвено напомня за спасителната роля на Христос и достигане на райските вселения чрез вяра към него. При този български цар се отбелязват най-значителните по количество български сребърни и медни монетосечения, издавани предимно в монетарницата на столичния Търнов. Досега са познати две сребърни монетосечения с обща продукция ок. 10-15 милиона екземпляра, както и 19 типа медни монети (Дочев 2009, 128-154). Върху всички от тях кръстът неизменно присъства със своята спасителна роля и символ на върховна власт (**табло XLII 29**).

В същия канонически дух са изработени сребърните и медни монети на последните български царе Иван Шишман (1371 – 1395) и Иван Срацимир (1355 – 1396). Върху всички монети двамата царе са изобразени държащи скиптр с кръст или друг вид жезъл, като лицевите монетни страни символично са свързани с изображенията на обратните страни, представящи Христос Пантократор, Св. Богородица или различни видове кръстове или монограми във вид на кръст (**табло XLII 30-32**).

Утвърдената традиция на изобразяване на кръста като един от основните символи на Христос върху българските средновековни монети е предадена и върху модерното българско монетосечение и хералдика от 1878 г. до наши дни. Кръстът, поставен върху кълбовидната корона като основна част на държавния герб на Република България, символизира не само закрилата на Христос над българите, но и силна и единна българска държава.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Библия 1991:** Библия (сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет), изд. Св. Синод на Българската църква. София, 1991.
- Библейски речник 1994:** Библейски речник, отг. редактори, Л. Никифорова, К. Златев. София, 1994.
- Св. Дионисий Ареопагит, 2001:** Св. Дионисий Ареопагит . За Небесната йерархия. За църковната йерархия, София, 2001.
- Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV в. – типове, варианти, цени (Catalogue of Bulgarian Medieval Coins 13th – 14th cs.), Велико Търново 2009, 320 с.

Дочев 2017: К. Дочев. Монетите на византийската династия Палеолози в паричното обръщение на българската държава (1259 – 1396). Велико Търново, 2017.

Жития 1991: Жития на светците. Синодално издателство. София, 1991.

Мифы 1982: Мифы народов мира, том 2. Москва, 1982.

Поснов 1993: М. Поснов. История на християнската църква. Християнска култура, т. 1 и 2. София, 1993.

Успенски 1999: А. Успенски. Богословие на иконата, София, 1999.

Христова 1994: З. Христова. Първи изображения на Исус Христос върху византийски монети. – Нумизматика и сфрагистика 1-4, 1994, 76-81.

Чифлянов 1996: Б. Чифлянов. Литургика. София, 1996.

Юркова, Пенчев 1990: Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София, 1990.

Bendall and Donald, 1979: S. Bendall and P. Donald. The Later Palaeologan Coinage 1282 – 1453. London, 1979.

Hendy 1999: M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whitmore Collection, vol. 4, 2 parts. Washington, D.C., 1999.

Grierson 1973: P. Grierson. Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitmore Collection. Vol. III (717-1081), part 1, Leo to Michael III (717-867); part 2, Basil to Nicephorus III (867-1081). Washington, D. C., 1973.

Grierson 1982: P. Grierson. Byzantine Coins. London, 1982.

Morrisson 2002: C. Morisson. Byzantine Money. Its Production and the State. – In: The Economic History of Byzantium – from the Seventh through the Fifteenth Century, vol. 3. Washington, D. C., 2002.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XL

1. Златен солид на Ираклий (610 – 641) с баща си Ираклий, Александрия, емисии от периода 608 – 610 г.
2. Златен солид на Юстиниан II (685 – 695; 705 – 711), Константинопол, емисии от периода 685 – 695 г.
3. Златен солид на Юстиниан II, Константинопол, Константинопол, емисии от периода 705 – 711 г.
4. Златен солид на Юстиниан II със сина си Тиберий, Константинопол, емисии от периода 705 – 711 г.
5. Златен солид на Лъв III (717 – 741) със сина си Константин V, Константинопол, емисии от периода 720 – 741 г.
6. Златен солид на Константин V (741 – 775) със сина си Лъв IV, Константинопол, емисии от периода 751 – 775 г.
7. Златен солид на Константин V, с баща си Лъв III и сина си Лъв IV, Константинопол, емисии от периода 751 – 775 г.
8. Златен солид на Ирина (797 – 802), Константинопол.
9. Златен солид на Теофил (829 – 842) със синовете си Михаил и Константин, Константинопол, емисии от периода 830 – 842 г.
10. Златен солид на Теофил, Константинопол, емисии от периода 829 – 842 г.

Табло XLI

11. Сребърна милиаресия на Теофил със сина си Константин, Константинопол, емисии от периода 830 – 840 г.
12. Златен солид на Константин VII Багренородни (913 – 959) с брат си Роман, Константинопол, емисии от периода 945 – 959 г.
13. Сребърна милиаресия на Константин VII Багренородни с брат си Роман, Константинопол, емисии от периода 945 – 959 г.
14. Златен солид на Никифор II Фока (963 – 959), Константинопол.
15. Златен хистаменон на Йоан II Цимисхий (959 – 976), Константинопол.
16. Сребърна милиаресия на Василий II с брат си Константин (976 – 1025), Константинопол.
17. Златен тетартерон на Василий II с брат си Константин (978 – 1028), Константинопол.
18. Меден анонимен фолис от управлението на Роман IV Диоген (1068 – 1071), Константинопол.
19. Сребърен хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1118), Тесалоника, емисия от периода 1085 – 1092 г.
20. Медна трахея на Мицо Асен (1256 – 1257), нелокализирана монетарница.

Табло XLII

21. Медна монета на Константин Асен (1257 – 1277), Търново, тип „царят на кон”
22. Медна монета на Константин Асен (1257 – 1277), Търново, тип „царят на трон”.
23. Медна трахея на Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282), Тесалоника.
24. Медна трахея на Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282), Тесалоника.
25. Сребърна монета на Теодор Светослав (1301 – 1322), Търново.
26. Медна монета на Теодор Светослав, Търново.
27. Сребърна монета на Михаил III Шишман Асен (1323 – 1330), Търново
28. Медна монета на Михаил III Шишман със сина си Иван Стефан, Търново
29. Анонимна медна монета, издадена при Иван Александър (1331 – 1371), Търново.
30. Сребърна монета на Иван Шишман (1371 – 1395), Търново.
31. Сребърна монета на Иван Срацимир (1355 – 1396), Видин.
32. Сребърна монета на Иван Шишман (1371 – 1395), Търново.

THE CROSS – A SYMBOL WITHIN THE BYZANTINE AND MEDIEVAL BULGARIAN COINAGE

Konstantin Dochev

(Summary)

The work presents a brief though synthesized chronological review on the appearance and affirmation of the Christian Cross as a basic and leading symbol on the Byzantine and Bulgarian Medieval coins in the course of the 7th – 14th c. From a means of execution during the Principate in the Roman Empire (1st – early 4th c.), the Cross became a symbol of the martyrdom of God-Man Christ, the Son of God, the second face of God, an irrevocable and integral part of the triune, consubstantial, without beginning, eternal and infinite Holy Trinity – the Father, the Son and the Holy Spirit. Gradually, with the confirmation of the Orthodox Christianity and mostly from the reign of Constantine the Great (306 – 337) onwards, along with the writing of the main dogmatic-theological canons both in philosophical and practical terms, they were paying attention to the ways in which all liturgical texts related to the prophecies of the long-awaited Messiah, the Saviour of all sinners of the first-time sin committed by Adam and Eve.

After the crucifixion of Christ on the Cross, on the vertical pillar of the scaffold, the Roman soldier attached a transversely short wooden board with the mocking inscription of *Jesus of Nazareth King of Judea* in Hebrew, Greek and Latin. Later this small board would become not only an element of the artistic reproductions of some types of crosses, but also an instance for establishing the dogma that the Holy Christian scripts (the Old and New Testaments, Nomocanon, Liturgics, etc.) are allowed to write and preach only in these three languages.

The universal imposition of Christianity as an official religion in the entire Roman state under Theodosius I (379 – 395) helped to establish the new philosophical ideology in both theological and dogmatic terms, as well as the decoration of the churches, the layout of icons, the church plate, the priestly and royal garments, the imperial and patriarchal ceremonial, and the imperial insignia. They began to impose the theological doctrines on the vertical order of subordination of the Heavenly Kingdom, headed by the Holy Trinity (the Father, the Son and the Holy Spirit) and the three-degree angelic hierarchy as each degree was composed of three ranks. The life on earth should be organized in the same way, with the Byzantine Emperor heading all subjects, his everlasting divine power believed to be transmitted mostly through Jesus Christ, Theotokos, angel of Heavens or a Saint. The imperial insignia, clothing, and ceremonial became one of the strongest means of expression that emphasized the

supreme power of the Roman Basileus. Among these insignia, the cross was the most important symbol of Christ Himself, the Heavenly King. This is evident from the iconographic design of the Byzantine golden, silver and copper coins from the 6th – 7th c. On them the Emperor bears a diadem with a cross or holds a globe with a cross as an Autocrat similarly to Christ Pantocrator, an image affirmed in the church fresco, mosaic or portable icon. The Empresses are depicted in the same way though bearing three-point crowns. In the beginning (6th – 7th c.) images of Christ were yet missing. The most repeatedly presented was the pagan Victoria/Nike transformed as an angel of the Lord, holding a large single or double cross combined with the Christogram and multi-stars. From the time of Emperor Heraclius (610-641), on the reverse of the golden solidi and silver coins they began to represent a single or a double cross over three steps, a symbol of Christ Saviour and His road to Golgotha as well as of an allusion of climbing the ladder to spiritual perfection.

The first images of Christ on Byzantine coins appeared under Justinian II Rhinotmetos. The peculiar feature of this initial portrait of the Son of God is the absence of a halo although a large single cross behind the head is emphasized – a symbol of His self-sacrifice. Around the image of Christ they engraved the title of *Rex regnantium* (King of the Kings) in Latin and this legend will remain as constant on all golden byzantine coins representing Christ till the monetary reform of Alexios I Komnenos (1081 – 1118). The same royal title formula has been accepted also with the Byzantine state ceremonial.

During the period of Iconoclasm the Cross took its constant position on both coin sides on both the imperial insignia and the substantive image on the reverse. From Michael III (842 – 867) to the late 14th c. the Cross was entirely approved as a basic royal sign meaning the symbolic acceptance of the supreme intransitive Divine power by the mortal temporary monarch transmitted through Christ, Theotokos or a certain saint.

The Cross is present also on all silver and copper coinages of the Bulgarian Monarchs from the 14th c. in variants to illustrate the symbolic connection between Heavenly and earthly power and who can hold it. In search of this connection, it was not by accident that almost all Bulgarian coins of that time show the king or the queen holding scepters with a cross or the same symbol in variants on the reverse.

СТАТИСТИЧЕСКИ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА МОНЕТИТЕ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА КРЕПОСТ „РЯХОВЕЦ“

Илиян ПЕТРАКИЕВ

Средновековната крепост „Ряховец“ се намира на около 7 км северно от столичния Търновград и на 3 км западно от днешния град Горна Оряховица, върху хълма „Средно бърдо“ – част от северните склонове на Търновските височини. От изток и юг хълмът завършва с висок скален венец, който му осигурява естествена защита, а от север и запад чрез стръмни склонове се спуска до равнинната речна тераса на р. Янтра. Хълмът е със стратегическо местоположение, като се явява част от северната граница на Старопланинската област с Дунавската низина.

През 2015 г. след 23 годишно прекъсване¹ е подновено археологическото проучване на крепостта при главната/югоизточна/ и северната порти (Петракиев, Иванова 2016, 703). През 2016 г. са проучени западната порта на крепостта и участъци от северната и западната крепостни стени (Петракиев, Иванова 2017, 582). През 2017 г. е продължено проучването в западната част на крепостта, като площта е увеличена и разширена в посока към вътрешността. За първи път са локализирани и жилищни структури от две последователни фази от последния период на обитаване на крепостта. За тези три сезона са открити над 500 на брой монети², които, заедно със стратиграфските наблюдения, дават нови данни за хронологията на обекта. Тяхното представяне и статистическа обработка са и целта на настоящата публикация.

¹ Първите проучвания са извършени в периода 1985-1991 г. За повече информация виж следните публикации и цитираната там литература: Й. Алексиев, Х. Вачев. Средновековната крепост „Ряховец“ при Горна Оряховица. – Известия на Историческия музей Велико Търново 7, 1992, 7-40. Й. Алексиев, Ив. Бъчваров, Х. Вачев. Археологически проучвания на крепостта Ряховец. – В: Ряховец. Габрово, 1994, 77-101.

² Всички монети са определени със съдействието на проф. д-р Константин Дочев, на когото благодаря за помощта за написването на настоящата статия.

Първите нумизматични находки от крепостта „Ряховец“ са били обект на редица публикации от страна на един от проучвателите – покойният Иван Бъчваров³. В монографично издание, посветено на монетите, открити при проведените през периода 1985 – 1991 г. археологически проучвания, са публикувани 779 монети от единични находки и 663 от колективни⁴. Представянето на двете групи монети е извършено по хронологически признак (Бъчваров 1994, 9). Тук е мястото да се отбележи, че в това монографично изследване са обнародвани всички открити при разкопките монети, което включва освен територията на самата крепост, така също южното подградие и късноантичната сграда, намираща се на около 300 м югоизточно от крепостта.

Настоящата публикация е посветена на монетите единствено от крепостта „Ряховец“, като са анализирани 1028 монети, както от новите, така и от старите археологически проучвания, обособени на база локализация в 6 групи: източна порта, северна порта, западна порта, северна крепостна стена, вътрешна част на крепостта и църква №1 (**Таблица 1**).

С цел възможността за съпоставяне на старите с новите нумизматични данни, за хронологически принцип е използван вече заложеният в монографията на Иван Бъчваров модел, а именно – разделяне на следните хронологически обособени категории (I антични и II средновековни /X – XIV в./). Като от своя страна те са разделени на подкатегории: (I.1. предримски и I.2 римски /II – VI в./) и (II.1. византийски /IX – XII в./, II. 2. български имитации, II. 3. латински имитации, II. 4. нарязани и обезличени – XIII век, II. 5. Никейска и Солунска империи, II. 6. средновековни български монети и II. 7. монети от XIV в.

Таблица 1. Разпределение на откритите монети в крепостта Ряховец по периоди.

проучване	вид монети	ЮИ порта	С порта	З порта	С. кр. стена	Вътр. част	Църква 1	Църква 1 /КН/	ОБЩО
1985–1991	римски	0	3	10	–	–	15	–	28
	средновековни	27	45	78	–	–	175	177	502
	общо	27	48	88	–	–	190	177	530
2015–2017	римски	3	3	4	23	20	–	–	53
	средновековни	2	3	1	235	204	–	–	445
	общо	5	6	5	258	224	–	–	498
ОБЩО		32	54	93	258	224	190	177	1028

³ И. Бъчваров. Монетни находки (XII–XIV в.) от крепостта Ряховец при гр. Г. Оряховица. – Нумизматика 1, 1962, 41–44. И. Бъчваров. Нов имитативен монетен тип от първата половина на XIII в. – Нумизматика 4, 1984, 20–25. И. Бъчваров. Колективни монетни находки от крепостта Ряховец при Г. Оряховица. – Нумизматика 3, 1990, 32–43. И. Бъчваров. Монетни находки от крепостта Ряховец. – Известия на Историческия музей Велико Търново 7, 1992, 41–58.

⁴ Всички данни за монетите, открити в периода 1985–1991 г., са по монографията на И. Бъчваров, като ще бъдат използвани само монетите, открити на територията на крепостта.

Част от новооткритите находки са анализирани освен по хронологически и пространствен признак, и по стратиграфски. Поради факта, че монетите са едни от основните източници за абсолютна хронология и допълват стратиграфските наблюдения, считам, че по-логично е анализът на нумизматичния материал, за който има точна стратиграфия, да става именно на база локализация и контекст.

Източна порта:

Югоизточната порта на крепостта „Ряховец“, добила популярност като „Главна“ или просто „Източна“, е по същество сложно фортификационно съоръжение с няколко етапа на изграждане и 3 последователно затварящи се двукрили врати. Планът на портата е установен още от Карел Шкорпил (Шкорпил 1910, 148). При първите археологически проучвания са открити 27 средновековни монети, а при вторите – едва 5 (**Таблица 1**).

Най-многобройни са малкомодулните латински имитации от тип А (**Таблицы 2-4**).

Таблица 2. Списък на откритите антични монети в средновековната крепост „Ряховец“.

Списък на откритите антични монети при археологически проучвания на СК "Ряховец"						
тип	ЮИ порта	С порта	З порта	С кр. ст.	Вътр. Част	Църква 1
I. Предримски монети						
Одесос, брзова имитация (II–I в. пр. Хр.)	–	–	–	–	1	–
II. Римски монети						
Хадриан (118–131)	–	–	–	1	–	–
Септимий Север (193–211)	–	–	–	–	1	1
Диадумениан (217)	–	–	–	–	1	–
Макрин (217–218)	–	–	–	–	1	–
Елагабал (218–222)	–	–	–	1	–	–
Север Александър (222–235)	–	–	–	1	–	–
Галиен (253–268)	–	1	–	–	–	–
Клавдий II Готски (268–270)	–	–	–	1	2	1
Аврелиан (270–275)	–	1	1	1	1	2
Проб (276–282)	–	–	–	1	–	–
Диоклециан (284–305)	–	–	1	–	–	1
Константин I (306–337)	–	–	2	–	1	1
Константин II (317–340)	–	–	–	1	–	1
Констанс (333–350)	1	–	1	–	–	1
Констанций II (324–361)	1	–	1	–	2	–
Валентиниан I (364–375)	–	–	1	2	–	1
Валенс (364–378)	–	2	2	4	3	3
Прокопий (365–366)	–	–	–	–	1	–
Валентиниан II (375–392)	–	–	–	–	–	1
Аркадий (383–408)	1	–	–	2	4	1
Хонорий (393–423)	–	–	–	1	–	1
Теодосий II (402–450)	–	–	2	5	1	–
Обезличени (IV в.)	–	2	3	2	2	–
Общо	3	6	14	23	21	15

Таблица 3. Списък на откритите средновековни монети
в крепостта „Ряховец“.

Списък на откритите средновековни монети при археологически проучвания на СК "Ряховец"						
тип	ЮИ порта	С порта	З порта*	С кр. ст.	Вътр. част	Църква 1*
Византийски монети от IX–XII в.						
А. фолис, кл.Д, К. Мономах (1042–1055), в/у А1	–	–	–	–	1	–
Константин Х Дука (1059–1067), срязана	–	–	–	–	1	–
Мануил I Комнин (1143–1180)	2	1	5*	4	2	2
Андроник I Комнин (1183–1185)	–	–	1*	–	–	1
Исак II Ангел (1185–1195)	–	–	13*	–	3	1
Алексий III Ангел (1195–1203)	1	–	16*	3	4	1
Исак Комнин от Кипър (1184–1190)	–	1	–	–	–	–
Общо	3	2	35	7	11	5
Нарязани и обезличени - XIII век						
Нарязани и обезличени (1204–1257)	1	1	1	71	61	36
Никейска и Солунска империи						
Теодор I Ласкарис (1204–1222)	–	1	–	2	1	2
Йоан III Дука Ватаци (1220–1254)	–	–	–	1	–	4
Теодор Комнин Дука (1224–1230)	–	–	–	1	–	5
Мануил Комнин Дука (1230–1237)	1	1	1	3	2	8
Йоан Комнин Дука (1237–1244)	1	–	–	21	19	27
Общо	2	2	1	28	22	46
Средновековни български монети						
Иван Асен II (1217–1240)	–	–	–	–	–	1
Константин Асен (1257–1277)	1	–	1	–	1	1
Теодор Светослав (1300–1322)	–	–	–	–	–	1
Иван Александър (1331–1371)	–	–	1	–	–	10
Иван Шишман (1371–1395)	–	–	1	–	–	9
Тертер син на Добротица (1386–1388)	–	–	–	–	–	1
Общо	1	0	3	0	1	23
Монети от XIV и XV век						
Андроник II с Михаил IX (1295–1320)	–	–	–	–	–	2
Андроник III (1328–1241)	–	–	–	–	–	2
Стефан II Урош (1282–1321)	–	–	–	–	–	1
Мурад I (1362–1389)	–	–	–	–	–	2
Баязид I (1389–1402)	–	–	–	–	–	3
Общо	0	0	0	0	0	10
ОБЩО	7	5	40	106	95	120

* Включени са и данни от колективни находки

Прави впечатление сравнително малкото количество открити монети, което може да се обясни от една страна с липсата на металдетектор при първите проучвания и изчерпвания културен пласт при вторите. Единствената монета, която маркира евентуалното използване на портата след средата на XIII век, е откритият при първите проучвания екземпляр на цар Константин

Таблица 4. Списък на откритите средновековни имитативни монети в крепостта „Ряховец“.

Списък на откритите имитативни монети при археологически проучвания на СК "Ряховец"						
тип	ЮИ порта	С порта	З порта*	С кр. ст.	Вътр. Част	Църква 1*
I. Български имитации (1204–1220/25 г.)						
Тип А	–	–	–	–	4	8
Тип В	1	1	–	–	2	1
Тип С	3	5	4	9	9	19
Общо	4	6	4	9	15	28
II. Латински имитации (1204–1250 г.)						
Тип А серия /А-С/, К-пол	–	–	–	2	2	–
Тип А серия /А-С/, Солун	–	–	–	1	–	–
Тип В серия /А-С/, Солун	–	–	–	1	–	–
Тип D серия /D-W/	1	–	–	12	18	–
Тип F серия /D-W/	–	–	–	2	–	–
Тип G серия /D-W/	–	–	–	1	–	–
Тип H серия /D-W/	–	–	–	1	3	–
Тип M/L серия /D-W/	–	–	–	1	–	–
Тип N серия /D-W/	–	–	–	1	3	–
Тип O серия /D-W/	–	–	–	5	–	–
Тип P серия /D-W/	–	–	–	5	7	–
Тип R серия /D-W/	–	1	–	2	1	–
Тип T серия /D-W/	–	–	–	1	3	–
Серия /D-W/	–	–	–	1	1	–
Малък модул серия /D-W/	–	–	–	2	2	–
Тип А, серия /А-Н/	17	29	31	51	43	60
Тип В, серия /А-Н/	–	–	–	3	–	19
Тип С, серия /А-Н/	–	–	–	4	2	11
Тип D, серия /А-Н/	–	6	–	1	2	14
Тип Е, серия /А-Н/	–	–	–	7	4	4
Тип F, серия /А-Н/	–	–	–	–	2	11
Тип G, серия /А-Н/	–	–	1	4	2	5
Тип H, серия /А-Н/	–	–	–	1	–	3
Тип J, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	3
Тип N, серия /А-Н/	–	–	2	–	–	13
Тип O, серия /А-Н/	–	1	–	–	–	9
Тип Q, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	4
Тип P, серия /А-Н/	–	–	1	–	–	17
Тип R, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	7
Тип S, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	2
Тип T, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	9
Тип U, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	2
Тип V, серия /А-Н/	–	–	–	–	–	1
Серия /А-Н/	–	–	–	11	–	–
Общо	18	37	35	120	95	194
ОБЩО	22	43	39	129	110	222

* Включени са и данни от колективни находки

Асен (1257–1277). Нейното функциониране през XIV в. вероятно е било свързано с обитаваното южно подградие и регистрирания към него некропол, както и „Църква I“, намираща се на най-високата част на хълма според проучвателя (Бъчваров 1994, 52-54).

Въпреки малкото количество открити монети – общо 33, за двете археологически кампании, представянето им в графичен вид показва сходна с общата за крепостта картина. Отчитат се два основни периода на база количеството открити монети от IV в. и XIII в. Най-многобройни са латинските имитации от тип А, открити при първите разкопки, без да са разделени по големината на модула (Бъчваров 1994, 34, таблица 5). Липсата на стратиграфски данни за по-голямата част от монетите и изчерпваният археологически пласт не дават възможност за използването на наличната нумизматична информация за прецизиране на абсолютната хронология на етапите на изграждане и преустройство на портата.

Северна порта:

Тя също е отбелязана от Шкорпил и проучвана при двете археологически кампании. Представлява масивно фортификационно съоръжение, близо до СИ ъгъл на крепостта, с вероятна надвратна кула. Ситуацията е аналогична с тази при главната порта. При първите археологически проучвания са открити общо 48 монети, докато при следващите едва 6 (**Таблица 1**). Този факт отново може да се обясни с частичното използване на металдетектор или липсата на такъв при първите разкопки и изчерпания културен пласт при вторите. Сред новооткритите монети отново присъстват римски и средновековни монети, разделени по равно, като те маркират третата четвърт на IV век и периода от началото до 60-те години на XIII век. Представени в табличен вид, всичките монети от Северната порта на крепостта илюстрират същата картина, както при Главната порта, като отново най-масово е представен XIII век (**Таблицы 2-4**). Аналогично най-многобройни са латинските имитации от тип А, които отново не са разделени по модули (Бъчваров 1994, 34, таблица 5). Липсват нумизматични данни за използване на портата и пространството около нея след 60-те години на XIII в. Отново неясната стратиграфска картина на монетите от първите разкопки, малкото количество монети от вторите и изчерпаният културен пласт не дават възможност за пълноценното използване на наличните нумизматични данни.

Западна порта:

Тази порта също е проучена основно при първите археологически разкопки. Изградена е на ръба на южния скален венец. През 2016 г. е проучено пространството северно и източно от портата,

което ще бъде включено в статистическите данни за този сектор. Съотношението между откритите монети при двете археологически проучвания е сходно с предходните данни – 88 към 5 (**Таблица 1**)⁵, което отново може да се обясни със споменатия факт за цялостното изчерпване на и без това плиткия културен пласт. Прави впечатление по-голямото количество римски монети, открити и при двете археологически кампании. Тук отново, както при главната порта, при първите разкопки са открити и 3 по-късни монети – съответно на Константин Асен (1257 – 1277), Иван Александър (1331 – 1371) и Иван Шишман (1371 – 1395) (**Таблицы 2-4**). Вероятно това се дължи по-скоро на случаен факт, отколкото да маркира интензивното използване на портата и пространството около нея през този период.

В района на западната крепостна порта е открита през 1989 г. и колективна монетна находка „Ряховец VIII“ от 35 билоннови монети, сечени през XII век, която е включена в настоящата статистическа обработка. В състава ѝ влизат: 5 монети на Мануил I Комнин (1143 – 1180), 1 монета на Андроник I Комнин (1183 – 1185), 13 на Исак II Ангел (1185 – 1195) и 16 на Алексий III Ангел (1195 – 1203). Датировката на находката е (1199 – 1200). Според откривателя попадането на монетите в руините на крепостната порта е свързано с мощен земен трус в края на XII в. (Бъчваров 1994, 119-120).

Представени в графичен вид, всички монети, заедно с колективната находка като цяло, допълват познатата от другите порти картина. Маркира се наличието на късноантично селище с монетите от периода III в. – V в., с преимущество на тези от IV в. Отново най-многобройни са монетите от XIII век с латинските имитации от тип А. Важно допълнение в случая се явява споменатата колективна находка „Ряховец VIII“. Намирането ѝ в конкретната стратиграфска позиция дава възможност да се датира разрушаването на западната крепостна порта в началото на XIII век.

Северна крепостна стена:

При първите разкопки, заедно със западната крепостна порта, са били проучени западната и част от северната крепостни стени. Разкрити са части от вътрешните им лица. В монографията, посветена на монетите от Ряховец, липсват данни за нумизматични находки от този сектор. В полевите инвентарни книги фигурират 12 монети, за които е записано, че са от „северна крепостна стена“, но без никакви други стратиграфски данни. В по-ранна работа, посве-

⁵ В общия брой на монетите са включени и 35 монети от колективната монетна находка „Ряховец VII“, открита през 1989 г. За повече информация виж: И. Бъчваров. Колективни монетни находки от крепостта Ряховец при Г. Оряховица. – Нумизматика 3, 1990, 32-43; И. Бъчваров. Монети от Ряховец. Габрово, 1994, 119-120.

тена отново на монетните находки от крепостта „Ряховец“, са публикувани 10 монети от сектор северна крепостна стена (Бъчваров 1992, 57-58). Част от тях съвпадат с данните от инвентарните книги, но поради липсата на информация за точното местонамиране няма да бъдат включени в това изследване, където ще бъдат представени само данните от 2016 и 2017 г. Тогава са проучени общо 6 квадрата покрай СЗ ъгъл на крепостта и северната крепостна стена. Открити са общо 22 римски и 236 средновековни монети (**Таблица 1**). Отново най-многобройни са латинските имитации с малък модул от тип А, сечени след 1230 г., както и нарязаните монети от периода 1250 – 1257 г. Интерес представлява да се отбележи грижливото им и шаблонно нарязване на квадратчета и триъгълничета (**Таблицы 2-4**).

Монетите от сектора се оказаха от съществено значение за определяне на абсолютната хронология на обекта, благодарение на разкритите две жилищни структури, чиито стратиграфски данни показват функционирането им през два последователни хронологически етапа. Получената информация ще бъде анализирана по-детайлно по-долу, с цел маркирането на последните два периода от обитаването на крепостта по нумизматични данни.

Вътрешна част на крепостта:

Вътре в крепостта са открити общо 21 римски и 204 средновековни монети (**Таблица 1**). Отново най-многобройни са латинските имитации с малък модул тип А, както и нарязаните и обезличени монети от периода 1250 – 1257 г. (**Таблицы 2-4**).

Интерес представлява намерената бронзова имитативна монета на Одесос от тип II – „Глава на брадат бог/конник в ход надясно“ (II – I в. пр. Хр.). Тя не е от контекстна среда, а е попаднала случайно в насипа или е била приготвена за претопяване. Това не е единственият откриван до момента такъв екземпляр. При първите проучвания от южното подножие на крепостта произхождат още 7 бронзови и 18 оловни имитации на бронзовото монетосечение на Одесос, които имат наподобяващи изображения като при тип II, сечен в Одесос (Бъчваров 1994, 10). Значителни количества бронзови, медни и оловни имитации на одесоски бронзови монети от същия тип се откриват в руините на селища от елинистическата епоха, разположени по платата между Провадия и Севлиево. На юг от билото на Стара планина такива имитации са намирани в Котленския и Сливенския балкан. Източно от Провадия и в околностите на Одесос имитации на този тип одесоски монети няма⁶. Освен имита-

⁶ Благодаря на Игор Лазаренко за консултацията. За допълнителна информация виж: И. Йорданов. Сечени ли са в Одесос оловни монети. – Народно дело 1, 02.01.1983. А. Квинто. Келтски материали от III – I в. пр.н.е. в тракийското селище на Царевец. – В: ВТУ, XI

ции са открити и 5 екземпляра от бронзовото автономно монетосечене на Одесос (III – I в. пр. Хр.), тип I и тип II (Бъчваров 1994, 10). Към тази група на най-ранните антични монети, откривани около крепостта „Ряховец“, трябва да споменем и 3 бронзови екземпляра с името на Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.) и една сребърна монета, отнесена условно към монетосеченето на Дамастион (Бъчваров 1994, 9). През 1939 г. в околностите на град Горна Оряховица, а според Иван Бъчваров – именно при крепостта „Ряховец“, са открити две големи колективни находки с тетрадрахми на Александър III (336 – 323 г. пр. Хр.) и Филип III Аридей (323 – 316 г. пр. Хр.) (Бъчваров 1994, 9; 114).

Наличието на селище от късножелязната епоха се доказва не само от споменатия нумизматичен материал, а и от проучения пласт от тази епоха при Главната порта, както и от откритите при двете археологически кампании над дузина амфорни печати, датирани най-общо в периода III – I в. пр. Хр.⁷

Друга особеност е откритата при новите археологически проучвания единствена до момента монета, която е по-късна от 1257 г. Става въпрос за екземпляр на цар Константин Асен от тип III „Царят на кон“ (по Дочев 2009), но орязана в периода (1290 – 1300 г.) или (1360 – 1370 г.), тоест тя не може да бъде използвана като доказателство за продължаване на обитаването на крепостта след 1257 г. Монетата е открита в квадрант LXVI, където в рамките на четири проучени до момента квадрата се проследява уличната комуникация от западната порта към вътрешността на крепостта. Трасето е по най-високата южна тераса, която продължава до върха на склона, където вероятно се е намирала проучената през 1990 г. „Църква № 1“. Според проучвателя И. Бъчваров тази църква е функционирала и през XIV в. Може да се предположи, че откриваните късни монети при портите и по трасето към църквата е свързано именно с използването на храма или пространството около него в по-късно време – след края на обитаването на крепостта и функционирането ѝ като фортификационно съоръжение.

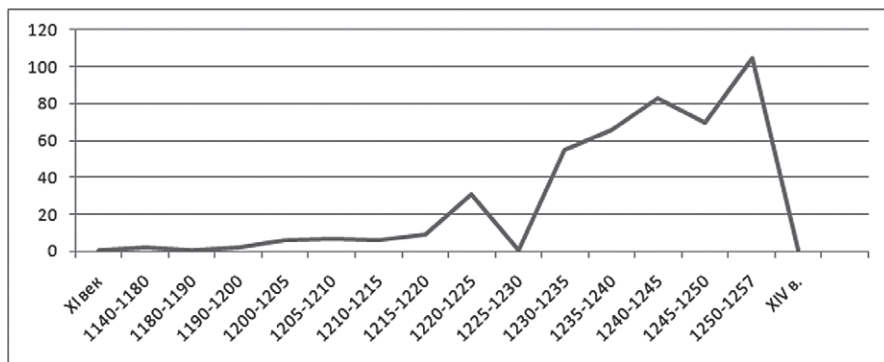
Разкритите жилищни структури от вътрешността на крепостта съвпадат със стратиграфските данни от жилищата при северната стена. Поради това нумизматичният материал от всички жилища

пролетен колоквиум, юбилеен сборник на възпитаниците от ИФ, т. II. Велико Търново, 1985, 59; Л. Лазаров. Две антични оловни варваризации. – Нумизматика и сфрагистика 1-2, 1992, 17-22; С. Топалов. Одесос. Приноси към проучване монетосеченето на града IV – I в. пр.н.е. София, 1999 (отпечатано през август 2001 г.), 259-269; И. Лазаренко. Бронзови владетелски монети, отсечени през IV – III в. пр. Хр. в Дионисополис и Одесос. – ИМВБ 40 (55), 2004 (2006), 132-173; К. Дочев. Монетите от манастира „Великата лавра“ „Св.40 мъченици“ във Велико Търново. – В: Средновековно Търново. Археологически проучвания. Юбилеен сборник. Велико Търново, 2004, 144-193.

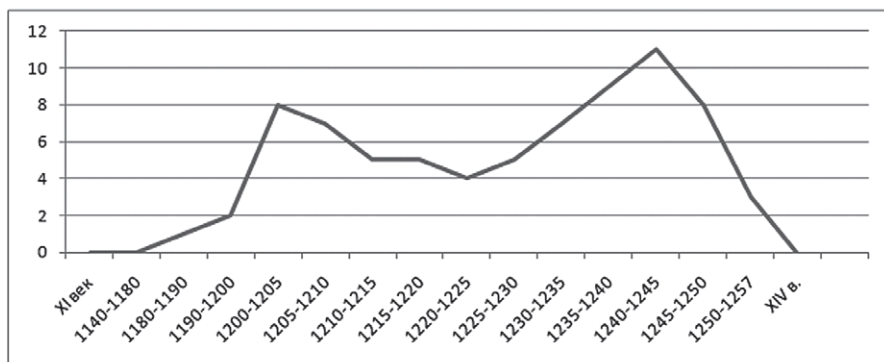
⁷ За повече информация виж: И. Църв. Амфорни печати от района на Ряховец. – В: Сборник Ряховец. Велико Търново, 1994, 26-44.

е разгледан отделно и по стратиграфски признак, като са отделени две последователно застъпващи се фази на обитаване – късна А (от втората четвърт на XIII век до 1257 г.) и по-ранна Б (от края на XII в. до втората четвърт на XIII в.). Направеният статистически анализ допълва стратиграфските наблюдения на терена (**Фиг. 1 диаграма**).

Значително по-голямо количество монети се откриват в нивата от по-късната фаза. Също така, подобно на ситуацията, засвидетелствана при всички проучвани сектори, преобладават латински имитации от тип А, малък модул, както и нарязаните и обезличени монети от периода 1250 – 1257 г. Картината при сравнително малкото монети, открити в двете проучени жилища от по-ранната фаза Б, е малко по-различна. Вижда се по-осезаемо присъствие на латински и български имитации в начален етап на орязване. Добре разграничаващите се, както стратиграфски, така и на база нумизматичен материал, фази на проучвания средновековен период не излизат извън рамките от края на XII в. до 1257 г. Продължаването на проучването в пластове под жилищата, които маркират ранната фаза Б ще даде отговор за наличието на по-ранен средновековен етап на обитаване.

Разпределение на монетите по години от нивата на Фаза А

Разпределение на монетите по години от нивата на Фаза Б

Фиг. 1. Разпределение на средновековните монети от фаза А и фаза Б по години.

Църква №1:

Данните за този сектор са единствено от първите археологически проучвания. Открити са общо 15 римски и 180 средновековни монети (**Таблица 1**). Отново най-многобройни са латинските имитации малък модул от тип А.

При проучването на църквата са разкрити и два гроба (№1/В и №2/В), които са определени от И. Бъчваров като ктиторски и са датирани в периода 30-те – 40-те години на XIV век. Датировката е на база откритите в устните кухни като Харонов обол две монети на цар Иван Александър с Михаил Асен. В този период авторът датира и последния етап от съществуването на самия храм, като допуска дори и по-късното му възстановяване (Бъчваров 1994, 53-55). За съжаление днес не личат никакви следи от каквато и да е постройка на въпросното място, с изключение на две врязани в скалата ниши, които наподобяват с размерите и ориентацията си на гробни ями.

При проучванията през 1990 г. са открити и три колективни монетни находки (Ряховец IX, X и XII) с общо 195 средновековни монети⁸. Находка „Ряховец IX“ съдържа 21 монети, сечени през XIII век, поставени под каменен блок в земята. Укриването ѝ се датира от Иван Бъчваров в периода 1265 – 1268 г. В абсидата на църквата е открита друга колективна находка от 142 монети, сечени през XIII в. Поради следите от хоросан по тях проучвателят счита, че монетите са били зазидани при подновяването на църквата в началото на XIV в. Остава неясно защо възстановяването на храма е отнесено толкова късно, след като трезорирането на съкровището е датирано от самия автор в периода 1241 – 1242 г., а укриването между 1247 и 1250 г. Последната колективна находка „Ряховец XII“ е открита до църквата и съдържа 32 билонови номизми, сечени през XII – XIII в. и е датирана в периода 1241 – 1242 г. (Бъчваров 1994 9; 120 – 126).

От посочените три колективни находки, единствено „Ряховец X“ може да бъде категорично свързана с „Църква 1“. Другите две са открити в района на храма и не могат да датират евентуален етап от преустройство. Дори и да се допусне такова, то би трябвало да се отнесе към периода 1241 – 1242 г. или най-късно 1250 г.

Всичко това дава основание да се предположи съществуването на храма и след 1257 г. за разлика от другите проучвани сектори, където засега няма данни за по-късни жилища. Дали храмът е бил действащ и е обслужвал населението от южното и северното подградия, за които има данни, че са обитавани и през XIV век, на този етап не може да се отговори. Отговор на този въпрос едва ли някога

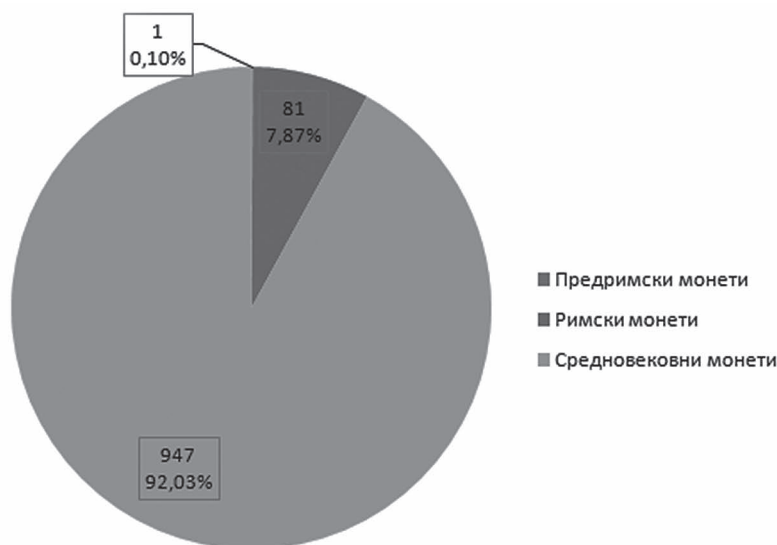
⁸ Колективните находки са публикувани и коментирани от Иван Бъчваров. За повече информация виж: И. Бъчваров. Монети от Ряховец. Габрово, 1994, 120-126.

ще може да бъде даден най-малкото поради липсата на терена на следи от сграда. Трябва да се отбележи, че Карел Шкорпил, който посещава крепостта и прави първото ѝ подробно описание и съставя план, отбелязва на това място не църква, а особена укрепителна постройка. Тя е била широка 20 крачки и до нея е имало развалини от кула с диаметър от 10 крачки. Авторът маркира наличието на малка църква, но на съвсем друго място – на североизток от главната порта, извън източната крепостна стена, към която се е слизало от крепостта през малка порта и посредством стъпала, изсечени в скалата (Шкорпил 1910, 148).

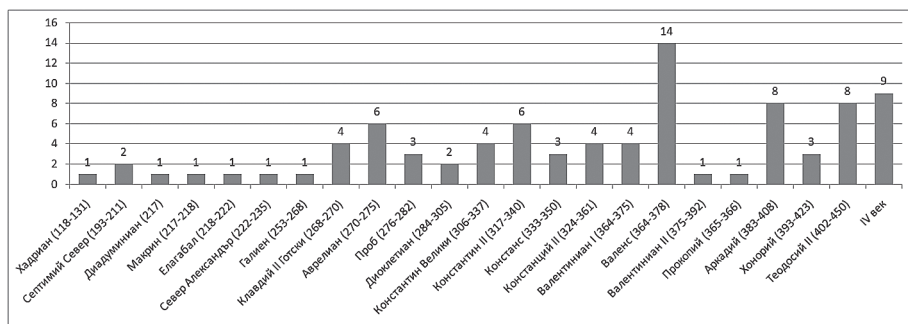
Статистическият анализ на открития и обработен нумизматичен материал включва общо 1028 монети от индивидуални и колективни находки от двете археологически проучвания на средновековната крепост „Ряховец“ (Фиг. 1). Получените данни маркират два основни периода на интензивно обитаване на крепостта: III – V в. и от края на XII – 60-те години на XIII в. (Фиг. 2 диаграма).

Откритите 81 римски монети от II до V в. представят монетосеченето на общо 22 императора, като с най-интензивен стоково паричен обмен, по наличните нумизматични данни, се очертава периодът IV – V в. (Фиг. 3 диаграма).

Данните за вероятното съществуване на късноантично селище на хълма се допълват и от голямото количество строителна и битова керамика от това време. За съжаление до този момент няма открити запазени жилищни структури от този период. Такъв ком-

Фиг. 2. Диаграма на процентното разпределение на античните и средновековните монети от средновековната крепост „Ряховец“.

Фиг. 3. Разпределение на римските монети от крепостта „Ряховец“ по императори.

плекс е проучената в южното подножие късноантична вила, която е изградена в края на III в. сл. Хр. и е просъществувала до края на IV век (Владкова, Бъчваров 1994, 52). Открити са и няколко колективни монетни находки, които допълват тази картина. Именно на базата на тяхното трезориране И. Бъчваров датира и последния етап от обитаване на крепостта през късната Античност. Според него намерената през 1986 г. в южния район колективна находка „Ряховец VII“ от 8 медни фолиса на Анастасий (491 – 518) и Юстиниан I (527 – 565) е следствие на някое от многобройните варварски нашествия. Именно при такова нашествие в края на управлението на император Юстиниан I селището и крепостта са разрушени (Бъчваров 1992, 43-44). Тази находка от нискостойностни монети на обща стойност от 320 нумии, което е незначителна сума за това време, е открита в каменно струпване северно от сграда №1 вследствие на силен пожар, който е предизвикал падането на покрива и част от северната стена (Бъчваров 1990, 33). За съжаление липсва друга информация за стратиграфската ситуация, в която е открита тази колективна находка. Също така, освен в посочената публикация, в нито една друга не се споменава за проучването на такава сграда и съответно за откриването на монетите. В публикацията в АОР за 1986 г. също липсва каквато и да е информация за споменатата сграда и откритата находка (Алексиев, Бъчваров 1987, 201-203). Подобна колективна находка с неясно местонахождение е „Ряховец III“. Открита е през 1956 г. в района на крепостта и съдържа 10 солида на Хераклий с Хераклий Константин (642–648) (Бъчваров 1990, 32). Според Т. Герасимов, който пръв публикува информация за нея, тя е открита в една зеленчукова градина до Горна Оряховица (Герасимов 1959, 361). Според И. Бъчваров, базирайки се на устни сведения, находката е открита в крепостта „Ряховец“ (Бъчваров 1994, 115).

Липсата на точни данни за тези колективни находки прави използването им за уточняване на хронологията на обекта

доста хипотетично. Бъдещите археологически проучвания под документирания до момента средновековен пласт от XII – XIII век ще дадат повече информация за евентуалното селище от късната Античност.

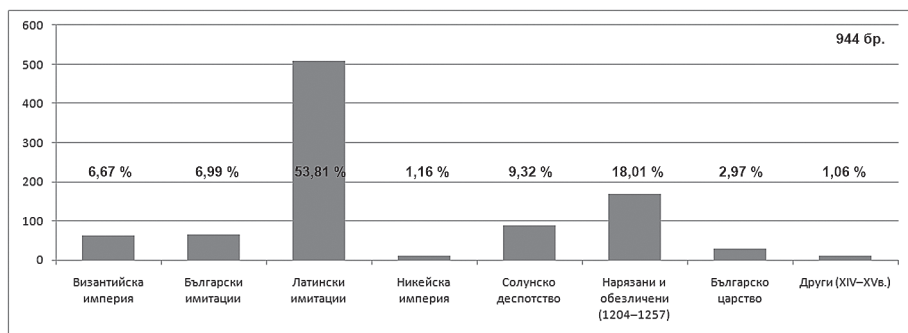
Вторият и основен период на обитаване, по наличните нумизматични данни, е от края на XII в. до към 60-те години на XIII в. Статистическите данни, сравнени със столичния Търновград и други по-големи градове, показват напълно сходен характер на паричното обръщение. Напредналият стадий на стоково-паричните отношения, както и нуждата на българското стопанство от допълнителни парични знаци, особено след 1204 г., води до масовото навлизане и използване на български и латински имитативни монети, което е видно от данните за периода 1204 – 1261 г. (Дочев 2017, 30-33, фиг. 1-9). И в паричното обръщение на крепостта „Ряховец“ също отчетливо се наблюдава преобладаващото количество на използваните латински имитации предимно от малко-модулния тип А (фиг. 4 диаграма).

Следите от тежката политическа, икономическа и парична криза след смъртта на цар Иван Асен II, особено след 1246 г., довела до паричната хипердевалвация, се виждат и на крепостта „Ряховец“, подобно на всички градове и селища на българското царство. Наложилата се вече употреба на пари в стоковия обмен на българските градове кара обикновеното население да нарязва циркулиращите медни монети на няколко части с цел да увеличи тяхното количество. След задълбочаването на кризата към 1250 – 1256 г. голяма част от употребяваните медни монети достигнали такова ниско тегло, че били изхвърлени от обръщение (Дочев 2017, 40). Трябва да се отбележи фактът, че за разлика от грубото и хаотично нарязване и начупване, характерно за повечето градове, на крепостта „Ряховец“ монетите от този период носят белези на грижливо и шаблонно нарязване, вероятно дело на представители на куюмджийския занаят, които са изпълнявали функцията и на сарафи⁹.

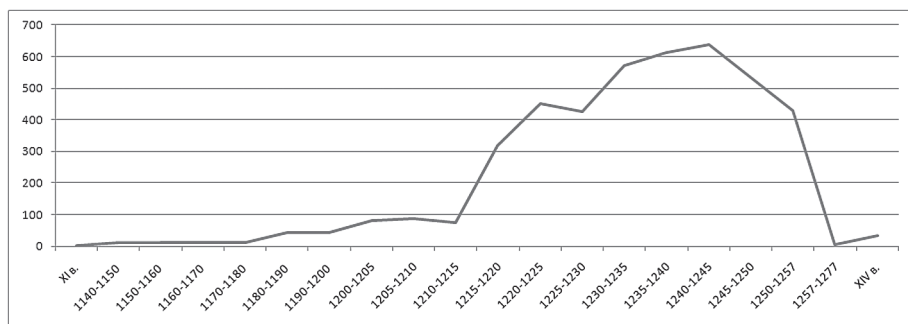
Анализът на монетите и керамичния материал от проучените до момента две фази от този средновековен период с ясно изразена стратиграфия благодарение на застъпващите се жилища показва сравнително кратки периоди на обитаване (виж **фиг. 1**).

Статистиката на целия средновековен нумизматичен материал допълва теренните наблюдения, като се отчита плавно навлизане на металните пари в паричното обръщение от последната четвърт на XII в. и най-голям интензитет на използване към втората четвърт на XIII в. (**фиг. 5 диаграма**).

⁹ Наблюдението е на проф. д-р Константин Дочев.

Фиг. 4. Процентно разпределение на средновековните монети от крепостта „Ряховец“, отсичани от различни политически формации.

Фиг. 5. Диаграма на интензитета на паричното обръщение през средновековието в крепостта „Ряховец“.

Отчетливо е отбелязано внезапното прекъсване на монетната циркулация след 1257 г., тоест преди началото на интензивно монетосечене на цар Константин Асен, който благодарение на многомилонната си емисия от медни монети временно спира хипердевалвацията от периода 1247 – 1257 г. (Дочев 2009, 60).

Проблемът за обитаването на крепостта след средата на XIII век остава ненапълно уточнен на този етап. Отделни монетни находки след 1257 г. са регистрирани при първите археологически проучвания предимно в два сектора – южна част и т. нар. „Църква 1“. Както вече бе споменато, тяхното намиране, с изключение на монетите от гробовете при „Църква 1“, не са с точно установена стратиграфия. Прекъсването на живота в крепостта през последните десетилетия на XIII в. е отбелязано и от първите проучватели.

Този извод се допълва от последните данни, получени от археологическите проучвания, които показват прекъсване на поселищния живот на крепостта към 1257 г. – видимо по липсата на по-късни монетни емисии.

КАТАЛОГ¹⁰

I. АНТИЧНИ МОНЕТИ

I.1. ПРЕДРИМСКИ МОНЕТИ

1. Подражание на бронзови монети на град Одесос (II – I в. пр. Хр.) – 1 екз.
 А. Схематично изображение на мъжка глава с брада (Дарзалас), надясно.
 О. Конник в ход надясно
 Д. 17; Т. 5,78; (Табло XLIII 1)

I.2. РИМСКИ МОНЕТИ

1. Хадриан (117 – 138) – 1 екз. Д. 32 мм; т. 20,26 г (Табло XLIII 2).
2. Септимий Север (193 – 211) – 1 екз. Д. 25 мм; т. 9,78 г (XLIII 3).
3. Диадумениан (217) – 1 екз. Д. 16 мм; т. 1,35 г (Табло XLIII 4).
4. Макрин (217 – 218) – 1 екз. Д. 17 мм; т. 2,47 мм (Табло XLIII 5).
5. Елагабал (218 – 222), речко божество полегнало надясно; прокуратор Нубиус Руфус, Никополис ад Иструм – 1 екз. Д. 25 мм; т. 11,46 г (Табло XLIII 6).
6. Север Александър (222 – 235), Хигия храни змия от патера; прокуратор Умбрий Терентин, Марцианопол – 1 екз. Д. 25 мм; т. 8,73 г.
7. Клавдий II Готски (268 – 270) – 3 екз. Д. 17-21 мм; т. 2,01–2,86 г. (Табло XLIII 7).
8. Аврелиан (270 – 275) – 2 екз. Д. 15-21 мм; т. 1,54–2,98 г. (Табло XLIII 8).
9. Проб (276 – 282), билоннов антониниан: Етернитас, права наляво – 1 екз. Д. 20 мм; т. 2,66 г (Табло I.9).
10. Константин I (306-337) – 1 екз. Д. 17 мм; т. 3,05 г (Табло XLIII 10).
11. Константин II (317 – 340) – 1 екз. Д. 15 мм; т. 1,25 г.
12. Констанс (333 – 350) – 1 екз. Д. 16 мм; т. 1,7 г.
13. Констанций II (324 – 361) – 2 екз. Д. 13-17 мм; т. 1,2-1,94 г (Табло XLIII 11).
14. Валентиниан I (364 – 375) – 1 екз. Д. 15 мм; Т. 1,8 г (Табло XLIII 12).
15. Валенс (364 – 378) – 10 екз. Д. 16-19 мм; т. 1,46-2,63 г (Табло XLIII 13).
16. Прокопий (365 – 366): Виктория и римски войник със знаме – 1 екз. Д. 17 мм; т. 3,3 г (Табло XLIII 14).
17. Аркадий (383 – 408) – 7 екз. Д. 11-17 мм; т. 0,78-2,25 г; (Табло XLIII 15).
18. Хонорий (393 – 423): двама императори (GLORIA ROMANORUM) – 1 екз. Д. 12 мм; т. 1,84 г (Табло XLIII 16).
19. Теодосий II (402 – 350) – 8 екз. Д. 10-13 мм; т. 0,58-1,13 г.
20. Обезличени (379 – 408) – 4 екз. Д. 11-17 мм; т. 0,93-1,86 г.
21. Обезличени (450 – 498) – 2 екз. Д. 10-12 мм; т. 0,52-1,09 г.

II. СРЕДНОВЕКОВНИ МОНЕТИ (по Hendy 1999; Дочев 1992)

II.1. ВИЗАНТИЙСКИ БИЛОНОВИ И МЕДНИ МОНЕТИ ОТ ПЕРИОДА 1042-1204 г.

1. Анонимен фолис, клас D, Константин IX Мономах (1042-1055), препечатка върху A1 – 1 екз. Д. 27 мм; т. 8,69 г.
2. Константин X Дука (1059 – 1067), фолис, срязан ½ – 1 екз. Р. 26/16 мм; т. 3,68 г.
3. Мануил I Комнин (1143 – 1180) – 6 екз.
 Трето билонново монетосечене – 1 екз. Д. 17 мм; т. 0,43 г.
 Четвърто билонново монетосечене – 4 екз.
 Вар. Б – 1 екз. Д. 30 мм; т. 3,09 г (Табло XLIV 1).

¹⁰ В каталога са включени единствено откритите през периода 2015 – 2017 г. монети. Размерите са дадени в милиметри, а теглото в грамове. Каталог на единичните и колективните находки от първите археологически проучвания е направен от И. Бъчваров в цитираната монография: И. Бъчваров. Монети от Ряховец. Габрово, 1994, 143.

- Вар. В – 1 екз., орязана. Д. 17 мм; т. 1,37 г; (**Табло XLIV 2**).
 Неустановен вариант – 2 екз., орязани. Д. 17-20 мм; т. 0,80-1,06 г (**Табло XLIV 3**). Тетартероново монетосечение – 1 екз., орязана. Р. 20/10 мм; т. 0,48 г.
 4. Исак II Ангел (1185 – 1195) – 3 екз.
 Вар. А6 – 1 екз., огъната вторично. Д. 28 мм; т. 3,85 г (**Табло XLIV 4**).
 Вар. звезда върху сагиона – 1 екз. Д. 25 мм; т. 3,75 г (**Табло XLIV 5**).
 Неустановен вариант – 1 екз. Д. 26 мм; т. 3,48 г.
 5. Алексей III Ангел (1195 – 1203) – 7 екз.
 Вар. Аа – 1 екз. Д. 25 мм; т. 3,02 г.
 Вар. Ва – 1 екз. Д. 28 мм; т. 2,84 г (**Табло XLIV 6**).
 Вар. Вв – 3 екз. Д. 22-27 мм; т. 2,22-3,03 г (**Табло XLIV 7**).
 Неустановен вариант – 2 екз. Д. 23-27 мм; т. 1,94-2,34 г (**Табло XLIV 8**).

II.2. ИМИТАТИВНИ БИЛОНОВИ И МЕДНИ МОНЕТОСЕЧЕНИЯ ОТ ПЕРИОДА 1204 – 1250 г.

II.2.1. БЪЛГАРСКИ ИМИТАЦИИ (1204 – 1220/25 г.)

Нелокализиран монетарници

1. Тип А – 4 екз.; нормални – 2 екз. Д. 25 мм; т. 2,54-3,38 г. Орязани – 2 екз. Д. 20-21 мм; т. 2,00-2,65 г (**Табло XLIV 9**).
2. Тип В – 2 екз. Д. 23 мм; т. 2,69-3,85 г (**Табло XLIV 10**).
3. Тип С – 18 екз.; нормални – 3 екз. Д. 22-26 мм; т. 2,23-2,78 г. Орязани – 15 екз. Д. 15-20 мм; т. 0,40-2,40 г (**Табло XLIV 11**).

II.2.2. ЛАТИНСКИ ИМИТАЦИИ (1204 – 1250 г.)

Серия А–С, Константинопол, голям модул

1. Тип А – 4 екз. Нормални – 3 екз. Д. 25-28 мм; т. 2,99-3,68 г. Орязани – 1 екз. Д. 18 мм; т. 0,70 г (**Табло XLIV 12**).

Серия А–С, Тесалоника, голям модул (1204 – 1224)

1. Тип А – 1 екз. Д. 26 мм; т. 2,87 г (**Табло XLIV 13**)
2. Тип В – 1 екз., орязана. Р. 20-8 мм; т. 0,28 г.

Серия D–W, голям модул

Константинопол и други нелокализиран монетарници

1. Тип D – 31 екз.,), орязани. Д. 10-20 мм; т. 0,45-1,93 г (**Табло XLV 1**).
2. Тип F – 2 екз., орязани. Р. 17/12-19/13 мм; т. 0,51-0,70 г (**Табло XLV 2**).
3. Тип G – 1 екз., орязана. Р. 17/9 мм; т. 1,00 г.
4. Тип H – 4 екз., орязани. Р. 16/11-20/16 мм; т. 0,94-1,18 г (**Табло XLV 3**).
5. Тип M/L – 1 екз., орязана. Р. 14/14 мм; т. 0,50 г (**Табло XLV 4**).
6. Тип N – 4 екз., орязани. Р. 12/11-19/16 мм; т. 0,59-0,89 г.
7. Тип O – 5 екз., орязани. Р. 15/16-21/18 мм; т. 0,78-2,23 г (**Табло XLV 5**).
8. Тип P – 12 екз., орязани Р. 13/7-21/15 мм; т. 0,31-1,56 г (**Табло XLV 6**).
9. Тип R – 4 екз., орязани. Р. 15/12-18/16; т. 0,85-1,35 г (**Табло XLV 7**).
10. Тип T – 4 екз., орязани. Р. 12/10-23/12 мм; т. 0,35-1,22 г (**Табло XLV 8**).
11. Тип F – 2 екз., орязани. Р. 19/12-17/13 мм; т. 0,51-0,70 г.

Серия А–Н, малък модул (1208 – 1250)

Константинопол и други нелокализиран монетарници

1. Тип А – 94 екз., орязани. Р. 15/9-25/15 мм; т. 0,31-2,04 г (**Табло XLV 9**).
2. Тип В – 3 екз., орязани. Р. 17/17-19/17 мм; т. 1,11-1,72 г (**Табло XLV 10**).
3. Тип С – 6 екз. Нормални – 1 екз. Д. 21 мм; т. 1,60 г. Орязани – 5 екз. Д. 15/14-19/18 мм; т. 0,41-1,53 г (**Табло III.11**).
4. Тип D – 3 екз., орязани. Р. 17/17-20/15 мм; т. 0,88-0,94 г (**Табло XLV 12**).
5. Тип E – 11 екз., орязани. Р. 16/9-21/20 мм; т. 0,65-1,53 г (**Табло XLV 13**).
6. Тип F – 2 екз., орязани. Д. 14/12-20/14 мм; т. 0,56-0,85 г.
7. Тип G – 6 екз., орязани. Д. 15/11-20/14 мм; т. 0,30-1,03 г (**Табло XLV 14**).
8. Тип H – 1 екз., орязана. Д. 17/13 мм; т. 0,71 мм).

II.3. НИКЕЙСКА ИМПЕРИЯ (1208 – 1261 г.)

1. Теодор I Ласкарис (1208 – 1222), Никея – 3 екз.

- Първо билоново монетосечене – 1 екз., орязана. Р. 19/12 мм; т. 0,45.
 Второ билоново монетосечене – 1 екз., орязана. Р. 17/14 мм; т. 1,06 г.
 Неустановен тип – 1 екз., орязана. Р. 15/13 мм; т. 0,99 г.
 2. Йоан Дука III Ватац (1222 – 1254), Магнесия – 1 екз., орязана. Р. 18/11 мм; т. 0,57 г.

II.4. СОЛУНСКА ИМПЕРИЯ (1224 – 1246 г.)

1. Теодор Комнин Дука (1224 – 1230) – 1 екз., орязана. Р. 17/15 мм; т. 0,87 г (Табло XLVI 1).
 2. Мануил Комнин Дука (1230 – 1237) – 5 екз.
 Билоново монетосечене, Тесалоника
 Тип А – 3 екз., орязани. Р. 19/8-20/15 мм; т. 0,37-0,67 г (Табло XLVI 2).
 Тип С – 1 екз., орязана. Р. 16/12 мм; т. 0,66 г.
 Неустановен тип – 1 екз., отпечатана върху срязан фрагмент. Р. 19/15 мм; т. 1,41 г (Табло XLVI 3).
 3. Йоан Комнин Дука (1237 – 1244) – 43 екз.
 Билоново монетосечене, Тесалоника
 Серия III
 Тип 1 – 3 екз., орязани. Р. 14/7-15/14 мм; т. 0,29-0,80 г (Табло XLVI 4).
 Тип 2 – 3 екз., орязани. Р. 12/10-20/15 мм; т. 0,51-0,80 г.
 Тип 3 – 1 екз., орязана. Р. 15/12 мм; т. 0,59 г.
 Тип 4 – 2 екз., орязана. Р. 17/14-19/12 мм; т. 0,79-0,83 г (Табло XLVI 5).
 Тип 9 – 3 екз., орязани. Р. 15/9-18/9 мм; т. 0,29-0,73 г.
 Тип 10 – 3 екз., орязани. Р. 13/12-16/11 мм; т. 0,41-0,68 г (Табло XLVI 6).
 Тип 14 – 6 екз., орязани. Р. 15/10-22/12 мм; Т. 0,40-0,81 г.
 Неустановен тип – 4 екз., орязани. Р. 9/7-15/10 мм; т. 0,23-0,88 г.
 Неустановена серия – 18 екз., орязани. Р. 9/7-16/14 мм; т. 0,15-0,87 г.

II.5. НАРЯЗАНИ И ОБЕЗЛИЧЕНИ МОНЕТИ ОТ XIII в.

1. Нарязани и обезличени (1204 – 1257) – 20 екз. Р. 9/7-19/12 мм; т. 0,19-1,14 г.
 2. Нарязани и обезличени (1230 – 1250) – 3 екз. Р. 12/9-20/12 мм; т. 0,42-0,86 г.
 3. Нарязани и обезличени (1230 – 1257) – 36 екз. Р. 10/9-20/7 мм; т. 0,21-0,97 г.
 4. Нарязани и обезличени (1242 – 1256) – 18 екз. Р. 8/7-18/11 мм; т. 0,19-0,96 г.
 5. Нарязани и обезличени (1250 – 1257) – 55 екз. Р. 9/7-18/7 мм; т. 0,11-0,54 г.

II.5. МОНЕТИ НА БЪЛГАРСКИ ВЛАДЕТЕЛИ (XIII-XIV в.)

1. Константин Асен (1257 – 1277) – 1 екз., орязана в края на XIII в. или в края на XIV в. – тип III: „Царят на кон“. Р. 20/15 мм; т. 1,42 г.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Алексиев, Бъчваров 1987: Й. Алексиев, И. Бъчваров. Разкопки на крепостта Ряховец при Горна Оряховица. – Археологически открития и разкопки през 1986. Разград, 1987, 201-203.
 Бъчваров 1990: И. Бъчваров. Колективни монетни находки от крепостта Ряховец при Г. Оряховица. – Нумизматика 3, 1990, 32-43.
 Бъчваров 1992: И. Бъчваров. Монетни находки от крепостта „Ряховец“. – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново VII, 1992, 41-58.
 Бъчваров 1994: И. Бъчваров. Монети от Ряховец. Габрово, 1994.
 Владкова, Бъчваров 1994: П. Владкова, И. Бъчваров. Късноантична сграда край Горна Оряховица. – В: Сборник Ряховец. Велико Търново, 1994, 45-56.
 Герасимов 1959: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1956 г. – Известия на археологическия институт ХХII, 1959, 356-366.

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII–XIV в. Велико Търново, 1992.

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII–XIV век – типове, варианти, цени. Велико Търново, 2009.

Дочев 2017: К. Дочев. Монети на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на българската държава 1259 – 1396. Велико Търново, 2017.

Петракиев, Иванова 2015: И. Петракиев, М. Иванова. Средновековна крепост „Ряховец“, гр. Горна Оряховица. – Археологически открития и разкопки през 2015. София, 2016, 703-706.

Петракиев, Иванова 2016: И. Петракиев, М. Иванова. Средновековна крепост „Ряховец“, гр. Горна Оряховица. – Археологически открития и разкопки през 2015. София, 2016, 582-584.

Шкорпил 1910: К. Шкорпил. План на старата българска столица Велико Търново. – Известия на българското археологическо дружество 1, 1910, 121-154.

Hendy 1999: M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume 4. Alexius I to Michael VIII (1081–1261). Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D. C., 1999.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Забележка на редакцията: Текстът за всяка съответна илюстрирана монета е в каталога към статията.

STATISTICAL AND CHRONOLOGICAL ANALYSIS OF THE COINS FROM RYAHOVETS MEDIEVAL FORTRESS

Iliyan Petrakiev

(Summary)

The Medieval fortress of Ryahovets is located about 7 km north of the Metropolitan town of Tarnovgrad and 3 km west of the modern town of Gorna Oryahovitsa. It rises on the northern slopes of Tarnovo heights.

After 23 years long pause, in 2015 the archaeological research was renewed. More than 500 coins were found there and alongside the stratigraphic observations they provide new data on the chronology of the site.

The work here presented discusses the coins from the Ryahovets fortress alone. 1028 coins have been analyzed coming both from the new and the older archaeological excavations. On the grounds of their provenance, they have been distinguished in 6 groups: *the eastern gates, northern gates, western gates, northern fortress wall, interior of the fortress and church N 1*

(**Tabulation 1 inside the text**). Considering the chronological indication, the following categories have been also differentiated: *I. Antique ones and II. Medieval ones, 10th – 14th c.*, further on divided into sub-categories: *I.1. pre-Roman and I.2. Roman, 2nd – 6th c.*; *II.1. Byzantine, 9th – 12th c.*; *II.2. Bulgarian imitations*; *II.3. Latin imitations*; *II.4. Cut and damaged, 13th c.*; *II.5. Nicaean and Thessaloniki Emperies*; *II.6. Medieval Bulgarian coins*; and *II.7. Coins from the 14th c.*

The data obtained mark two main periods of intense life in the fortress: 3rd – 5th c. and the late 12th – first half of the 13th c. (**Fig. 2 inside the text**).

The 81 Roman coins found are dating from the 2nd to the 5th c. and represent the coinage of 22 emperors. Available numismatic data mark the most intensive commodity exchange period between the 4th and 5th c. (**Fig. 3 inside the text**).

The second main period of life is dating from the late 12th c. to 1260ies. The statistical data compared to the Metropolitan Tarnovgrad and some other larger towns show similar nature of coin circulation.

Data from the coins from the two successive phases of habitation studied show: Later phase A – the second quarter of the 13th c. to 1257; and Earlier phase B – the late 12th – the second quarter of the 13th c. The phases of this medieval period of habitation are relatively short (**Fig. 1 inside the text**).

The problem of life in the fortress after the mid 13th c. has not been fully elucidated at this stage of research. Despite single coin finds from the second half of the 13th and 14th c., the interruption of life in the fortress during the last decades of the 13th c. was also noted by the first investigators. These conclusions are complemented by the latest archaeological studies proving the abrupt ending of the residential life in the fortress about 1257.

МЯСТОТО НА СРЕДЕЦ В БЪЛГАРО-УНГАРСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XII ВЕК (по нумизматични данни)

Живко АЛАДЖОВ

Между монетите от времето на XII в., открити в България, се идентифицират отделни екземпляри на унгарските крале. В своето изследване „Монети и монетно обръщение в средновековна България (1081 – 1261)“ Иван Йорданов отбелязва, че в Преслав¹, Новозагорско, Видинско, Стара Загора, Пазарджик, Перник има данни за такива парични знаци (Йорданов 1984, 50, табл. XX, № 8-9). След излизането на цитираната книга унгарски монети са намерени в некропола на крепостта Перник, които са най-много на брой от известните ни досега от археологически проучвания (Пенчев 1988, 21, 25). От общо 18 монети, 5 са на унгарски владетели – денар на Ласло I (1077 – 1095); денар на Калман (1095 – 1116) и 3 екземпляра медни денари на Бела III (1172 – 1196) (Пенчев 1988, 25).

Напоследък от разкопките в средновековния пласт на Средец (дн. София) стана известен още един екземпляр меден денар на Бела III. Той има следното описание:

Лице: REX BELA REX STS. Двама владетели² с корони с кръст, седнали на трон без облегалка, насреща. Всеки от тях държи в дясната си ръка скиптр, а в лявата – кълбо с кръст. Ядрото е отчупено над главите на императорите.

Опako: SANCTA MARIA. Богородица с нимб седнала на трон без облегалка.

Меден денар с леко корубеста форма на ядрото³; диам. 27 мм; тегло: 2,27 г ⁴ (Huszár 1979, 72) (**табло XLVI 1a, 16**).

¹ В Преслав е намерена една повредена половин монета: Йорданов 1984, табл. XX, № 8.

² В литературата има разногласия кои точно са представените владетели, но преобладава мнението, че това са Бела III и Стефан IV.

³ Със същото описание и параметри има монети и с плоско ядро.

⁴ Обект София – „Метростанция II-8“, 2012 г.

За датировката на тези монети са изказани различни мнения, като голяма част от изследователите ги свързват с управлението на император Бела III (1172 – 1196), докато други – със съвместното управление на Стефан IV и Бела II (1162 – 1163) (Grierson 1976, 146, № 258-259).

Намирането на монетата на унгарския крал Бела III не е изненада, предвид многото нападения, при които Средец става арена на редица международни конфликти. От втората половина на 20-те години на XII в. до края на века Средец е крепост от голямо значение във византийско-унгарските отношения. Унгарската държава като силен политически фактор през това столетие влязла в поредица контакти с Византия, които варирали от договорни, мирни и толерантни, крепени чрез династични бракове, до крайно враждебни, изразили се в няколкото военни кампании, както от унгарска, така и от византийска страна. Това е времето на византийските императори Йоан II Комнин (1118 – 1143) и неговия син Мануил I Комнин (1143 – 1180). Причините за военните походи на унгарското кралство на югоизток във византийските земи и ответни на византийците на унгарска територия са свързани с териториалните интереси, които всяка от двете държави преследвали. Едновременно с това не трябва да се пропуска и активната намеса на Византия във вътрешно-династичните борби в унгарската държава (Данчева-Василева 2009, 72; Данчева-Василева 2017, 145-146). В резултат на това Средец пострадал през 1127 г., когато войските на Стефан I завладяли града, заедно с Белград и Браничево. След две десетилетия затишие, Средец заедно с гореспоменатите градове отново сериозно пострадал по времето на Втория кръстоносен поход (1147 – 1149).

На 13 януари 1173 г. унгарския престол е зает от крал Бела III след съгласието на византийския император Мануил I Комнин, който се намирал в Средец. След 1182 г. византийско-унгарските отношения отново били обтегнати, а основа за това са промените в управлението на Византия след смъртта на Мануил I Комнин. През 1183 г. след редица промени едноличен владетел в Константинопол става Андроник II Комнин. Поради роднинските връзки между Бела III и семейството на покойния Мануил I Комнин, съответно и Алексий II Комнин, унгарците в съюз със сърбите предприели поход на югоизток. Превзети били редица градове, между които и Средец, чиито стени били разрушени. Освен разрушенията на града, били откраднати и мощите на Свети Иван Рилски, които Бела III изпратил в унгарската столица Естергом (Дуйчев 1990, 226-228; История 1981, 423). Там местният католически архиепископ твърдял, че не му е известно да съществува такъв светец и поради това Св. Иван Рилски го наказал с онемяване. Говорът на свещеника се възвърнал едва след като се поклонил пред ковчега и поискал прош-

ка от българския светец. Респектирани от това чудо, през 1187 г. унгарците върнали светеца в София (Дуйчев 1990, 226-227; Данчева-Василева 2009, 79-80; Данчева-Василева 2017, 159-163). Отнемането на мощите на Свети Иван Рилски от Средец за средновековната епоха е събитие от голяма важност не само за гражданите на града, а и за всички българи, които приемали светеца за свой закрилник. Това допълнително усложнило отношенията между българи и унгарци, но след връщането на реликвата настъпило известно успокоение.

Откритата монета в Средец може да бъде свързана с описаните по-горе събития, в които територията на града и района многократно са били потърпевши от сблъсъка между унгарските войски и българското население. Вероятно тя е донесена от чужденец, участник в походите от втората половина на XII в.⁵ Тази нумизматична находка допълва досегашната информация за монетите на Бела III открити в България.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Данчева-Василева 2017:** А. Данчева-Василева. Българският Средец – византийската крепост Сердика (Триадица) – XI – XII в. – В: 1200 години Сердика-Средец-София в България. София, 2009, 47-85.
- Данчева-Василева 2017:** А. Данчева-Василева. История на средновековна София VI – XIV век. София, 2017.
- Дуйчев 1990:** Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. Фототипно издание. София, 1990.
- Йорданов 1984:** Ив. Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България (1081 – 1261). София, 1984.
- История 1981:** История на България, том II. София, 1981.
- Пенчев 1988:** Вл. Пенчев. Монети от некропола в крепостта Перник. – Нумизматика 3, 1988, 20-27.
- Grierson 1976:** Ph. Grierson. Monnaies du Moyen Age. Fribourg, 1976.
- Huszár 1979:** L. Huszár. Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute. München: Battenberg, 1979.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XLVI 1a, 16. Меден денар на император Бела III (1172 – 1196) (лице и опако).

⁵ В цитираната по-горе статия на Владимир Пенчев, авторът също свързва монетите на Бела III от некропола в крепостта Перник с превземането на Средец от унгарците (Пенчев 1988, 21).

THE POSITION OF SREDETS IN BULGARIAN – HUNGARIAN
RELATIONS IN THE 12TH C. (ON NUMISMATIC DATA)

Zhivko Aladzhov
(Summary)

Single coins belonging to the Hungarian kings have been identified among the pieces from the 12th c. found in Bulgaria.

Recently still another copper denarius of Béla III (1172 – 1196) appeared during the archaeological excavations in Sofia (the medieval Sredets). Its description is as follows:

Obverse: REX BELA REX STS. Two royals crowned holding crosses sitting on a throne without backrest, front. Each of them holds a scepter in their right hand, and a globe with a cross – in the left one. The blank is broken above the emperors' heads.

Reverse: SANCTA MARIA. Theotokos with a halo sitting on a throne without backrest, front.

Copper denarius: 27 mm; 2, 27 g.

The discovery of a coin of the Hungarian King Béla III (1172 – 1196) is no surprise, having in mind the many events that Sredets has become the arena of international conflicts. From the second half of 1120ies to the end of the century Sredets was a significant fortress within the Byzantine – Hungarian relations and many times became an arena of collisions between the Hungarian army and the urban population. Most probably the coin in question was carried by an alien who took part in the dramatic events.

НОВИ ДАННИ ЗА МОНЕТНАТА ЦИРКУЛАЦИЯ ОТ ЕПОХАТА НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО В СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД ЛЮТИЦА

Филип ПЕТРУНОВ

Проучванията на средновековния град Лютица до днешния Ивайловград дават сведения за обитаването на хълма още от времето на Маронеза и нейните колонии – през IV век пр. Хр., както и за средновековието, до османския период (Петрунова 2003, 140; Петрунова 2005, 310-311; Петрунова 2006, 360). Последните два археологически сезона през 2016 и 2017 година спомогнаха за попълване на картината в монетната циркулация на Лютица в периода на Второто българско царство.

Успоредно с падането на Константинополския престол в латински ръце, развитието на Търновското царство бележи значителен подем в териториално и политическо отношение. С новите политически образувания на южните Балкани и Мала Азия, позицията в международната обстановка на търновския престол се засилва. Възползвайки се от политическата ситуация и разпокъсването на империята, българските царе запазват конвертируемостта на своята търговия, приравнявайки се към тегловните стандарти в латинския Константинопол (Дочев 2008, 95-96). Като вземем това в предвид и обстоятелството, че отсичането на монети е скъпо и трудоемко начинание, може да се обясни и малкият брой монети, открити до момента на Лютица, върху които са изобразени български царе – пет. Въпреки това, такива се откриват, но те вероятно са донесени и използвани с пропагандна цел и по-малко като търговски инструмент.

Наличието на сходни количествено и качествено емисии на имитации на византийски монети, циркулиращи паралелно в Търнов град и тук, предполагат сходни икономически процеси. Циркулацията на тези български монети, макар и малко до момента, говори за дълготрайната българска принадлежност на жителите на града. Това е така, защото Лютица, Перперикон, Станимака

и много други крепости и селища от двете страни на Източните Родопи са присъединени още от цар Калоян към Българското царство. Напълно нормално е използваната парична система, с нейните особености както в Северна България, така и в тези нови територии, да бъде еднаква заедно със сходните процеси в сферата на паричното обръщение. Тези наблюдения се потвърждават и съпоставката на други материали от същата контекстна среда, и от които няма да бъдат коментирани тук, с оглед на формата на изданието.

До момента намерените монети на български царе са пет:

3 екз. на Иван Асен II – 1 екз. от 2005 (Петрунова, Петрунов 2018 17), един от 2004 – в лошо състояние (непубликуван) и 1 екз. от 2017 (Петрунова, Петрунов, Кирякова, Райкова 2018, 509); 1 екз. на Константин Асен от 2016 (Петрунов, Кирякова, Райкова 2017, 569); 1 екз. на Иван Александър открит през 2017 (Петрунов, Кирякова, Райкова 2018, 511) Тук ще бъдат представени последните три от 2016 и 2017 година, по реда на откриването.

През 2016 година при спасителни проучвания в подножието на хълма на Лютица, в територията на изоставеното днес село Рогозово (Петрунова, Петрунов 2018, 1) беше открита монета на Константин Асен (1257 – 1277), идентифицирана от проф. Константин Дочев¹ и инвентирана в ИМ Ивайловград (Петрунов, Кирякова Райкова 2017, 569). Подобна монета, но като част от колективна находка, е открита и на Трапезица, а анализът на контекста и откритието третира същата проблематика на парични процеси през XIII век (Дочев 2012, 91-96).

Константин Асен (1257 – 1277) (Обр. 1), медно монетосечене

тип I, вар. А (а) – 1 екз. Царят прав с лабарум и кълбо / бюст на Христос Емануил; Размери: 2.6 см x 1.7 см; дебелина 0.1 см; т. 1.15 г – изправено ядро (Дочев 2009, 61-62; 0380–0410).

Обр. 1

¹ Изказвам безкрайната си благодарност към проф. Константин Дочев за систематизирането и цялостния анализ на събраните между 2011 и 2017 – 448 екземпляра монети, използвани в монетната циркулация на Лютица.

Основна литература: Мушмов 1912, таб. LXVI, 16; Мушмов 1924, обр. 20-29; Юркова, Пенчев 1990, таб. IV, 37-40; Дочев 1992, таб. XXVI, 1-4; таб. 8, 14-18; Радушев, Жеков 1999, 69-74; Hendy 1999, Pl. XLIII, B (1); Дочев 2003, фиг. 8-11; таб. IV, 1-4; Дочев 2004, таб. XIV-XX.

Описание:

Л.: Обезличен надпис. Царят прав, с подчертано едра фигура; глава – обезличена; протегната лява ръка, кълбо – обезличено; лабарум и дясна ръка – обезличени, отчупена; облекло – обезличено; частичен силует и три точки, подредени вертикално в долната част на лороса, отляво.

О.: Бюст на Христос Емануил с голобрадо лице; частично запазени част от лице и очи.

През 2017 при редовни проучвания в близост до входа на Лютица открихме втора монета на Иван Асен II (Петрунова, Петрунов, Кирякова, Райкова 2018, 509). Пробита и вероятно използвана за накит, монетата беше извън контекстна среда, вероятно носена до много по-късно. Изображението на Иисус Христос е силно износено. В долния край монетата е огъната. Тя е и една от малкото монети от този тип, откривани при редовни археологически проучвания.

**Иван Асен II (1230 – 1235) (Обр. 2), медно (билоново)
монетосечене**

монетата е със следните метрологични данни: диаметър: 2,73см х 2,80см; дебелина 0,1см; тегло: 3,08 г, корубесто ядро (Радушев, Жеков 1999, 62, Е 800; Дочев 2009, 44, № 0070).

Основна литература: Мушмов 1924, обр. 4-6; Hendy 1969, Pl. 46, 10-11; Юркова, Пенчев 1990, 83, таб. IV, 35-36; Йорданов 1984, таб. XXXVIII, 2-3; Дочев 1992, таб. XXV, 1; таб. 8, 13; Радушев, Жеков 1999, 62; Hendy 1999, Pl. XLII, B (2.2), 2 (18); Дочев 2003, фиг. 2; таб. III, 2.

Описание:

Л. Надпис обезличен.

Царят (вляво) и Св. Димитър (вдясно) прави, насреща; държат помежду си жезъл с дълга дръжка, украсен на върха с осмолъча звезда, като всеки лъч завършва с топченце. Царят е с брада, мустаци, ниска стема, пропендули с по два вертикални бисера, маниакион, хламида, втален дивитисион, украсен с диагонална „решетъчна

Обр. 2

украса“, с ямки във всеки ромб; тесен лорос, прехвърлен през лявата ръка и спуснат надолу, който към ходилата е обезличен; в дясната си ръка държи кръст с къса дръжка. Св. Димитър е голобрад, с младолико бузесто лице, нимб, ризница, къса войнишка туника, сагион; долната част на краката е обезличена; в лявата ръка държи дръжка на меч – долната част е изтрита.

О. Частично запазено изображение. Силует от бюст на Христос; част от нимб.

Отново през 2017 при проучванията в близост до масивната каменна сграда (Петрунов, Кирякова, Райкова 2018, 511) в Лютица беше намерена за първи път и толкова на юг монета на Иван Александър с Михаил. С нея се потвърждават и сведенията, запазени от това време, че Лютица все още е политически подвластна на Търнов град (ГИБИ, X, 1980, 351; Петрунова, Петрунов 2018, 7).

Иван Александър с Михаил Асен (1347/48 – 1355/56) (Обр. 3). Второ сребърно монетосечене, II-ра фаза

Монетата е със следните метрологични данни: диаметър: 2,15/2,10 см; дебелина: 0,05 см; тегло: 1,59 г; плоско ядро (Пенчев 1999 а, обр. 9, Е 15; Дочев 2009, 145, № 2460).

Основна литература: Ljubić 1875, таб. I, 2-24; таб. II, 1-6, 11; Мушмов 1912, таб. LXIV, 9-3; Мушмов 1924, обр. 86-105а; Юркова, Пенчев 1990, таб. VIII, 76-82; Дочев 1992, таб. XXXII; таб. 11, 2-6; Радушев, Жеков 1999, 138-139; Дочев 2003, фиг. 40-43; таб. VIII, 1-12; Дочев 2009, 143-147.

Описание:

Л. Иван Александър (вляво) и Михаил Асен (вдясно) прави на-среща, с ниски стеми, украсени с шест и пет скъпоценни камъка, дивитисиони и лороси, държат знаме с дълга дръжка, опираща в зрънчестия кръг; върхът на знамето е оформен с една дебела линия; царят държи в дясната си ръка кръст с къса дръжка, а синът му държи същата инсигния в лявата си ръка; краищата на лоросите са спуснати вертикално, но в долната част са обезличени; ходилата са обезличени; от двете страни на дръжката на знамето отдолу има по една осмолъчева звезда, частично запазена до Михаил; монограм: „Благоверен“ – заличен; монограм на Михаил – заличен;

Обр. 3

горе между главата на царя и знамето има монограм с букви АЛЕ, а срещу него титлата ЦР, в огледална форма; зрънчестият кръг е частично износен.

О. Исус Христос; монограм заличен; Христос е изобразен с брада и мустаци, с голям зрънчест кръстат нимб, запазен отляво; с туника, колобион и мантия; седнал на трон без облегалo и елипсовидни възглавнички; двете му ръце са вдигнати високо встрани за благословия; в лявото поле има монограм с буквите АЛЕ, с лигатура за съкращение отгоре; в дясното поле – монограм на титлата „ЦАР“ в огледална форма; краищата на хастите на монограмите завършват с триъгълни серифи – частично запазени на огледалния монограм за „ЦАР“; от двете страни на възглавничките на трона има по две точки. Околовръст – зрънчест кръг от ситни точки, запазен частично отдолу и отдясно.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Гръцки извори за българската история т. 10 1980. Ioannis Cantacuzeni Ex imperatoris historiarum libri IV: graece et latine (L Schopeni). II. София (БАН. Институт за Българска история), 1980.

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново (XII – XVI в.). Велико Търново 1992.

Дочев 2003: К. Дочев. Български средновековни монети XIII – XV в. Велико Търново, 2003.

Дочев 2004: К. Дочев. Колективна находка от медни монети на цар Иван Срацимир (1355-1396). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 1, 2004, 109-116.

Дочев 2008: К. Дочев. Нов вариант латинска медна имитация (тип J) от серия D-W (1215 – 1250). Опит за датировка. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 4, 2008, 95-96.

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на Българските средновековни монети XIII – XIV век. В. Търново, 2009.

Дочев 2012: К. Дочев. Колективна находка с медни монети на цар Константин Асен (1257 – 1277) от крепостта Трапезица, Велико Търново. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 8, 2012, 89-96.

Йорданов 1984: И. Йорданов. Монетосеченето на българските владетели в Добруджа (втора половина на XIV в.). – В: Сборник Средновековна България и Черноморието. Варна, 1984, 14-30.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.

Мушмов 1924: Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе. София, 1924.

Пенчев 1999: В. Пенчев. Съкровище от сребърни монети от XIV в., намерено край село Арчар, Видинско. – Нумизматика и сфрагистика VI, 1, 1999, 98-117.

Петрунов, Кирякова, Райкова 2017: Ф. Петрунов, В. Кирякова, Г. Райкова. № 19. Спасителни археологически проучвания във втора охранителна зона на крепостта Лютица. – В: Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 569.

- Петрунов, Кирякова, Райкова 2018:** Ф. Петрунов, В. Кирякова, Г. Райкова. № 25. Спасителни археологически проучвания на крепостта Лютица през 2017 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 511-513.
- Петрунова 2003:** Б. Петрунова. Археологическо проучване на крепостта Лютица до Ивайловград. – В: Археологически открития и разкопки през 2002 г. София, 2003, 140.
- Петрунова 2005:** Б. Петрунова. Крепостта Лютица до Ивайловград. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. София, 2005, 310-311.
- Петрунова 2006:** Б. Петрунова. Проучвания на крепостта Лютица до Ивайловград. – Археологически открития и разкопки през 2005 г. София, 2006, 360.
- Петрунова, Петрунов 2018:** Б. Петрунова, Ф. Петрунов. Лютица мраморният град – закрилник на Източните Родопи, книга първа. София, 2018.
- Петрунова, Петрунов, Кирякова, Райкова 2018:** Б. Петрунова, Ф. Петрунов, В. Кирякова, Г. Райкова. № 24. Археологически проучвания на крепостта Лютица през 2017 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2017. София 2018, 509-511.
- Радусев, Жеков 1999:** А. Радусев, Г. Жеков. Каталог на българските средновековни монети (VII – XIV в.). София, 1999.
- Юркова, Пенчев 1990:** Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София 1990.
- Hendy 1969:** M. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081 – 1261). Washington, 1969.
- Hendy 1999:** M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and the Whittemore Collection, vol. 4, Alexius I (1081 – 1118) to Michael VIII (1258 – 1282), 2 parts. Washington, 1999.
- Ljubić 1875:** S. Ljubić. Opis jugoslavenskih novaca (A Description of the South Slavic Coins). Zagreb, 1875.

NEW DATA ON THE COIN CIRCULATION FROM THE PERIOD OF THE SECOND BULGARIAN KINGDOM IN THE MEDIEVAL TOWN OF LYUTITSA

Filip Petrunov
(Summary)

The archaeological research at the medieval fortress of Lyutitsa near the modern town of Ivaylovgrad reveals that the life on the hill began during the Late Bronze Age to continue throughout the Early Iron Age, Antiquity, and Middle Ages up to the Ottoman Age. The last two archaeological seasons in the fortress (2016 and 2017) were rather successful adding to our knowledge about the Second Bulgarian Kingdom.

The presence of emissions of imitations of Byzantine coins similar in amount and quality and circulating in both Lyutitsa and Veliko Tarnovo at the same time suggests similar economic processes. The author presents three of the five Bulgarian coins found in Lyutitsa. They testify to the Bulgarian affiliation of this fortress.

СРЕБЪРНИ МОНЕТИ НА ЦАР ТЕОДОР СВЕТОСЛАВ ОТ НУМИЗМАТИЧНАТА КОЛЕКЦИЯ НА РИМ – БУРГАС

Мирослав КЛАСНАКОВ

Сред античните и средновековни монети от нумизматичната колекция на РИМ-Бургас, се съхраняват и два сребърни екземпляра от паричните знаци, отсечени от името на средновековния български владетел цар Теодор Светослав (1300/1301 – 1321/1322). Син на цар Георги I Тертер (1280 – 1292) от първата му съпруга, Светослав има интересна, изпълнена с крайности и резки превъплещения съдба, характерна за голяма част от средновековните европейски благородници. Преживял на два пъти живот на заложник, първоначално с майка си във византийска Никея, а по-късно със сестра си в пределите на Златната орда, в самото начало на XIV век той става владетел на Второто Българско Царство. В родната историография отношението към него е положително, като е приет за един от успешните български монарси. С неговото възцаряване се преодолява един от крайно негативните епизоди в средновековната ни история – татарската зависимост и наместа на Златната орда в политическото развитие на държавата. С умела и балансирана дипломатическа и военна политика, цар Светослав стабилизира страната, като успява да пресъедини и някои важни в стратегическо и икономическо отношение региони към територията на средновековна България.

Асприте на цар Теодор Светослав са познати в науката от почти 180 години. Първоначално приемани като монети на черниговския княз, а по-късно и велик княз на Киевска Рус – Святослав II Ярославич (1054 – 1073/1073 – 1076), първото тяхно точно определяне като парични знаци на средновековна България, принадлежи на нашия възрожденец Васил Евстатиев Априлов (1789 – 1847), публикувано в книгата му „Денница ново-болгарскаго образованія”, издадена в Одеса през 1841 г. (Авдев 1982, 37). През последните години сребърните монети на цар Светослав са определени от няколко безспорни специалисти по средновековна българска нумизматика като най-ранното официално (държавно) сребърно монетосечене на сред-

новековна България (Авдев 2007, 85; Дочев 2009, 101)¹. Количеството на откритите и познати в литературата екземпляри не е голямо – около 100-150 броя, а заедно с тези от обществени и частни колекции – приблизително 500-600 броя (Пенчев 1982, 3 и бел. 1; Авдев 2005, 118 и бел. 1; 2007, 90 и бел. 3) (**таблица 1** и **карта 1**).

Тези констатации ме провокираха към по-подробното представяне и на двата екземпляра от РИМ-Бургас. От една страна, те са допълнение към досега известната информация, а от друга – произхождат от региона между Стара планина и Странджа, към който през 1304 г. е насочен вторият победоносен поход на Теодор Светослав срещу Византия, при който след битката при река Скафида (юни-юли 1304 г.) към територията на България са присъединени редица големи крепости и селищата около тях (Божилов, Гюзелев 1999, 546-547).

Описание на монетите от РИМ-Бургас:

Първата монета е с инв. № 483, открита в с. Дебелт² (вероятно в землището). сребро; диаметър 20/19 мм ; тегло 1.14 г.

Лице: Христос с брада и мустаци. На главата има кръстат нимб. Облечен с туника и колобион. Седнал насреща на трон без облегало – дясното рамо на трона завършва с двувърх, а лявото с тривърх орнамент. Дясната ръка е вдигната за благослов, а с лявата държи на коленете си Евангелие. Надпис от двете страни на главата: ІС ХС. Цялото изображение е ограничено със зрънчест кръг.

Таблица 1

Северно от Стара планина		Южно от Стара планина	
Местопроизход	Брой	Местопроизход	Брой
Плевенско / 1921	1	с. Кътина, Софийско	6
Ловечко / 1921	2	с. Дъбене, Карловско	80
Ловеч / 1921	1	Казанлъшко / 1921	3
Габрово / 1844	1	Сливен / 1886	1
с. Бяла черква, Великотърновско	5	Стралджа / 1880	1
Велико Търново / 1840	1	с. Вълчин, Сунгурларско	няколко
Велико Търново / 1821	1	с. Добра поляна, Руенско	1
Велико Търново / 1967	8	с. Дебелт, Средецко	1
Велико Търново / 1978	5	Общо:	93 (?)
Велико Търново	14	Общо за територията на България малко над 150 бр. По данни от (Авдев 2005, 118) + <i>двете находки от РИМ-Бургас</i>	
Търговище	1		
Велики Преслав / 1921	1		
Шумен / 1921	1		
нос Калиакра	15		
Общо:	57		

¹ До скоро в българската нумизматика се приемаше, че първите сребърни монети на Средновековна България са тези, с надпис „DVX GEWRГН“, приписвани на цар Георги I Тертер (1280 – 1292).

² Монетата е инвентарирана в РИМ-Бургас (тогава ОИМ-Бургас) на 22.12.1962 г. Оценена е на стойност 0.40 лв. Предадена е от Пенко Д. Петков, жител на с. Дебелт.

Карта 1

Опако: Цар Теодор Светослав с дълга брада и мустаци. Носи украсена с бисери ниска стема с пропендулии, завършващи с кръстове. Облечен с хламида, дивитисион и лорос. Прав насреща, стъпил върху овален субпендион. В дясната си ръка държи скиптър с кръст, а в лявата – малка анексикакия, положена върху гърдите. Кръгов надпис: СВАТСЛАВ ЧР БЛГРМ (лигатурно изписване). Цялото изображение е ограничено със зрънчест кръг.

Слабо деформирана. Има две малки отчупвания. Вероятно с леко изрязване по периферия, като се усеща стремеж да се запази зрънчестия кръг. Небрежна изработка (**табло XLVI i**).

Втората монета е с инв. № А 1139, открита в с. Добра поляна³ (вероятно в землището). Сребро. Диаметър 21/20 мм. Тегло 1.35 г.

Лице: Като предходната. Надпис: IC [XC].

Опако: Като предходната. Надпис: СВАТСЛАВ ЧР БЛГ[РМ].

Около 1/6 от монетата е отчупена. В художествено отношение е по-качествена от предходната, но като цяло също небрежна изработка (**табло XLVI ii**).

Изследователите са единодушни, че в сребърното монетосечение на цар Теодор Светослав има само един тип – плоска монета с номинал аспра. Този тип е разделен в няколко групи или варианти. Към настоящия момент дискуссионни остават броят на групите/вариантите и тяхното хронологическо отнасяне.

³ Монетата е инвентирана в РИМ-Бургас (тогава ОД КИН-Бургас) на 19.10.1992 г. Оценена на стойност 150.00 лв. Предадена е от Адем А. Смаил, жител на с. Добра поляна.

Н. Мушмов приема, че това монетосечене се вмести в хронологическите граници на управление на цар Светослав – 1300 – 1322 г., без да разделя монетите в отделни групи или варианти. Различие е отбелязано само в наличието или отсъствието на буквата „А” в изписването на царското име (Мушмов 1924, 89).

Според В. Пенчев, сребърните монети на цар Светослав се разделят на три стилови групи (**таблица 2**), всяка от които има различна хронология и средно тегло. Първата група е най-малобройна и *„...се отличава по своя много добър стил, характеризиращ се с ясни, внимателно и с художествено умение предадени изображения и надписи...”*. Вмества се в хронологическите граници на 1300 – 1302/3 г. и има средно тегло 1.65 г. Втората група е по-груба, а *„...Изображенията са по-тежки, очертани са с едри, в някои случаи разкрити контури”*. Обхваща 1307-1310 г. и има средно тегло 1.55 г. Третата група е най-многобройна, но е и *„...ясно разграничима по подчертано грубия си стил и небрежната си изработка”*. Тя се вмести в периода 1311 – 1321 г., има средно тегло 1.49 г, а характерен белег е и отсъствието на буквата „А” в изписването на царското име (Пенчев 1982, 3-18; Юркова, Пенчев, 1990, 99-106).

Първоначално К. Дочев приема, че сребърните монети на цар Светослав се разделят на две стилови групи (**таблица 3**). Първата *„...се отличава с елегантен стил, гризлив рисунък на изображенията, точно центрирани печати, с ясни и четливи надписи на царското име”*. Средното тегло на монетите от тази група е 1.60 г, като те са *„...отсечени в началните години на управлението на Теодор Светослав...”*. Втората стилова група е *„...с по-небрежна изработка, неправилни ядра и разкрити надписи”*. Средното тегло на монетите е 1.50 г. В изписването на царското име, винаги отсъства буквата „А” (Дочев 1992, 86).

По-късно К. Дочев разделя сребърните монети на цар Светослав в пет варианта (**таблица 4**), като за критерий е представен кръстосан стилов и теглов анализ, а също и изписването на реверса (при

Таблица 2

По (Пенчев 1982; Юркова, Пенчев 1990)		
Стилова група	Дата	Средно тегло
Първа	1300 – 1302/3	1.65
Втора	1307 – 1310	1.55
Трета	1311 – 1321	1.49

Таблица 3

По (Дочев 1992)		
Стилова група	Дата	Средно тегло
Първа	-	1.60
Втора	-	1.50

Таблица 4

По (Дочев 2007)		
Вариант	Дата	Средно тегло
А	1307 – 1308	1.65
Б	1308 – 1310	1.50-1.70
В	1310 – 1320	1.40-1.60
Г	1310 – 1320	1.40-1.50
Д	1310 – 1320	1.90

Таблица 5

По (Авдев 2007)		
Вариант	Дата	Средно тегло
А	1315 – 1322	1.48-1.58 / 1.53
Б		

К. Дочев – аверса). Съобразно този анализ е предложена и по-подробна хронология (Дочев 2007, 100-105).

А. Радушев и Г. Жеков приемат за хронологически граници управлението на цар Светослав – 1300 – 1321 г. и разделят сребърните му монети в три варианта, като за критерий посочват някои стилови различия и наличието или отсъствието на буквата „А“ в изписването на царското име (Радушев, Жеков 1999, 100-103).

Според С. Авдев, ако „...изходим само от детайлите в изображенията...“ на сребърните монети на цар Светослав, то те трябва да се разделят в два варианта (**таблица 5**). При първия – Христос е с дълга и разклонена брада, а царското име е изписано без пропуснати букви. При втория – Христос е с къса и обла брада, а царското име е с пропусната буква „А“. Поради липса на сигурни доказателства, към настоящия момент хронологическото разделяне между двата варианта е условно, като се приема, че то върви от вариант „А“ към вариант „Б“. Хронологическите граници обхващат периода 1315-1322 г., като не е изключена възможността за известен период двата варианта да са отсичани и съвместно (Авдев 2007, 85-90).

Съобразно стиловите и тегловни критерии, възприети от отделните автори, монетите от РИМ-Бургас би трябвало да попадат в:

Трета хронологическа и стилова група по (Пенчев 1982; Юркова, Пенчев 1990) – 1311 – 1321 г.

Вариант Б по (Радушев, Жеков 1999) – 1300 – 1321 г.

Вариант Г по (Дочев 2007) – 1310 – 1320 г.

Вариант Б по (Авдев 2007) – 1315 – 1322 г.

Представените тук монети са отсечени през втората половина от управлението на цар Теодор Светослав. Към настоящия момент на публикувана информация, заедно с колективната находка от нос Калиакра (15 бр.), двата екземпляра от РИМ-Бургас очертават

най-източната, а монетата от с. Дебел и най-югоизточната граница за разпространението на асприте на цар Светослав в съвременна България.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Авдев 1982:** С. Авдев. Средновековната българска нумизматика през Възраждането. Нумизматика 4, 1982, 36-40.
- Авдев 2005:** С. Авдев. Монетната система в Средновековна България през XIII-XIV в. София, 2005.
- Авдев 2007:** С. Авдев. Българските средновековни монети. София, 2007.
- Божилов, Гюзелев 1999:** И. Божилов, В. Гюзелев. История на България в три тома. Том I. История на Средновековна България VII – XIV век. София, 1999.
- Дочев 1992:** К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV в. Велико Търново, 1992.
- Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. Велико Търново, 2009.
- Мушмов 1924:** Н. Мушмов. Монети и печати на българските царе. София, 1924.
- Пенчев 1982:** В. Пенчев. Колективна находка от сребърни монети на цар Тодор Светослав. – Нумизматика 1, 1982, 3-18.
- Радушев, Жеков 1999:** А. Радушев, Г. Жеков. Каталог на българските средновековни монети IX – XV век. София, 1999.
- Юркова, Пенчев 1990:** Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София, 1990.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XLVI i и ii. Сребърни монети на цар Теодор Светослав от нумизматичната колекция на РИМ – Бургас. **i.** Инв. № 483. Монета от с. Дебелт; **ii.** Инв. № А 1139. Монета от с. Добра поляна.

SILVER COINS OF TSAR THEODOR SVETOSLAV FROM THE
NUMISMATIC COLLECTION OF THE RMH – BURGAS

Miroslav Klasnakov

(Summary)

Alongside the antique and medieval coins, the Numismatic collection of the Regional Museum of History – Burgas contains also two silver pieces minted in the name of the medieval Bulgarian Tsar Theodor Svetoslav (1300/1301 – 1321/1322).

The asprae of Tsar Svetoslav are known to science since more than 180 years. Their exact definition as monetary signs of the Medieval Bulgaria belongs to our Revival enlightener Vasil Aprilov (1789 – 1847). The number of asprae found and known in the literature is far from great – about 100-150 pieces; together with the pieces housed in public and private collections they come to approximately 500-600 pieces. In recent years, the silver coins of Tsar Svetoslav were defined as the earliest official silver coinage in Medieval Bulgaria.

Description of the coins from the RMH – Burgas:

Obverse: Christ with beard and moustache. Cross-like halo on the head. Dressed in tunic and kolobion. Sitting front on a throne without a back – the right shoulder of the throne terminates in a two-pointed ornament and the left one – in a three-pointed ornament. His right hand is raised up for blessing, and his left hand is holding a Gospel on his knees. Legend on both sides of the head: IC XC. The representation is enclosed within a dotted circle.

Reverse: Tsar Theodor Svetoslav with a long beard and moustache; with a low stemma crown decorated with pearls and with *propenduli* terminating in crosses. Dressed in chlamys, divitision and loros. Standing front on an oval *subpendion*. In his right hand holding a scepter with a cross and in his left one – a small *anexikakia* lying on his chest. A round legend: CBATCΛAB ЧР БАГРМ (ligature writing). The representation is enclosed within a dotted circle.

The first coin is under Inv. N 483, found in Debelt village (probably in its area).

Silver: 20/19 mm in diameter; 1,14 g in weight (**Табло XLVI i**).

The second coin is under Inv. N 1139, found in Dobra Polyana village (probably in its area). Silver: 21/20 mm in diameter; 1,35 g in weight (**Табло XLVI ii**).

The Map 1 shows that according to the information published so far, together with the hoard from Kaliakra Cape (15 coins), both pieces from the RMH–Burgas mark the easternmost, and the coin from Debelt – the south-easternmost boundary of spread of the asprae of Tsar Theodor Svetoslav in today's Bulgaria.

EARLY OTTOMAN COINS (14TH – 15TH C.) FROM THE REGION OF VARNA, BULGARIA

Nevyan MITEV

The following article will present 21 early-Ottoman coins from the collection of Mr. Alexander Rusev from Varna, Bulgaria¹. The whole collection comprises more than 300 coins, gathered over the last 20 years and covering the entire period of the Ottoman state (the 14th – 20th century). Despite the fact that those specimens were not acquired by archaeological excavations, they still reveal valuable information about the Ottoman monetary emissions that were circulating on the Varna market during the 14th – 15th century.

The Ottoman numismatics debate over the question of the earliest minted silver coins, based on a single specimen kept in the Archaeological museum of Istanbul, Turkey. The question “Who was the first Ottoman ruler to have minted his own silver coins – Osman or Orhan Gazi?” is still pending. For now the majority of the numismatists believe that the first “akche” was minted during the reign of Orhan Gazi in 727 AH/1326 (Srećković 2002, 17). S. Srećković believes that the same ruler also minted the first anonymous Ottoman copper coins at the beginning of the 14th century (Srećković 2002, 37). The above-mentioned is still a hypothesis and for now to Orhan Gazi are attributed only silver specimens. The Ottoman coinage began at the first capitals – Bursa and Edirne respectively. With the expansion of the Ottoman Empire mints were established all around the state (Srećković 2002, 37).

The earliest specimens in the collection of Mr. Aleksandar Rusev are two coins (№ 1, 2) from the time of Orhan Gazi (1324 – 1362). The ruler's coins are in general rarity for the territories of Medieval Bulgaria. So far they have been registered on few occasions. A coin hoard comprising 25 specimens from the time of the Sultan was registered from the region of Varna or Dobrich. Unfortunately, only 6 of them are documented, due to

¹ I would like to express my sincere gratitude to Mr. Alexander Rusev for the opportunity to examine and publish this part of his collection.

the alleged theft of the rest from the Dalgopol museum in 1977 (Лазаров 1999, 18-19, № 1-6). Coins of Orhan Gazi have been also found during the archaeological excavations of the medieval fortress near Mezek village, Haskovo region (Аладжов, Петров 1985, 62.). One specimen is from the area of *Dyado Angelova cheshma*, Komarevo, Provadia region (Лазаров 1999, 19, № 7)². Two other specimens are known from a coin hoard from Shumen region (Жекова 2008).

All those findings suggest that the coin emissions of Orhan Gazi were circulating in the Bulgarian lands during the 14th century. The main question here is when exactly did they infiltrate the Balkan Peninsula? Based on the fact that most of the emissions have been found close to the Black Sea coast, L. Lazarov proposed that the coins were brought by the Venetians by sea (Лазаров 1999, 14-15). Two are the most probable version about the appearance of the Ottoman coins here. The first and most logical answer is that those coins appeared on the local market after the Ottoman conquest of the Bulgarian lands at the end of the 14th century. A second option is that the distribution began few decades earlier – in 1352 when the Ottomans captured the fortress of Tzimpe, marking the beginning of their Balkan conquest. In other words, it is possible that coins of Orhan Gazi were in circulation in the Bulgarian lands prior to their conquest.

With the Ottomans permanently settling on the Balkans, their monetary emissions became more widely spread. Coins of Murad I (1362-1389), Orhan Gazi's successor, are frequently found in the Bulgarian lands. In Mr. Rusev's collection are present two akches (№ 3, 4) and one mangir (№ 5) from the time of the ruler. They represent a valuable addition to the already known examples from his reign. Murad I was the first Ottoman ruler to put his name on copper coins, while continuing to strike the old emissions without name or mint (Srećković 2002, 37). The next Ottoman ruler – Bayezid I (1389 – 1402) is also represented by two akches (№ 6, 7) and one mangir (№ 8). His coin emissions started to appear on the Bulgarian market shortly after the Ottoman conquest of the Bulgarian lands and they became widely spread. The coins of those two rulers are found in most of the fortresses of that time³, as well as in several coin hoards⁴.

² Examining the treasure from Malamir village, Yambol region, T. Gerasimov at first mentions some coins of Orhan Gazi (Герасимов 1938, 453). Later on, in more thorough research V. Penchev has established that the earliest Ottoman coins in the hoard are from the time of Murad I (Пенчев 2006).

³ Shumen (Жекова 2006, № 1487-1507), Ovech (Лазаров 2001, № 154-162; Митев 2014, 209-206), Ryahovets (Бъчваров 1994, 113), Kaliakra (Парушев 1990, 146). In the depository of the Burgas museum are preserved two coins of these rulers (Кръстев 2014, № 1-2). The largest number of Sultan Bayezid I's coins is registered in the Old Bulgarian capital Veliko Tarnovo (Дочев 1994, 271-280; Дочев 2004, 173; Рабовянов 2010, 118).

⁴ For the treasure from Troitsa village, Preslav region see (Герасимов 1955, 408); the treasure

Emir Süleyman (1402 – 1411) is Bayezid's eldest son and ruler of Rumelia. He is the main pretender to the throne after the death of his father. He was the first Ottoman ruler to place his "tughra" (personal sign/stamp) on akche coins in 805 H (Srećković 1999, 61). The presented here specimens are one akche and three mangirs struck in 806 H. In general the Süleyman's coin emissions are common for the Bulgarian market and they are represented in this collection by one akche (№ 9) and tree mangirs (№ 10-12)⁵.

Mehmed Celebi won the Civil war of 1402-1413 in the Ottoman state and became a sultan in 1413 under the name Mehmed I (1413 – 1421). Under his rule new types of akches and mangirs were minted. The presented collection contains one interesting finding of this ruler – an akche struck in the mint of Ayasluk in 822 H (№ 13). Mehmed I's coins are well known from the Bulgarian lands in general⁶. The published here coin is a rare and interesting example, complementing the already known Mehmed I's monetary emissions of akches in circulation in these lands.

In the reviewed collection, most numerous are the coins of sultan Murad II (1421 – 1451). From 8 pieces in total, 3 are akches – 2 from the mint of Edirne in 825 H and 834 H (№ 14, 15) and 1 from Serez (№ 16). 5 specimens are mangirs – 4 of which struck in Edirne (№ 17-20) and 1 in Bursa (№ 21). The large number of Murad II's coins in Rusev's collection is not something unusual. The coins of Murad II are one of the most numerous Ottoman specimens in the period from the 15th century, found in most of the Bulgarian fortresses (Лазаров 2001, № 167-175; Жекова 2006, № 1528-1572).⁷ This fact is due to the long reign of the sultan and the stability of the state during that time. The name of Murad II is also connected with the memorable battle of Varna on November 10th, 1444, where the Ottoman army defeated the Christian forces, led by the young Polish-Hungarian king Władysław III and the Transylvanian ruler Janos

from Rousse – (Герасимов 1957, 325; Димова 1962, 82), the treasure from Matsa vilage, Sevlievo region see (Герасимов 1964, 243). From the fortress of Cherven originates a coin hoard of 436 specimens of Murad I. For that treasure see (Димова 1985, 286). For all coin hoards from the Bulgarian territories till 1992 see (Лазаров 1992, 33-51). From the region of Nikopol originates a coin hoard of 261 silver medieval pieces, 11 of them being specimens of Murad I, and 14 – from the time of Bayezid I, see (Пенчев 2010, 158). Three coins of Murad and seven of Bayezid are part of the coin hoard with silver medieval coins (14 – 15th century) from village of Malamir, district of Yambol. (Пенчев 2006, № 52-54 and № 55-61). In one hoard from the region of Shumen are presented 21 specimens (Жекова 2008).

⁵ For the spread of these coins in the Bulgarian lands see: (Лазаров 1992, 33-51; Дочев 1994, 271-280; Лазаров 2001, № 163-166; Жекова 2006, № 1508-1518 and others). In a coin hoard from Laka vilage, Pomorie region 122 of the specimens are akches of Emir Süleyman, see: (Кръстев 2014 а, № 9-130). 86 specimens of the ruler were discovered as a part of the coin hoard from the vilage of Malamir, district of Yambol (Пенчев 2006, № 62-148). One coin hoard from Ildaz Tapiya, region of Shumen, comprises 14 specimens of the ruler (Жекова 2008).

⁶ For the distribution of Mehmed I's coins see: Дочев 1994; Жекова 2006; Пенчев 2006; Митев 2014 и др.

⁷ In the city of Veliko Tarnovo 151 coins of Murad II had been found in total till 1994. Only in that fortress the coins of Murad II were exceeded by those of Bayezid I (Дочев 1994, 271-280).

Hunyadi.⁸ Władysław lost his life in that battle and the Ottoman victory definitely solidified their rule over the Balkans.

K. Dochev has established that after the conquest of Tarnovo by the Ottomans during the 90 years of the 14th century, the old coins of the Christian rulers and the new Ottoman emissions were used simultaneously as exchange money in the city (Дочев 1994, 71-73). From all the Ottoman early emissions found in the Bulgarian lands the coins of Orhan are still the least known. The quantity of the Muslim coins increasingly grew up during the reigns of Murad I and Bayezid I. After the death of Bayezid, the Ottoman emissions diminished, due to the civil war in the country between 1402 and 1413. From this episode of the Ottoman history, the most numerous coins were the ones of the ruler of Rumelia – Emir Süleyman. Mehmed I and his successor Murad II managed to stabilize the country and its economic condition, which reflected on the coinage as well. During the reign of Murad II were struck a huge amount of coins. The ratio in the collection of A. Rusev between silver and copper coins is 11 akches to 10 mangirs. Of course, this fact cannot be a general ascertainment about the early Ottoman coins in the Bulgarian lands. In special research, the author of this study has established that the copper Ottoman mangir was the main value on the Bulgarian market during the 15th century (Митев 2014 а, 515-526).

The collection of Mr. Alexander Rusev is one of great interest to the specialists of Ottoman numismatics. Amongst the reviewed early Ottoman coins are present some rarely found specimens for the Bulgarian lands (№ 1, 2, 13). The published numismatic material complements both the quality and quantity of the already known Ottoman coin specimens from the 14th – 15th centuries, circulating in the Bulgarian lands, particularly in the Varna region.

CATALOGUE:

Orhan Gazi
(1324 – 1362/724 – 763H.)

akche
Bursa

Obv. Lâilâhe illallâh
Muhammad
resûlullâh

Rev. Essultanül a'zam
Orhan bin Osman
halledallahü mülkehü (Srećković 1999, № 36).

1. AR; well centered imprint and once in a good state of preservation. D. 16-17 mm, w. 1,1g (**Pl. XLVII 1**).

2. AR; well centered imprint and once in a good state of preservation. D. 15,5-16 mm, w. 1,1 g (**Pl. XLVII 2**).

⁸ About the crusades of Władysław III Warneńczyk and Janos Hunyadi from 1443 – 1444 see Halecki 1943; Цветкова 1979; Imber 2006; Jefferson 2012, and others.

Murad I
(1362 – 1389/763 – 791H.)

akche

Obv. Murad bin Orhan

Rev. Hullide mülkehü (Srećković 1999, 33-36, № 7-26).

3. AR; well preserved specimen but part of the coin is missing. D.13-14 mm, w. 0,75 g (**Pl. XLVII 3**).

4. AR; specimen in a good state of preservation. D. 13-14mm, w. 1,25g (**Pl. XLVII 4**).

mangir

Obv. Murād b.

Orkhān

Rev. Murād b.

Orkhān (Kabaklarli 1998, Type III, 68-70).

5. AE; specimen in a poor state of preservation D. 14-16 mm, w. 1,6 g (**Pl. XLVII 5**).

Bayezid I
(1389 – 1402/791/805H.)

akche

Obv. Bayezid

bin Murad

Rev. Hullide mülkehü

792 (Srećković 1999, 43, № 5).

6. AR; well centered imprint and once in a good state of preservation. D. 12-13 mm, w. 1,00 g (**Pl. XLVII 6**).

7. AR; well centered imprint and once in a good state of preservation D. 13-14 mm, w. 1,2 g (Srećković 1999, 47, № 36) (**Pl. XLVII 7**).

mangir

Obv. Bayezid

bin Murad

Rev. Hullide mülkehü (Kabaklarli 1998, 79).

8. AE; incomplete imprint band, poor state of preservation. D. 15-17 mm, w. 1,2 g (**Pl. XLVII 8**).

Emir Süleyman
(1402 – 1411/805 – 813H.)

akche

Obv. Tughra (Emir Süleyman bin Bayezid)

Rev. Khaleefehs' names

Hullide mülkehü

806 (Srećković 1999, 69, № 2-3).

9. AR; well centered imprint and once in a superb state of preservation. D. 13-15 mm, w. 1,2 g (**Pl. XLVII 9**).

mangir

Obv. Tughrā (Āmir Sulaymān b. Bāyazid)

Rev. Khaleefehs' names

Hullide mülkehü

806 (Kabaklarli 1998, 87-88).

10. AE; incomplete imprint and poor state of preservation. D. 13-17 mm, w. 2,7 g (**Pl. XLVII 10**).

Obv. As no. 10

Rev. As no. 10

11. AE; well preserved specimen. D. 15-16 mm, w. 1,8 g (**Pl. XLVII 11**).

Obv. As no. 10

Rev. As no. 10

12. AE; D. 13-14 mm, w. 0,8 g (**Pl. XLVII 12**).

Mehmed I
(1413 – 1421/816 – 824H.)

akche
Ayasluk

Obv. Mehmed bin Bayazid

Han azza nasruhu

Rev. Hullide mülkehü

duribe Ayasluk

822 (Srećković 1999, 130, № 53).

13. AR; well centered imprint and once in a good state of preservation. D. 11-14 mm, w. 1,0 g (**Pl. XLVII 13**).

Murad II
I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.)
II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.)

akche
Edirne

Obv. 825

Murad bin Mehmed han

Rev. Hullide mülkehü

duribe Edirne (Srećković 1999, 170)

14. AR; well imprint but in a poor state of preservation. D. 14-15 mm, w. 1,1 g (**Pl. XLVII 14**).

Serez?

Obv. 825

Murad bin Mehmed han

Rev. Hullide mülkehü

duribe Serez? (Srećković 1999, 172)

15. AR; incomplete imprint and poor state of preservation. D. 12,5-13 mm, w. 0,8 g (**Pl. XLVII 15**).

Edirne

Obv. Above: Murad bin
bellow: Mehmed han
left: 83, right: 4

Rev. Hullide mülkehü

duribe Edirne (Srećković 1999, 174).

16. AR; well centered imprint and once in a superb state of preservation. D. 14,5-15 mm, w. 1,1 g (**Pl. XLVII 16**).

mangir
Edirne

Obv. Murād b.

Muhammad Khān

Azza Nasruhu

Rev. Duriba Ad.....

Hullide mülkehü (Kabaklarli 1998, 105, type 1).

17. AE; poor state of preservation. D. 17-20 mm, w. 1,8 g (**Pl. XLVII 17**).

Obv.

Rev. Duriba Ad
irna 828H.
Hullide mülkehü

18. AE; poor state of preservation. D. 15,5-18 mm, w. 2,2 g (**Pl. XLVII 18**).

Obv. Duriba Adirna

Rev. Orn.

19. AE; well preserved specimen. D. 15-16 mm, w. 2,7 g. (Kabaklarli 1998, 109-110, Type 5) (**Pl. XLVII 19**).

Obv. Tughra

Rev. Hullide...

Duriba Adirna (Kabaklarli 1998, 108-109, Type IV).

20. AE; poor state of preservation. D. 15 mm, w. 1,9 g (**Pl. XLVII 20**).

Bursa

Obv. Murad b.

Muhammad Khan

Rev. Hullide mülkehü
836H.

Duriba Bursa (Kabaklarli 1998, 119, Type II).

21. AE; well centered imprint and once in a superb state of preservation. D. 15,5-17,5 mm, w. 1,9 g (**Pl. XLVII 21**).

BIBLIOGRPHY:

Бъчваров 1994: И. Бъчваров. Монети от Ряховец. Велико Търново, 1994.

Герасимов 1938: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1937 и 1938 год. – Известия на Българския археологически институт, XII, 1938, 450-458.

Герасимов 1957: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1955. – Известия на Археологически институт, XXI, 323-327.

Герасимов 1964: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1962 и 1963 г. – Известия на Археологическия институт, XXVII, 1964, 237-248.

Димова 1962: В. Димова. Находка от средновековни монети край град Русе. – Известия на Археологическия институт, XXV, 1962, 71-88.

Димова 1985: В. Димова. Монетите от цитаделата. – В: Червен, I. София, 1985, 273-287.

Дочев 1994: К. Дочев. Паричното обръщение в Търново в края на XIV и началото на XV в. – Трудове на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, т. 32, 3, 1994, 271-280.

Дочев 2004: К. Дочев. Монетите от манастира „Великата лавра“ „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново. – В: Средновековно Търново. Археологически проучвания. Юбилеен сборник. Велико Търново, 2004, 144-198.

Жекова 2006: Ж. Жекова. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен. София, 2006.

Жекова 2008: Ж. Жекова. Новопостъпили колективни находки с османски монети от Шуменско (XIV – XVII в.). – Известия на Историческия музей Шумен, XIV, 2008, 77-101.

Кръстев 2014: К. Кръстев. Османски монети от XIV – XV в. от фонда на РИМ – Бургас. – Журнал за исторически и археологически изследвания 1-2, 2014, 200-213.

Кръстев 2014 а: К. Кръстев. Колективна находка от края на XIV – началото

- на XV в. от с. Лъка, общ. Поморие. – В: България в световното наследство. Шумен, 2014, 486-509.
- Лазаров 1992:** Л. Лазаров. Поглед върху монетната циркуляция в днешните български земи през XV век (според данните на колективните находки). – Нумизматика и сфрагистика 1–2, 1992, 33-51.
- Лазаров 1999:** Л. Лазаров. Ранни османски монети (XIV – XV в.) от колекцията на Дългополския музей. – В: Нумизматични проучвания и материали 5, 1999, 12-31. **Лазаров 2001:** Л. Лазаров. Данни за монетната циркуляция на Провадийската крепост (по материали на Дългополския музей). Нумизматични проучвания и материали, 3. Велико Търново, 2001.
- Митев 2014:** Н. Митев. Монети и монетна циркуляция на Овечката крепост под османска власт (1388 – средата на XVII в.). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 10, 2014, 209-216.
- Митев 2014 а:** Н. Митев. Монети и монетна циркуляция в средновековния български град в края на XIV–XV век (по данни от Велико Търново, Ряховец, Шумен, Червен и Овеч). – В: Градът по българските земи (по археологически данни). Шумен, 2014, 515-526.
- Парушев 1990:** В. Парушев. Средновековни монети от Калиакра. – Известия на Народния музей – Варна, 26 (41), 1990, 141-146.
- Пенчев 2006:** В. Пенчев. Колективна находка от сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от с. Маломир, Ямболско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 3, част 1, 2006, 239-258.
- Пенчев 2010:** В. Пенчев. Колективна находка със сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от района на град Никопол. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 6, 2010, 153-164.
- Рабовянов 2010:** Д. Рабовянов. Южната тераса на хълма Трапезица. Проблеми на стратиграфията, хронологията и периодизацията. – Археология 3-4, 2010, 103-122.
- Цветкова 1979:** Б. Цветкова. Паметна битка на народите (Европейският Югоизток и османското завоевание – края на XIV и първата половина на XV век). Варна, 1979.
- Halecki 1943:** O. Halecki. The crusade of Varna (a discussion of controversial problems). New York, 1943.
- Imber 2006:** C. Imber. The crusade of Varna, 1443 – 1445. Manchester, 2006.
- Jefferson 2012:** J. Jefferson. The holy wars of king Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian conflict from 1438 – 1444. History of Warfare (Volume 76). Leiden, 2012.
- Kabaklarli 1998:** N. Kabaklarli. Mangir. Istanbul, 1998.
- Srećković 1999:** S. Srećković. Akches, I. Belgrade, 1999.
- Srećković 2002:** S. Srećković. Ottoman mints and coins. Belgrade, 2002.

TEXT TO THE ILLUSTRATIONS:

- Pl. XLVII 1.** An akche of Orhan Gazi (1324 – 1362/724 – 763H.).
- Pl. XLVII 2.** An akche of Orhan Gazi (1324 – 1362/724 – 763H.).
- Pl. XLVII 3.** An akche of Murad I (1362 – 1389/763 – 791H.).
- Pl. XLVII 4.** An akche of Murad I (1362 – 1389/763 – 791H.).
- Pl. XLVII 5.** A mangir of Murad I (1362 – 1389/763 – 791H.).
- Pl. XLVII 6.** An akche of Bayezid I (1389 – 1402/791/805H.).

- Pl. XLVII 7.** An akche of Bayezid I (1389 – 1402/791/805H.).
- Pl. XLVII 8.** A mangir of Bayezid I (1389 – 1402/791/805H.).
- Pl. XLVII 9.** An akche of Emir Süleyman (1402 – 1411/805 – 813H.).
- Pl. XLVII 10.** A mangir of Emir Süleyman (1402 – 1411/805 – 813H.).
- Pl. XLVII 11.** A mangir of Emir Süleyman (1402 – 1411/805 – 813H.).
- Pl. XLVII 12.** A mangir of Emir Süleyman (1402 – 1411/805 – 813H.).
- Pl. XLVII 13.** An akche of Mehmed I (1413 – 1421/816 – 824H.).
- Pl. XLVII 14.** An akche of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 15.** An akche of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 16.** An akche of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 17.** A mangir of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 18.** A mangir of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 19.** A mangir of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 20.** A mangir of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).
- Pl. XLVII 21.** A mangir of Murad II – I reign: 1421 – 1444 (824 – 848H.); II reign: 1446 – 1451 (850 – 855H.).

EARLY OTTOMAN COINS (14TH – 15TH C.) FROM VARNA REGION

Nevyan Mitev

(Summary)

The goal of the work here presented is to release 21 early Ottoman coins from the collection of Mr. Alexander Russev from Varna. The collection contains more than 300 pieces. It has been compiled in the course of more than 20 years and covers the whole span of the Ottoman Age (14th – 20th c.). The coins here discussed are distributed as follows: Orhan Gaasi (1324 – 1362) – 2 akçes; Murad I (1362 – 1389) – 2 akçes and a mangir; Bayezid I (1389 – 1402) – 2 akçes and a mangir; Emir Suleiman (1402 – 1411) – an akçe and 3 mangirs; Mehmed I (1413 – 1421) – an akçe; Murad II (1421 – 1451) – 3 akçes and 5 mangirs.

Unfortunately, the coins have not been found during regular archaeological research and we cannot relate them to the development of a certain settlement. However, the emissions from the collection add to the quantity and quality of the well-known early Ottoman coins circulating over the Bulgarian lands.

УНГАРСКИ ДУКАТ ОТ 1589 г., НАМЕРЕН ПРИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ НА ОСТРОВ „СВЕТИ ИВАН“ КРАЙ ГРАД СОЗОПОЛ

Владимир ПЕНЧЕВ

В основния нумизматичен фонд на Националния исторически музей – София, под инвентарен № 53 118, се съхранява добре запазена златна унгарска монета (дукат), отсечена в монетарницата на град Кремниц през 1589 г. Тя е намерена през 1994 г. при провежданите на остров „Свети Иван“ край град Созопол археологически проучвания. На този остров се е намирал манастирът „Свети Иван Предтеча и Кръстител“, разрушен от турците през 1629 г. (Петрински 2000, 177-189), когато най-вероятно публикуваният тук златен дукат е попаднал в земята.

Описанието на монетата е както следва:

Лице: Околовръстен надпис: RVDOL.II.D.G.RO/I.S.AV.GE.HV.B.R. Богородица, с туника и мантия, седнала насреща. На главата ѝ има корона. В скута си държи Младенеца Христос. Под изображението има малък щит с герб.

Опак: Околовръстен надпис: S+LADISLAVS+REX+1589+. Свети Ласло, облечен с рицарски доспехи (броя, наколенници), прав, насреща. На главата му има корона. С дясната си ръка се опира на алебарда с дълга дръжка. С лявата си ръка държи кълбо с кръст.

Злато. Диаметър 22 – 23 мм. Тегло 3,50 г. (табло XLVIII 1).

През XVI – XVII в. по пазарите в пределите на Османската империя свободно са циркулирали големи количества златни европейски монети, най-вече от номинала един дукат. Теоретичното тегло на златния дукат е било 3,49 г, като реалните тегла на отделните екземпляри са варирали в границите между 3,30 – 3,50 г. Тези монети са били изработвани от много високопробно злато с чистота около 23 2/3 карата (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 86). Най-масово разпространените и най-високо ценените златни европейски дукати, влизащи в циркулационната среда в Османската империя през XVI – XVII в., са били венецианските, чието популярно название е било „цекини“. Също много разпространени, макар и не толкова, колкото цекините, са били и златни-

те дукати на хабсбургските императори, сечени в различни монетарници в пределите на обширната им държава. На Балканите най-често срещани са били изработваните от унгарските монетарници дукати с имената на хабсбургските владетели, преди всичко тези, отсичани от монетарницата в град Кремниц. В балканските земи въпросните унгарски монети носели популярните названия „унгари“ или „маджари“ (Винавер 1970, 21). Именно такъв е и публикуваният понастоящем екземпляр, намерен при археологическите разкопки на остров „Свети Иван“. През XVI – XVII в. курсовете на цекините и унгарите по пазарите в Османската империя, изразени в основната домашна парична единица – сребърната аспра (акчето), са били общо взето еднакви, макар че често пъти венецианските цекини били оценявани с по една – две аспри по-високо от унгарите (Винавер 1970, 48 и 51).

Както споменахме, през XVI – XVII в. основната монетна единица в Османската империя била аспрата. В аспри били пресмятани стойностите на всички чуждестранни монети, циркулирали свободно на местните пазари в тази държава. Курсовете на различните чуждестранни златни монети в Османската империя са били променливи (в зависимост както от времето, така и от мястото на обмяната), но общо взето на лице е ясна тенденция, с течение на времето, все по-голям брой аспри да са били давани за тях. Това е било така, защото асприте на османските султани постепенно, с течение на времето, са намалявали своя тегловен стандарт. Констатирано е също и влошаване на сребърното им съдържание (Винавер 1970, 54-57).

В началото на XVI в. по времето на султан Баязид II (1481 – 1512), османските аспри тежали между 0,70-0,80 грама сребро. Горедолу такова се запазило положението през по-голямата част на XVI в. – през царуванията на Селим I (1512 – 1520); Сюлейман I (1520 – 1566) и Селим II (1566 – 1574), когато теглата на асприте са около 0,70 г. Но през осемдесетте – първата половина на деветдесетте години на XVI в. – по времето на султан Мурад III (1574 – 1595), тегловният стандарт на турските аспри (акчетата) спаднал драстично и то на няколко пъти (Ихчиев 1911, 138). През 1584 г. настъпило голямо обезценяване на асприте, тъй като теглото им спаднало до около 0,40 г, а чистотата на среброто, от която били изработвани, била влошена. Лошокачествените аспри били всячески избягвани от населението. Това довело до силно нарастване на курсовете на чуждестранните златни и сребърни монети (Винавер 1970, 63). А по времето на дългата война с Хабсбургската империя, продължила от 1593 до 1606 г., положението с финансите на османската държава станало съвсем критично. При султан Мехмед III (1595 – 1603) теглата на новоотсичаните аспри спаднали до мизерните 0,20 – 0,30 г. Един англичанин, описвайки тежкото финансово състояние на Османската империя около 1600 г., пише, че цялата тази страна била изпълнена с нискокачествени аспри, които били толкова леки и жалки, че просто можели да плуват по водата (Винавер 1970, 67).

При султан Ахмед I (1603 – 1617), след края на войната с Австрия, настъпило известно стабилизиране на курса на османската аспра. От 1607 г. насетне новоотсичаните аспри били с тегла около 0,35 г и чистота на сребърната сплав около 80% (Винавер 1970, 145). Но при султан Осман II (1618 – 1621), настъпило ново понижаване на теглата на асприте и влошаване на качеството им. Теглото на асприте спаднала до 0,30 г, а през 1622 г. – до 0,25 г (Винавер 1970, 145). От тогава насетне чак до края на XVIII в. османските аспри се секат с тегла между 0,20 – 0,30 г, като често пъти отделните емисии са от нискокачествено сребро.

През XVI в., по данни от документални извори, златните европейски дукати, циркулирали в Османската империя, променят курса си, изразен в аспри, приблизително както следва (Винавер 1970, 51):

Около 1500 г. – 1 златен дукат = 40 аспри.

Около 1530 г. – 1 златен дукат = 50 аспри.

Около 1570 г. – 1 златен дукат = 60 аспри.

Около 1584 г. – 1 златен дукат = 120 аспри.

Едно интересно сведение от дубровнишките архиви посочва, че през 1606 г. един дубровнишки търговец, който резидирал в Пловдив, изплатил в София сумата от 9000 аспри в различни видове монети, между които имало и „златни унгары по 120 аспри единия“ (Винавер 1970, 143). Продължаващото влошаване на асприте неминуемо довеждало до все по-високи и по-високи пазарни курсове на европейските златни и сребърни монети, изразени в аспри. Поради това османските власти се опитвали, под страх от строги наказания, да спрат този процес. Почти през целия XVII в. те се стремели да поддържат официалния курс на златните дукати по около 120 аспри (Manton 1962, 244). Така например с един ферман, издаден за Македония през 1620 г., се постановява курс на златните дукатови монети по 120 аспри (Винавер 1970, 147). Но реалните пазарни курсове силно се различавали от официалния. В самата столица – Цариград, през същата тази 1620 г. търговците пресмятали дукатите по 160 аспри (Винавер 1970, 145).

От приведените по-горе данни можем да установим, че по времето, когато публикуваният тук златен дукат от типа „унгар“ е попаднал в земята на созополския остров „Свети Иван“, той е имал официален курс от 120 аспри, а реалната му покупателна стойност е възлизала на около 160 аспри.

За да придобием по-реална представа за това, какво е можело да се купи в българските земи с нашата златна монета около 1629 г., когато тя е попаднала в земята, ще приведем някои данни за цените (в аспри) на едни от най-разпространените стоки около средата на XVII в. Данните са според проучванията на Л. Беров (Беров 1976).

Така например, един хляб (с тегло една ока, т.е. 1282 грама) е струвал 1 аспра; една кокошка – 2-3 аспри; едно агне – 50-60 аспри; една ока вино – 3-4 аспри; една ока ориз – около 5 аспри; една ока

сирене – около 5 аспри; една ока пчелен мед – 12-13 аспри; една ока сол – 4-5 аспри; една ока домашен сапун – около 10 аспри; една овча кожа – 5-6 аспри; една ока овча вълна – около 10 аспри; един аршин (около 70 сантиметра) вълнен плат, местно производство (аба) – около 10-18 аспри; един чифт ботуши – 100-140 аспри.

Както се вижда от приведените по-горе примери, през XVII в. златните европейски дукатови монети са имали висока покупателна стойност в пределите на Османската империя. Затова те са били високо ценени от нейното население и са представлявали предпочитан обект за трезориране.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Беров 1976:** Л. Беров. Движение на цените на Балканите през XVI – XIX в. и европейската революция на цените. София, 1976.
- Винавер 1970:** В. Винавер. Преглед историје новца у Југосовенским земљама (XVI – XVIII в.). Београд, 1970.
- Ихчиев 1911:** Д. Ихчиев. Материяли за монетното дело в Турция. – Известия на историческото дружество в София, III, 1911, 75-207.
- Петрински 2000:** Ив. Петрински. Манастирът „Св. Иван Предтеча и Кръстител“ на о. Свети Иван (1467/71 – 1629 г.). – Известия на Народния музей – Бургас, 3, 2000, 177-189.
- Фенглер, Гироу, Унгер 1982:** Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата. Москва, 1982.
- Manton 1962:** R. Manton. Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle. Paris, 1962.

HUNGARIAN DUCAT FROM 1589 FOUND DURING ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON ST. IVAN ISLAND NEAR SOZOPOL

Vladimir Penchev

(Summary)

A well preserved golden Hungarian coin (ducat) struck in the mint of Kremnitz in 1589 is housed in the main Numismatic depot of the Sofia National Museum of History under Inv. N 53 118. It was found in 1994 during the archaeological research on St. Ivan Island near Sozopol. The Monastery of St. John Forerunner and Baptist was located on the island, destroyed by the Ottomans in 1629. Most probably the golden ducat here presented fell into the ground at that time. In the course of the 16th–17th c. large amounts of golden European coins mostly of a nominal of 1 ducat were freely circulating on the markets of the Ottoman Empire. On the Balkans, the golden ducats of the Habsburg Emperors were broadly spread and mainly those issued by the mint of the Hungarian town of Kremnitz as is the piece here discussed. These coins had a high buying value on the territory of the Ottoman state. Because of this, they were highly valued by its population and were a preferred treasure deposit.

ЧАСТ ОТ КОЛЕКТИВНА НАХОДКА С БИЛОНОВИ УНГАРСКИ МОНЕТИ (ДЕНАРИ), ОТ XVI – НАЧАЛОТО НА XVII ВЕК, ОТСЕЧЕНИ В МОНЕТАРНИЦАТА НА ГРАД КРЕМНИЦ

Владимир ПЕНЧЕВ

През 1979 г. сред колекционери в София е била разпродадена колективна монетна находка, състояща се от дребни унгарски билонни монети (денари) от XVI – началото на XVII в. За голямо съжаление не разполагаме с никаква информация относно това – къде и кога е било намерено това монетно съкровище, както и какъв е бил неговият цялостен състав. Сигурно е само едно, че то произхожда от днешната територия на България. От един от колекционерите, който си беше заделил по-добре запазени екземпляри от въпросната находка, успяхме да откупим осем монети, които са предмет на настоящата публикация. Те са заведени в основния нумизматичен фонд на Националния исторически музей – София, под инвентарни №№ 8348-8355. Описанието им е както следва:

Император Фердинанд I (1521 – 1564)

Денари, отсечени в монетарницата на унгарския град Кремниц – общо 6 броя

С дата 1528 г. – 1 брой

1. Лице: FERDINAND . D . G . R . VNG . 1528. Щит с изобразени на него гербове, насреща.

Опако: PATRONA . / .VNGARIE / K / В. Богородица, с корона и нимб, облечена в дълга туника, седнала на трон, насреща. В скута си държи Младенеца Христос.

Билон. Д. 15 – 16 мм. Т. 0.60 г (табло XLVIII 1).

С дата 1536 г. – 1 брой

2. Като при № 1, но годината е 1536.

Билон. Д. 15 – 16 мм. Т. 0.59 г (табло XLVIII 2).

С дата 1539 г. – 1 брой

3. Като при № 1, но годината е 1539.

Билон. Д. 15 – 16 мм. Т. 0.58 г (табло XLVIII 3).

С дата 1544 г. – 1 брой

4. Като при № 1, но годината е 1544.
Билон. Д. 16 мм. Т. 0.52 г (**табло XLVIII 4**).

С дата 1547 г. – 1 брой

5. Като при № 1, но годината е 1547.
Билон. Д. 15 – 16 мм. Т. 0.68 г (**табло XLVIII 5**).

С дата 1555 г. – 1 брой

6. Като при № 1, но годината е 1555.
Билон. Д. 15 мм. Т. 0.50 г (**табло XLVIII 6**).

Император Максимилиан II (1564 – 1578)

Денар, с дата 1578 г., отсечен в монетарницата на унгарския град Кремниц – 1 брой

7. *Лице*: MAX . II . RO . I . S . AV . GE . HV . BO . R . Щит с изобразени на него гербове, насреща. Над него е изписана годината 1578.

Обако: PATRONA . / . VNGARIE / K / B. Богородица, с корона и нимб, облечена в дълга туника, седнала на трон, насреща. В скута си държи Младенеца Христос.

Билон. Д. 15 – 16 мм. Т. 0.52 г (**табло XLVIII 7**).

Император Матиас II (1612 – 1619)

Денар, с дата 1614 г., отсечен в монетарницата на унгарския град Кремниц – 1 брой

8. *Лице*: MAT . D . G . RO . I . S . AV . GE . HV . B . R . / K / B. Щит с герба на Унгария, насреща.

Обако: PATRO . HVNGA . 1614. Богородица, с корона и нимб, облечена в дълга туника, седнала на трон, насреща. В скута си държи Младенеца Христос.
Билон. Д. 14 мм. Т. 0.51 г (**табло XLVIII 8**).

Описаните по-горе осем билонени унгарски монети (денари) са отсечени с имената на владетели от Хабсбургската династия, носещи титлата „римски император“, т.е. „император на Свещената римска империя на германската нация“. „Свещената римска империя на германската нация“ е била едно твърде аморфно политическо образувание (Йонов 1979, 8). В нея влизали освен немските херцогства, маркграфства, графства, курфюрства и други самостоятелни княжества, също и наследствените владения на Хабсбургите – Австрия, Щирия, Каринтия, Тирол и др., както и части от Бургундия, Нидерландия и пр. След 1526 г. под властта на Хабсбургската династия минали и Чехия, Словакия, части от Унгария, Хърватско и Словения. Всичките тези земи влезли в състава на австрийската (по-точно Хабсбургската) монархия, съставляваща ядрото на цялата „Свещена римска империя на германската нация“ (Йонов 1979, 8).

Талерите на австрийските владетели от Хабсбургската династия, поради обстоятелството, че измежду последните се избирали винаги императорите на „Свещената римска империя на германската нация“, от 1566 г. насетне получили названието „имперски талери“ (Reichstaler). Те са били с теоретично тегло от 29.23 грама,

от които 25.98 грама чисто сребро (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 238; 271). Всъщност имперски талери са секли не само хабсбургските владетели (императорите и ерцхерцозите), но и много от местните феодални владетели (херцоzi, маркграфове, графове, курфюрсти и други) от състава на „Свещената римска империя на германската нация“.

През първата половина на XVI в. в пределите на Хабсбургските владения един талер бил равен на 60 кройцера. Талерите на Хабсбургите и на другите владетели от състава на „Свещената римска империя на германската нация“ запазват високата чистота на сребърната сплав, от която са били изработвани, през целите XVI и XVII в. Не такова е обаче положението с дребните монетни номинали – кройцерите и денарите. Те се секат от по-нископробни сребърни сплави, в които, с течение на времето, влаганото сребро става все по-малко. Поради това стойността на талерите, изразена в кройцери (и в денари), постепенно, но неотклонно, се повишавала.

В днешните предели на България – преди всичко в северозападните им части, спорадично се откриват екземпляри от дребните монети от нископробно сребро (билон) на хабсбургските императори от XVI – началото на XVII в., наричани денари. Екземплярите от тези денари, откривани в българските земи, са сечени главно в монетарницата на унгарския град Кремниц. Такива са и публикуваните тук 8 монети. Към средата на XVI в. около 90 (по-точно 93) такива билонови денара са били равни по стойност на един талер (Винавер 1970, 81-82; 156). Следователно, по онова време в пределите на Османската империя при стойност на талера от около 35 – 40 аспри (Дерншвам 1970, 22), една турска аспра е била равностойна на 2 – 2.5 билонови денара.

През XVII в., във връзка с обезценяването на турските аспри, билоновите хабсбургски денари повишили в известна степен стойността си (изразена в аспри) по пазарите на Османската империя. През първата половина на това столетие 1 турска аспра е била равностойна на 1.5 денара, т.е. 3 денара вървели за 2 аспри (Винавер 1970, 156; 160). Такава ще да е била и стойността (изразена в турски аспри) на публикуваните тук билонови денари на монетарницата в Кремниц по времето, когато те са били укрити в земята.

Както виждаме, покупателната стойност на билоновите хабсбургски денари е била твърде ниска, дори и в пределите на Османската империя, където през XVI – XVII в. европейските златни и сребърни монети по принцип са били високо ценени. За илюстрация на това обстоятелство ще посочим данни за цените на две основни стоки през първата половина на XVII в. Един хляб, тежащ една ока (т.е. 1282 грама), е струвал около 1 аспра (Беров 1976, 268), а една ока вино – около 3-4 аспри. Следователно, за да се купят два

хляба, е трябвало да се дадат 3 билонови денара, а за една ока вино – около 5-6 такива нискостойностни монети. Ето защо билоновите хабсбургски денари не са били обект на целенасочено събиране и трезориране от местното население в пределите на Османската империя, включително и в българските земи. Затова, от територията на България почти не са известни колективни находки с такива монети. От друга страна, единични екземпляри от тях се откриват сравнително по-често, както от иманярите с техните металотърсачи, така и при редовни археологически разкопки.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Беров 1976:** Л. Беров. Движението на цените на Балканите през XVI – XIX в. и европейската революция на цените. София, 1976.
- Винавер 1970:** В. Винавер. Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI – XVIII век). Београд, 1970.
- Дерншвам 1970:** Х. Дерншвам. Дневник за пътуването му до Цариград през 1553 – 1555 г. София, 1970.
- Йонов 1979:** М. Йонов. Предговор към „Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XV – XVI в.)“. Чужди пътеписи за Балканите, т. 3. С., 1979.
- Фенглер, Гироу, Унгер. 1982:** Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата. Москва, 1982.

A HOARD SHARE OF BILLON HUNGARIAN COINS (DENARII) FROM THE 16TH – EARLY 17TH C. STRUCK IN THE MINT OF KREMNITZ

Vladimir Penchev
(Summary)

The work presents eight small Hungarian billon coins – denarii from the 16th – early 17th c. struck in the mint of the Hungarian town of Kremnitz. They are a share of a certain coin hoard found on the territory of today's Bulgaria. The coins are housed in the main Numismatic depot of the National Museum of History – Sofia.

The purchasing value of the billon Habsburg denarii was quite low even within the boundaries of the Ottoman Empire. During the 16th – 17th c. the European golden and silver coins were generally highly valued there. For that reason the denarii in question were not a subject of targeted collection and depositing by the local population of the Ottoman Empire, the Bulgarian territories including. Hereof hoards containing such coins are almost not known from the territory of Bulgaria.

ИМИТАТИВЕН ВЕНЕЦИАНСКИ ДУКАТ (ЦЕХИН) С ТУРСКА КОНТРАМАРКА ОТ 70-ТЕ – 80-ТЕ ГОДИНИ НА XVII ВЕК

Николай МАРКОВ

През лятото на миналата 2017 година, при събиране на рапани от морското дъно в акваторията на с. Лозенец, Бургаско, на дълбочина около 9 м, била намерена част от товара на кораб, потънал вероятно някъде в края на XVII век. Между разнообразните предмети, разпилени по морското дъно, били открити 93 бр. златни и сребърни монети, всичките от XVII в.¹ Може да се предположи, че по време на потъването на кораба, монетите са били в горяла кесийка от органична материя (плат или кожа). Вследствие на това те са се слепили и това е помогнало да не се разпилеят. Не е сигурно доколко откривателите на товара са съумели да издирят и приберат всички монети, но това, което е постъпило от тази находка е във фонда на обществената колекция „История на котвата“ в гр. Ахтопол. Между така описаните монети особено място заема златна венецианска монета – цехин, с името на дожа на републиката Доменико Контарини (1659 – 1675 г.), върху която е нанесена турска контрамарка (инв. № ОКИК М 0044/2017) (**табло XLIX 1**). Както е традиционно за този тип монети, емитирани от Венеция със сравнително малки промени от 1284 г. до 1835 г., върху лицевата страна и на представяния тук образец е изобразена фигурата на изправен фронтално благославящ Исус Христос, обхваната от бадемовидна мандорла, оформена от 16 звезди, обрамчени от псевдоперли, придружена от следния околоръстен надпис: SIT·XPE·DAT·Q·T·V/REGIS·ISTE·DVCA (*Sit tibi*

¹ Според предоставените ми сведения, тази находка съдържа 2 цехина (единият е обект на настоящото съобщение, а другият е също на Доменико Контарини, но без контрамарка), 1 полски орт, 47 флорина на холандските провинции и на Свещената империя, 27 льовендаалера, 6 половинки льовендаалера и 11 акчета (някои от които пробити). Поради дългия си престо в морската вода, повечето от монетите са кородирали и надписите на голямата част от тях се четат трудно. Въпреки това датите на някои от тях се виждат добре. Най-късната разчетена дата е върху флорин, емитиран през 1683 г. Това е особено важно, защото макар и с известна несигурност, тя датира находката най-общо преди 1700 г.

*Christe datus, quem tu regis, iste ducatus*²), а на опаковата – изправеният покровител на републиката св. Марко, подаващ знаме (гонфалон) на коленичилиия пред него дож, обозначени със следните, разположени кръгово надписи: DOMIN·CONT/S·M·VINITV; под знамето, в колонен надпис DVX. Теглото на тази монета е 3.48 г, а диаметърът ѝ – 21,8/21,9 мм. Освен това, тя видимо³ е изработена от високопробно злато, но поради сгрешения надпис, придружаващ образа на св. Марко (правилният е S·M·VENET(I)), тази монета трябва да се отнесе към групата на имитативните анонимни венециански цехини, които през периода циркулирали масово в Леванта, където най-вероятно били и изработвани. Тъй като местата на производство на тези имитации не са познати⁴, в научната литература те се обозначават най-общо като „левантински имитации“⁵. Поради обстоятелството, че тези имитации нерядко били изработени от нископробно злато, а на пазарите циркулирали и значителен брой фалшификати – от сребро или мед с тънка позлата, изглежда, че османските власти периодично нареждали за преглеждането им. Долнопробните екземпляри били претопявани, а пълноценните били контрамаркирани и връщани обратно в монетната циркулация. Върху известните три типа контрамарки (**табло XLVIII i**) се чете надписът на арабски *Ṣaḥḥ* (*Ṣaḥḥ*), истинска, добра [монета] (**табло XLIX 2**) (Bordeaux 1910, 120)⁶. Времето на контрамаркирането на тези монети не е установено със сигурност, но подобни контрамарки са известни от златни венециански монети, датирани в широките граници от 60-те

² *Нека о, Христие, бъде твое това херцогство/ducatus, което управляваш.*“ Произходът на изразът не е добре изяснен, но се предполага, че е бил включен във венецианска църковна служба в прослава на св. Марко или такава, с която е бил честван дожът/dux (Stahl 2000, 303).

³ Публикувам монетата по снимката ѝ, предоставена ми от приятеля ми Пламен Крайски, на когото тук най-горещо благодаря. На него дължа и сведенията за нахождката.

⁴ От няколко документа от втората половина на XV век се разбира, че имитации на венецианските златни монети били произвеждани, поне по това време, в най-големите османски монетарници – Константинопол, Адрианопол и Серес (Beldiceanu 1960, I, 65-66, 154-156; в превод на български тези документи са публикувани у Марков 2014, 2. 8-9; 21-23). От израз в първия, публикуван от Никоара Белдичяну, документ (малко след 1456 г.) става ясно, че такива са били произвеждани и на други места („Ясаkdжията ще арестува всеки, който прави или е наредил да бъдат правени флорини на друго място извън монетарницата и ще уведоми Портата за това.“); за това монетно производство виж по-подробно у Babinger 1966, II, 113-126; на с. 125 се споменават и контрамарките – най-ранната, позната на Бабингер, контрамаркирана от турците венецианска златна монета, е на жожа Паскуале Чигоня (1585-1595 г.). Освен в Константинопол, имитации на венецианските цехини били произвеждани и на други места в района на източното Средиземноморие, дори на север от Дунав, вероятно в Молдавия (Beldiceanu 1960, I, 174-175; виж тук и бел. 19).

⁵ Виж за тях по-подробно у Ives 1954, 25-28. Кратки бележки могат да се прочетат също и у Hasluck 1921, 47-48.

⁶ При по-ранния му прочит, този надпис е осмислен от големия ориенталист Алфонс Белен като „проверка“, „контролна марка“. Според Белен, всички венециански дукати (цехини), които циркулирали по османските пазари успоредно с турските златни монети, трябвало да бъдат маркирани по този начин (Belin 1865, 14).

години на XVI (1559 – 1567) до края на 70-те години на XVIII в.⁷ Най-многобройни са обаче контрамаркираните цехини от времето на дожа Доменико Контарини (1659 – 1675 г.) и следходниците му Николо Сагрето (1675 – 1676 г.) и Алвизе Контарини (1676 – 1684 г.) (Bordeaux 1910, 121; Wilski 1995, 294-295). Точно това обстоятелство е дало основание да се предположи, че най-масовото контрамаркиране на венецианските цехини в Османската империя е било извършено с голяма вероятност непосредствено преди средата на 80-те години на XVII в.⁸, т.е. ако не точно по времето, когато от левантийските пазари започнало изваждането от курс на огромните количества непълноценни луиджини (имитативни или фалшиви френски монети и техни подобия от 1/12 екую), с които те били залети (по-подробно у Марков 2017, 247-276, L-LII)⁹, то по съвсем близко до него време. Това наблюдение не трябва да изненадва, защото през 1686 г., несъмнено във връзка с Венецианско-турската война (1683 – 1699 г.), била издадена заповед (арз) за забрана на употребата на венецианските цехини в Османската империя (виж приложението). Тези действия предхождали голямата монетна реформа, проведена от султан Сюлейман II (1687-1691 г.), когато масово ползваните стари златни монети били превръщани в украшения и започнало производството на по-едри сребърни монети (Darley-Doran 1995, 229), изработвани чрез специално закупени топкови преси (Sahillioğlu 1999, 83-103). Преустановеното производство на златни турски монети (султаниета или шерифета, в основата на чиито стандарти бил венецианският цехин) било възобновено през 1697 г. с емитирането на нови типове, стоящи също близо до стандарта на венецианските монети (Ramuk 2000, 167).

Контрамарките върху цехините били полагани изключително в полето зад образа на коленичилиия дож, където се намира контрамарката и на монетата от находката от с. Лозенец. Познати са обаче

⁷ Виж по-подробно у Wilski 1995, 295-297 (за дожа Джироламо Приули). В значително по-новата работа на Аурел Вълку „Османските монети в румънските държави в периода 1687 – 1807“ е развита идеята, че контрамаркирането на венецианските цехини е било извършвано през един продължителен период – от времето на султан Мехмед IV (1648 – 1687) до това на султан Ахмед III (1703-1730) (Vilcu 2009, 39-44).

⁸ Според някои изследователи, съобразно текст от хрониката на Сияхдар, се предполага, че заповедта за контрамаркирането им е била издадена през април 1688 г. (виж по-подробно у Fritz Rudolf Künker 2012, 23). Според Ханс Вилски обаче, текстът на Сияхдар не обяснява относителната рядкост на контрамарките, набити върху цехините на Маркантонио Джустиниани (1684 – 1688 г.), поради което той смята известието на Сияхдар за несигурно и приема, че контрамаркирането е било завършено вероятно в първата година на управлението на Маркантонио Джустиниани, т.е. през 1684/85, а от април 1688 г. била издадена заповед, забраняваща курсирането на неконтрамаркирани цехини (Wilski 1995, 294). За съжаление аз самият нямам под ръка текста от хрониката на Сияхдар, за да мога да го коментирам.

⁹ Контрамарките, полагани върху луиджините, носят годината (10) 80 по Хижда, която започнала от 1 юли 1669 и свършила на 20 май 1670 г. (Wilski 1995, 301).

и екземпляри с по две контрамарки. Те са едва няколко броя¹⁰, между които има и цехин на Доменико Контарини, на който втората контрамарка е положена върху образа на св. Марко¹¹. Не е уточнено дали набиването на втората контрамарка не бележи следходна османска кампания за прочистване на пазарите на държавата от непълноценните монети¹².

Трябва да се спомене още, че намирането на контрамаркиран по нареждане на османските власти венециански цехин по българското черноморско крайбрежие, доколкото знам, се случва за пръв път. Поне аз не съм попадал на известие за такава находка в българската нумизматична литература. Разпитването ми и на мнозина частни колекционери също не доведе до положителен отговор¹³. В румънската научна литература също не намирам публикуван нито един подобен екземпляр. Знае се също, че подобни монети отсъстват в континентална Гърция (Bordeaux 1910, 122-123), а в Италия и във Франция те се намират изключително в частни колекции, при това голямата част от тях произлизат от Леванта (Bordeaux 1910, 123). Това превръща новопостъпилия във фонда на обществената колекция „История на котвата“ в гр. Ахтопол екземпляр в особено ценен и рядък експонат¹⁴. Той е едно много вероятно свидетелство за левантийския произход на кораба, в чийто товар е бил намерен, но в това няма нищо изненадващо. Търговските връзки на нашите черноморски градове са били винаги особено активни със земите от Близкия Изток¹⁵. Единствените, познати ми, публикувани екземпляри с подобни контрамарки произлизат от района на Северното Черноморие. Това са

¹⁰ Ханс Вилски споменава единични бройки от времето на дожовете Джироламо Приули (1559 – 1567), Николо да Понте (1578 – 1585) и Силвестро Валиер (1694 – 1700) (Wilski 1995, 297).

¹¹ Виж този екземпляр в каталога на изложбата *Venezia e Istanbul* 2010, 146, II. 51.

¹² Интересна хипотеза, обясняваща набиването на вторите контрамарки виж у Fritz Rudolf Künker 2012, 23. Според нея монетите с една контрамарка отговаряли на монетния стандарт на Ибрахим Челеби, а тези с двойната – на този на Керифи. Това обаче не намира потвърждение в реалния монетен материал. За пример ще дам две монети на Доменико Контарини – и двете с диам. от 22 мм, и двете с тегла от 3,40 г (виж данните за тези монети в каталога *Venezia e Istanbul* 2010, 146, №№ II. 50; II. 51).

¹³ Според спомените на един от тях преди около десетина години в Софийския клуб на нумизматите са били показвани няколко подобни екземпляра, към които обаче никой не проявил интерес. За съжаление и никой не е проявил любопитство да разбере какъв е бил произходът им, дали са били намерени у нас или са били донесени от чужбина. Днес тези монети са в неизвестност.

¹⁴ Рядкостта е относително качество, но за да може читателят да добие представа за ценността на представената тук находка, ще спомена например, че в изключително богатия Унгарски национален музей в Будапеща, контрамаркираните венециански дукати са само 3 броя, от които единият изглежда е загубен (Gyöngyössy 2014, 10).

¹⁵ За това впрочем свидетелства и значителният брой на имитативните левантийски цехини, намерени у нас и в Румъния. За съжаление в нашата литература няма сериозни публикации върху тези находки. Що се отнася до онези от Румъния, изглежда, че най-късните са от времето на Доменико Контарини (Lungu 1979, 149-151). Доколкото знам обаче, в Румъния не са намирани контрамаркирани екземпляри.

един случайно намерен през 2005 г. в Одеска област образец, несъмнен фалшификат на цехин (фуре) на Доменико Контарини¹⁶, един цехин, изработен по прототип от времето на дожа Алвизо Контарини (1676 – 1683 г.) (**табло XLIX 3a**) (Бойко-Гагарин 2015¹, 141) и още един, отново фалшив цехин (фуре), върху който се чете подобие на името на дожа Маркантонио Джустиниани (1684 – 1688), намерен в Крим (**табло XLIX 4a**) (Бойко-Гагарин 2015², 102-103; 111). Изглежда, че тези три фалшиви монети (на двете ядрата са от сребро, а на третата – от посребрена мед, след което са били тънко позлатени) били контрамаркирани не с официални контрамарки, каквото е предположението на Андрей Бойко-Гагарин (Бойко-Гагарин 2015², 102-103; 111), но и самите контрамарки били фалшиви¹⁷. За сравнение давам изображенията на два от образците с автентичните контрамарки, положени върху оригинални монети (**табло XLIX 3b и 4b**). Ако се съди по една бележка в научната литература, изглежда, че в района на Северното Причерноморие са намирани и други контрамаркирани цехини от XVII век (Кокоржицкая 2013, 38). Изказва се и предположението, че по това време имитации на венециански цехини¹⁸ са били произвеждани в молдовански монетарници (напр. тази в Сучава) (Кокоржицкая 2013, 38), което обаче остава една, поне за момента, трудна за доказване хипотеза¹⁹.

Сигурно е обаче, че събирането на подобни монети или поне на сведенията за тях и систематизирането на положените върху тях контрамарки могат да дадат допълнителна богата информация за монетната циркулация на Балканите в един от най-обърканите от гледна точка на местното монетно дело периоди. Надявам се, че с настоящите си бележки съм предизвикал интерес у колегите си, които призовавам най-горещо да преровят монетните си сбирки и да оповестят чрез публикациите си за евентуално наличие в тях на такива, очевидно подценявани монети.

¹⁶ Не разполагам с изображение на тази монета, тъй като докладът на Татяна Кокоржицкая, в който тя е представена, все още не е публикуван. Известие за нея имам от сборника от резюмета от съответния симпозиум, на който е било оповестено за находката: Кокоржицкая 2013, 37-38.

¹⁷ Ханс Вилски не е познавал тези находки, в които монетите са несъмнено фалшиви, поради което в труда си за турските контрамарки записал, че всички контрамарки, набити върху сребърни дукати (т.е. фурета), са модерни фалшификати (Wilski 1995, 298).

¹⁸ За единични находки на имитативни и фалшиви венециански цехини, намерени по Северното Черноморие от края на XVII в., виж у Custurea, Dima, Talmațchi, Velter 2007, 252-253, п. 14. В работата се отбелязва, че венецианските монети в Добруджа от последната четвърт на столетието са твърде редки находки.

¹⁹ Виж напр. у Condurachi 1943, 228-237, в която работа авторът по повод на два цехина, намерени на антикварния пазар – единият – имитативен, а другият – фалшив, и още четири подобни екземпляра, съхранявани в Нумизматичния кабинет на Румънската академия, опитва да развие идеята, че те са произведени вероятно в монетарницата на Сучава. Липсата на други сериозни сведения и отсъствието на повече паметници не му позволяват обаче той да утвърди хипотезата си.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Писмено изложение на г-н Жиарден, посланик на Негово Величество при Османската порта, за да служи за инструкции на драгомана Фонтон, при разговорите му върху делата, които той трябва да обсъжда с Великия везир в Белград²⁰:

„... Що се отнася до изтеглените от обръщение венециански цехини, той ще представи първо пред Мавро Кордато²¹ и след това пред везира, след като са го съгласували заедно, това, че посланикът и г-н Фабр, търговски агент, натоварен в това си качество с постъпленията и разходите на общите папи на френската нация, които като не са намерили такива удобни монетни видове като венецианските цехини, които нямат нужда да бъдат претегляни като шерифетата, са се снабдили с [такива на стойност] повече от 100 хил. пиастра, от което те ще понесат значителна загуба, ако бъдат принудени да ги отнесат до топилнята²² (т.е. на мястото, където се правят монети); поне да бъде получена точната им стойност, като им бъдат дадени в замяна цехини шерифета, без да ги карат да заплащат никаква монетна такса, наричана мирийско право²³.

За целта той ще поиска нареждане съобразно приложения арз, чрез което ще бъде разрешено на споменатия г-н Фабр да нареди да му бъдат направени в Константинополската монетарница от началниците и служителите ѝ цехини шерифета за 100 хил. пиастра от злато със същата чистота на метала, без да карат речения г-н Фабр да заплаща каквото и да е мирийско право. Това не може да бъде отказано на посланика, още повече, че везирът е предоставил такова право за още по-голяма сума на посланика на Англия, след като той му е разрешил да нареди да му направят подобни от недобра сплав, без да заплаща мирийско право; понеже посланикът на Франция не иска това изключение, освен за да избегне загубата, която ще понесе неизбежно в размер от повече от 6 процента като прави цехини шерифета. Реченият Фонтон може да се позове на нареждането, предоставено за англичаните, което трябва да се намира в регистрите им, за да докаже тази истина. ...“

²⁰ Преводът е направен според запис от 4 февруари 1687 г. в дневника на френското посолство, съхраняван в Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits, Français, Ms 7167, fol. 218v-219v).

²¹ Става дума за Александър Маврокордато, велик драгоманин на Високата Порта от 1673 до 1709 г. (по-подробно за него у Samariano 1970).

²² В оригинала „au billon“. През XVII – XVIII в. с названието се обозначавало мястото, където били отнасяни изтеглените от обръщение или непълноценните монети.

²³ Т.е. държавно право.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Бойко-Гагарин 2015¹:** А. С. Бойко-Гагарин. Кустарные подделки венецианских средневековых монет в Северном Причерноморье. – Нумизматические чтения государственного исторического музея 2015 года, памяти Нины Андреевны Фроловой (24.01.1936 – 20.10.2015). Москва, 2015, 138-142.
- Бойко-Гагарин 2015²:** А. С. Бойко-Гагарин. Фальшивые монеты Османской империи XV-XIX веков в Северном Причерноморье. – Дриновски Сборник. VIII. Харьков-София, 2015, 95-115.
- Кокоржицкая 2013:** Т. Кокоржицкая. Находка фальшивого венецианского цехина на территории Одесской области. – Al XIV-lea simpozion de numismatică. Programul și rezumatele comunicărilor. Chișinău, 25 – 29 septembrie 2013, 37-38.
- Марков 2014:** Н. Марков. Султански фермани и височайши заповеди по организацията на монетното дело в европейските предели на Османската империя през втората половина на XV век. – Нумизматичен бюлетин, кн. 2. София, 2014, 7-32.
- Марков 2017:** Н. Марков. Кратки бележки за „левантинските“ френски монети и техните подражания от 50-те и 60-те години на XVII в. и техния прием в Османската империя. – Нумизматика, сфрагистика и эпиграфика 13, 2017, 247-276.
- Babinger 1966:** Fr. Babinger. Contraffazioni ottomane dello zecchino veneziano nel XV secolo. In: Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südeuropas und der Levante. Bd. II. München, 1966, 113-126.
- Beldiceanu 1960:** N. Beldiceanu. Les actes des premiers sultans, conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale a Paris. T. I. Paris – La Haye, 1960.
- Belin 1865:** [A.] Belin. Essais sur l'histoire économique de la Turquie d'après les écrivains originaux. Paris, 1865.
- Bordeaux 1910:** P. Bordeaux. Les sequins vénitiens contremarqués de caractères arabes. – Rivista italiana di numismatica XXVIII. Milano, 1910, 119-126.
- Camariano 1970:** N. Camariano. Alexandre Mavrocordato. Le Grand Drogman. Son activité diplomatique (1673 – 1709). Thessalonique, 1970.
- Condurachi 1943:** E. Condurachi. *Monete veneziane battute in Moldavia*. – *Revue historique du Sud-Est Européen*, t. XX. Bucarest, 1943, 228-237.
- Custurea, Dima, Talmațchi, Velter 2007:** G. Custurea, M. Dima, G. Talmațchi, A.-M. Velter. Coins Hoards of Dobrudja. I. Contsanța, 2007.
- Darley-Doran 1995:** R. E. Darley-Doran. 'Othmānli. – The Encyclopedia of Islam. Vol. VIII. Leiden, 1995.
- Fritz Rudolf Künker 2012:** Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. Münzen des Osmanischen Reiches, Teil 2. Auktion 210. 18 Juni 2012, Osnabrück.
- Gyöngyössi 2014:** M. Gyöngyössi. Oszmán ellenjegy velencei dukátokon. – *Az Érem* 70, 2 szám. Budapest, 2014, 10-12.
- Hasluck 1921:** F.W. Hasluck. The Levantine Coinage. – The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society. Fifth Series. Vol. 1, No. 1/2, 1921, 39-91.
- Ives 1954:** H. Ives. The Venetian Gold Ducat and its Imitations. New York, 1954.
- Lungu 1979:** R. Lungu. O moneda de aur descoperită la Orașul de Floci. – *Cercetari numismatice* 2, 1979, 149-151.
- Pamuk 2000:** Ş. Pamuk. A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge (Cambridge University Press), 2000.
- Sahillioğlu 1999:** H. Sahillioğlu. Studies on Ottoman Economic and Social History. Istanbul, 1999.
- Stahl 2000:** A. M. Stahl. Zecca: The Mint of Venice in the Middle Ages. Baltimore – London, 2000.

Venezia e Istanbul 2009: Venezia e Istanbul in epoca ottomana. 18 novembre 2009 – 28 febbraio 2010. Ed. Electa. Milano, 2009.

Vîlcu 2009: A. Vîlcu. Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687 – 1807. Braila, 2009.

Wilski 1995: H. Wilski. Countermarks on Ottoman Coins. Gütersloh, Germany: Münzhandel und Verlag B. Strothotte, 1995.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XLVIII i. Турските контрамарки по венецианските цехини – а) по Н. Wilski; б) по Fr. R. Künker.

Табло XLIX 1. Контрамаркиран цехин с името на Доменико Контарини, съхраняван във фонда на обществената колекция „История на котвата“ в гр. Ахтопол.

Табло XLIX 2. Надписът от контрамарките, осмислен чрез арабски като *Şahh* (*Çahh*), истинска, добра [монета], според P. Bordeaux.

Табло XLIX 3а. „Контрамаркиран“ фалшив цехин, изработен по прототип от времето на дожа Алвизо Контарини (1676 – 1683 г.), по А.С. Бойко-Гагарин.

Табло XLIX 3б. Оригинална контрамарка върху автентичен цехин на Алвизо Контарини.

Табло XLIX 4а. Фалшив цехин с фалшива контрамарка с името на дожа Маркантонио Джустиниани (1684 – 1688), намерен в Крим (по А.С. Бойко-Гагарин).

Табло XLIX 4б. Оригинална контрамарка върху автентичен цехин на дожа Маркантонио Джустиниани.

IMITATIVE VENETIAN DUCAT (ZECCHINO) WITH A TURKISH COUNTERMARK FROM 1670-IES – 1680-IES

Nikolay Markov

(Summary)

In the summer of 2017 in the aquatory of Lozenets village, Burgas region, the remains of a ship were found at a depth of about 9 m. It was probably sunken in the late 17th c. Among the various objects scattered on the seabed, 93 golden and silver coins were also taken to the shore, all of them from the 17th c. The finds entered the depot of the Anchor History Public Collection in the town of Ahtopol. A golden Venetian zecchino takes a special place among them bearing the name of the Doge of the Republic Domenico Contarini (1659-1675), and a Turkish countermark struck over it (Inv. N ОКИК М 0044/ 2017). The coin is 3,48 g in weight, and 21,8/

21,9 mm in diameter. It is minted of high-sample gold, but due to the erroneous legend accompanying the image of St. Marco, the coin should be related to the group of the imitative anonymous Venetian zecchinos most likely made in the Levant. Often, imitations were made of low-grade gold, and many counterfeits from other alloys were also circulating in the markets; for that reason the Ottoman authorities periodically ordered to check them. The low-grade pieces were re-melted and the qualitative ones were countermarked and returned back to the coin circulation. These countermarks bear the legend of *Şahh* in Arabic – a real, good [coin] as the countermark on the piece from Lozenets says as well. After an analysis of the similar coins from the epoch known to me, I have come to the conclusions as follows: 1. Venetian zecchinos of qualitative gold bearing similar countermarks are very rare to appear in Southeastern Europe and the new coin is the only one piece from Bulgaria known to me; 2. It was countermarked just before the mid 1680-ies; and 3. The appearance of this coin along the Bulgarian seashore is most probably an indication of a Levantine origin of the ship in whose cargo it was found.

ТРИ СРЕБЪРНИ МОНЕТИ ОТ ГОЛЯМ НОМИНАЛ НА ОСМАНСКИЯ СУЛТАН МАХМУД II, ОТ ФОНДА НА НИМ – СОФИЯ

Владимир ПЕНЧЕВ

В основния нумизматичен фонд на Националния исторически музей – София, под инвентарни №№ 1688 – 1690 се съхраняват три турски сребърни монети от голям номинал на османския султан Махмуд II (1808 – 1839) (Pere 1968, 249, № 810). Те са част от някаква колективна монетна находка, чието местонамиране е неизвестно. Описанието им е както следва:

1. Лице: Тугра на султан Махмуд II. Вдясно от нея – геометричен орнамент. Наоколо – зрънчест кръг и венец от растителни орнаменти.

Опако: Надпис с арабски цифри и букви: (7) Duribe fi Kostantiniye 1223. Наоколо – зрънчест кръг и венец от растителни орнаменти.

Сребро. Диаметър 43 мм. Тегло 25.67 г (**табло XLIX 5**).

2. Лице: Като при № 1, но от друга лицева матрица.

Опако: Като при № 1, но от друга опака матрица. Годианата на отсичане е 8.

Сребро. Диаметър 41 – 42 мм. Тегло 25.36 г (**табло L 6**).

3. Лице: Като при № 1, но от трета лицева матрица.

Опако: Като при № 1, но от трета опака матрица. Годианата на отсичане е 8.

Сребро. Пробита. Диаметър 41 мм. Тегло 24.36 г (**табло L 7**).

Една от монетите е отсечена в седмата година от управлението на Махмуд II, а другите две – в осмата година, което по Християнското летоброене отговаря на 1814/1815 и 1815/1816 г. Тъй като монетите са доста добре запазени, (въпреки че третата от тях е пробита за накит), то находката, част от която са те, трябва да е била укрита в земята най-вероятно някъде през двадесетте години на XIX в. Най-вероятно това е станало във връзка с руско-турската война от 1828-1829 г.

И трите монети са от най-големия сребърен номинал, сечен в Цариградската монетарница по времето на Махмуд II – 5 гроша или 200 пари. Сеченето на сребърни монети от такъв голям номинал се явява отражение на силното обезценяване на турския грош, развиващо се във все по-засилваща се прогресия в последните десетилетия на XVIII – първите десетилетия на XIX в. Това обезценяване несъмнено се дължи на разрушителните за икономиката и финансите на Османската империя дълги години на кърджалийски размирици и еничарска анархия през въпросния период. Освен производството на сребърни монети от голям номинал, този инфлационен процес се проявява и в прогресиращото влошаване на качеството на сребърната сплав, от която те се изработват. Публикуваните тук три екземпляра съдържат между 30 – 50 % сребро, а останалата част от металната сплав, от която те са отсечени, е мед.

По времето, когато са били отсечени разглежданите тук монети (средата на второто десетилетие на XIX в.), османският грош се е бил обезценил два пъти и половина само за едно десетилетие. Десетина години по-рано (около 1804/1805 г.) – през управлението на султан Селим III, сребърни монети с абсолютно същото тегло и диаметър, изработени също от нискокачествена сребърна сплав, са имали стойност от 2 гроша (80 пари) (Pere 1968, 231, № 706).

Инфлацията, която преживяла турската парична система по онова време, била констатирана и от чужденците, посещаващи Османската империя. Така например, французинът Огюст дьо Месанс, който през 1824 г. бил в Цариград, пише: „Златните и сребърните [турски] монети, се влошават все повече ежегодно“ (Френски пътеписи 1981, 98). Друг французин, Ж. Б. Ришар, който през 1828-1829 г. бил в Европейска Турция, казва за циркулиращите тогава турски монети следното: „Тези монети, чиято стойност се мени много често, са твърде неудобни за употреба“ (Френски пътеписи 1981, 202). Същият автор, описвайки равностойността на различните видове османски монети, изразена във френски франкове, говори и за монетите от пет гроша (или пиастъра), от който номинал са публикуваните тук три екземпляра. Въпросните монети са били равни по стойност на 4 франка и 13 сантима всяка (Френски пътеписи 1981, 199).

Турският грош е равен на 40 пари. Следователно, монета от 5 гроша е равностойна на 200 пари. Четири френски франка са равни на 400 сантима. С други думи, двеста турски пари са били равностойни на 413 сантима. От това следва, че 1 турска пара е била равностойна приблизително на 2 френски сантима. Тези сметки са ни необходими, за да видим какви са били цените на някои продукти за ежедневна употреба по онова време в българските земи. Споменатият по-горе Огюст дьо Месанс привежда някои данни за

такива цени през януари 1824 г. във Варна, като изрично говори за „умереността на цените на хранителните продукти“ в този град (Френски пътеписи 1981, 101). Цените, които въпросният автор привежда, са изразени във френската парична единица су. Едно су е равно на 5 сантима (Зварич 1980, 162). Въпросните данни гласят следното: „4 ливри (Харитонов 2004, 126) [т.е. около два килограма и четвърт] бял хляб струват 3 френски су [т.е. 15 сантима = 7.5 турски пари]. Ока (Харитонов 2004, 153-154) говеждо месо – 4 су [т.е. 20 сантима = 10 турски пари]. Ока вино – 1 су [т.е. 5 сантима = 2.5 турски пари]. Птиците, морската и речната риба са в тези рамки. Една кола дърва [за горене] – два франка и 10 су [т.е. 250 сантима = 125 турски пари]”.

Виждаме, че въпреки инфлационния си характер, публикуваните тук петгрошови турски монети са имали доста висока покупателна за времето си стойност. С една такава монета във Варна през зимата на 1824 г. е могло да се купи следното: Около 50 самуна бял хляб (ако приемем, че един самун е тежал малко над 1 килограм и е струвал около 4 пари) или 20 оки [т.е. малко над 25 килограма] говеждо месо или 80 оки [т.е. малко над 100 литра] вино или малко повече от една кола и половина дърва за горене.

Ето защо тези едри сребърни монети са били предпочитани като обект за трезориране от онези слоеве на населението, които не са били достатъчно богати, за да могат да събират своите спестявания в златни монети.

Публикуваната тук част от колективна монетна находка свидетелства и за още нещо, което е добре известно. А именно, че по онова време в пределите на Османската империя продупчените за нанизване монети от злато и сребро са участвали в състава на циркуляционната среда наравно с непродупчените и са били равностойни на тях. Това е било така, защото тогава стойността на дадената монета от благороден метал в пределите на тази държава се е определяла от чистотата на сплавта, от която е била изработена и от теглото ѝ, а не от това дали е била пробита или не.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Зварич 1980: В. Зварич. Нумизматический словарь. Львов, 1980.

Френски пътеписи 1981: Френски пътеписи за Балканите, XIX в. София, 1981,

Харитонов 2004: Х. Харитонов. Стари мерки, теглилки и монети. Велико Търново, 2004.

Pere 1968: N. Pere. Osmanlilarda Madeni Paralar. Istanbul, 1968.

THREE SILVER COINS OF LARGE DENOMINATION
OF THE OTTOMAN SULTAN MAHMUD II FROM THE SOFIA
NMH DEPOT

Vladimir Penchev

(Summary)

Three Turkish silver coins of a large denomination are presented – 5 Groschen each issued by the Ottoman Sultan Mahmud II (1808 – 1839). They are part of a certain coin hoard of a provenance unknown. The coins are housed in the main Numismatic depot of the National Museum of History in Sofia.

Minting silver coins of such a large denomination reflected the strong devaluation of the Turkish Grosch growing in ever-increasing progression during the last decades of the 18th – the opening decades of the 19th c. This devaluation was undoubtedly due to the long years of kurdjali unrest and Janissaries' anarchy during this period, destructive to the economy and finances of the Ottoman Empire. In addition to the issue of silver coins of a large denomination, this inflationary process was also manifested in the progressive deterioration of the silver alloy from which they were struck. The three coins here discussed contain between 30 – 50% silver as the rest of the metal alloy they were struck of is copper.

НЕПУБЛИКУВАНИ ВЛАДЕТЕЛСКИ И АДМИНИСТРАТИВНИ ПЕЧАТИ ОТ НУМИЗМАТИЧНАТА КОЛЕКЦИЯ НА РЕГИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛОВДИВ

Явор МИТОВ

В настоящата статия са представени седем печата от колекцията на Регионален археологически музей – Пловдив¹. Шест от седемте печата са дарени на музея през 2008 г. Това са моливдовули на българските владетели цар Симеон Велики (893-927), цар Петър (927-969) и на византийския император Константин IX Мономах (1042-1055). Мястото и контекстът на намирането им не са известни. Въпреки това екземплярите са много добре съхранени и освен че увеличават групата на известните досега такива печати, благодарение на запазената си иконография дават нови възможности за изследователите на средновековната сфрагистика. Що се отнася до печата на стратега Варда, той е намерен при археологически разкопки на Епископската базилика в гр. Пловдив². Печатът е много добре съхранен и предоставя сведения за функционирането на византийската администрация по българските земи в средата на XI в.

1. Печат на анонимен владетел (табло L 1). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 1. Диаметър: 22,2 мм; тегло: 22,45 г. Датировка: IX – X век. Състояние: много добро. Изображенията са оградени в зрънчест кръг. Липсват надписи и титули. Отпечатъкът е бил сравнително добре центриран.

¹ На тях ми обърна внимание нумизматът на музея гл. ас. Десислава Давидова, която любезно ми предостави възможността да работя с тях, за което тук изказвам своята благодарност.

² За печата на стратега Варда изказвам благодарност и на археолога в РАМ – Пловдив гл. уредник Жени Танкова за предоставената възможност да публикувам този сфрагистичен паметник.

Лице: Бюст на Христос с кръстат нимб. Изобразен е с брада. Облечен е в хитон и химатион. С дясната ръка благославя, а с лявата държи евангелие.

Опако: Бюст на владетел. Носи полусферична корона с челен обръч, на който е поставен кръст. От страните покрай ушите се спускат пропендули. Очите на владетеля са старателно изобразени и предадени с големи зеници. Брадата му е слабо загатната. Облечен е в скъпоценна дреха и носи огърлица от три реда бисери. На нея са окачени три големи и два малки медальона. На големите медальони чрез точки са представени изображения – вълнообразен елемент с точка отгоре, вероятно конници (Йорданов 2016, 125). Може да се направи и друго предположение – че големите медальони не са кръгли, а имат формата на цвете, в което е поставена точка. На малките медальони също е поставена по една точка в средата.

Досега са известни 26 екземпляра подобни печати от 6 или 7 булотириона. Това показва, че тези моливдовули са били използвани в продължителен период от време (Йорданов 2016, 132-133). Настоящият печат е направен от булотириона, с който са ударени печати № 268-276 (група III) от корпуса на Йорданов (Йорданов 2016, 125-127). Отсъствието на името на владетеля създава проблеми при идентификацията на анонимния печат. Досега най-приемливата хипотеза е печатът да бъде свързан с българския владетел Симеон (893-927). За това насочва разказът в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, където е описано облеклото на българския владетел. Той носел мантия, ушита със златни нишки, а на шията си златна гривна, каквато виждаме изобразена и в настоящия моливдовул (Кочев 1981, 231).

2. Печат на Симеон, архонт на България (893 – 917 г.) (табло L 2).
Съхранява се в: РАМ–Пловдив, инв. № 2. Диаметър: 22,5 мм; тегло: 25,42 г. Състояние: добре запазен. Печатът е ограден от зрънчест кръг. Сравнително добре центриран и изпълнен отпечатък.

Лице: Бюстово изображение на Иисус Христос. Той е представен с кръстат нимб, дълга коса и брада. Неговият нимб продължава и се свързва с облеклото, което е хитон и химатион. Изображението е предадено схематично. Изобразяването на нимба и равнораменният кръст зад него, както и сливането на нимба с дрехата, показват неопитност или че гравьорът не е разбирал добре иконографията им (Йорданов 2016, 63). Отгоре надясно започва кръгов надпис, който е изписан с едри букви:

+ ΧΕΒΟΝΘΗΣΥΜΕΩΝΙΑΡΧΟΝΤΙΒ8ΛΓΑΡΙΑΣ

Възстановен надпис: +Χ(ριστ)ῆ βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βουλγαρίας

Превод: + Христe, помагай на Симеон, архонт на България.

Опако: В средата е представено бюстово изображение на Богородица с мантия и мафорий. Нейният нимб е старателно предаден. Ръцете ѝ са представени пред гърдите в молитвен жест. Отгоре надясно започва надпис:

. ΚΕΒΟΝΘCVMΕWNIAPXONTIB8

Възстановен надпис: + [Θ](εοτό)κε βοήθ(η) Συμεῶνι ἄρχοντι Βου[λγαρίας]

Превод: + Богородице, помагай на Симеон, архонт на България.

Този моливдовул се причислява към втората група от печати на Симеон „архонт на България“. Известни са 10 екземпляра, отпечатани от два или три булотириона (Йорданов 2016, 61). Настоящият печат е изготвен от булотириона, към който принадлежат печати № 49 (частно притежание) и № 51 (РИМ – Силистра) от корпуса на Йорданов. Първият е намерен в Шуменско, а вторият – в Силистра (Йорданов 2016, 65). Тези печати се ситуират в началото на държавническата дейност на цар Симеон. При тях българският владетел следва иконографията на печатите на баща си Борис I Михаил (852-889) и неговата титла „архонт на България“ (Йорданов 2016, 67). Както отбелязва И. Йорданов, тези печати са били манифест за продължаване на политическата линия, водена от баща му Борис I Михаил (Йорданов 2016, 67).

3. Печат на Симеон василевс на ромеите (917 – 927 г.) (табло L 3).

Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 3. Диаметър: 18 мм; тегло: 8,52 г. Състояние: много добре запазен. Посоката на лицевата и опаката матрици са както при монетите ↑↓. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг.

Лице: Изображението е в негатив. Представен е Иисус Христос с кръстат нимб, дълга коса и брада. Очите и носът са старателно предадени. Той е седнал на трон с химатион. С лявата ръка държи евангелие, а с дясната благославя. Тронът е оформен величествено и е с широко седалище. Краката му са стъпили върху загатнат посредством една линия супендиум. Огледално обърнатият надпис започва долу вдясно:

+ ΝΙΚΟΠVΟΥΕΡΗ'ΠVΟ'ΠΟΛΑΤΑΕ'

Възстановен надпис: + Νικοποῦ [ε(ι)ρη(vο)]πο(ῶ) πολ(λ)ὰ τὰ ἔ(τη)

Превод: На победотвореца и миротвореца многая лета!

Опако: На главата владетелят носи стема с едри скъпоценни камъни, на върха на която е разположен кръст. Покрай ушите му се спускат едри пропендули. Лицето е портретувано с големи очи и

зеници, прав нос и с брада. Той е облечен в дивитисион. Препасан е с лорос, целият с бисери, чийто край е прехвърлен през лявата му ръка. На спуснатия от ръката край на лороса е изобразен кръст, а завършекът му е с три висящи бисера. Владетелят е стъпил на сунпедиум и е заел тържествена поза. В лявата си ръка държи кълбо с кръст, а в дясната – скиптър, който в долната част завършва с малка сфера. Кръстът е равнораменен и е пресечен с хризма. Цар Симеон е изобразен в цял ръст в пълния си блясък на василевс. Пълен кръгов надпис започва долу вляво:

+ CVMEONENXPICT'VACIAE'POMEWN' +

Възстановен надпис: + Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ) βασιλε(ὺς) Ῥομέων +

Превод: + Симеон в Христа василевс на ромеите. +

4. Печат на Симеон василевс на ромеите (917 – 927 г) (табло L 4). Съхранява се в: РАМ–Пловдив, инв № 4. Въпреки, че печатът е публикуван, в настоящото съобщение той е поместен с цел пълнота при представянето на дарението от 2008 г. на РАМ – Пловдив (Давидова 2009, 186-189; Йорданов 2016, 76). Инв № 5. Диаметър: 15 мм. Тегло: 6,22 г. Състояние: Недобре запазен. Посоката на лицевата и опаката матрици са както при монетите ↑↓. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг. Четат се само части от надписите върху двете страни:

Лице:

... ΠVO'ΠΟΛΑ

Възстановен надпис: [+ Νικοπνοῦ ε(ι)ρη(νο)πνο(ῦ) πολ(λ)ὰ [τὰ ἔ(τη)]

Превод: На победотвореца и миротвореца многая лета!

Опако:

. . . ΒΑCΙΑΕ'ΡΟΜΕWΝ +

Възстановен надпис: [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Ῥομέων +

Превод: + Симеон в Христа василевс на ромеите. +

Двата моливдовула на „Симеон василевс на ромеите“ спадат към група печати, които илюстрират най-високия етап в имперските амбиции на българския владетел. Досега са известни над 27 екземпляра – всичките отпечатани с един булотирион. Настоящите два печата равноправно се присъединяват към тази група и са отсечени от същия булотирион. Екземпляри от тази група печати почти не се срещат извън Велики Преслав (Йорданов 2016, 74).

Предложеното тук разчитане на епитета εἰρηνοπνοῦ (εἰρηνοποιός – миротворец), който е слабо видим в единия от настоящите моливдовули, стана възможно и благодарение на публикуваните от Йорданов

печати №86 и №107 (Йорданов 2016, 75, 78), както и на един екземпляр, продаден на аукциона „Roma Numismatics Ltd.“ (E-Sale 38. 29 Jul 2017, Lot 1001), където в началото на думата могат да се различат буквите ΕΡΗ'. Така се получава аklamацията: + Νικητοῦ εἰρηνοῦ πολλὰ τὰ ἔτη – „На победотвореца и миротвореца многая лета!“ Епитетът νικητοῦ е изписан без съкращения, докато вторият епитет εἰρηνοῦ е съкратен на две места. Този епитет цар Симеон използва и в друга група от печати, надписите на които гласят: + Ε(ι)ρηνοῦ βασιλέος πολλ(λ)ὰ τὰ ἔτη – „На миротворния василевс многая лета!“ (Йорданов 2016, 68). В случая се вижда комбинация на възхвали към владетеля като победотворец и миротворец. Откриването на нови екземпляри ще даде по-голяма яснота за въпросния текст³.

5. Печат на цар Петър (945 – 969 г) (табло L 5). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 6. Диаметър: 13 мм; тегло: 10,81 г. Състояние: добро. Сравнително добре центриран отпечатък, като единствено лицевата матрица се е извъртяла няколко градуса обратно на часовниковата стрелка спрямо опаковата матрица.

Лице: Бюстово изображение на Иисус Христос, държащ евангелие. Изобразен е с кръстат нимб, хитон и химатион. От двете му страни са изписани титулите: ΙС – ΧС.

Опако: В средата е разположено бюстово изображение на владетеля във фас. На главата си той е представен със стема. Поради деструкциите на печата не се вижда кръстът, който е поставен на върха на владетелската корона. От нея покрай ушите се спускат пропендули, завършващи накрая с по три едри бисера. Лицето е предадено издължено, с широко отворени очи и с брада. Облечен е в дивитисион и препасан с богато украсен лорос. Поради изместването на матрицата, в края, слабо се вижда дясната ръка на владетеля, с която той държи кълбо. Около образа се намира кръгов надпис, от който се чете само втората част:

..... ΑCΙΛΕΥC

Възстановен надпис: + [Πέτρος β]ασιλεύς

Превод: + Петър, василевс.

От този тип досега са засвидетелствани 5 екземпляра, отпечатани с една и съща матрица. Настоящият печат се причислява към тази група и е отпечатан със същия булотирион.

³ За друго разчитане на текста, както и за предходните предложения на изследователите, вж. Йорданов 2016, 79-81.

6. Печат на император Константин IX Мономах (1042 – 1055 г.) (табло L 6). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, инв. № 7. Диаметър 28 мм, тегло: 38,80 г. Състояние: слабо запазен.

Лице: Бюст на Христос, изобразен с брада и с кръстат нимб. На всяко от рамената на кръста в нимба са вписани по пет точки. Облечен е с хитон и химатион. В лявата си ръка държи евангелие. От двете му страни са изписани титулите: $\overline{\text{IC}} - \text{XC}$. Отдясно на образа – част от слабо запазен кръгов надпис:

... NOYHΛ

Предложена възстановка: [+ Έμμα]νουήλ

Опako: Допоясно изображение на император Константин IX Мономах във фас, изобразен с брада, носи корона с кръст, от страните на която се спускат пропендули, завършващи в края с по три бисера. Облечен е в дивитисион и лорос. В дясната си ръка държи скиптр с кръст, а в лявата си ръка – сфера, на която също е поставен кръст. Вижда се част от запазен кръгов надпис. Той е изписан с латински букви, с изключение вероятно на гръцката буква омега⁴:

... STAHT'ACTOCRA...

Предложена възстановка: [Cɔn]stant(inos) autocra[t(or)]

Печатът принадлежи към тип А вариант 2 от печатите на император Константин IX Мономах, по класификацията на Закос – Веглери (Zacos, Veglery 1972, 72, п. 79с).

7. Печат на Варда, протоспатарий, хипат и стратег (1040 – 1050 г.) (табло L 7). Съхранява се в: РАМ – Пловдив, пол. инв. № 56/2016. Диаметър 30 мм; тегло: 16.08 гр. Състояние: много добре запазен. Въпреки че оловното ядро се е изместило леко встрани, отпечатъкът е пълен. Изображенията и надписите са оградени в зрънчест кръг.

Лице: Бюстово изображение на св. Никола, благославящ с дясната ръка и държащ евангелие с другата. От двете му страни вертикален надпис:

Θ Α | Ν Ι | Κ Ο – Λ | Α | Ο | Σ

⁴ Тук изказвам благодарност на проф. Вернер Зайбт за отправените препоръки относно четенето на надписа на верса.

Възстановен надпис: ὁ ἄγιος Νικόλαος

Опako: Шестредов надпис:

—
+ KERΘ,
ΡΑΡΔΔΑΨ
CΠΑΘΑΡΙΨ
V.ΠΑΤΟΣ
CΤΡΑΤΗ
Ψ—ΓΟ

Възстановен надпис: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδ[α] (πρωτο)σπαθαρί(ω) ύπάτο (καί) στρατηγό

Датировката на печата може да бъде отнесена непосредствено след 1040 г., около 1040-1050 г., когато титлата хипат се появява отново (Jordanov 2015, 154). Липсата на фамилно име в печата затруднява идентифицирането на неговия притежател. Въпреки това, той може да бъде сближен с печат № 1522 на Варда Казакис (Jordanov 2009, 500). Към тези разсъждения насочват следните податки: 1. Сравнително еднаквата датировка на двата печата – средата на XI в; 2. Еднаквото първо име – Βάρδας; 3. Титлата протоспатарий и длъжността стратег и в двата печата; 4. Изборът на еднакво изображение на светец покровител на лицевата страна – св. Никола. Любопитно е да се отбележи, че печат № 1522 е открит в Силистра, докато настоящият печат е намерен при разкопки на Епископската базилика в гр. Пловдив.

Настоящите печати на българските средновековни владетели цар Симеон Велики и цар Петър, както и на византийския император Константин IX Мономах, допълват групите на публикуваните сфрагистични паметници, като се причисляват към вече установените булотириони, от които произхождат. Печатът на цар Симеон с надпис „Симеон василевс на ромеите“ (инв. № 3), благодарение на своята добра запазеност, показва детайли от владетелските инsigнии, образа на българския владетел, както и неговите епитети. Моливдовулът на стратега Варда дава нови сведения за дейността на византийската администрация в Пловдив – четвърт век след падането на българските земи под византийска власт.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Давидова 2009: Д. Давидова. Нови постъпления в нумизматичния фонд на Регионален археологически музей – Пловдив. – Годишник на Регионален археологически музей – Пловдив 11, 2009, 186-189.

Йорданов 2016: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. София, 2016.

Кочев 1981: Н. Кочев. Йоан Екзарх. Шестоднев. София, 1981.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 3. Part I: Text. Sofia (Bulgarian Academy of Sciences), 2009.

Jordanov 2015: I. Jordanov. Observations on Dating of Byzantine Seals (Fourth to Fourteenth Century) according to the *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. – In: Byzantine and Rus' Seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus'-Byzantine Sigillography, Kyiv, Ukraine 13-16 September 2013. Kyiv, 2015, 143-158.

Zacos, Veglery 1972: G. Zacos, A. Veglery. Byzantine Lead Seals, Volume I, Part I. Basel, 1972.

UNPUBLISHED ROYAL AND ADMINISTRATIVE SEALS FROM THE NUMISMATIC COLLECTION OF THE REGIONAL MUSEUM OF ARCHAEOLOGY – PLOVDIV

Yavor Mitov

(Summary)

The work presents 7 molybdebullae from the collection of the Regional Museum of Archaeology – Plovdiv. Six of them were donated to the museum in 2008. There is not any information about their provenance. The seventh seal belongs to the strategos Bardas. It was found during archaeological research at the Episcopal Basilica in Plovdiv in 2017. As far as possible, the seals are arranged in chronological order as follows:

Molybdebulla of an anonymous monarch (9th – 10th c.). In the sigillography it has been associated with the name of the Bulgarian Tsar Simeon (893-927). Its obverse bears the representation of a bust of Christ with a cruciform halo. On the reverse the bust of a monarch is represented with a semi-spherical crown and an ornate precious garment.

Molybdebulla of Simeon, archon of Bulgaria (dating from 893 – 917) bearing a bust representation of Jesus Christ and St. Theotokos, with legends: +X(ριστ)ε βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βουλγαρίας / + Θ(εοτό)κε βοήθη Συμεῶνι ἄρχοντι Βου[λγαρίας]. The seal belongs to the second group of seals of Simeon Archon of Bulgaria.

Molybdebulla of Simeon Basileus of the Romans (dating from 917 – 927) displaying images of Jesus Christ enthroned and Tsar Simeon in full length, with Basileus' garments and insignia. Legends on both sides of the seal: + Νικοπυοῦ [ε(ι)ρη(νο)]πυο(ῦ) πολ(λ)ὰ τὰ ἔ(τη) / [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Πομέων +; Still another seal struck by the same bulloterion as the previous one of **Simeon Basileus of the Romans (dating from 917 – 927)** and legends: [+ Νικοπυοῦ ε(ι)ρη(νο)]πυο(ῦ) πολ(λ)ὰ [τὰ ἔ(τη)] / [+ Συμεὼν ἐν Χρισ(τῷ)] βασιλε(ὺς) Πομέων +. Both seals belong to a group of molybdebullae illustrating the highest stage of the imperial ambitions of the

Bulgarian monarch. Pieces of this group scarcely appear outside Veliki Preslav.

Molybdobulla of Tsar Peter (dating from 945 – 969) displaying a bust image of Jesus Christ blessing with one hand and holding the Gospel in His other hand. A bust of Tsar Peter is represented on the other side of the seal with a legend around him: + [Πέτρος β]ασιλεύς.

Molybdobulla of Emperor Constantine IX Monomachos (dating from 1042 – 1055) bearing a bust image of Christ on its obverse and a legend: [+ Ἐμμανουήλ, and on its reverse – a half-length representation of the emperor Constantine IX Monomachos with insignia and legend written in Latin letters (but possibly with Greek omega): [Cōn]stant(inos) autocra[t(or)]. The seal belongs to type A, variant 2 according to the classification of Zacos – Veglery.

Molybdobulla of Bardas, protospatharios, hypatos and strategos (dating from 1040 – 1050) displaying a bust image of St. Nicholas blessing with his right hand and holding a Gospel in his left hand. A legend on both sides of the image: ὁ ἅγιος Νικόλαος. A legend on the reverse: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδ[α] (πρωτο)σπαθαρί(ω) ὑπάτο (καὶ) στρατηγός. This seal can be approximated with a known seal of the strategos Bardas Kazakis. Its date relates to the mid 11th c.

The molybdobullae here presented complement the sources of medieval Bulgarian and Byzantine history.

ПАМЕТНИЦИ ОТ ЮЖНОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Катерина ВЕНЕДИКОВА

В тази статия ще разгледам няколко паметника, открити при различни селища на Южното ни Черноморие. Два медни съда са намерени при подводни проучвания в района на Черноморец. Единият от тях е тас с плоско дъно, с украса и надписи върху външната заоблена странична стена. Вторият е меден ибрик с различия във формата в сравнение с повечето наши ибрици. Една красива женска мраморна надгробна плоча с надпис е открита в старото мюсюлманско гробище на Анхиало и сега се съхранява в Историческия музей на град Поморие. Четвъртият паметник представлява големичка плоча с кратък надпис на арабица. Тя се намира в близост до Археологическия музей в град Бургас.

Два паметника от района на Черноморец

На 10 юли 2015 г., след разговор по телефона, получих от покойната г-жа Христина Ангелова, директор на Центъра по подводна археология в Созопол, 4 снимки на меден съд с надпис на арабица и украса и една – на меден ибрик. По моя молба на 13 юли получих още 10 фотографии на съда с надпис. При все че попитах за обстановката, в която са открити предметите, не ми бяха изпратени задоволителни данни. Двата съда били намерени заедно във водите около Черноморец, може би в или в близост до потънал кораб, натоварен с тухли.

Накратко за Черноморец

По интернет данни селището е основано през 1728 г. По енциклопедични сведения, залежи от медна руда са експлоатирани през праисторическата епоха, между Черноморец и Медни рид. На 2 км югозападно от Черноморец са открити антични амфори от IV в. пр. Хр. На Медни рид са запазени развалини от тракийско укрепление, от късноантична и средновековна крепост – по провлака откъм континента. Намерена е колективна монетна находка от VI в. В околностите има развалини от манастир, параклис и галерия за рудодобив от Римската епоха.

В османотурски регистри от 1731 г. селището е споменато под име „Ая Никола“ (Айю Никола)/Св. Никола. В 1876 г. е открито взаимно училище. Селището е преименувано от Свети Никола на Черноморец през 1951 г. Намира се в община Созопол (Мичев, Коледаров 1989, 289). През 2009 г. село Черноморец е обявено за град (ГЕБ 12, 2012, 4788).

Изглежда цитираните по-горе интернет и енциклопедични данни за основаването на с. Св. Никола ще претърпят корекции. Иван Карайотов в статия за о-в Св. Анастасия цитира бележка на игумена Натанаил, нов ктитор през 1802 г., върху корицата на богослужебна книга, пренесена в Цариград от манастира Св. Анастасия. „**През 1623 г.** казаци със 17 чайки ограбиха Агатопол **през м. юни** и след това Созопол и манастира „Продромос“ на големия остров. Оковавайки монасите, те дебаркираха с тях в Созопол и пленявайки (още) много, отидоха с тях в околностите, които ограбиха **до село Свети Никола, намиращо се върху сушата отсреща при Таласакра...**“ (Карайотов 23.VII.2015). Разбира се, че още през 1623 г. селото се е намирало на нос Таласакра. Става ясно от същата статия, че при разкопки на о-в Св. Анастасия през 1971 г. са открити стари тухли от средновековието, а през 1972 г. – късноантични тухли.

В томовете Турски извори за българската история от XV до края на XVII век не се открива селище Айю Никола и Свети Никола. В **т. I. ТИБИ (Турски извори за българската история)**, серия XV-XVI в. (ТИБИ I, 1964), не се споменава селище Айю Никола, Св. Никола и Созопол. В **т. II. ТИБИ**, серия XV-XVI в. (ТИБИ II, 1966), се споменава село Айю Никола в Солунско, в Халкидики. В **т. III ТИБИ** (ТИБИ III, 1972) няма селище на име Айю Никола, нито Св. Никола. В **т. VII ТИБИ** (ТИБИ VII, 1986) има махала Айю Никола в гр. Серфидже в Гърция. В **т. VIII ТИБИ** (ТИБИ VIII, 2001) няма село Св. Никола, нито Айю Никола.

А през 1931 г. за община Св. Никола е записано: „Наричала се Атия (гр. невинност, святост) и Ченгене скеля, жителите на което, поради върлуващата чума и разбойничеството на пиратите, се поселили край параклиса – черква Св. Никола и основали селото. Дошли са преселници от Мехмеч кьой, Дюлгерлии, Извор. Населението от основаването е българско... ..Има ...тухларница...“ (БС 1931, 22).

Данните за производство на тухли и тухларница в селището и в района ни подсказват, че вероятно потъналият кораб е натоварил тухли в Черноморец или в околността.

Меден съд с надпис на арабица и украса, и меден ибрик без надпис от Черноморец

Меден съд с надпис на арабица и украса от района на Черноморец
По данни, повечето получени от Хр. Ангелова, откритият под

водата съд е тас с плоско дъно с диам. около 18-19 см, набраздено отвън с голям брой **концентрични вдлъбнати окръжности** (**табло LI 3**). Страничната му стена е с вис. 4.2 см и е много леко издута. Тя завършва горе с хоризонтален перваз (периферия), леко завит навън, не по-широк от 1 см. Диаметърът горе с перваза е 23.5 см, а без перваза – 21.5 см. Отвън под перваза е припоена халка с диам. 1.6 см, в която предварително е включена халка с диаметър 3.5 см. (**табло LI 1 и 2**).

Надписът, съчетан с тугроподобна украса, се намира от външната страна на съда близко под периферията. Ако сме с лице към него, лявата му половина е по-добре запазена, а дясната е доста корозирала и повредена, а под десния край на надписа с украса и вдясно дори има големичка дупка на съда. Лявата и дясната страна на надписа с украса на снимките изглеждат изработени с различна техника. В лявата всичко е **вдлъбнато** – и отворените надясно елипси, и двете вписани в тях думи (**табло LI 4**). В дясната има и **релефни повредени** украси, букви, цифри и цвят на лале (**табло LII 5**), а на снимките не личи добре дали те не са инкрустирани с някакъв друг метал.

Украса, наподобяваща султанския монограм – туграта и включваща поне три елемента от него, се среща най-малко в дванадесет паметника, които съм проучвала лично и част от които съм публикувала, с дати **от 1685/1686 до 1812/1813 г.** (Венедикова 2009, 546-548). Те са изработени върху една синия, една сабя, няколко ятагана и няколко сахана. Трите елемента са: вляво елипсовиден, сърповиден или крушовиден медалион, отворен надясно под средата – той може да се състои от две вписани една в друга или само от една отворена елипса, и в тях е изписан текст, а понякога и дата. **На таса от Черноморец елипсите са 2.** Вторият елемент от тугра са трите вертикални линии вдясно от сърповидния (крушовидния, елипсовидния) медалион, като обикновено една от тях съвпада с буквата елиф от текста вдясно от медалиона. Върху някои предмети няма 3 вертикални, а само една вертикална линия. Върху таса от Черноморец **вертикалите са 3.** Третият елемент, наподобяващ тугра, са две хоризонтални, дъговидни, по-рядко вълнообразни линии, които приличат на „ръцете“ на султанската тугра. Те обикновено започват от най-дясната част на композицията и на ниво средата на височината ѝ, вървят успоредни една на друга наляво, достигат и се свързват с линиите на елипсите и продължават като елипса. В най-дясната част на тези линии понякога има растителна украса и цвят. Върху таса от Черноморец се вижда ненапълно разцъфнал, **полегнал, със стебълце, наклонено надясно, цвят на лале** (**табло LII 5**). Вдясно от трите вертикали и над двете хоризонтални често се изписва датата – така е изглежда и в надписа от

Черноморец. Може да има и друг текст. Под хоризонталните „ръце“ на туграта също може да има текст. В надписа от Черноморец има, но не личи много добре. Понякога последната буква от текста долу извън елипсата може да прелее в или съвпадне с една от долните линии на елипсата. Понякога датата не е над, а под двете хоризонтални линии – ръце на туграта.

И така, в декоративната композиция с надпис върху медния съд от Черноморец се вижда следното отдясно наляво: Вдясно от трите вертикали и над ръцете на туграта се вижда **думата `сене – sene` – година**. Син е без зъбчета и представлява дъга, която се издига наляво, завива заоблено за нун и се спуска надолу с дъговидна завивка за хе (сюлюс). Над син са **цифрите на годината, които едва личат**: 1125, по-малко вероятно 1135. 1125 г. Х. отговаря на времето от **28.I. 1713, събота до 12.I.1714 г.** сл. Хр., сряда. А 1135 год. = 12.X.1722, понеделник – 1.X. 1723, петък. Под `сене` са двете ръце на туграта – двете линии се движат наляво, пресичат едната вертикална, но при втората се загубват от повредите на съда (**табло LII 5**). Под двете ръце се извиwa дъговидно надясно стебълцето на лалето и завършва с наведен леко надолу и надясно цвят. Вляво от лалето и по-ниско от него и вдясно под първата, дясната вертикална, започва буквата сад от `сәхиб – sähīb` – **собственик**, притежател. Сад продължава и под втората, средната вертикална и се издига под първата, лявата, за да прелее нагоре в буквата елиф – а. Получихме сә. Буквата ҳа е изписана над сад, в основата на първите две вертикални линии – дясната и средната. Легенчето на буквата бе започва под третата, лявата вертикална и достига елипсите. Получи се – -хиб. Така цялата дума сахиб – собственник, е изписана на два етажа на ниво под двете хоризонтални линии, под `ръцете` на туграта. В дясната половина на композицията извън елипсите не се забелязва друг текст.

В елипсовидното пространство вляво (табло LI 4) са изписани **вдлъбнато две думи**. По-долната вдясно е личното име Мехмед. В четенето му няма никакви съмнения. В дадения случай вероятно е име на собственика, би могла да е и име на кораба. За горната по-вляво могат да се предположат **няколко думи**. Едната причина за **вариантите** е че, поради корозията се виждат голям брой действително изписани или формирани от повредите диакритични точки, които могат да променят четенето на някои букви. Така дясното триъгълниче без точка се чете `ха` – звук `хъ`, с една точка отгоре – буква `хъ` – друг звук `хъ`, с една точка отдолу – `джим` – звук `джъ`, с три точки отдолу – `чим` – звук `чъ`. Същото важи за предпоследната буква, която може да е звук `н`, `б`, `и` или `й`. При втората буква е драскано така, че могат да се търсят няколко буквосъчетания: `а`, `л`, `ал`, `да`, `ад`. За последната буква можем да се съмняваме дали

е една – 'н', 'и' или 'й', или са две букви: 'би', 'ни' или 'йи'. Така за **званието, професията или прозвището на Мехмед** можем да предположим **няколко допустими думи**:

Хан ? – звание, титла на владетел, принц. (Ако нямаше думата 'собственик' можехме да допуснем, че съдът е принадлежал към кораб на име Мехмед хан).

Халеби ? – Халепчанинът, родом от Халеб, работил или пребивавал в Халеб, пришелец от Халеб. Това предположение се подкрепя от един регистър от 25.XI.1659 г. от 8 листа от кадията на Халеб – Ахмед, съхраняван в България. В него са отразени приходите от митата, изискани от капитаните на чуждестранните кораби, внесли платове, шалове, калай, желязо и др. в пристанището на Искендерун (ООДЗТ 1993, № 13, с. 30). Става ясно, че черноморските ни връзки с Искендерун са били управлявани административно от Халеб.

Джаби ?? – събирач на наеми и приходи от вакъфски имоти.

Худай, Худайи ? – Божи (при все че думата не е регистрирана като мюсюлманско лично име, употребява се като прозвище).

Челеби ? – титла на уважение – господин, господар, грамотен, възпитан.

Предполагаемите 5 варианта за втората дума се употребяват през XV-XIX в. и изборът на която и да е от тях няма да се отрази на датирането на съда.

Изследваният меден съд от Черноморец показва **сходство със следните образци** с надпис и тугроподобен орнамент, проучвани лично от мен:

Сахан, пазен в Музея в Смолян, но произведен във **Варна**, от 1097 г. Х. = 1685/1686 г. сл. Хр., притежаван от Махмуд, син на Фатма. Техниката на изработка на целия **вдлъбнат надпис и украсата** е сходна с лявата половина на надписа от Черноморец. Двата надписа си приличат по **концентричните кръгове на дъното**, по **двойната елипса** и по **цвета на лале най-вдясно**, в края на 'ръцете' на туграта. И двата включват година и име на собственика. В Смолянския/ Варненския обаче хоризонталната линия е една, а не две, и вертикалната също е една, а не три (**табло ЛП 6**).

Релефен надпис с тугроподобна украса върху сахан със столче от Музея в **Момчилград**, инв. № 81, проучен от мен на място на 6.VIII.2004 г. и по снимки от 1.X.2012 г. Собственик е Ахмед ага, син (потомък) на калайджия, 1203 Х. = 1788/1789 г. Приличат си с надписа от Черноморец по **двойната елипса** и по **трите вертикали**. **Релефността** на цялата момчилградска композиция прилича на **дясната част** на черноморската. Но в момчилградския паметник надписът е на вътрешната издута страна на сахана, докато в черноморския – на външната. В момчилградския няма хоризонтални линии, туграта няма 'ръце'.

Сходства откриваме още с релефен надпис върху синия от **Шумен** от 1203 Х. = 1788/1789 г. Той също включва **двойна елипса, три вертикални** издигнати. Ръцете на туграта са показани с водоравно дебело стебло на растение, което завършва с **цвят, разцъфнал надясно**. Притежател на синията е Исмаил Садък, иконом на Гази Хасан Паша. Същият Джезаирли Хасан паша от 1785 г. бил заместник-велик везир, а от 1789 г. – велик везир. Починал в Шумен през 1790 г. (Венедикова 2013, 36-38).

Стебло от две водоравни линии и цвят в десния край откриваме и в композицията върху един ятаган от музея в Разград. Наляво хоризонталните линии преминават в **двойна елипса, отворена надясно**. Надписът е от 1208 г. Х. = 1793/1794 г. сл. Хр., но, за разлика от Черноморец, на ятагана е изписано не само името на собственика – Али Баше, но и името на изработилия го – Мехмед (Венедикова 2007 147-149). Тук вертикалната е само една.

Има и паралели с още паметници.

Меден ибрик от района на Черноморец

Ибрикът с конично тяло е с вис. около 23.6 см, дъното е с диам. 16.5 см, а гърлото – с диам. 5.6 см. На място тези размери може да се доуточнят. Не се забелязва столче на снимката. Той се отличава от проучвани от мен и от доста публикувани ибрици с конично или сферично тяло по **съотношението между височината и твърде големия диаметър на дъното** и по **относително правия чучур, който следва тялото много близко, не достига горе нивото на устието на съда**, а извивката му горе навън е много слаба (**табло ЛП 7**). Ибрик с конично тяло от Рилския манастир има размери 40x18x6 см и извит чучур над устието (Славов 1974, 18 и 248 – № 17). Ибрик със сферично тяло от църквата Св. Атанас в Калофер с пластична и линейна украса има силно извит навън чучур, достигащ нивото на гърлото, и размери 36x10.5x5 см (Славов 1974, 70 и 249 – № 61).

Почти всички издадени ибрици, които имам под ръка, имат чучури с голяма извивка горе навън и достигат или надхвърлят устието. (Срв. ибриците с конично или сферично тяло, със столче или без, у: Славов 1974, 18 и 248 – № 17; 34 и 248 – № 31; 108, схеми 43 и 44; 84 и 250 – № 69. Датираните са **от XIX в.**). Ибрик със сферично тяло от Турция, работен от турски майстор и единствен датиран от **XVIII в.**, има силно извит навън чучур, достигащ над нивото на гърлото (Славов 1974, 84 и 250 – № 68). Само един датиран в XVII в. екземпляр у Славов е Мавърски ибрик с конично тяло и високо столче, с извит навън чучур, стигащ над нивото на гърлото (Славов 1974, 90 и 250 – № 89). У този автор **няма ибрик с прав или почти прав чучур**.

Два медни ибрика с конично тяло имат чучури, извити около гърлото навътре и после навън, които завършват над нивото на ус-

тията. Те имат богата растителна украса по тялото, върху устието и дръжките, а единият и върху чучура. И двата са датирани XVI-XVII в. и нямат сходство с нашия ибрик от Черноморец, а и височината им надминава значително диаметъра на дъното (Feher 1975, 40, № 69, 70, 74).

Четири ибрици, датирани през XIX в. и пазени в унгарски музеи, имат сферично тяло. Авторът приема, че произхождат от Индия и Иран (АС 2010, 187-188, № С.4.2.12, С.4.2.13, С.4.2.14 и С. 4.2.15). Само един, с вис. 29 см, има прав чучур. Но чучурът, достигащ под гърлото, за разлика от черноморския, не е успореден на тялото, а е разположен **под прав ъгъл** към горната част на сферичното тяло (С.3.2.12). Останалите са със силно извити дъговидно навън чучури, стигащи ниво над гърлото. При втория образец съотношението на размерите, 17.5x11.5x5.5 см е по-близко до черноморския ибрик, но дръжката е съвършено различна – има форма на 3/4 окръжност, която обхваща сферичното тяло отгоре (С.4.2.13).

Един меден ибрик, инкрустиран с емайл, откупен от Лом, се пази в НАИМ – БАН в София под инв № КС 236. Той е вис. 26.5 см, има плитко кухо столче, сферично тяло и тънка цилиндрична шийка. Чучурът е силно извит навън и надхвърля гърлото (сравнете тук **табло ЛП 7 и ЛП 8**) Тялото е украсено с 13 апликирани кръгли медни розети с различна големина, инкрустирани с бял, зелен и син емайл[□]. Диаметърът на сферичното тяло е почти наполовина от височината на съда.

Всички споменати до тук ибрици са **без надписи**. В моята епиграфска практика имам единствен ибрик с надпис. Той е от Музея в Смолян с инв. № 5806. Има вдлъбната геометрична украса и 4 реда вдлъбнат текст: [1] Притежател и собственик [2] Хамди [...] син на 'Абдуллах [3] **1340 [4] година [X. = 4.IX.1921, неделя – 24.VIII.1922 г. сл. Хр., четвъртък.]** (Венедикова 2008, 203-206).

Освен прегледаните тук ибрици, засега имам сведения от Музея в Карлово и от АИМ – София, че при тях няма ибрик със слабо извит чучур и завършващ по-долу от устието, какъвто е черноморският. Подобен чучур има павур „ибриче“ от XVIII – XIX в. (Костадинова 2000, 18, 41). Ибрикът от Черноморец може да се датира засега XVIII – XIX в.

Надгробна плоча на жена от 03.12.1873 от Поморие.

Инициативата за проучването на този паметник принадлежи на г-н Димитър Ницов, уредник в Историческия музей на град Поморие. Паметникът е изследван от снимки, получени от него на 24.11.2015 г.

Благодарна съм му за фотографите и за данните за паметника, който се съхранява в музея в града. Мраморната антропоморфна

плоча се състои от корпус с остри раменца, врат с форма, близка до пресечен конус и глава, представена чрез напъпили едри цветове и дълги листа, спускащи се надолу вляво и вдясно, и наподобяващи буйна женска коса. Подобна растителна украса на главата имат и други надгробни паметници на жени от различни селища у нас, например от Пазарджик, от Новото гробище в Шумен и др. Женски надгробни паметници със сходна украса от края на XIX и началото на XX век има и в Македония.

По информация на Д. Ницов от 06.07.2018 г. надгробният паметник няма идентификационен номер, но предстои да мине идентификационна комисия. Според него той е от мюсюлманското гробище на Анхиало, тъй като е събиран заедно с фрагментите от надгробия, които ми бяха изпратени в края на 2015 г. Аз ги разчетох и публикувах някои от тях. Те вероятно са от първата половина на XIX век. В един от тях е отбелязан Сали от Ахийолу (Анхиало), син на хаджията Исмаил ага. Друг е посветен на златари. А в трети се споменава Бедри и вероятно Сейид Халил (Венедикова 2017, 190-192).

Плочата е от бял мрамор с много добра изработка и много хубав камък. Височината е 86 см, а най-широката част в основата на декоративната украса близо до първия ред е 31 см. Долна ширина 21 см, дебелина 7 см (**табло LIII 9**). Корпусът, гледан отпред, има форма на обърнат трапец. Лицевата страна е разделена на 7 добре огладени вдлъбнати полета, отделени едно от друго с дебели успоредни една на друга релефни линии. Разделителните линии и изписаният в тях текст са разположени полегато, от по-долу вдясно до по-горе вляво. Във всяко от горните шест полета, които имат форма на неправилен четириъгълник, е вместен по един ред текст. Седмото писмено поле отгоре е ограничено от права релефна линия, а отляво и отдясно – с дъговидни линии, оформящи купа, които долу в средата завършват с форма на голяма скоба:

[1] Hüve el Hallāku l bākī [! 2] Yā ilahī[.] gelmişim deyü affiña[.] rahm it baña [! 3] Meskenim lutfuñla cennet it yā Rabbinā[! 4] Çün eccl geldi irişdi tār mār itdi beni [. 5] Rāzīyim elhükmlillahi [.] bu imiş emr-i Hudā [. 6] ‘İzzet Beyiñ zevcesi Hadice Hanım [7] rūhına fātiha [.] 8] Fī [9] 12 [8] [şevvā]l sene 1290 [.]

[1] Той [Господ] е Творецът[.] Всевечният [. 2] О, Боже мой [.] дошъл съм до прошката ти [.] бъди милостив към мене [! 3] Направи с благоволението си рая мое жилище [.] о Господи наш [! 4] Щом като последният миг от живота дойде [.] съсипа ме [. 5] Съгласен съм [.] повелята е на Господ [.] тази била Божията заповед [. 7] Заупокойна молитва (Фатиха) за душата на [6] съпругата на ‘Иззет Бей [.] Хадидже Ханъм [. 8] На [9] 12 [8] [шевва]л 1290 година [.]

Името на месеца на р. 8 е дадено съкратено, само с последната буква лям -л. 12 [шевва]л 1290 година по Хиджра отговаря на **03.12.1873** година сл. Хр.

Тюркската дума 'бей' означава 'големец, първенец; началник, глава на племе; управник, емир, принц, валия'. Употребява се като титла за лица от стари фамилии, за синове и потомци на паши, за майор, подполковник и полковник от офицерските чинове, както и за високопоставени чужденци (BTS 134). Титлата ханъм, госпожа, е звание, което се дава на жените и показва уважение и почит. Означава и жена, съпруга (ТБР 2009, 539; Parlatur 2012, 579).

Текстът на надписа е частично вокализиран. Огласени са само *Hüve* на р. 1, *ilahī* на р. 2 и 'İzzet на р. 6. На р. 3 в *cennet* и *Rabbīnā* и на р. 6 над зе от 'İzzet има шедде. На р. 3 *affiña* по грешка е изписана с начален елиф, вместо с начален 'айън и без вав след фе. Правилно е думата 'af, 'afv – извинение, прошка – да се напише с 'айън, фе и вав – 'afvīña. Палеографският анализ показва много особености на писмото талик. То се употребява често в женски надгробни надписи и в надписи на чешми, по-често с дарителки жени. Началното хе на р. 1 в *Hüve* и спускането на всяка буква в дума по-долу от предишната е характерно за талик. Крайното хе като чертица наляво в *affiña* на р. 2 и *lutfuñla* на р. 3, в *zevce si* и *Ḥadīce* на р. 6, в *rūhina* и *fātiha* на р. 7 и в *sene* на р. 8 също е особеност на талик. Същевременно забелязваме характерното за надписи от XVIII и XIX в. смесване на елементи от различни шрифтове. Еднаквата дебелина на повечето букви и заоблените им форми показват почерка несих. Особено типично за несих е изписването на мим с вертикална опашка в крайна позиция – в *gelmişim* и *raḥm* на р.2, в *Meskenim* на р. 3, в *Rāzīyim* и *elḥūkm* на р. 5 и в *Ḥanım* на р. 6. Поставянето на две ромбовидни диакритични точки една над друга се наблюдава и в несих, и в сюлюс. Тук го забелязваме в *el Ḥallāku* и *el bākī* на р.1; на р. 2 и р. 3 в *it* и буквата йе, и те са с по две вертикални точки; на р. 3 те от *cennet* и те от *it*; на р. 4 *itdi*; на р. 5 йе в *Rāzīyim* и в *imiş* и на р. 6 те от 'İzzet също са с разположени отвесно точки. Обаче почти не забелязваме натрупване едно над друго и вплитане едно в друго на буквосъчетания и думи, което е типично за писмото сюлюс. Вдигане на буквосъчетания и думи едни над други има на р. 2 в *it baña*, на р. 3 при *it yā*, на р. 5 при *lillahi*, *bu imiş emr*, на р. 6 при *Ḥadīce Ḥanım*. Но вплитане на букви една в друга няма. Следователно можем да заключим, че писмото включва най-много особености на талик, следват го елементите на несиха, а тези на сюлюс са единични.

Има един списък на емините – управителите (доверените лица) и миолтезимите – откупчиците на поморийските солници, съставен въз основа на известните османотурски документи с данни от XV до XIX век. В него през XIX в. можем да открием още няколко високопоставени служители, свързани с Анхиало, двама от тях бейове. Това са около 1826-1828 г. Салих бей, капуджибашия или сербевваб (главен дворецов вратар, началник на охраната на дво-

реца), назър – надзорник на Самоковджук (Малък Самоков, дн. гр. Демиркьой в Европейска Турция); около 1830-1831 г. Вехби паша, назър на Самоковджук с гарант арменец Маркар; Ахмед бей, бивш откупчик на приходите от митниците в Бейрут, понастоящем с гарант арменец Оханес, през 1856-1860 г. откупил поморийските солници под формата на мукатаа (Грозданова, Андреев 1982, 59-61). Възможно е и съпругът на покойната госпожа Хадидже – Иззет бей – да е свързан с поморийските солници или с управлението на самия град Анхиало.

**Надпис от сграда от 1860/1861 г.,
изложен до Археологическия музей в Бургас**

Внушителната плоча е изложена близо до Археологическия музей в Бургас и е под погледа на всички минавачи. На няколко пъти са ми изпращали снимка и рисунка на паметника със запитване – какво пише на него. Между интересуващите се, изпратили снимка, са Александър Терзиев и Димитър Ницов. Плочата се намира отвън, до Археологическия музей. Според описанието на Д. Ницов от 18-19 април 2017: „Колегите са направили в една малка градинка лапидариум и тя е поставена там. За плочата пише, че е намерена някъде южно от Бургас. Беше датирана първа половина на 19 век, но колегите са сгрешили в надписа, като са написали, че плочата представлява надгробен паметник. Очевидно е, че не е надгробен паметник. Вероятно е била монтирана на стената на някаква сграда. Спомням си, че ми бяхте писала, че на нея е изписано „О, Хранителю!“ или май беше само „Хранителю“, като предполагате, че това всъщност е обръщение към Аллах. Според мен плочата е била монтирана на джамия, месджид или имарет.“

По данни и снимки на моята уважавана колега Жана Желязкова, за които ѝ изказвам признателност, от 26 юли 2018 г., плочата е мраморна, квадратна, със страни 55-56 см и дебелина 6.5-7 см. Според поставената табела близо до паметника, той представлява „надгробна плоча с надпис на староарабски от 1849 г. **от гр. Царево**“ (табло LIII 10). Вероятно има някаква грешка, защото плочата е от сграда, езикът през 1860/1861 г. не може да е староарабски, думата и цифрите на годината са изписани както се пишат и на арабски език, и на османотурски език, а 1849 г. не отговаря на годината, написана върху плочата. Предполагам, че текстът на табелата се отнася за надгробен паметник, който не е изложен, а погрешка е поставен при строителната плоча, изложена сега.

Релефният текст с едри букви върху плочата е кратък (табло LIII 11). Състои се от две думи, изписани на две нива, и цифрите на годината на трето ниво под тях. Вдясно на средното ниво четем възклицанието „Ya – O! Ey! Hey!“ Този възглас се употребява и в

османотурски, и в арабски, и в персийски, а и в съвременния турски език. На същото средно ниво са изписани първите две букви от втората дума. Буквата ҳа с твърде голямо хоризонтално удължение се свързва с буквата елиф: ҳā-. Над удължението са поставени третата и четвъртата буква фе и зъ –fīẓ. Едрите букви и поставянето на буквосъчетания едно над друго и едно в друго са характерни за писмото сюлюс. Текстът гласи:

Ya Hāfīz [!] – О, Пазителю / О, Хранителю [!]

На трето ниво, долу, под този текст, четем само цифрите на годината:

1277 [г. Х. започва от 20 юли на високосната 1860*, петък, и продължава до 9 юли 1861 г. сл. Хр., вторник]. Звездичката показва високосната 1860 г.

Диакритичните точки на буквите са едри и ромбовидни. В очертанията на всяка буква има наддебелявания и изтънявания, които се срещат при писмото талик.

Арабската дума `хафъз – hā-fīẓ`, изписана тук на две нива, означава „опазващ, пазещ, съхраняващ; помнещ наизуст; хранител, пазител; човек, който знае Корана наизуст“ (Баранов 1976, 182-183). Тя обаче е и едно от имената на Господ, на Бога – Пазител, Хранител (Redhouse 1968, 484). Именно като обръщение към Бога тя е употребена върху паметника от Бургас: „О, Пазителю!“, „О, Хранителю!“. Най-вероятно плочата е била вградена в стената на духовно заведение или официално учреждение.

Възможно е да се е намирала на външна стена на някоя от две от трите бургаски джамии: Джамията на Чилесиззаде Мустафа ефенди била срещу пристанищния вход, била построена през 1860 г., попукала се при земетресението от 1911 г и била съборена 1912 г. Татарската джамия Азизие на площад Пазарний (Тройката) била изградена в 1861/1862 г. Северно от нея била Татарската махала, в която се заселили кримски татари (Бургас 1940, 45). Била разрушена 70-те години на XX в.

Целият релефен надпис с датата в голямо добре огладено вдлъбнато поле е вместен в две релефни четириъгълни рамки, едната – в края на плочата, а другата – малко по-навътре. Страните на четириъгълниците са успоредни една на друга. Между тях се образува в края на всяка от четирите страни на плочата вдлъбнато поле, изпълнено с релефна растителна украса. Украсата се състои от релефни четирилистни цветя с тичинки и от листа и стебълца. В края на стебълцата се забелязват по-дребни цветчета. По-едрите цветя са общо 12 – четири в горната и четири в долната рамка, и по две отляво и отдясно. Дребните цветчета са разположени по шест от всяка страна – общо двадесет и четири. Доколкото тази украса е датирана, тя може да послужи както за съпоставка с други памет-

ници със сходна украса, така и за датиране на екземпляри с такава декорация без запазена дата.

По време надписите на арабско писмо от Южното ни Черноморие, които представям тук, се вменят в хронологичните граници на епиграфските паметници от наши крайморски селища, които са ми познати от публикации и/или върху които съм работила досега – от втората половина на XVII до края на XIX век. Надписите от Поморие, които съм изследвала досега, са всичките от XIX век (вж. напр. Венедикова 2017, 190-206).

Фрагменти от надгробни надписи от Несебър с надписи на арабица, които Д. Ницов фотографира наскоро, при все че нямат запазени дати, са от първите три четвърти на XIX в. В един от тях се споменава 'полковникът от санджак Галиполи', но името му не е запазено.

През 1965 г. Емел Абдула регистрира, че османските епиграфски паметници във Варненския археологически музей принадлежат на XVIII и XIX в. и се разпределят в две групи – надгробни и надписи от обществени постройки. Тя публикува някои от тях – от мост, от обществена сграда, от два хамбара, от девет чешми, от две джамии, споменава и две тугри на Махмуд II. Най ранен е мостът, от 1174 г. Х. (Абдула 1965, 73-79), 1760*/1761 г. Н. Панайотов представя два надписа от религиозни сгради във Варна от 1835 и 1862 г., надписи на чешми от Варна от 1664, 1760, 1770, 1836, 1841, 1848, 1873 и 1882 г. и от Балчик от 1788 и 1857, 1858, 1860, 1866, 1867 г. (Панайотов 2005, 16 и сл.; 92 и сл.).

*В статията е употребена транскрипция на латиница и кирилица въз основа на съвременните турска и българска азбуки, със следните допълнителни знаци: дължина на гласните – ā, ī, ū; се – s̄, c̄; син – s, c; сад – s̄, c̄; ха – h̄, x̄; хъ – h̄, x̄; хе – h̄, x̄; зел, z̄, z̄; зе – z, z̄; зад/дад – z, d̄, z̄, d̄; зъ – z̄, z̄; 'айън – '̄; гайън – ḡ, ḡ; каф – k̄, k̄; кяф/кеф – k, g, k, g; нунски кяф – ñ; хемзе – '̄; елиф-и максуре – ā.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Абдула 1965:** Е. Абдула. Османски епиграфски паметници в Археологическия музей във Варна. – Археология 4, 1965, 73-79.
- Баранов 1976:** Х. К. Баранов. Арабско-русский словарь. Москва, 1976.
- БС 1931:** Българското село. Юбилеен сборник. София, 1931.
- Бургас 1940:** Бургас./Юбилейна книга/. Поредица Пътеводители на България – Търговска библиотека. Ред. Атанас Христов. София. Печатница Котва. 1940.
- Венедикова 2007:** К. Венедикова. Епиграфски паметници от Разград и Разградско. – В: Изследвания в памет на акад. Анание Явашов. София, 2007, 136-155.
- Венедикова 2008:** К. Венедикова. Епиграфски паметници и други извори от районите на Рудозем и Смолян. – В: Рудозем и околностите му – археология, етнография и история. Том I. София, 2008, 156-221.

- Венедикова 2009:** К. Венедикова. За званието баша, баше, беше. – В: Сборник в памет на професор Велизар Велков. София, 2009, 532-557.
- Венедикова 2013:** К. Венедикова. За Шумен и шуменци през османско време. – В: Тюркологични изследвания 2013. Университетско издателство Епископ Константин Преславски. Шумен, 2013, 5-49.
- Венедикова 2017:** К. Венедикова. Няколко надписа от Поморие и околности-те. – В: 20 години Исторически музей – Поморие. 15 години Музей на солта. Известия на Исторически музей – Поморие, том 2. Издателство Фабер. Поморие, 2017, 190-206.
- ГЕБ 12, 2012:** Голяма енциклопедия на България, т. 12, уни – я. София, 2012.
- Грозданова, Андреев 1982:** Е. Грозданова, Ст. Андреев. Соларството по българското Черноморие през XV – XIX век. София, 1982.
- Карайотов, 23.VII.2015:** Иван Карайотов. Голямата история на малкия остров. – В: Изследвания. Морски колекции (интернет сайт). (Статия, качена в интернет на 23.VII.2015 г.).
- Ковачева – Костадинова 2000:** В. Ковачева – Костадинова. Между Изтока и Запада: изкуството на павурджиите XVIII – XIX в. София, 2000.
- ООДЗТ 1993:** Опис на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI – XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народна Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий“. София, 1993.
- Мичев, Коледаров 1989:** Н. Мичев, П. Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987. София, 1989.
- Панайотов 2005:** Н. Панайотов. Корпус. Османотурски епиграфски паметници от Североизточна България XV – XX век. Том 2. Издателство „Контур“. Варна, 2005.
- Славов 1974:** А. Славов. Медни съдове. София, 1974.
- ТБР 2009:** Академичен турско-български речник. София (издателство Рива), 2009.
- ТИБИ I 1964:** Турски извори за българската история, серия XV – XVI в. София, 1964.
- ТИБИ II. 1966:** Турски извори за българската история, серия XV – XVI в. София, 1966.
- ТИБИ III 1972:** Турски извори за българската история, Т. III. София, 1972.
- ТИБИ VII 1986:** Турски извори за българската история. Т. VII. София, 1986.
- ТИБИ VIII 1986:** Турски извори за българската история. Т. VIII (Архивите говорят 13). София, 2001.
- АС 2010:** Artisans at the Crossroads. Persian Arts of the Qajar Period (1796 – 1925). Budapest, 2010.
- BTS:** Büyük Türk Sözlüğü. İstanbul (без година на издаване).
- Feher 1975:** G. Feher. Türkisches und Balkanisches Kunsthandwerk. Gorvina (Magyar Helikon), 1975.
- Parlatır 2012:** İ. Parlatır. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara, 2012.
- Redhouse 1968:** Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. İstanbul, 1968.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло LI 1. Меден тас от Черноморец.

Табло LI 2. Тасът от Черноморец, с дъното нагоре.

Табло LI 3. Дъното на таса, набраздено от концентрични окръжности.

Табло LI 4. Лявата част на надписа в елипсовиден медалион.

Табло LII 5. Дясната част на тугроподобния орнамент, завършваща с лале.

Табло LII 6. Сахан от мед и калай с тугроподобен орнамент и надпис от 1685/1686 г. от Смолян.

Табло LII 7. Меден ибрик с конично тяло и относително прав чучур от района на Черноморец.

Табло LIII 8. Ибрик със силно извит навън дъговиден чучур от НАИМ – БАН.

Табло LIII 9. Надгробна плоча на Хадидже Ханъм, съпруга на Иззет Бей, от Поморие.

Табло LIII 10. Табела с пояснителен надпис за паметника, №11 на табелата.

Табло LIII 11. Голяма плоча от религиозна сграда или официално учреждение от 1860/1861 г.

MONUMENTS FROM THE SOUTHERN BLACK SEA COAST

Katerina Venedikova

(Summary)

The work presents the analysis of a couple of monuments from different settlements along the Southern Black Sea coast. Two artifacts have been discovered during underwater surveys in the region of Chernomorets. One of them is a copper bowl with a flat bottom, a tuğra-like ornament and an inscription in Arabic on the outer convex wall of the vessel. All the bowl, inscription and decoration are badly damaged. The author suggests variants of reading the text which is probably dating from 1713/1714. She compares the decoration with the similar one on 12 other pieces – sahans, trays and yataghans dating from 1685/1686 to 1812.

The second artifact from Chernomorets is a copper ibrik without an inscription. It could be dated from the 18th – 19th c. It is distinguished from many other known similar vessels with a conical or spherical body in the ratio of height to the very large diameter of the bottom, as well as the relatively straight spout that follows the body very close, does not reach the level of the mouth of the vessel and its curve up outside is very weak.

The inscription on a very beautiful tomb stone of a woman from December 3rd 1873 found in Pomorie has been dedicated to the wife of Izzet Bay – Hadidje Khanum. The author presents reading of the text, translation and comments on the epigraphic piece in question.

The last monument is an impressive slab with a short inscription. Probably it was on display in an important public building or a mosque in the town of Burgas. It is dating from 1860/1861.

КЕЛТСКИ МОНЕТИ ОТ РАЙОНА НА ВРАЦА***

Методи МАНОВ

Отсичането на келтски по своя облик монети и циркулацията им в земите от двете страни на Долния Дунав са били обект на различни проучвания и от балкански, и от други учени, като в трудовете им е посочвано обстоятелството, че въпреки все по-голямата база от натрупани нумизматични материали и сведенията за местата им на намиране, редица въпроси – като локализиране на място на отсичане на такива монети, както и едно прецизно поставяне в по-точни хронологични рамки, все още са предизвикателства за проучвателите на тази тема, като от някои автори на обзорни изследвания по проблематиката е направен обстоен преглед и на по-старата литература (Preda 1973; Попович 1987; Kostial 2003).

Смята се, че някои процеси на отсичане на имитации на сребърни монети, копиращи първообрази на монети от елинския свят или от древна Македония са започнали още във втората половина или около края на IV век пр. Хр., като отсичането на локални имитации с по-голяма интензивност най-вероятно трябва да бъде поставено след 279 г. пр. Хр. – след големите келтски походи на Балканите.

Досега определяните с основание като келтски монети, разпространени от двете страни на Долния Дунав – като единични екземпляри или като колективни монетни находки, са били третираны в проучванията главно като типология, като номинали, както и печатови връзки и посочване на качеството на среброто, защото монетите са сребърни, като въз основа на тези показатели са правени различни хипотези и заключения. Но за нито един тип от тези монети не е посочен и ясно идентифициран нито един център на отсичането им.

*** Статията на Методи Манов „Келтски монети от района на Враца“ почива на проблематични констатации, които я определят като дискутабилна. Ние уважаваме правото на всеки да изразява свое мнение в науката, защитено със собственото му име, както това е сторил Методи Манов. Затова, и с оглед на досегашната либерална политика на „Нумизматика, сфрагистика и епиграфика“, предлагаме настоящият текст да е начало на бъдеща дискусия на страниците на изданието ни, в която може (и е добре) да се включи всеки изследовател с интереси в разглежданата област.

Малко познат факт е, че в района на Враца¹ в древността са циркулирали и келтски монети, познати предимно от частни колекции, като циркулацията е подобна на тази, позната от района на Русе, представена в някои публикации на Драганов, Мак Гонтъгъл и други автори, като освен варваризирани Александров тип драхми на Филип III Аридей, са циркулирали и други келтски монети (Герасимов 1966, 213; Драганов 2008; Драгоев 2013а и Драгоев 2013б; Мас Gonagle 2014). Преглед на циркулацията на монети от сведенията от намерените находки между IV и I век пр. Хр. в района на Северозападна България вече е направен от И. Белитов (Белитов 1991).

За нас интересно ще бъде, че преди години, в околностите на град Враца, в района на Згориград, са били намерени на едно място повече от десет сребърни монети от типа, познат и представян главно в румънската наука като тип „Въртежу-Букурещи“ (Preda 1973, 215-247), а определян от западните учени като тип *Sattelpfopf* (Драганов 2008, 36), като са били определени така още от К. Пинк (Pink 1939, 77-78; Preda 1973, 203-204; Kostial 2003, 16; 110-118). Тук са представени две от тези монети, заснети в частна колекция преди повече от десет години, като едната е с неправилна, почти елипсовидна форма на ядрото, с диаметър 26x23 мм и тегло 4,83 г (**табло LIV 1**), а другата е с диаметър 26 мм и тегло 2,23 г. (**табло LIV 2**). И двата екземпляра са с доста голям диаметър, но с по-ниско от обичайното средно тегло за този тип издания. Заедно с двете монети е бил намерен и сребърен слитък с почти кръгла форма, който е с диаметър 40 мм и тегло 63 г, като може да се види, че от него е откъснато малко парче метал (**табло LIV 3**).

Този монетен тип е един от най-разпространените по Долния Дунав, като е познат от десетки колективни монетни находки от Румъния и България, както и от доста единични екземпляри. Монетите от този тип са с диаметър между 21 и 23 мм и вариращо тегло най-общо между 6 и 9 грама, като средното им тегло е около 7 грама (Драганов 2008, 36). Смята се, че представляват имитации на добре познатите тетрадрахми на Филип II от типа „глава на Зевс с лавров венец, надясно/Филип II на кон с вдигната за поздрав десница, наляво“ и са представяни като „стилизирана (варваризирана) глава на Зевс/стилизирано изображение на конник, наляво“. Тетрадрахмите на Филип II са очевидният най-често ползван първообраз при отсичането на локални келтски сребърни монети (**табло LIV 4**), които по

¹ Настоящата статия – тук с някои добавки, бе представена като доклад пред Национална научна конференция: „Апогеят на трибалския династичен дом (трибалите и техните съседи през класическата и ранноелинистическата епохи). 50 години от откриването на гробниците в Могиланската могила във Враца“. 12 – 13 ноември 2015 г., Регионален исторически музей – Враца.

същество са имитации на сребърните тетрадрахми на посочения македонски владетел и са характерни за земите, обитавани от келти от двете страни на Долния Дунав (Попович 1987; Preda 1973).

Най-голям брой с колективни находки на сребърни монети от представения тук тип – повече от 20, са намерени в Румъния – основно по направление Гюргево – Букурещ – Карпатите, което е дало основания главно на румънския учен-нумизмат Константин Преда да смята, че тези монети са били отсичани от племената гети там или от така наречените гето-даки (Preda 1973, 198-270; Драганов 2008, 36). Неотдавна бяха представени данни за циркулация на такива монети като единични екземпляри с прегледни карти на точното им местонамиране и в Северна Добруджа, Румъния (Talmăţchi 2008, pl. III – VI). От България официално са познати 9 по-значителни колективни находки на монети от същия тип, като 7 са от Русе и неговите околности, една е от Хърсово, Разградско (Драганов 2008, 36-37) и една – от района на Каварна (Филов 1911, 281-282). От Северозападна България такива монети са познати от голямата смесена находка от Слана бара, Видинско, в която освен тетрадрахми на различни владетели на елинизма и келтски имитации на такива тетрадрахми, е имало и 13 монети от този тип (Герасимов 1940 – 1942, 284-285). Находки с такива монети са познати даже и от земите на Унгария (Preda 1973, 210-211).

Неотдавна беше публикувана една матрица от колекцията на Нумизматичен музей – Русе, която е със същото изображение като аверса на сребърните монети, определяни като тип *Sattelpkopfpferd* („Въртежу-Букурещи“)² (табло LIV 5). Най-интересното е, че изображението на тази матрица е позитивно, за разлика от матриците, с които са били отсичани монети, което означава, че тя не би могла да се ползва за отсичане на монети, а, както я определя Д. Драганов, явно е била матрица-майка за изготвяне на негативни монетни печати, с които са били отсичани хиляди имитации от този тип (Драганов 2008, 37). Така може по-лесно да се обясни и откриването на голям брой екземпляри от тези монети, отсечени с едни и същи печати за аверса и реверса (Драганов 2008, 37). Според досегашните предположения (Драганов 2008, 37), тази матрица е била намерена вероятно в района на Русе, поради което се смята, че сребърните монети от споменатия тип са били отсичани както на север от Дунав, така и на десния южен бряг на Дунав, като е представена хипотезата, че вероятно това е ставало в района на днешния град Русе (Драганов 2008, 37). Действително изображението на матрицата е

² Благодаря на колегата проф. Д. Драганов от Нумизматичен музей – Русе за предоставените ми изображения на тази матрица, както и на изображения на монети от находката „Пиргово 2“.

точно като изображенията на монети от този тип от колективните находки „Пиргово 1“ и „Пиргово 2“, намерени в района на днешното село Пиргово, Русенско (**табло LIV 6**). Досега отсичането на монетите от този тип е било отдавано на местните тракийски племена гети и е изказано предположението, че то е било осъществявано вероятно и от двете страни на Дунав (Драганов 2008, 38). Освен това за този тип монети е възприето представеното по някакви общи съображения датирание от К. Преда (Preda 1973, 245) – най-общо в периода от края на II – началото на I век пр. Хр. (Драганов 2008, 36). Друг автор също смята, че монетите от споменатия тип са били отсичани не от келти, а от гети в района на Русе, възприемайки също представеното от К. Преда датирание (Драгоев 2013б, 99). Някои от аргументите за по-късното датирание на представените монети са намаляването на теглото и влошаването на качеството на среброто. Това обаче може да се дължи и на други причини – очевидното ползване на системата „al magso“ при отсичането на този тип монети, както и ползваните различни рудни източници за метала.

По сведения на автора, получени преди години от колекционери, споменатата матрица от колекцията на Нумизматичен музей – Русе, е била намерена със сигурност в района на днешния град Враца, което е предпоставка за други, по-обосновани заключения. Доводите, особено на К. Преда, че откриването на голям брой колективни находки на монети от същия тип може да бъде основание да се предполага, че и монетите от този тип са били отсичани в района на намирането на такива находки, ми се струват недостатъчно основателни. Познати са голям брой находки със сребърни монети, отсичани в полисите на Черно море и Кабиле, които се намират даже и в Мала Азия. По начало значителните колективни находки на сребърни монети са били свързвани или с големи търговски операции, или са били притежание на войски и други учени не са търсили места на отсичане на монети в района на намиране на определена колективна монетна находка. В тази връзка може да бъде спомената още една находка с подобни монети, намерена преди повече от десет години в района между Ловеч и Дунав³. Монетите са от същия тип и са били повече от шестстотин, с малко по-различен стил, като изображенията върху аверсите им не са толкова варваризирани и схематизирани, а са с по-реалистични образи и представляват вероятно по-ранен етап на отсичане. Тук са илюстрирани няколко екземпляра от тази непозната колективна монетна находка (**табло LV 7**). Монетите от този стил по мое мнение са определяни неоснователно от К. Преда като друг монетен тип, наречен от

³ По сведения на частен колекционер от София.

него „Адънката-Мънъстиря“ (Preda 1973, 198-214). Според класификацията на Преда, монетите от дискутирания тип са разделени изкуствено на три различни типа – споменатите вече „Адънката-Мънъстиря“, както и „Въртежу-Букурещи“ и „Инотещи-Ръкоаса“ (Preda 1973, 198-214; 215-247; 247-270). Според повечето от учените обаче това е един-единствен монетен тип, представен от М. Костиал като тип *Sattelkopfpferd*, следвайки определението на К. Пинк (Kostial 2003, 110-118). Като доказателство за всъщност различните етапи на отсичане на тези монети е и откриването на екземпляри от т.нар. типове „Адънката-Мънъстиря“ и „Инотещи-Ръкоаса“, заедно с т.нар. тип „Въртежу-Букурещи“ в дни и същи находки, особено от района на Русе, както и от земи на север от Дунав, в Румъния (Preda 1973, 207-208; Драгоев 2013б, 99). Впрочем монетите от този тип, който би трябвало да бъде възприеман като един и същи, наистина показват различна степен на варваризация и схематизация. Тези елементи са изразени по-слабо при монетите от категорията, определена от К. Преда като „Адънката-Мънъстиря“, като варваризацията и схематизацията им продължава при варианта „Въртежу-Букурещи“ и е особено силна при „Инотещи-Ръкоаса“, който е определян като друг тип, но на практика представя същите монетни серии. При монетите от хронологично последните серии от представения тип стилизацията на изображенията и на аверса, и на реверса е по-забележима и се състои в изобразяване на повече точки на аверса и в по-силна стилизация на изображението на конника на реверса. Влошаването или промяната на стила обаче е в рамките на един и същи монетен тип. В случая имаме едно по-продължително отсичане на този тип монети с постепенно настъпилите промени в стиловите характеристики на изображенията върху аверса и реверса. Освен това характерна особеност на тези монети е леко конкавната им или понякога почти скифатна форма, което е отбелязано и от други проучватели (Preda 1973, 446; Isvoranu, Babeş, Constantinescu 2010, 33).

Позовавайки се на доста големия брой колективни находки и единични екземпляри, особено на монети от категорията, определена като „Въртежу-Букурещи“, намерени най-вече в земите около и на запад от Букурещ, между Дунав и Карпатите, Преда е направил предположението, че отсичането им е било осъществено в тези земи от значителен гетски племенен съюз в края на II и началото на I в. пр. Хр., като е поставил появата им в определената от него като втора главна и финална фаза на развитие на гето-дакийските монетосечения в периода 150 – 50 г. пр. Хр. (Preda 1985, 7; Preda 1973, 245; 447). Въобще подходът на К. Преда към определяне на типовете келтски монети по местата им на най-голяма циркулация или по място на намиране на колективни монетни находки е основен в неговия обобщителен труд за т.нар. монети на гето-даките (Preda

1973), като са търсени центрове на монетосеченето им, но всъщност нито един такъв център този автор не е локализирал. Освен това, независимо, че в работата му, както показва и нейното заглавие, монетите се определят като гето-дакийски, в резюмето към нея Преда е направил значителни отстъпки, възприемайки за по-добре монетите да бъдат определяни като келтско-дакийски. Това се отнася особено за екземплярите от началната и от първата главна, според Преда, фаза на развитие на тези монетосечения – между 300 и 250 г. пр. Хр., и между 250 и 150 г. пр. Хр., защото са явни както техният общ келтски стил, така и различните елементи от изображенията им, познати във и засти от келтското изкуство (Preda 1973, 442-444).

Откриването на голяма находка с такива сребърни монети, например в Ловешко, не означава, че би трябвало да се търси място на отсичането им в района на Ловеч. Тази ситуация налага търсенето на други решения.

Досега учените от западноевропейските страни, публикували монети от споменатия тип, са ги представяли неизменно като отсичани от непознати келтски племена на изток по Долния Дунав (Kostial 2003, 110-118 with ref.). Най-познатите келтски племена от Долния Дунав са скордиските. Монетите, смятани за отсичани от скордиските в района на Сингидунум – дн. Белград, са доста добре проучени, но досега монетите от типа *Sattelkopffpferd* въобще не са били свързвани със скордиските (Попович 1987).

От кои келти тогава са били отсичани представените монети? Вече бе отбелязано по-горе, че тези монети са намирани като единични екземпляри или колективни находки предимно на изток от Тимок в земи чак до дн. Североизточна България, както и на север от Дунав. Според сведенията на древните автори, земите между Тимок и Искър са били обитавани от тракийските племена трибали, а западните им съседи от около началото на III век пр. Хр. (след 279 г. пр. Хр.), са били скордиските. Специално от сведенията на Страбон (Strab. VII, 5, 12) за разделянето на племената скордиски на великоскордиски и малоскордиски, са се появили различни предположения. Някои автори, като са следвали стриктно споменатото сведение на Страбон за малоскордиските, че били обитавали земите на изток от Маргос или Баргос (дн. Морава), са поставили местообитанията им единствено на десния бряг на Морава (Thedossiev 2000, 73). А други, като М. Домарадски, са имали предположения, че вероятно земите на малоскордиските са били и в земите на трибалите почти до Искър, защото са представени така на карта в неговата работа за келтите на Балканския полуостров (Домарадски 1984, 93). Освен това М. Домарадски е смятал, че вероятно скордиските са били покорили някои от тракийските племена и особено трибалите, които били политически зависими от скордиските (Домарадски 1984, 109-

110). Симптоматични в това отношение са сведенията на Страбон за смесването на скордиски с тракийски племена (Strab. VII, 5, 2), както и сведението на Апиан (Appian. Illyr. 3) за войни между скордиски и трибали, като в една от тези войни трибалите били избягали даже от другата страна – на север от Дунав. Тези събития досега не са датирани успешно. Те се поставят или в 270 г.пр.Хр., или около 260 г.пр.Хр., или даже във II в.пр.Хр., като освен това е отбелязано и вероятното политическо отслабване на трибалите, въз основа на симптоматичното непоявяване за доста дълго време – повече от век и половина – на името на това тракийско племе в древните източници (Theodossiev 2000, 83-84 with ref.). Споменатите от Страбон смесвания на скордиски и траки – в случая вероятно трибали, са отречени, а се възприема само културно взаимодействие между двете племена, като се смята, че вероятно трибалите са възприели въоръжението от скордиските (Теодосиев 1992, 82).

Преди години М. Домарадски е имал предположения, че вероятно войните между скордиски и трибали са били водени с цел завладяване на богатите на рудни находища райони в Стара планина (Домарадски 1984, 109). Развитието на древния металодобив в дн. Северозападна България е добре проучен и представен както от Г. Георгиев (Георгиев 1987), така и от други автори. Следи от древен добив на злато и сребро са познати от района на Чипровци, Врачанския Балкан, както и от Етрополско-Тетевенския Балкан, като специално е отбелязан и добивът на сребро от находището „Седмочисленици“ във Врачанския Балкан, както и от Етрополско и Ловешко (Георгиев 1987, 21-23).

Михаела Костиал ясно е представила ситуацията, че независимо от добре проучените монети на келтите и на запад, и на изток, все още не се знаят местата на отсичане на тези монети. Изключение са някои предположения за такива места като келтския опидум при Манхинг в Германия, въз основа на намерени там глинени калъпи за монетни ядра, като е отбелязано, че би трябвало да се намери матрица и тогава да се локализира със сигурност място на отсичане на определен тип келтски монети (Kostial 2003, 16-17). Неотдавна предположенията на М. Костиал бяха потвърдени от намирането по време на разкопки на същия опидум при Манхинг на една бронзова позитивна матрица със стилизирано изображение на човешка глава, която е за изготвяне на аверсни негативни монетни матрици, който вид позитивни матрици са с наложен вече термин в нумизматичната наука, като се ползват две синонимни думи – патрица или хъб (Ziegeus 2014, 26). Сигурно мястото на отсичане на келтски монети може да се локализира например и някъде в Панония, защото в района на днешното селище Салачка в Унгария през 1906 г. са били открити шест монетни матрици за келтски монети, които за съжаление са били изгубени по време на

Втората световна война (Ziegaus 2014, 6-7). Впрочем с публикуването в една обзорна публикация на нови находки на монетни матрици от Южна Германия – като колективните находки на железни матрици от Клайнзорхайм и Нидералтхайм, както и от Комиак във Франция – датирани в периода II – I в.пр.Хр., а и от други места в Европа, ситуацията относно познанията за келтските монетосечения значително се промени и обогати (Ziegaus 2014). В находката от Нидералтхайм сред железните матрици фигурира и една бронзова матрица (хъб) с позитивно изображение на кон, която е била за изготвяне на реверсни негативни матрици (Ziegaus 2014, 15, Abb. 6; 19). В това отношение представянето тук на сигурно място на отсичане на келтските монети от типа *Sattelkopfpferd* ще има още по-голямо значение.

Откриването на определено келтски по своя характер монети и сребърен слитък в района на Враца, като от неговото тегло може да се смята, че е бил за отсичането на 10 монети със средно тегло около 7 грама, както и намирането също в района на Враца на позитивна матрица, която може да бъде определена като матрица (хъб) и която е била за изготвяне на други – негативни матрици, както и разположението на древното селище на мястото на днешния град Враца в едно средищно място по отношение на древния металодобив, какъвто е западният дял на Стара планина – с доказан добив на злато и сребро, ми дават основания да смятам, че монетите от този тип са били отсичани в древното селище на мястото на Враца.

Важното разположение на древното селище, което е било на мястото на днешния град Враца, е отбелязано и от друг автор в неговата обзорна работа по отношение на колективните монетни находки от района на северозападните български земи (Белитов 1991, 12-13).

Доскоро от земите на България беше позната само още една матрица от предприимски времена, която е желязна и е намерена в района на с. Чериково (дн. Садовец), Луковитско (Мушмов 1924, 13, обр. 1). Тази матрица от Луковитско (сега съхранявана в НАИМ – София) с големи основания е смятана от К. Преда като такава, с която са били отсичани също келтски монети, имитации на Филипови тетрадрахми – вероятно от определения от него като тип „Pasa“ (Preda 1973, 43; 53), като намирането и на тази матрица на юг от Дунав е още едно доказателство за отсичането на келтски монети в тези земи между Стара планина и Дунав. Разбира се, някои типове келтски монети са били отсичани и на север от Дунав, в земите на днешна Румъния, но идентифицирането им и посочването на центрове на отсичането им са задачи, които са все още предстоящи за бъдещите проучвания. В това отношение може да се отбележи намирането в древното селище при Барбоши в района на Галац, Румъния, на монетна матрица с изображение на Зевс, определена като за отсичане на гето-дакийски монети, която може да се смята като указание за емисионен център

и в този район (Sanie 1989, 91-96). Освен това е спомената още една монетна матрица с неидентифицирано изображение също от района на Галац – от Пояна-Текучи (Teodor, Mihăilescu-Bîrliaba 1993, 129).

Неотдавна в България, в района на Варна, беше намерена още една реверсна матрица от предримски времена, която по всяка вероятност е служела за отсичане на сребърни монети от дребен номинал на Аполония Понтика, но по неясни за нас причини се е озовала в района на античния Одесос (Лазаренко 2009).

Дали представените тук монети от типа „Въртежу-Букурещи“ или *Sattelkopffferd* са били отсичани от скордиските или от владетел за скордиските? По мое мнение сребърните монети от този тип, които по своя тегловен стандарт могат да се определят като дидрахми (Preda 1973, 235), са били отсичани от владетеля Кавар за племената малоскордиски във втората половина на III в. пр. Хр., когато той вече бил включил трайно земите на трибалите между Тимок и Искър в държавата си, като ползвал помощта на скордиските. Тези земи са били заселени и от скордиски, а двете племена – скордиски и трибали, били се смесили по заповед на Кавар, като събитията са станали в 256 г. пр. Хр. (Манов 2017, 94-95).

Като доказателства за обитаването на тези земи, особено между Тимок и Искър, и от скордиските, са доста големият брой намерени латенски видове въоръжение и особено латенските келтски мечове, определяни като такива още в по-старата литература (Теодосиев 1992, 74 с лит.; 83; Домарадски 1984, 141). За тези мечове отдавна има предположения, че са били правени в земите на откриването им (Теодосиев 1992, 83 с лит.; Торбов 2005, 272 с лит.).

Мястото на отсичане на монетите от споменатия тип е било селището на мястото на Враца, което в периода на елинизма било със статут на полис, който бил благоустроен от владетеля Кавар и в 242 г. пр. Хр. той бил променил неговото име, като в знак на почит към Александър Велики дал на това селище името Александрополис (Манов 2017, 147). На реверса на монетите може да се види, че вероятно е отбелязано и мястото им на отсичане с една голяма буква А, представена схематизирано с точки като изображение на самия конник над коня (**табло LV 8**). Тази голяма буква А може да се възприеме именно като началната буква на полиса, в който са били отсичани тези сребърни монети – дидрахми – в полиса Александрополис на север от Хемус (Стара планина) на мястото на днешния град Враца.

Би трябвало специално да се отбележи, че на някои от емисиите от разглеждания тук тип сребърни монети на аверса е представено друго изображение, което е определено от К. Преда – според мен неоснователно, като изображение на глава на богинята Рома, като Преда е смятал, че вероятно тези монети са били повлияни от римските републикански денарии (Preda 1973, 203-204). В работата на

М. Костиал същото това изображение е представено като портретен образ (Kostial 2003, 115, No. 641). Според мен, това вероятно е портретен образ – във варваризиран или келтски стил, на младия владетел Кавар (**табло LV 9**), защото така е пожелал владетелят на Тракия – неговият портретен образ точно на този тип монети да бъде представен в келтски стил, а другите монети на владетеля с неговото име и титлата му да са в елински стил. Най-вероятно представените монети са били отсичани от владетеля Кавар за племената малоскордиски в неговата държава в периода между 242 и 218 г.пр.Хр. в знак на благодарност за помощта, която те оказали на владетеля на Тракия във финалната фаза на войната срещу селевкидския владетел Антиох II (Манов 2017, 122). Като доказателство за периода на датиране на тези монети във втората половина на III в.пр.Хр., а не както са представени от К. Преда по някои негови общи съображения и хипотези около края на II – началото на I век пр. Хр. (Preda 1973, 245), може да се ползва и споменатата колективна находка със сребърни монети от Слана бара, Видинско, с 13 такива монети като представените тук, като в нея освен варваризираните имитации на тетрадрахми на Филип II от тип „Банат“, както и имитации на тетрадрахми на Александър Велики, е имало и някои Лизимахов тип тетрадрахми, а сред най-късно датираните монети са 2 тетрадрахми на Антиох I (281 – 261 г.пр.Хр.) (Герасимов 1940 – 1942, 285). При всички случаи находката от Слана бара е била трезорирана след средата на III в.пр.Хр. Разбира се, някои от представените монети от типа *Sattelpkopfpferd* са могли и да циркулират, а и да бъдат трезорирани даже във II или в началото на I в.пр.Хр., когато те все още са били доста популярни, особено в земите на север от Дунав, защото през III в.пр.Хр. те са били отсичани в огромни количества. Дори са познати и някои отляти екземпляри от този монетен тип – например от находката от Кърломънещи, в Румъния (Isvoranu, Babeş, Constantinescu 2010, 7-34). Съвместното им намиране понякога с някои тетрадрахми, например на Тасос, са по-скоро изключения или понякога находките на монети от този тип са с несигурни сведения за общо намиране с други монети (Preda 1973, 235). Впрочем именно в находката от Кърломънещи голям брой от екземплярите са с тегла по-ниски от 5 г, а има и няколко монети с тегла малко над 3 г. Тези монети по принцип се смятат за по-късно отсечени – вероятно в края на II и до средата на I в.пр.Хр. и тъй като е следвана класификацията на К. Преда, те са определени като тип „Инотещи-Ръкоаса“ (Isvoranu, Babeş, Constantinescu 2010, 9-10; 34). И според моите наблюдения на стиловите и метрологичните им характеристики, представените тук два екземпляра от този монетен тип, произхождащи от района на Враца, могат да се отнесат към най-късната фаза на отсичане, датирана според мен в годините непосредствено преди 218 г. пр. Хр.

Друга колективна находка, която може да служи като допълнителен времеви репер за отсичането на някои келтски по своя вид и стил монети от III в. пр. Хр., е смесената монетна находка от Ябуковац в Сърбия, в която като най-късна е определена сигурно датираната тетрадрахма на пергамския владетел Атал I (241 – 197 пр. Хр.), отсечена между 240 и 233 г. пр. Хр., а трезорирането на тази находка е поставено с по-големи основания около 220 г. пр. Хр., като има и колебания дали вероятно е била трезорирана и около началото на II век пр. Хр. (Попович 1987, 78-79). Би трябвало да се отбележи, че и в находката от Слана бара, Видинско, както и в тази от Ябуковац, до Неготин, в Сърбия, има и други монети от един и същи тип, определени като келтски имитации от тип „Лариса-Амфиполис“ (или „Аполон-Амфиполис“) (Герасимов 1940 – 1942, 285; Попович 1982, 19; Попович 1987, 42), които още веднъж доказват близкия хронологичен диапазон на трезориране на двете находки със сребърни монети и то по-скоро във втората половина на III в. пр. Хр.

Концентрацията на колективни находки и единични монети от разглеждания монетен тип *Sattelpopffferd* най-вече в района на Русе на юг от Дунав, както и в земите между Дунав и Карпатите, вероятно отразява интензивните търговски контакти между земите от двете страни на Дунав в държавата на владетеля Кавар. Специално колективните монетни находки от този монетен тип, намирани северно от Стара планина и на север от Дунав, могат да се интерпретират и като трезорирани парични награди, дадени от владетеля Кавар на някои военачалници или воители, отличили се в битки, които са се завърнали по-късно по родните си места.

Може вече да бъде представено по-точното месторазположение и на малоскордиските или както са споменати от Страбон (Strab. VII, 5, 12) – οἱ μικροὶ Σκορδισκοί, и то е – от земите между Морава и Тимок до Искър (**табло LV 10 – карта**), а център на земите им е било древното селище на мястото на днешния град Враца (Манов 2017, 95; 147).

Доколкото знам, за първи път е локализирано място на отсичане на келтски по своя облик монети на Балканите и е предложена точна хронология за тези монети. Представените сребърни монети в бъдеще може да бъдат определяни вече или като монети тип „Враца“ или като монети тип *Sattelpopffferd*, отсичани от владетеля Кавар в неговата държава за племената малоскордиски, в древното селище на мястото на Враца – вероятно в периода между 242 и 218 г. пр. Хр.

С предложеното тук се надявам в бъдещи проучвания да се намерят местата на отсичане и на други типове келтски по своя облик монети в земите на Балканите, като насоката вече може да бъде друга – те да са били отсичани от владетеля Кавар в една и съща държава (Манов 2017, 187), а не да са самостоятелна проява на някои келтски племена на изток по Долния Дунав.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Белитов 1991:** И. Белитов. Историческа география на северозападните български земи от средата на IV до края на I в. пр.н.е. (По данни от монетните находки). – Известия на музеите в Северозападна България 17, 1991, 9-19.
- Георгиев 1987:** Г. Георгиев. Полезните изкопаеми от времето на траките. София, 1987.
- Герасимов 1940-1942:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1940. – Известия на българския археологически институт XIV, 1940-1942, 282-285.
- Герасимов 1966:** Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1965 г. – Известия на археологическия институт, XIX, 1966, 211-216.
- Домарадски 1984:** М. Домарадски. Келтите на Балканския полуостров IV – I в. пр.н.е. София, 1984.
- Драганов 2008:** Д. Драганов. Матрица за изработване на лицеви монетни печати за имитации от типа „Sattelkopfpferd“ („Vîrteju-București“). – Известия на Регионален исторически музей – Русе, XII, 2008, 36-41.
- Драгоев 2013а:** Д. Драгоев. Нумизматичният материал от ямния комплекс в Русе. – В: Sexaginta Prista. Тракийски ямен комплекс. Том I. Велико Търново, 2013, 94-98.
- Драгоев 2013б:** Д. Драгоев. Късноелинистическа монетна находка от Русе. – В: Sexaginta Prista. Тракийски ямен комплекс. Том I. Велико Търново, 2013, 99-104.
- Лазаренко 2009:** И. Лазаренко. Бронзова матрица за сребърни монети с типове „котва/свастика“, открита край с. Климентово, Варненско, и възможната връзка на това монетосечене с Одесос. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 5, 2009, 35-49.
- Манов 2017:** М. Манов. В търсене на Тюлис или Тракия между 341 и 218 г. пр. Хр. София, 2017.
- Мушмов 1924:** Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе. София, 1924.
- Попович 1982:** П. Попович. Остава из „Јужне Србије“ – Јабуковца. – Нумизматичар, 5, 1982, 13-39.
- Попович 1987:** П. Попович. Новац Скордиска. Новац и новчани промет на Централном Балкану од IV до I века пре н.е. Београд/Нови Сад, 1987 [Les monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe-Ier s. av.n.è. Beograd/Novi Sad, 1987] (bilingua).
- Преда 1985:** К. Преда. Принос към гето-дакийското монетосечене. – Нумизматика 3, 1985, 3-12.
- Теодосиев 1992:** Н. Теодосиев. Трибалите: някои проблеми на историческото им развитие. – Исторически преглед 48/2, 1992, 70-84.
- Торбов 2005:** Н. Торбов. Мечове от III – I в. пр.Хр. и келтските влияния в Северозападна Тракия. – В: Тракия и околният свят. Научна конференция – Шумен, 2004. МИФ 9. Тракия и околният свят. София, 2005, 263-276.
- Филов 1911:** Б. Филов. Новооткрити старини. – Известия на Българското археологическо дружество, II, 1911, 268-287.
- Isvoranu, Babeș, Constantinescu 2010:** T. Isvoranu, M. Babeș, E.-M. Constantinescu. Tezaurul monetar geto-dacic din așezarea de la Cârломănești. – Studii și cercetări de numismatică, I (XIII), 2010, 7-34.
- Kostial 2003:** M. Kostial. Kelten im Osten. Gold und Silber der Kelten im Mittel- und Osteuropa. Sammlung Lanz. 2. Auflage (Verlag: Staatliche Münzsammlung München). München, 2003.

- Mac Gonagle 2014:** B. Mac Gonagle. 2 Celtic Hoards from Rousse (n.e. Bulgaria). – Balkan Celts (Journal of Celtic Studies in Eastern Europe and Asia Minor) 2014 (online: balkancelts.wordpress.com).
- Pink 1939:** K. Pink. Die Münzprägungen der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Dissertationes Pannonicae. Budapest, 1939.
- Preda 1973:** C. Preda. Monedele geto-dacilor. București, 1973.
- Sanie 1989:** S. Sanie. O ștanță monetară descoperită în cetățuia geto-dacă de la Barboși-Galați. – Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 40/1, 1989, 91-96.
- Talmațchi 2008:** G. Talmațchi. Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri. – Pontica, 41, 2008, 473-483.
- Teodor, Mihăilescu-Bîrliba 1993:** S. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba. Descoperiri monetare din așezarea geto-dacică de la Poiana-Tecuci. – Arheologia Moldovei, 16, 1993, 121-130.
- Theodossiev 2000:** N. Theodossiev. North-Western Thrace from the fifth to first centuries BC. Oxford (British Archaeological Reports, International Series 859), 2000.
- Ziegaus 2014:** B. Ziegaus. Die Werkzeuge der keltischen Münzmeister – Funde und Forschungen. – In: Forschungen in Lauriacum, Band 15. Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages, Enns, 21. – 22. Juni 2012 (Herausgegeben von M. Alram, H. Emmerig und R. Harreither). Enns – Linz, 2014, 3-29.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

- Табло LIV 1.** Сребърна монета от типа *Sattelpopfferd*, намерена в района на с. Згориград, до Враца.
- Табло LIV 2.** Втора сребърна монета от типа *Sattelpopfferd*, намерена в района на с. Згориград, до Враца.
- Табло LIV 3.** Сребърен слитък, намерен заедно с монети от типа *Sattelpopfferd* в района на с. Згориград, до Враца.
- Табло LIV 4.** Развитие на стиловата варваризация от първообразна тетрадрахма на Филип II.
- Табло LIV 5.** Бронзова позитивна матрица или „патрица“ за изготвяне на негативни матрици, намерена в района на Враца (колекция „Фондация Братя Бобокови“).
- Табло LIV 6.** Монети от находка „Пиргово 2“, Русенско.
- Табло LV 7.** Част от колективна находка с монети тип *Sattelpopfferd*, намерена в района на Ловеч.
- Табло LV 8.** Монета от тип *Sattelpopfferd*, на реверса с „буква А“ на мястото на конника: M 1,5:1 (Baldwin's Auction 96 [London], 24 September 2015, Lot 3021).
- Табло LV 9.** Монета от тип *Sattelpopfferd* с портретен образ на аверса – вероятно изображение на владетеля Кавар (Freeman & Sear, Auction from 21 June 2007, Lot 66).
- Табло LV 10.** Карта на земите на келтските племена малоскордиски, смесени с трибалите – с местоположението на днешния град Враца.

CELTIC COINS FROM THE REGION OF VRATSA***

Metodi Manov

(Summary)

The minting of coins classified as Celtic according to their type and their circulation in the territories on both sides of the Lower Danube have been a subject of various studies by Balkan and other scholars. However, despite the growing record on numismatic data and provenance we have to note that a number of questions – as locating the places of striking such coins, as well as a precise definition of more accurate chronological framework, are still a challenge for researchers on this topic.

A little known fact is that in the region of Vratsa in antiquity Celtic coins circulated as well. Years ago in the vicinity of the town of Vratsa in Bulgaria, near the village of Zgorigrad more than ten silver coins were found. They belong to the type represented mainly by some Romanian scholars as *Virteju-București* and determined by Western scholars as *Sattelkopfpferd* type. Here we present two of these coins (**Pl. LIV, fig. 1 and fig. 2**). Together with them, a silver ingot of an almost circular shape was also found, its weight of about 63 g (**Pl. LIV, fig. 3**).

This type of coins is among the most widespread along the Lower Danube evidenced by dozens of coin hoards and many single specimens from Romania and Bulgaria. The largest number of hoards containing silver coins of the type here discussed – more than 20, have been found in Romania between the Danube and the Carpathians. In the past, this circumstance gave grounds mainly to C. Preda to believe that they were issued by a significant tribal union of the Getae there, or the so-called Geto-Dacians. Nine more significant hoards of coins of the same type are known officially from Bulgaria. From Northwestern Bulgaria such coins are known from the large coin hoard found near the modern village of Slana Bara, district of Vidin. Along with the tetradrachms of various Hellenistic kings and Celtic imitations of such tetradrachms, there were also 13 coins of type here in question.

The coins here discussed are of a slightly or more convex form and their average weight is about 7 g. They are defined as didrachms. It is considered they are imitations of the well-known tetradrachms of Philip II (**Pl. LIV, fig. 4**).

A matrix from the collection of the Numismatic Museum in Ruse has been recently published. It bears the same image as on the obverse of

***The work of Metodi Manov *Celtic coins from the region of Vratsa* has been grounded on problematic findings which define it as debatable. We respect the right of everyone to express their opinion in the science protected by their own name, as did Metodi Manov. Therefore, and in view of the liberal politics of Numismatics, Sigillography and Epigraphy, we propose that this text comes as the beginning of a future discussion on the pages of our edition, in which any researcher interested in the field may (and it's good to) be involved.

coins of the *Sattelkopfpferd* type (**Pl. LIV, fig. 5**). The image on the matrix is positive – for preparing negative coin dies, with which the imitations of this type were struck. In the first publication it was supposed that this positive matrix was found probably in the region of Ruse, which gave grounds to assume that the silver coins of that type were minted by the tribes of the Getae in the region of Ruse. Indeed, the image on the positive matrix is exactly like the images on coins of this type from the coin hoards, found in the vicinity of the modern village of Pirgovo, district of Ruse and known to science as coin hoards Pirgovo 1 and Pirgovo 2 (**Pl. LIV, fig. 6**). Until now it has been also considered that the date of these silver coins is from the late 2nd – early 1st c. BC.

According to the information of the author here, however, the positive matrix or hub mentioned was certainly found in the region of the modern town of Vratsa in Northwestern Bulgaria, which is a prerequisite for other more reliable conclusions.

The arguments that the discovery of a large number of coins of the same type might be taken as grounds to assume that they were minted within the area of finding are not well founded. In this regard here is mentioned another hoard of such coins found in the area of the town of Lovech in Bulgaria. It contained more than six hundred coins (**Pl. LV, Fig. 7**).

So far, published coins of that type are invariably presented by researchers from the Western countries as coins struck by unknown Eastern Celtic tribes along the Lower Danube.

The most familiar Celtic tribes from the Lower Danube area are the Scordisci. But coins considered as struck by the Scordisci near Singidunum (today Belgrade) are relatively well known and the coins of the *Sattelkopfpferd* type concerned here do not appear in these studies. Then which Celts issued the coins here discussed? Based on the information of the ancient author Strabo (VII, 5, 12) on the separation of the tribes of the Scordisci into the Great Scordisci (*Megaloi Skordiskoi*) and the Little Scordisci (*Mikroi Skordiskoi*), as the *Mikroi Skordiskoi* inhabited the lands east of Margos (the Morava River), the author here supports the suggestions of M. Domaradski that perhaps the lands of the *Mikroi Skordiskoi* were in the territory of the Triballi to the Iskar River and that the Scordisci conquered the Thracian tribes of the Triballi, who were politically dependent on the Scordisci.

In this respect the presentation here of the place of striking Celtic coins of the type *Sattelkopfpferd* will have a great importance. The discovery of certain coins, Celtic in their nature, and a silver ingot near the modern town of Vratsa in Bulgaria, finding a positive matrix also near Vratsa – in fact a hub for making negative coin dies, and also having in mind the location of Vratsa in one meeting spot in terms of ancient metal mining, which is the western part of the Balkan Mountains (Stara Planina) – with proven gold and silver extraction in the antiquity, give the author here reasons to believe that coins of exactly this type were struck within the ancient settlement on the site of the modern town of Vratsa.

Whether coins here presented were struck by the Scordisci or by a king for the Scordisci? In the author's opinion, the silver coins of this type, known until now as the type of *Vîrteju-București* or *Sattelkopfpferd*, were struck by King Kavaros in his state for the tribes of *Mikroi Skordiskoi* located between the rivers Timok and Iskar in the second half of the 3rd century BC.

The place of striking coins of that type, according to the author here, was the ancient settlement in the place of the modern town of Vratsa, which in the Hellenistic Age held the status of *polis* and was urbanized by King Kavaros. In 242 BC, by order of King Kavaros, the ancient settlement received the name of Alexandropolis in honour of Alexander the Great. The reverse of the coins here concerned probably displays a mark of their place of striking or, in fact, of their mint, by a single large letter A engraved schematically on the image of the rider on a horseback (**Pl. LV, fig. 8**). This letter A can be interpreted as the initial letter of the name of Alexandropolis. Most likely the coins presented here were struck between 242 and 218 BC by King Kavaros for the tribes of the Little Scordisci (*Mikroi Skordiskoi*), inhabiting his own state.

Some emissions of the same type of coins have on their obverse still another image defined by C. Preda as a head of the goddess Roma. However, M. Kostial considers that image as one with portrait features. The author here supposes that it is probably a barbarized Celtic image of the young King Kavaros (**Pl. LV, fig. 9**), because the other coins of this king bearing his name and royal title are in a fine Greek style.

The concentration of coins of the *Sattelkopfpferd* type mostly in the region of Ruse south of the Danube and in the territories between the Danube and the Carpathians probably reflects the intensive trade contacts between both sides of the Danube in the state of King Kavaros. Especially hoards of this type of coins found north of the Balkan Mountains and north of the Danube River can also be interpreted as treasured cash prizes given by King Kavaros to some commanders or warriors distinguished in battles, who returned later to their native places.

The work also presents a more accurate location of the tribe of the Little Scordisci (the *Mikroi Skordiskoi*) in the territories between the rivers Morava and Timok to the Iskar river, as their center was the ancient settlement at the site of the modern town of Vratsa in Northwestern Bulgaria (**Pl. LV, fig. 10 – map**).

For the first time, as far as it is known up to now, a place of striking Celtic coins on the Balkans has been localized and a more precise chronology of these coins has been suggested. The silver coins here discussed can now be defined either as coins of Vratsa type or coin type of *Sattelkopfpferd*, struck by King Kavaros in his own state for the tribes of the Little Scordisci (*Mikroi Skordiskoi*).

With the proposed thesis, I hope future studies will locate the spots of minting some other Celtic coins on the Balkans. Now the direction of research might be a bit different – these coins had been issued by King Kavaros in his own state, and they were not a self-manifestation of some Celtic tribes along the Lower Danube.

Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. В. Търново, Издателство „Фабер“, 2017, 254 с. ISBN 978-619-00-0576-6

Доцент д-р Жения Жекова е утвърден учен, който повече от две десетилетия работи активно в областта на средновековната българска и византийска нумизматика и сфрагистика. Нейните досегашни трудове я представят като талантлив и задълбочен изследовател на различни въпроси от стопанската, икономическата и политическата история на средновековна България и Византия, който при разглеждането им успешно съчетава различните групи артефакти с наративните и документалните извори. Бих искала да изтъкна също така, че с част от публикациите си тя допринася за обогатяване на историята на родния си град Шумен, както и за неговото утвърждаване като един от центровете на българската медиевистика и византинистика, чийто облик се определя от ШУ „Константин Преславски“ и Регионалния исторически музей. Мога уверено да изтъкна, че в това отношение Ж. Жекова е достойна последователка на проф. д.и.н. И. Йорданов, който с дейността си продължава да обединява и вдъхновява своите ученици и следовници от посочените две академични институции.

Една от най-характерните черти на Ж. Жекова като изследовател е постоянният стремеж към разширяване на научно-изследователската проблематика, което убедително се потвърждава и от новото ѝ монографично изследване. Трудът се състои от въведение, списък на илюстративния материал, библиография, списък на съкращенията, предговор, три глави и заключение. Неотменна част от монографията са каталозите, включващи 58 типа монети и 36 типа печати с изображения на византийските императрици и българските царици. Техният подбор е направен въз основа на предварително извършена аналитична преценка на стотици монети и печати от български и чужди колекции, публикувани в специализираните корпуси. В резултат на следвания подход колегата Жекова създава солидна изворова база на изследването си, включвайки в неговия анализ и най-новите артефакти, какъвто се явява печатът на неизвестна императрица, намерен при разкопки в Айтоските минерални бани, в т.н. Акве калиде. Трудът е съпроводен и от два индекса, включващи съответно имена и титли, съдържащи се в легендите на монетите и печатите, а така също и императорски

имена. Текстът на изследването е двуезичен – на български и английски, което разширява кръга на неговите читатели вън от България.

Бих искала специално да отбележа, че това е първата по рода си монография не само в българската, но и в чуждата византистика, в която се разкрива разнородната роля на императрицата в обществено-политическия живот на Византия, въз основа на данните, които ни предоставят нумизматиката и сфрагистиката. Нейната научна тежест се увеличава и от решението на авторката да посвети отделна глава на изображенията на българските царици върху монети и печати. Изследването се характеризира с добре изградена структура, задълбочен анализ на изворовия материал и създаване на конкретна визия за византийската императрица, респективно на българската царица като фактор в семейството, двореца и обществото.

Въведението и предговорът разкриват методологията и основния замисъл на изследването. В неговата основа залягат няколко основополагащи методи, а именно събирателският, аналитичният и сравнителният. То е посветено на правилното разчитане на данните от нумизматиката и сфрагистиката, които създават представата за живота на византийската императрица и *„нейното конкретно място в живота на византийското общество било като съпруга на императора, негова майка, дъщеря или сестра“* (с. 9). Началото и краят на проучването са белязани от първата и последната императрица, изобразени върху монети и печати. Това са Ирина (797 – 802) и Елена Палеологина, съпруга на император Мануил II Палеолог (1391 – 1423). В тази връзка предговорът съдържа кратък обзор на представянето на императриците върху монети и печати, както и на изследванията, имащи отношение към темата на изследването. Изтъква се, че през „ранновизантийската епоха поставянето на императрица върху монетните емисии е спорадично явление“ (с. 30), а по отношение на печатите се уточнява, че в *„малкото известни случаи се касае за жени императрици или майки на малолетни императори“* (с. 33). Ж. Жекова обръща специално внимание на различните правила и специфики, свързани с изображенията на императрици върху монети и печати, които съвсем естествено налагат в изследването те да бъдат разгледани поотделно (с. 33). На анализ са подложени всички типове византийски нумизматични и сфрагистични паметници.

Първата глава „Византийската императрица върху монетите“ има оригинален характер и в нея най-напред се създава представа за избора на съпруга на византийския василевс. Накратко са представени церемониите, съпровождащи пътя на избраницата от нейната коронация и сватба, представяне пред народа до

заживяването ѝ в двореца, където всичко, което принадлежи на нея и на императора, е свещено. В хронологичен ред е направена характеристика на обществените функции и роля на всички византийски императрици, представени върху монетни емисии. От началната част на тази глава читателят може да научи за титулатурата на византийската принцеса, за случаите, при които се появява нейният образ върху монети, за това, че императриците никога не присъстват върху златни и сребърни монети, сечени през управлението на даден император. Тази информация не е самоцелна, а е съобразена с характеристиката на владетелките, представени върху монетните емисии. Те са подредени в три категории – титулярни императрици, императрици-регентки и императрици-съпруги. Всяка една представителка, принадлежаща към тези категории, е представена подобаващо, като се посочват техните характерни черти. Един от основните изводи на Ж. Жекова е, че през периода от VIII до XI в. са концентрирани повечето монетни емисии с образи на императрици и той се характеризира не само с разнообразие в използваната титулатура, но и в иконографията на монетите. Авторката установява, че за разлика от този период, във времето на Комниновата и Палеологовата династия нумизматичният материал е значително по-беден. В края на тази глава се посочва, че монетите, в сравнение с печатите, имат много по-широка функция (с. 76). С оглед предмета на изследване, Ж. Жекова акцентира върху значението им като мощно пропагандно средство, изтъквайки следната важна констатация: “Представянето на императрицата върху паричните знаци е начинът да бъде оповестена не само новата владетелка, но и прокламирана властта, упражнявана от самата императрица, особено в случаите на регентство и еднолично управление. В останалите случаи тя е просто персонаж, чието име понякога дори не фигурира върху монетните емисии“ (с. 76).

Втората глава „Византийската императрица върху печатите“ разглежда отново в аналитичен план представителките на посочените в първа глава три категории императрици. С цел да се избегне възникването на някои въпроси у читателя, Ж. Жекова уточнява, че освен императриците владетелки, регентки и съпруги, право да притежават печат имат още сестрите, дъщерите и метресите на императорите. С оглед по-пълноценното разкриване на значението на печатите като извор за обществените функции на византийската владетелка са посочени техните специфики в сравнение с монетите по отношение на иконографията, титлите, матриците и са потърсени отговори на важни въпроси, свързани с едновременното им циркулиране. Проследявайки в хронологическа последователност отделните групи печати, авторката създава представа за промените, които настъпват в

информацията, която те дават за императриците и за промените в държавно-политическото развитие на Източната империя. Въз основа на анализа се потвърждава „постепенният упадък и пълна политическа и териториална деградация на могъщата Империя“. Изтъква се също, че „печатите на императриците са унифицирани откъм иконография, а надписите изобилстват от фамилни имена и високопарни титли, които на практика вече нямат никакво покритие“ (с. 112). Тези изводи са от съществено значение за по-нататъшните изследвания относно състоянието на империята след нейното възстановяване през 1261 г. и пропагандата, която осъществяват идеолозите от епохата на Палеолозите. В тази посока е и направената обобщена информация за титлите, с които се споменават императриците в печатите. Изцяло приемам основния извод на Ж. Жекова, а именно, че *„по-силни и амбициозни са императриците от ранния период на Византия“*, и че последните техни представителки са от времето на могъщия византийски император Алексий I Комнин (1081 – 1118). Този съществен извод на авторката (с. 114) показва, че в значителна степен ролята и мястото на императрицата в обществото е функция от общото състояние на империята в един определен исторически момент.

Третата глава „Българските царици върху монетите и печатите“, както самата авторка изтъква във Въведението към труда си, е „продължение на основната тема, тъй като през времето на своето съществуване средновековната българска държава винаги се е развивала в неразривна връзка с Византийската империя“ (с. 8). Подобно на предходните две глави и тук най-напред е направена характеристика на състоянието на монетите с изображения на български царици. Вниманието е насочено към епохата на цар Иван Александър (1331 – 1371), при когото за първи път българска царица е поставена върху монетни емисии (с. 118-122). В случая това е Теодора II. Досегашните изследвания, иконографията и датировката на двата типа медни монети, позволяват на Ж. Жекова да уточни, че сеченето им започва веднага след прекратяване на медното монетосечене от типа „Иван Александър с Михаил Асен“ поради смъртта на царския син през 1355 г., определен за престолонаследник и съвладетел. Това ѝ дава основание да допусне, че в типа монети „Иван Александър с Теодора“ *„ролята на българската царица е на съвладетелка на царствения си съпруг“* (с. 120). С оглед на бъдещите изследвания внимание заслужава изтъкнатият от Ж. Жекова факт, че нито цар Иван Александър след 1355 г., нито неговият наследник на трона – цар Иван Шишман (1371 – 1393/95), емитират монети с изображение на престолонаследниците си. Жекова го обяснява с изключително трудната ситуация, в която се намира Търновското царство, непосредствено преди превземането му от османските турци (с.

122). Това е едната възможна причина, обусловила отсъствието на престолонаследниците в монетните емисии на споменатите български царе. Струва ми се, че освен тази е имало и още една причина. Според нас важният факт, изтъкнат от Ж. Жекова, би могъл да е породен и от поддържането на култа към владетеля чрез този тип монети, по подобие на Византия. Установено е, че българските монети, печати, грамоти и владетелските портрети са най-близки до византийските си образци. Според П. Шрайнер подражанието тук е най-силно, защото хилядолетната традиция има голямо въздействие – това е култът към владетеля¹. По-нататък в трета глава се прави характеристика на медния тип монети на цар Иван Срацимир (1352 – 1396) със съпругата му Ана и сребърните емисии с изображение на Михаил Асен (внук на цар Мичо/Мицо Асен) и майка му Ирина, сестрата на император Андроник II Палеолог (1282 – 1328). Показани са сходствата и различията им с някои съвременни византийски образци, с което се допринася за изследването на проблемите за византинизацията на Българското царство през XIII – XV в. При разглеждането на изображенията на български царици върху някои печати отново се отразяват насоките на византийското влияние и отклоненията от него. Това проличава много добре от анализа на печатите на цар Петър I (927 – 969) със своята съпруга Мария Лакапина и съвладетелка. С наблюденията си Ж. Жекова потвърждава още веднъж голямото значение на брака ѝ с българския цар през 927 г.²

Според някои специалисти се оказва, че проблемите на византинизацията изглеждат също така и проблеми на „невизантинизацията“³. Характеристиката на монетите и печатите с изображения на българските царици, направени от Ж. Жекова, също дават аргументи в тази посока. Самата тя обобщава: *“Нюансите в българския политически живот – отглас от византийския, намират отражение и върху нашите монети и печати. Несъмнено те са силно повлияни от съседна Византия, но очертават и конкретен български шрифт, разкриващ задкулисите политически линии в средновековната ни политика и управление“* (с. 140).

Заклучението (с. 142 – 146) в обобщен вид представя съдържанието на изследването. В него авторката е направила следната

¹ Срв. П. Шрайнер. Многообразие и съперничество. Избрани студии за обществото и културата във Византия и средновековна България. София, 2004, 195.

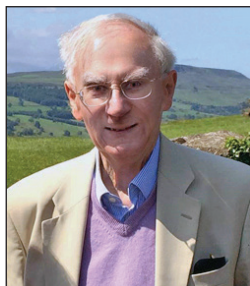
² За неговото историческо значение, виж: В. Гюзелев. Значението на брака на цар Петър (927 – 969) с ромейката Мария-Ирина Лакапина (911 – 962). – В: Културните текстове на миналото. Носители, символи и идеи. I. Текстовете на историята, история на текстовете. Материали от Юбилейната международна научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 29 – 31 октомври, 2003 г. София, 2005, 27 – 33.

³ П. Шрайнер. Цит. съч., 195.

генерализираща оценка: *„Безапелационната роля на императрицата във византийската епоха е ясно видима от нейната социална роля. Дали като императрица-майка, регентка, съпруга, сестра или дъщеря, тя е фактор в обществото, с който всички се съобразяват“* (с. 146).

В своята цялост книгата на Ж. Жекова представлява съдържателно и много полезно изследване върху значението на монетите и печатите като фундаментален извор за обществено-политическата роля на византийските императрици и българските царици. Затова напълно заслужено може да му се даде висока оценка. То определено има място в българската и в чуждата византинистика и с него авторката доказва отново качествата си на талантлив и задълбочен специалист в научната област, на която се е посветила.

Милияна Каймакова

IN MEMORIAM

ПРОФ. ДЕЙВИД МАЙКЪЛ МЕТКАЛФ (1933 – 2018)

На 25 октомври 2018 г. ни напусна един от най-изтъкнатите специалисти по византийска, западноевропейска и балканска нумизматика – проф. Дейвид Майкъл Меткалф.

Дейвид Майкъл Меткалф е роден на 8 май 1933 г. в семейството на преподобния Томас Меткалф и Гладис Меткалф. Защиства докторска дисертация в университета в Оксфорд на тема „Монетосеченето на Балканите в периода 820 – 1355“. През 1965 г. доктората му е издаден като монография, която се превръща в крайъгълен камък в изучаването на византийското и балканско монетосечене през разглеждания период. В книгата е включен и нумизматичен материал от България.

През 1971 г. е назначен за асистент по нумизматика в Ashmolean Museum (Oxford), Heberden Coin Room, като в периода 1982 – 1999 е и директор на монетния кабинет. През 1996 г. получава титлата *Професор емеритус* по нумизматика на университета в Оксфорд (Wolfson College).

Президент на Кралското нумизматично дружество от 1994 до 1999 г. и главен редактор на неговия официоз *The Numismatic Chronicle* в периода 1974 – 1984.

За обществената и научна активност на проф. Меткалф съдим от високите отличия и награди, които получава: The John Sanford Saltus Gold Medal – от Британското нумизматично общество, както и The Huntington Medal – от Американското нумизматично общество. През 2008 г. е удостоен с наградата The Meshorer Numismatic Prize на Израелския музей, както и с наградата The Derek Allen Prize на Британската академия.

Научните интереси на проф. Меткалф са тясно свързани с монетосеченето на Балканите, в т.ч. и с българското средновековно монетосечене. Във фокуса на книгата му „Монетосеченето на Балканите в периода 820 – 1355“ стоят политическите и икономически законо-

мерности във византийското общество, довели до формирането на общобалканска финансова система. Акцентът е зараждането на локалните валути на Балканите и тясната им обвързаност с византийската парична система. За времето си това е епохален труд, в който за пръв път е включен нумизматичен материал от държави, стоящи зад т.н. Желязна завеса. Именно проф. Меткалф проправя пътя и за следващите специалисти, включили в изследванията си монетен материал от България – д-р Янис Туратсоглу (Гърция), проф. Майкъл Хенди (Великобритания). С голям принос е и студията му върху т.н. имитационни монетосечения на Балканите от първата половина на XIII в. – *The Peter and Paul Hoard: Bulgarian and Latin Imitative Trachea in the Time of Ivan Asen II*, отпечатана в *The Numismatic Chronicle*.

Проф. Д. М. Меткалф е активен изследовател на англосаксонското и ранносредновековно западно монетосечение. Многобройни са публикациите му върху монетите на кръстоносците, на латинските държави на Изток и монетосеченето, което осъществяват на остров Кипър. В отделен том публикува и печатите от Кипър.

Последната ни среща с проф. Меткалф беше през 2006 г. в музея Ашмолиън, където се състоя научен симпозиум в негова чест (*Coinage in the Balkans, 9th – 14th c. – Forty Years on. Symposium in Honour of D. M. Metcalf, Oxford, 1-3 September 2005*). Проявата бе организирана от университета в Оксфорд – институцията, където премина целият му съзнателен живот – на студент, преподавател, изследовател.

Поклон пред учения и човека проф. Д. М. Меткалф!

Женя Жекова, Иван Йорданов

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

- *Coinage in the Balkans* (Institute for Balkan Studies, 1965).
- (Co-authored with Julia M. Merrick and Lynette Kaye) *Studies in the Composition of Early Medieval Coins* (Corbitt & Hunter, 1968).
- *The Origins of the Anastasian Currency Reforms* (Adolf M. Hakkert, 1969).
- *The Peter and Paul Hoard: Bulgarian and Latin Imitative Trachea in the Time of Ivan Asen II* (NC 1973).
- *Byzantinobulgarica: the Second Bulgarian Empire and the Problem of "Bulgarian imitative" Trachea Before and After 1204* (NCirc. 1973)
- *Some Comments on the Metrology of Coins of Ivan Alexander and of Ivan Sratsimir* (SCN 1975).
- *The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976).
- *Coinage in South-Eastern Europe, 820–1396*, 2nd ed. (Spink, 1979).

- (Co-authored with W. A. Oddy) *Metallurgy in Numismatics* (Royal Numismatic Society, 1980).
- *Coinage of the Crusades and the Latin East* in the Ashmolean Museum, Oxford (Royal Numismatic Society and Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 1983).
- *Thrymsas and Sceattas* in the Ashmolean Museum, Oxford, 3 vols. (Royal Numismatic Society and Ashmolean Museum, 1993-4).
- *The Silver Coinage of Cyprus, 1285 – 1382* (Cyprus Research Centre, 1996).
- *An Atlas of Anglo-Saxon and Norman Coin Finds, 973–1086* (Royal Numismatic Society, 1998).
- *The White Bezants and Deniers of Cyprus, 1192 – 1285* (Cyprus Research Centre, 1998).
- *The Gros, Sixains, and Cartzias of Cyprus: 1382 – 1489* (Cyprus Research Centre, 2000).
- *Byzantine Lead Seals from Cyprus* (Nikosie, 2003).
- *Byzantine Cyprus: 491 – 1191* (Cyprus Research Centre, 2009).

(**Photo:** Nick Mayhew – after: www.coinsweekly.com)

IN MEMORIAM

ПРОФ. ВАСИЛИКИ ПЕНА (1951 – 2018)

След дълго боледуване на 17 май 2018 г. ни напусна проф. Василики Пена – водещ специалист в областта на нумизматиката, сигилографията и културното наследство на Балканите, изявен учен и изключителен човек.

Василики (Васо) Пена е родена през 1951 г. в Kyparissia (Peloponnese), Гърция. Учи археология и история на изкуството в Aristotle University of Thessaloniki. През 1991 г. защитава докторска дисертация в University of Oxford, UK, Wolfson College (Faculty of Modern History, Department of Medieval History), на тема „Византийските парични отношения през VIII, IX, X и XI в.“. Неин научен ръководител е друго голямо име в областта на византийската нумизматика проф. Д. М. Меткалф.

В периода (1974 – 1998) работи в Археологическия отдел на Гръцкото министерство на културата, като отговаря за Източна Македония и Тракия и островите от Североизточно Егейско море (Хиос, Лесбос, Лемнос). Успоредно с това работи и в Нумизматичния музей в Атина, като от 1994 г. е негов директор. По време на мандата си взема участие в археологически разкопки, музеоложки проекти, научни програми и организира научни конференции. В периода 1997-1998 г. е вицепрезидент на Асоциацията на гръцките археолози.

Преподава Византийска нумизматика (1991 – 2005, 2011-2014, 2016 – 2018) за „Historical Sciences Seminar“ и представя лекции за „Nikos Oikonomides Postgraduate Seminar“. И двата курса са организирани от National Hellenic Research Foundation. Също така изнася редица семинари и лекции по византийска нумизматика в Universities of Oxford, Athens, Ioannina и Corfu. Член е на изпитната комисия за получаване на докторска степен в Universities of Oxford и Sorbonne. През 2003 г. става преподавател в департамента по „История, археология и културно наследство“ на университета в Peloponnese (Kalamata). От 2017 г. е професор титуляр по „Византийска история, нумизматика и сигилография“.

Нейните научни интереси са съсредоточени върху икономическата и финансова история на Византия, като се фокусира върху историческата география и местна история, византийската просопография и византийските институции, използвайки данните на нумизматиката и сфрагистиката. Проявява задълбочен интерес към икономическата и финансова история на Древна Гърция и историята на парите през вековете. Организатор е на изложби в Гърция (Benaki Museum, Gennadeion; Bank of Greece, Athens; Tellogleion, Thessaloniki) и чужбина (Smithsonian Institution, Washington, DC; Kunsthistorisches Museum, Vienna; Fondation Martin Bodmer, Geneva; Pushkin State Museum of Fine Arts, Moscow). Основната ѝ цел е популяризирането на паричната и финансова история като продукт на културното наследство.

Тя е гост преподавател в Department of Byzantine and Modern Greek Studies at King's College (London) в продължение на три академични години (2009-2013). Организатор заедно с Dr Eric McGeer на летния семинар по византийска нумизматика и сфрагистика в Dumbarton Oaks (Washington, DC) (2015 г.).

Автор е на три монографии и над 60 научни изследвания, публикувани в гръцки и международни научни издания. Издател и съавтор на "Sylloge Nummorum Graecorum. Greece 7: The KIKPE Collection of Bronze Coins, Vol. I", Athens: Academy of Athens, 2012. Член на Welfare Foundation for Social and Cultural Affairs/KIKPE (Advisor for the Numismatic Collection of the Foundation) за периода 2003 – 2018.

Васо Пена работеше в тясно сътрудничество с българските си колеги. Беше твърдо убедена, че отговорите на въпросите трябва да бъдат търсени заедно. Последната ни среща бе на XXIII Международен конгрес по византийски изследвания, Белград, 22-27 август 2016 г., където председателстваше едно от заседанията: Trade Routes in the Balkan Peninsula: The Numismatic Evidence (10-15th Centuries). Вероятно е предчувствала, че това е лебедовата ѝ песен. Енергична, неудържима, изпълнена с научен плам, но и с огромна доза човечност, тя превърна едно рутинно мероприятие в истински театър. Въпреки че вече знаеше за болестта си, духът ѝ бе несломим. Такава и ще я запомним – вечно търсеца, спореца, отстояваща идеите си до край.

Поклон пред една истинска жена и голям учен!

Жеия Жекова, Иван Йорданов

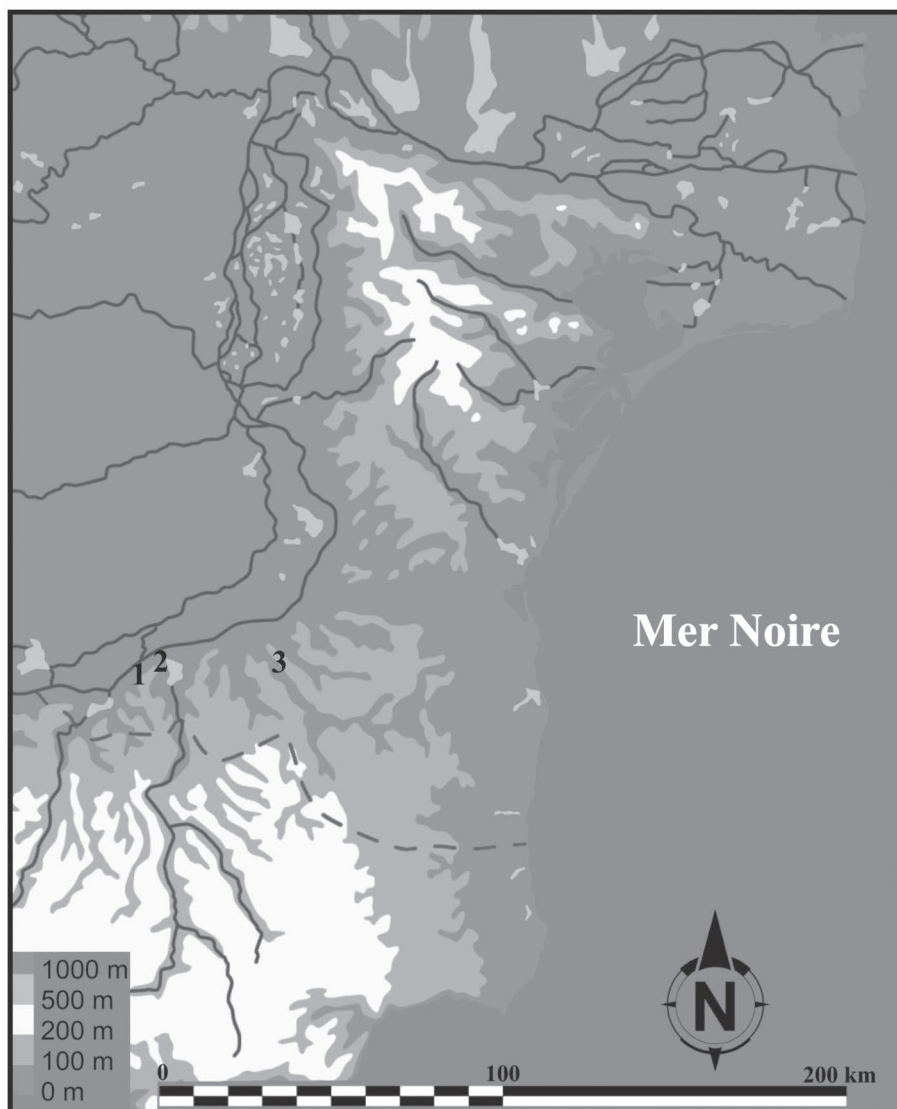
ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

- Heads and Tails – Tales and Bodies: Engraving the Human Figure from Antiquity to the Early Modern Period, Ghent 2016 (в съавт. с Янис Стояс)
- Sylloge Nummorum Graecorum. Greece 7. The ΚΙΚΡΕ Collection of Bronze Coins, Volume I, Athens 2012 (в съавт. с Янис Стояс)
- Chalkous, for Everyday Dealings. The Unknown World of Bronze Coinage, Athens 2006
- Byzantine Coinage, Medium of Transaction and Manifestation of Imperial Propoaganda, Nicosia, 2002
- Reassessing the Gold Coinage of Basil I: The testimony of an unknown Byzantine “pattern” coin. – In: Mélanges Cécile Morrisson, Travaux et Mémoires 16, Paris 2010, p. 663-673.
- Zoe’s lead seal: female invocation to the Annunciation of the Virgin. Perceptions of the Theotokos in Byzantium. – In: Images of the Mother of God, Ashgate, 2005
- Numismatic Circulation in Corinth from 976 to 1204. – The Economic History of Byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century (EHB), Vol. 2, Washington DC, 2002, p. 641-644
- Life in Byzantine Peloponnese: the numismatic evidence (8th – 12th century). – In: Mneme Martin J. Price, Hellenic Numismatic Society, Athens 1996, p. 195-288 (English and Greek text)

ТАБЛА

PLATES

Табло I

Табло II

1

2

3

4

5

6

7

8

9

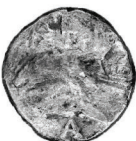
10

11

12

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Табло IV

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

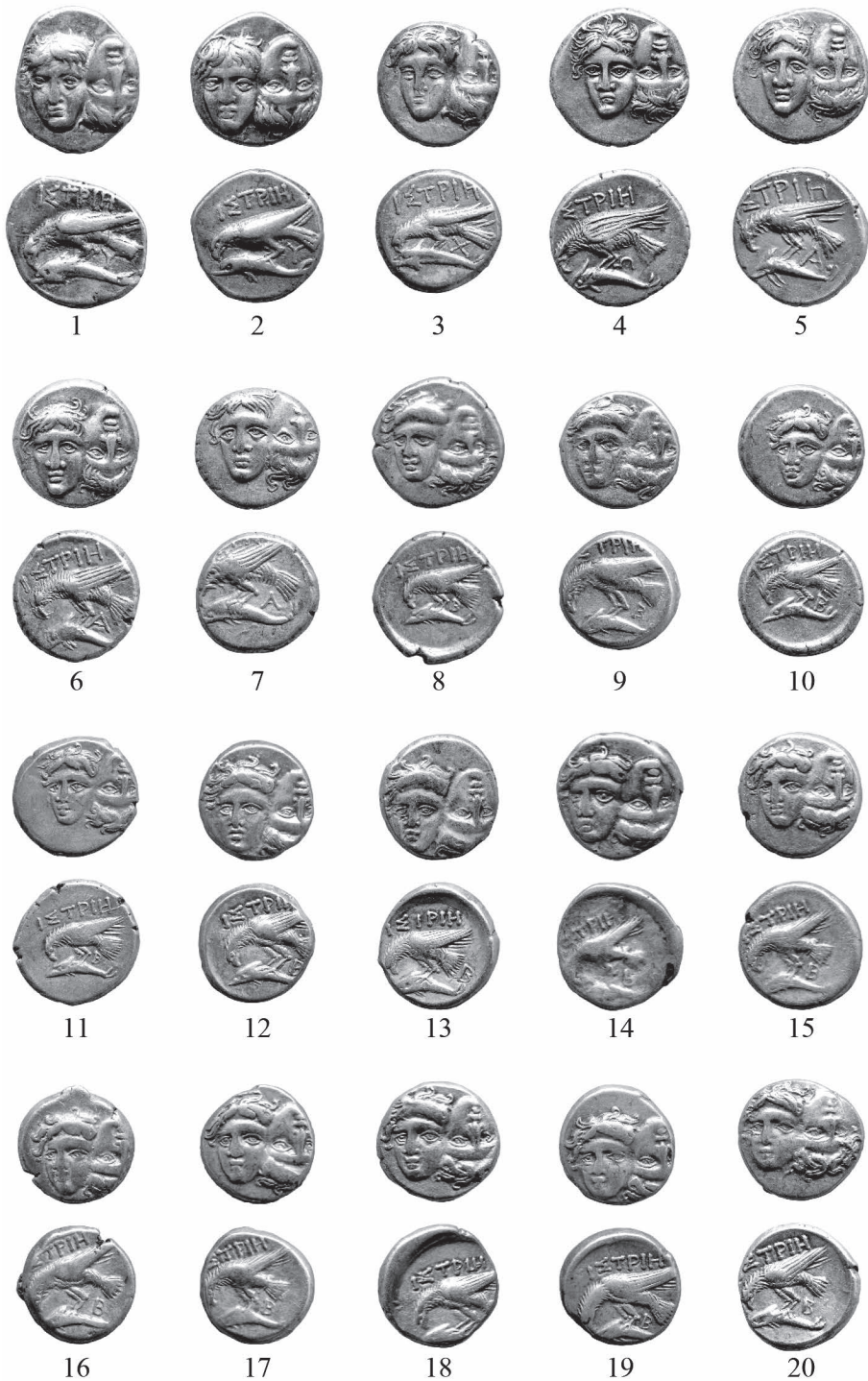
29

30

31

Табло VI

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

Табло VIII

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

Табло X

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

Табло XII

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

69.2.4

46

160

51

92

95

126

114

157

Шумен, 24.IX.58 -

Иванови Тимоти Тарасинов,

Трети седмица още погиза писмото
Вн от 16 м. м. Иванова съм
познат от усмивка от таква ге-
мично състояние, когато ми из-
ведешме. Времето беше се върна
доде; самите и аз не знаех Вн
Благодаря.

Тук Вн се намира от 280 кса
сребърни монети от Великият на-
мерен повече като в рини сд
от неизвестен не ми турни
в мери не с. ^{ПНПН} Като кой (сега
Удник - Дуповско - Трехнад
внимателно 124 кса, които от
които дано са изкупени, но
отко много доде са занесени,
някои от които. Повече с
сериозно патина, които караво.
поне при обикновени с турки.
Дели тези 124 и 2 унционети
от посреднича останали 150 др-
са обикновено ще да ми донесат -
от предлаганите 124 др.

- а) с буквата А между останките на оръдия
двукратно, 3 др., Силно като те ми
най-малко, доста изпитани. Силно е
изпитана $\leq$ а една монета е с много
висок размер на оръдия и, струва ми
се, остана е вс в единат квадрат и още
от тези три монети. Силно квадрат
от наредката с само един кс и
много силно монети от $\leq$ и
много кс в които ми, дълга така
не ме съмнява.

- б) с буквами Υ между омиками не орае и дерфине - 2 дра; как выше перифер и Σ , досие циркулиран.
- в) с буквами В между дерфине и орае. В ИСТРИИ буквами итме е Σ - 29 ^{1/2}
- г) с буквами Г, колмо понаде с писане Λ (или може понаде е не γ а β) 25 дра
 Не много циркулиран, Σ & Δ и Δ , не висок перифер -
- д) с Ω между омиками, 1 дра
 не циркулиран, не висок перифер, Σ
- е) с Е между дерфине и орае и Δ под дерфине, а & надписе Σ , но - досие сапасени, не висок перифер, като не и най-нови - 16 дра

- ж) последен вариант с Δ между омиками не орае и дерфине и Σ под дерфине. Силане в ИСТРИИ е и Σ и Σ - 48 монети

Они мож не еде от много сапасени надписе ИСТРИИ!!!

И с тези монети може да се каже като не и са но-нови -

Оно ии досие сапасени 150 монети допълнително вие Ви сат, μ_2 -

Седно с благодареними ии, Таендиу Тераемиде, можа Ви за приемие най-опитни ии поимани -

Iskren

но 10 лева на перс.
 Намеряне, да не майна
 си, нумерне не е,
 Прогнуца - Арканджело
 (по.рано Пирин Кбси)
 37 кса, он, които сгу
 ми себе заиде хосмо-
 ебе он Пирин. Кбси нго
 1958 нго, а не 10.XI.59.
 онг 36 кса за 360 лева
 за сменхен майката на камербара
 I мен он нго нго
 бевно 1

+123

+ 1

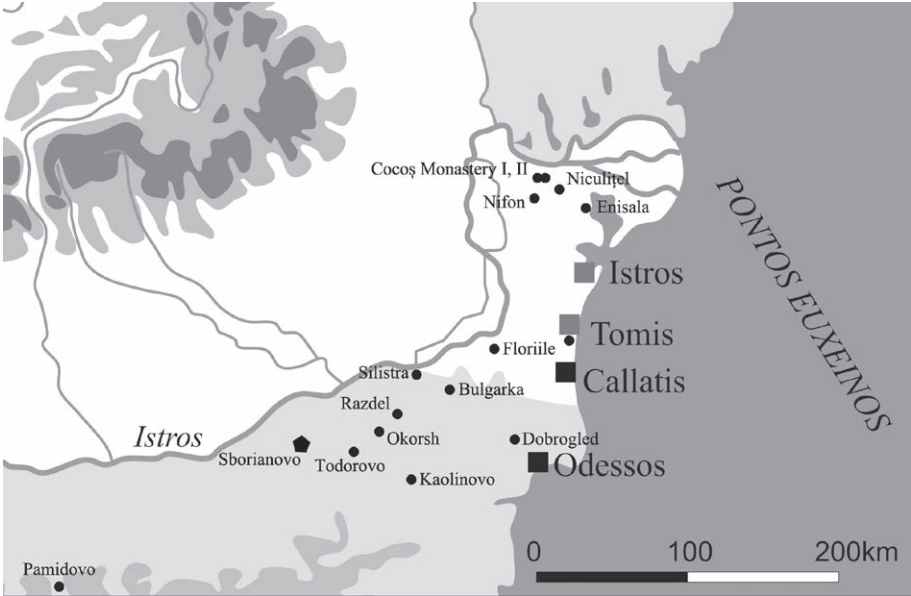
+ 36

169 дидрени.

Единим сменхен нго
 да нго пасмелен.
 Сбозано в Софийски нго
 нго не 24.IX.58 и до-
 нуменно не 11.XI.1959.

C	A	№	4	(една в бгнб наим класи)
	Y	-	2	
	Ω	-	1	
	B	-	38	
	Г	-	34	(но 3 с Λ)
	Δ ~ E	-	24	(една с обр- наим нго)
	Σ ~ Δ	-	57	(3 с 12P11111)
			160	(една нго)

Табло XVIII

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Табло XX

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

Табло XXII

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

Табло XXIV

Табло XXVI

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

Табло XXVIII

Табло XXX

Табло XXXII

Табло XXXIV

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Табло XXXVI

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

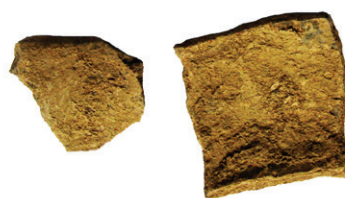
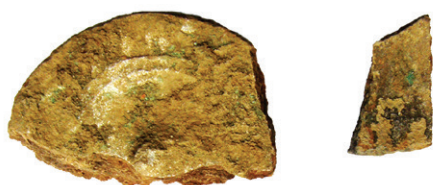

35

Табло XXXVIII

Табло XL

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

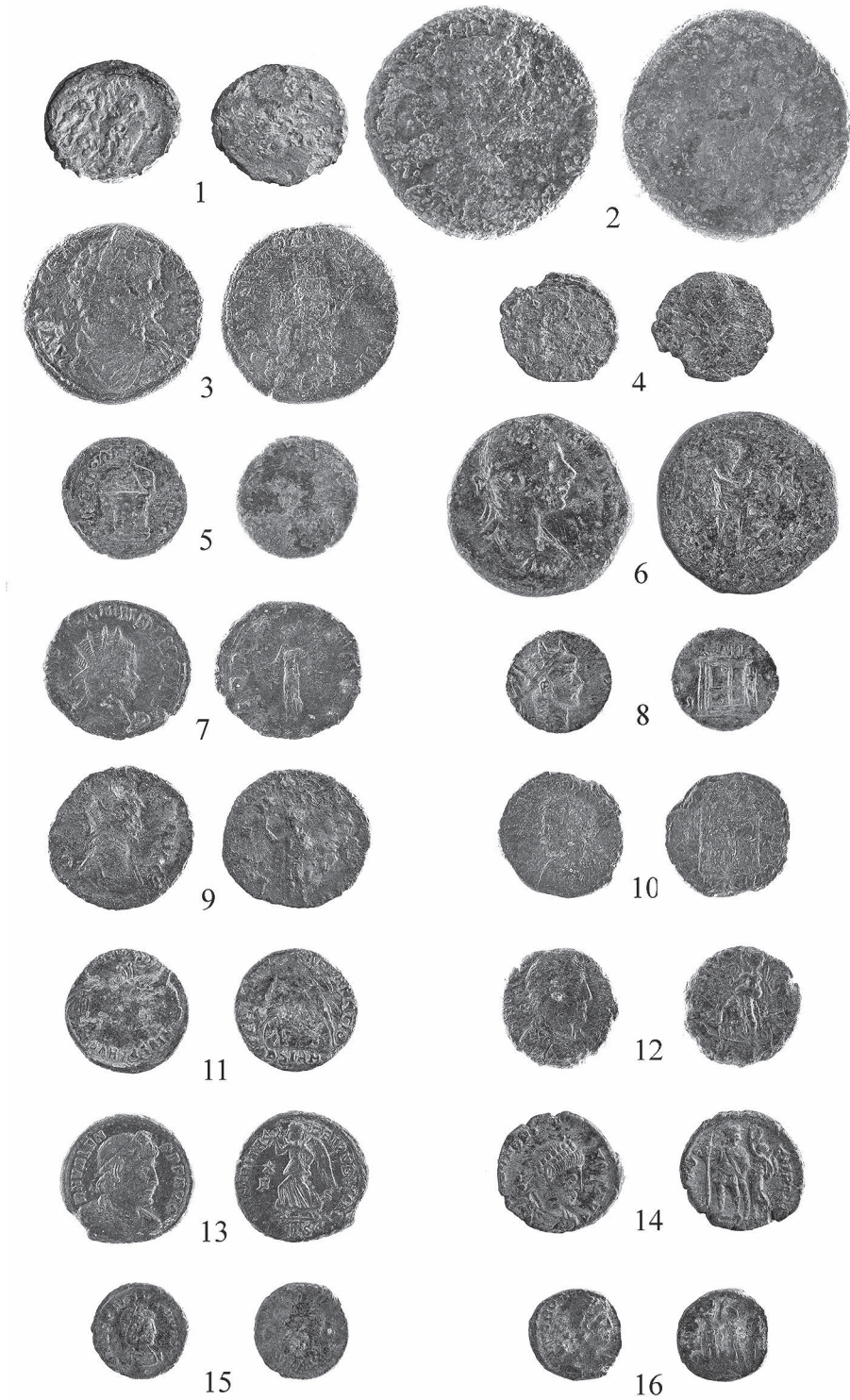

31

32

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Табло XLVI

1

2

3

4

5

6

1a

1b

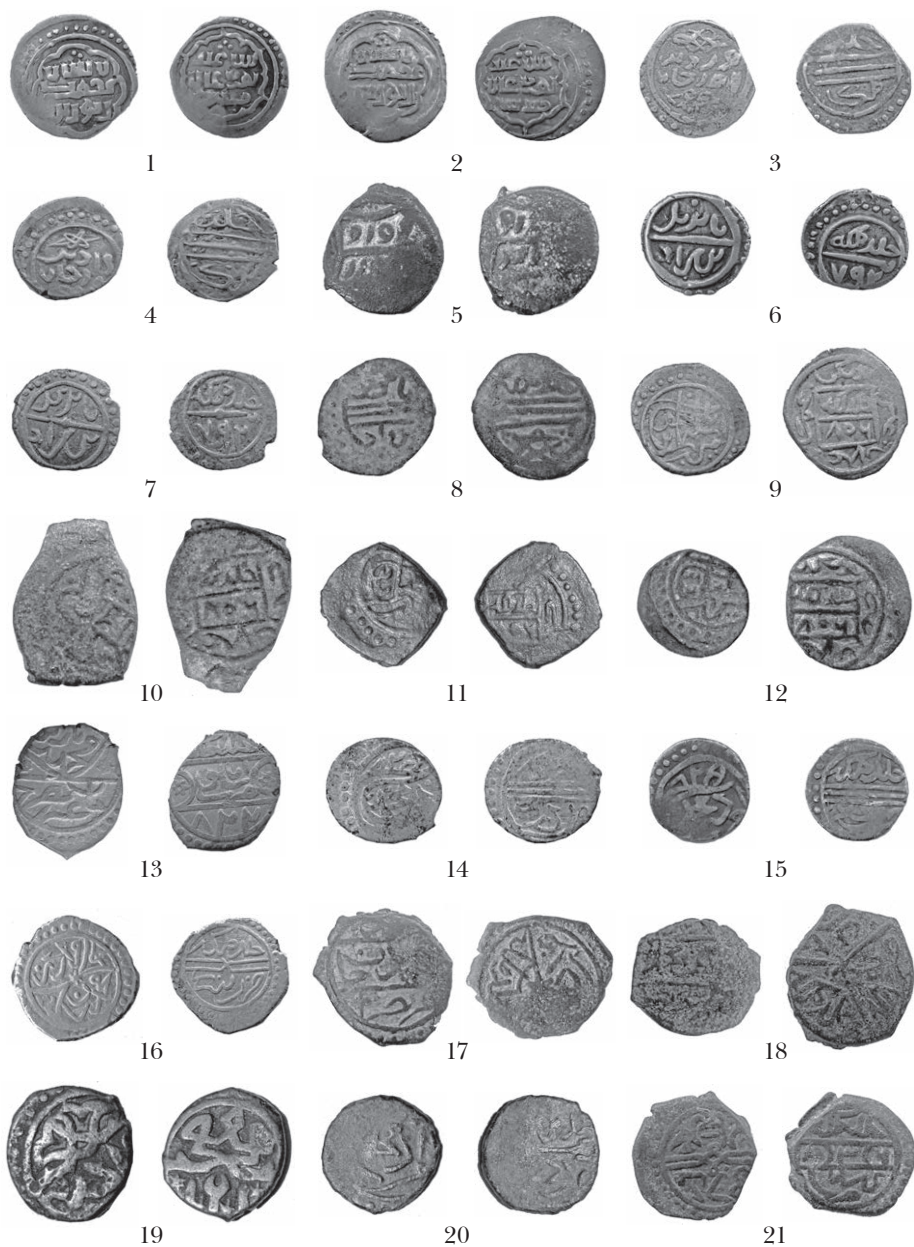
i

ii

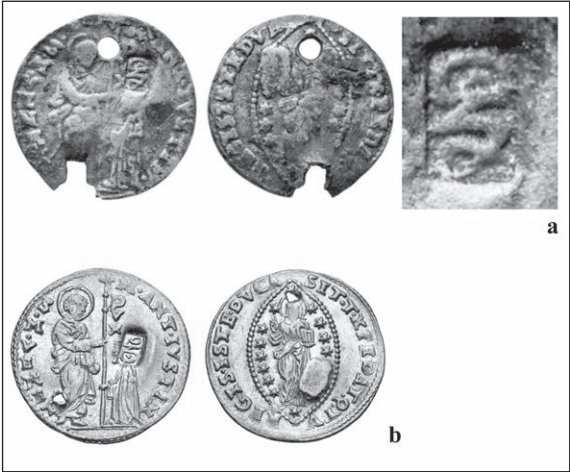
0 cm 5

Табло XLVIII

Sah 01 [33]		 <i>ṣahḥ</i> It is correct; it is good	 enlarged 2×	Ducats of Venice
Sah 02 [33]		— see above —	 enlarged 2×	Ducats of Venice
a				
				
Typ 1				
				
Typ 2				
				
Typ 3				
b				

6

7

1

2

3

4

5

6

7

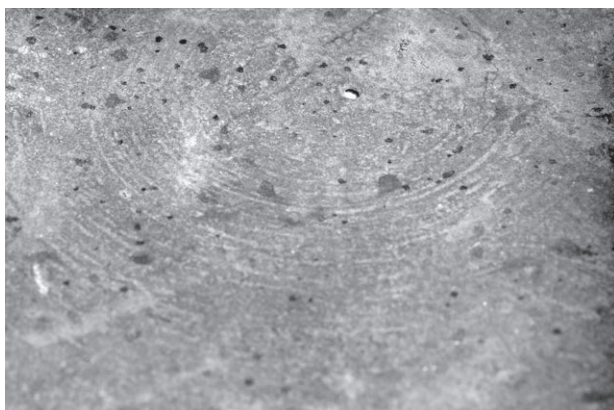
1

2

3

4

5

6

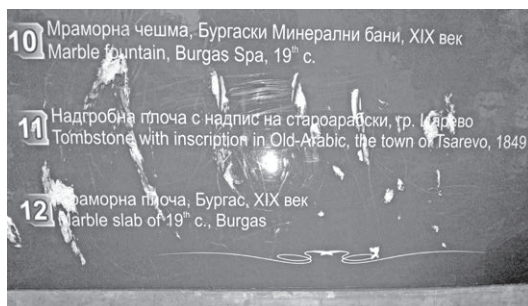
7

8

9

10

11

Табло LIV

1

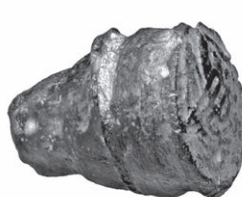
2

3

4

5

6

7

8

9

10

